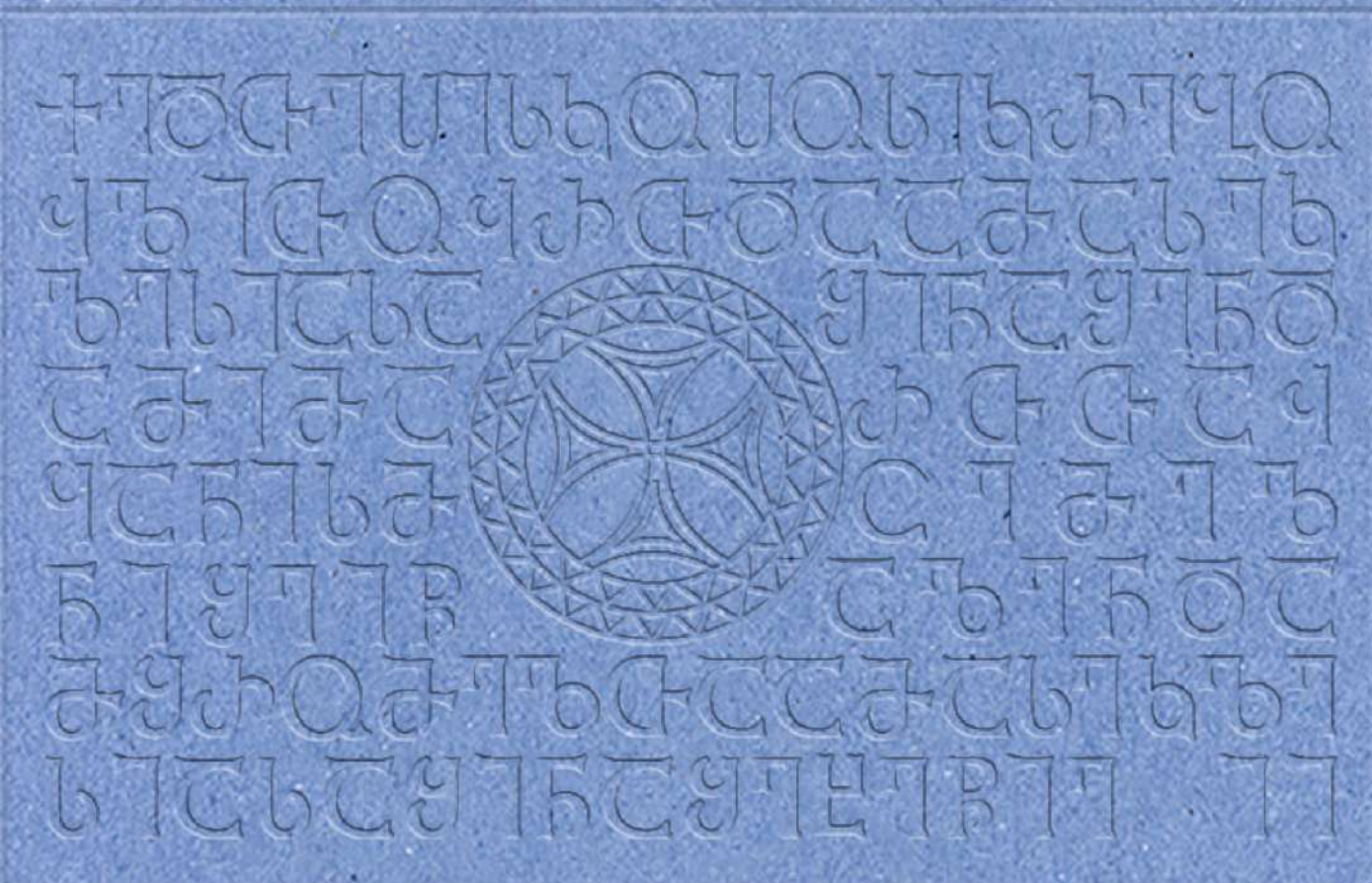

ACADEMY FOR DIGITAL
HUMANITIES – GEORGIA

დიგიტალური ქართველოლოგია

Digital Kartvelology

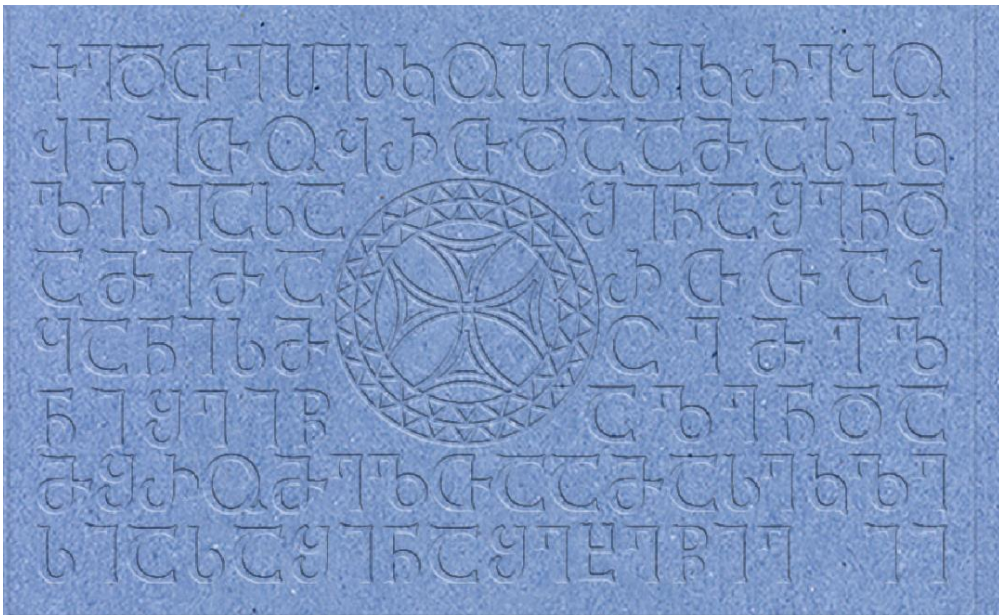
INTERNATIONAL BILINGUAL JOURNAL

VOLUME 1

The Bilingual Scientific Online Journal of the **Academy for Digital Humanities**

დიגיტალური ჰუმანიტარის აკადემია - საქართველოს
ორენოვანი საერთაშორისო სამეცნიერო ონლაინჟურნალი

დიგიტალური ქართველოლოგია

Digital Kartvelology

Volume 1

Tbilisi/თბილისი

2022

The journal **Digital Kartvelology** aims to promote the development of Digital Kartvelology and to create an academic platform for specialists working in Digital Humanities to publish scientific papers. The journal covers the following fields: Digital Humanities, Digital Kartvelology, Digital Caucasology, Digital Lexicography, Translation Studies, Georgian Language Technologies, Corpus linguistics.

ჟურნალი **დიგიტალური ქართველოლოგია** მიზნად ისახავს დიგიტალური ქართველოლოგიის განვითარების ხელშეწყობას და წარმოადგენს აკადემიურ პლატფორმას აღნიშნული მიმართულების სპეციალისტებისთვის სამეცნიერო ნაშრომების გამოსაქვეყნებლად. ჟურნალში წარმოდგენილია შემდეგი დარგები: დიგიტალური ჰუმანიტარია, დიგიტალური ქართველოლოგია, დიგიტალური კავკასიოლოგია, დიგიტალური ლექსიკოგრაფია, თარგმანმცოდნეობა, ქართული ენის ტექნოლოგიები, კორპუსლინგვისტიკა.

Scientific Council:

Chairman of the Scientific Council: Jost Gippert (Germany)

Members of the Scientific Council: Manana Tandashvili (Germany), Paul Meurer (Norway), Bernard Outtier (Franch), Iryna Gurevych (Germany), Tony McEnery (England), Mzekala Shanidze (Georgia), Tinatin Margalidze (Georgia), Nino Pirtskhalava (Georgia), Vakhtang Litcheli (Georgia)

Secretary of the Scientific Council: Mariam Kamarauli (Germany)

სამეცნიერო საბჭო:

სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე: იოსტ გიპერტი (გერმანია)

სამეცნიერო საბჭოს წევრები: მანანა თანდაშვილი (გერმანია), პაულ მოირერი (ნორვეგია), ბერნარ უტიე (საფრანგეთი), ირინა გურევიჩი (გერმანია), ტონი მაკენერი (ინგლისი), მზექალა შანიძე (საქართველო), თინათინ მარგალიტაძე (საქართველო), ნინო ფირცხალავა (საქართველო), ვახტანგ ლიჩელი (საქართველო)

სამეცნიერო საბჭოს მდივანი: მარიამ ყამარაული (გერმანია)

Editorial Board:

Manana Tandashvili (Editor-in-Chief), Darejan Tvaltvadze (Editor), Ramaz Khalvashi, Maia Lomia, Ketevan Margiani, Ketevan Datukishvili, Khatuna Beridze, Natia Dundua (Executive Secretary), Kakhaber Loria, Luka Nakhutsrishvili

სარედაქციო საბჭო: მანანა თანდაშვილი (მთავარი რედაქტორი), დარეჯან თვალთვაძე (რედაქტორი), რუსუდან პაპიაშვილი (ტექნიკური რედაქტორი), რამაზ ხალვაში, მაია ლომია, ქეთევან მარგიანი, ქეთევან დათუკიშვილი, ხათუნა ბერიძე, ნათია დუნდუა (პასუხისმგებელი მდივანი), კახაბერ ლორია, ლუკა ნახუტრიშვილი

დიგიტალური
ჰუმანიტარიის
აკადემია

© Academy for Digital Humanities - Georgia

© დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემია - საქართველო

ISSN: 2720-8427 (online)

Content:

I. Digital Studies of Manuscripts

- Bernard Outtier**, *Georgian Palimpsests in Tbilisi* 7
ბერნარ უტიე, თბილისში დაცული ქართული პალიმფსესტები
- Christa Müller-Kessler**, *Piecing together Christian Palestinian Aramaic Texts under Georgian Manuscripts* 24
კრისტა მიულერ-კესლერი, ქრისტიანული პალესტინის არამეული ტექსტები ქართული ხელნაწერების ქვედა ფენებში
- Erich Renhart**, *The Sinaitic Palimpsest of Graz University Library (Ms. 2058/2)* 50
ერიხ რენჰარტი, გრაცის უნივერსიტეტის სინური პალიმფსესტი (Ms. 2058/2)
- Darejan Tvaltvadze**, *New Life of Old Manuscripts – Digitized Georgian Manuscripts and Their Importance for Codicological and Textological Studies* 63
დარეჯან თვალთვაძე, ძველი ხელნაწერების ახალი სიცოცხლე – ქართული ხელნაწერების დიგიტალიზაცია და მისი მნიშვნელობა კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევებისათვის

II. Digital Lexicography

- Tinatin Margalidze**, *Marjory Wardrop: an Unknown Page of her Kartvelological Endeavour* 100
თინათინ მარგალიტაძე, მარჯორი უორდროპის ქართველოლოგიური მოღვაწეობის უცნობი ფურცელი
- Ketevan Datukishvili, Nana Loladze, Merab Zakalashvili**, *Lexicography – a tool for managing lexicographic works* 111
ქეთევან დათუკიშვილი, ნანა ლოლაძე, მერაბ ზაკალაშვილი, პროგრამა „ლექსიკოგრაფი“ – ლექსიკოგრაფიული სამუშაოების მართვის ინსტრუმენტი

III. Linguistics

- Jost Gippert**, *Old Georgian “Suffixaufnahme” revisited* 120
იოსტ გიპერტი, „Suffixaufnahme“-ის რევიზიისათვის ძველ ქართულში
- Maia Lomia, Ketevan Margiani**, *Linguistic annotation of Kartvelian languages: I. Nouns (problems and ways to solutions)* 143
მაია ლომია, ქეთევან მარგიანი, ქართველურ ენათა ლინგვისტური ანოტაცია: I. სახელების ანოტაცია (პრობლემები და მათი გადაჭრის გზები)

IV. Translation studies / Corpus Linguistics

- Manana Tandashvili, Mariam Kamarauli**, *A conceptual framework of equivalence evaluation criteria in the multilingual parallel corpus **Rustaveli goes digital*** 161
მანანა თანდაშვილი, მარიამ ყამარაული, ეკვივალენტობის შეფასების კრიტერიუმების კონცეპტუალური ჩარჩო მრავალენობრივ პარალელურ კორპუსში *Rustaveli goes digital*
- Khatuna Beridze**, *An Inter-Reflexive Corpus-Based Approach to Georgian and American Film Translations* 180
ხათუნა ბერიძე, ქართული და ამერიკული ფილმების თარგმანის ინტერ-რეფლექსიური კორპუსული ანალიზი

Welcome address

Dear friends and colleagues, I am very glad to know that an important and long-needed journal on Digital Kartvelology has come into being. The Georgian language has a 15-century-old written history, and I am sure that modern methods of research will help to reveal many new aspects of this language and give a better insight into its structure and history. I wish the journal success and I hope to see the first volume (and the following ones) in the near future.

With best wishes,

Mzekala Shanidze

ძვირფასო მეგობრებო და კოლეგებო, ფრიად გახარებული ვარ იმ ფაქტით, რომ დაარსდა ქართველოლოგიის განვითარებისათვის ძალზედ მნიშვნელოვანი და უდაოდ აუცილებელი სამეცნიერო ჟურნალი „დიგიტალური ქართველოლოგია“. ქართულ ენას 15-საუკუნოვანი წერილობითი ისტორია გააჩნია და დარწმუნებული ვარ, რომ კვლევის თანამედროვე მეთოდების გამოყენება ხელს შეუწყობს ქართული ენის მრავალი ახალი ასპექტის გამოვლენას და მისი სტრუქტურისა და ისტორიის უკეთ გააზრებას. ვუსურვებ ჟურნალს წარმატებებს და ვიმედოვნებ, რომ უახლოეს მომავალში ვიხილავ ჟურნალის პირველ და მომდევნო ნომრებს.

საუკეთესო სურვილებით,

მზექალა შანიძე

Foreword

The present volume is the first issue of a new online journal which intends to ring in a new era in Georgian Studies: as its title programmatic, *Digital Kartvelology*, indicates, it focusses on subjects, methods and results that are determined by the application of electronic means in a hitherto rather conservative field of the Humanities.

Indeed, when the first attempts to digitise Georgian text materials were undertaken with a view to supporting philological, linguistic and lexicographic work in the 1980s, it was not certain at all that this would soon yield usable and reliable data. This is all the more true since it was anything but easy in those days to adapt the Georgian script to keyboards, screens, and printing facilities, and only the development of Unicode as the international standard for a unique encoding of the scripts of mankind was able to end the mess of different fonts with arbitrary assignments that used to be applied to render Georgian before – in many cases such fonts are still used until the present day. These difficulties notwithstanding, the common efforts of Kartvelologists from both Georgia and abroad have meanwhile brought about, in form of the Georgian National Corpus (GNC), a huge collection of structured data covering the textual heritage of the Georgian language across the 1500 years of its literacy and thus representing probably the largest diachronic corpus worldwide, as well as extensive materials in the other languages that are of Kartvelologian interest. In addition, the development of digital imaging has made it possible not only to easily document large collections of manuscripts and make them accessible for research, but also to provide the basis for a thorough analysis and scholarly edition of palimpsests, thus opening up a window into the earliest centuries of Georgian literacy. Last but not least, the steadily increasing efforts of libraries, both in Georgia and abroad, to provide online access to rare books and other printed materials have enabled Kartvelologists to study their subjects in much more depth and with much more accuracy than ever before.

All these achievements are well reflected in the contributions to the present first issue of *Digital Kartvelology*, which range from manuscript studies via linguistics up to literary studies. We hope that they will reveal the advantages of digital approaches and thus inspire others to share them in their own work.

Jost Gippert

წინასიტყვაობა

თქვენს წინაშეა ახალი ელექტრონული სამეცნიერო ჟურნალის პირველი ნომერი, რომლითაც ქართველოლოგიურ კვლევებში ახალი ეპოქა იწყება. როგორც მისი სახელწოდება, **დიגיტალური ქართველოლოგია**, მიგვანიშნებს, იგი ფოკუსირებულია პრობლემებზე, მეთოდებსა და შედეგებზე, რომლებიც აქამდე საკმაოდ კონსერვატიულ სფეროში - ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში - დიგიტალური ტექნოლოგიების გამოყენებით ქართველოლოგიურ კვლევებს გულისხმობს.

მართლაც, როდესაც 1980-იან წლებში ფილოლოგიური, ლინგვისტური და ლექსიკოგრაფიული ტექსტების კვლევის მხარდასაჭერად ქართული ტექსტური რესურსების გაციფრების პირველი მცდელობები დაიწყო, საერთოდ არ არსებობდა რწმენა იმისა, რომ სულ მალე კვლევისათვის სანდო და სასარგებლო მონაცემთა ბაზებს მივიღებდით. ეს უნდობლობა გასაგებიც იყო, რადგან იმ პერიოდში სულაც არ იყო ადვილი ქართული დამწერლობის ადაპტირება კლავიატურებზე, ეკრანებსა და ბეჭდურ მედიებში და მხოლოდ უნიკოდის, როგორც კაცობრიობის მიერ შექმნილი დამწერლობების უნიკალური კოდირების საერთაშორისო სტანდარტის, შემუშავებამ გახადა შესაძლებელი, რომ დასრულებულიყო ქართული ენისათვის შექმნილი სხვადასხვა შრიფტის თვითნებური აღრევის პროცესი, თუმცა უნდა ითქვას, რომ 80-იან წლებში გავრცელებული ამგვარი მიდგომა, ზოგჯერ დღესაც იჩენს თავს და ართულებს ქართული ენის რესურსების სამეცნიერო სივრცეში თავისუფალ მიმოქცევას. მიუხედავად ამ სირთულეებისა, ქართველოლოგთა ერთობლივმა ძალისხმევამ, როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ, განაპირობა ქართული ენის სტრუქტურირებული რესურსების უზარმაზარი კოლექციის - **ქართული ენის ეროვნული კორპუსის (ქეეკ)** შექმნა, რომელიც მოიცავს ქართული ენის თხუთმეტსაუკუნოვან წერილობით მემკვიდრეობას და, შესაბამისად, წარმოადგენს მსოფლიოში ალბათ ყველაზე დიდ დიაქრონიულ კორპუსს, რომელიც ასევე მოიცავს ქართველოლოგთათვის რელევანტურ ვრცელ მასალებს სხვადასხვა ენაზე. გარდა ამისა, ციფრული გამოსახულების განვითარებამ გააადვილა არა მხოლოდ ხელნაწერთა დიდი კოლექციების დიგიტალური დოკუმენტირება და მათი ხელმისაწვდომობა, არამედ საფუძველი ჩაუყარა დიგიტალიზებული პალიმფსესტების სიდრმისეულ ანალიზსა და სამეცნიერო დიგიტალურ გამოცემებს, რამაც ფართოდ გაუღო კარი ადრეული საუკუნეების ქართული წიგნიერების თანამედროვე მეთოდებით კვლევას. და ბოლოს, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ბიბლიოთეკების დიგიტალიზაციამ და სტაბილურად მზარდმა ძალისხმევამ ამ მიმართულებით, როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ, უზრუნველყო იშვიათ ხელნაწერებსა და რარიტეტულ ბეჭდურ გამოცემებზე ონლაინწვდომა, რამაც საშუალება მისცა ქართველოლოგებს, თავიანთი კვლევის საგანი ბევრად უფრო ღრმად და გაცილებით მეტი სიზუსტით შეესწავლათ, ვიდრე ოდესმე.

ყველა ეს მიღწევა კარგად არის ასახული **დიგიტალური ქართველოლოგიის** წინამდებარე ნომრის მასალებში, რომელიც მოიცავს ფართო სპექტრს ხელნაწერთა ლინგვისტური შესწავლიდან ლიტერატურათმცოდნეობით კვლევებამდე. ვიმედოვნებთ, რომ ეს მასალები ნათლად გამოავლენს ციფრული მიდგომების უპირატესობას და შთააგონებს სხვა მკვლევრებს, აქტიურად გამოიყენონ კვლევის დიგიტალური მეთოდები 21-ე საუკუნის ქართველოლოგიაში.

ოსტ გიპერტი

Georgian Palimpsests in Tbilisi

Bernard Outtier (Saint Martin de la Mer)

1. We are just between two centennial jubilees concerning the Georgian language: In 1920, Akaki Shanidze became the first doctor of the newly founded University of Tbilisi; in his dissertation, he had laid the foundations for the discovery of the so-called *khanmeti* texts (5th–7th centuries). In 1922, Ivane Javakhishvili published the first *khanmeti* texts on the basis of palimpsest manuscripts, to be followed one year after by the publication of the first *haemeti* texts by A. Shanidze. The periodisation of Georgian texts was thus opened, and the impulse for the publication of Georgian palimpsests was given.

The history of the decipherment of Georgian palimpsests is recalled in the introduction (pp. 13–14) of a very rich volume that was published at the end of the year 2017 in Tbilisi: *Georgian Palimpsests at the National Centre of Manuscripts. Catalogue, Texts, Album* (Kajaia et al. 2017; hereafter: *Cat.*), a big in-4° book of 808 pages (weighing nearly 2,5 kg!). The volume, which is entirely bilingual in Georgian and English (English translation by Tamar Zhghenti), describes 124 palimpsest manuscripts stored in the Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts; they include manuscripts of the so-called Svanetian collection (“Svan.”) which has not yet been catalogued, as well as two items from the collection of historical documents (“Hd”) and one from the collection of fragments (“Fr”). This important endeavour was supported by the Shota Rustaveli National Scientific Foundation and the Ministry of Education and Science of Georgia. The volume was prepared by Lamara Kajaia (the Centre’s specialist of *khanmeti* palimpsests who unfortunately departed in 2016), Khatuna Gaprindashvili, Tsitsino Guledani, Natia Mirotadze, Dali Chitunashvili and Irma Khositashvili.

1.1 After an introduction by Dali Chitunashvili (pp. 7–16), the first 287 pages of the volume provide a “Catalogue”, i. e. descriptions of the overtxts and undertxts of each palimpsest under investigation (pp. 18–287). For each overtxt, we are given information as to its content, date, the number of folia, the material, the script used, the size, the colour of the ink, the place of copying (if known), and the name of the scribe(s) (if known). For each undertxt, the authors determine the number and foliation of the palimpsested folia, the reconstructed size, the colour of the ink, the script used, and the basic linguistic features (distinguishing *khanmeti*, *haemeti* and *sannarevi* texts). Three “categories” (I, II and III) seem to indicate how easy or difficult it is to read the given undertxt (there is no explanation of what exactly the categories mean). In addition, the description addresses the orientation towards the overtxt; the width of, and the space between, columns (if applicable); the number of, and the space between, lines; the number of graphemes within a line; and the margins. Beyond that, we are informed about paleographic characteristics (described in general terms such as “large irregular letters” etc.), including initials, division and punctuation marks, abbreviations, the content of the palimpsested layer, and its presumed date. Notes indicate which folios were deciphered, which text they contain and if other parts of the same manuscript are found elsewhere; finally, the authors added bibliographical references. Thus, we are by all means given a very complete description of the manuscripts.

1.2 After the “Catalogue” proper, the volume contains a second part named “Texts (and Album)” (pp. 290–789). It provides a photographic sample (51 images in colour, the rest in black-and-white) of each undertext, and facing each photograph, a transcription of the given undertext. Sometimes the original manuscript was so well erased before being overwritten that nothing can be deciphered and only the ruling appears (this is true, e. g., of A 844-4, A 845, H 1442-12, Svan 20 and Svan 21); in these cases, no photographs are given in the *Album*). It must be noted here that some palimpsests contain (parts of) several different original codices (indicated as additions to the shelf numbers as in the case of A 844-4); we are thus reminded of the famous Vienna palimpsest (Vind. georg. 2) published by J. Gippert *et al.* (2007), which contains remnants of 16 different original manuscripts.

1.3 Beyond the “Album”, the volume illustrates the ruling systems of 25 manuscripts (15 different systems) as established by Natia Mirotadze (pp. 790–794), a bibliography of published palimpsests compiled by Khatuna Gaprindashvili and Natia Mirotadze (pp. 795–801), and finally “Indices” (pp. 805–808) grouping the materials by their content (“Thematic”), the type of script used, *khanmeti* and *haemeti* features, “reunited” fragments of the same manuscript reused in several different manuscripts, and a chronological table extending from the 5th to the 15th century. The bibliography (pp. 798–801) shows that some texts had already been identified and edited, mainly by Georgian scholars since 1922. A few non-Georgian scholars published Georgian palimpsests as well (cf., e. g., Blake 1932, Birdsall 1969 etc., Van Esbroeck 1980, Gippert 2007, etc.). Missing in the bibliography is Rusudan Orbeli’s article “On the study of a Georgian palimpsest from the laura of St Sabbas” (1967) and Michel Van Esbroeck’s “The palimpsest *mravaltavi* of Leningrad” (1978). Besides this, the latter author identified four texts from a *mravaltavi* (homiliary) of the 9th century (1980: 18–21). In the Tbilisi volume, the item in question is now styled A 737-2, but the cross-references are not so easy to verify today since Van Esbroeck indicated pages whereas the new *Catalogue* indicates folios. The problem is that according to Van Esbroeck (1980: 19–20), the fourth identified text of A 737-2 is a homily for the Beheading of John the Baptist; however, according to *Cat.* (37), it is a homily for the Consecration, which is indeed the homily following that on the Beheading in the famous Homiliary of Sinai (*Sinuri Mravaltavi*; Sin. georg. 32-57-33, ff. 202v–206r and 206r–214r). Should this be represented in A 737-2, too, as a fifth homily?

1.4 As can be seen, we are indeed facing a monumental work: a description as complete as possible of 124 manuscripts¹ containing palimpsested folia, with a total of 10,630 of palimpsested pages resulting from the re-use of 270 different original manuscripts.² This implies that sometimes, parts of the same codex were re-used in different later manuscripts. This fact is of course indicated in the *Catalogue*; e. g., the common basis of A 89 and A 844-1 has been known since long (the *khanmeti* Gospels edited by Kajaia 1984), as has that of H 1329 and Q 333 (the *haemeti* Lectionary edited by Shanidze 1923). To these we may add A 203-6 with A 203a-1 and A 203a-2; A 1390-1 with H 3189 and Svan 12; A 1390-2 with Svan 1; H 523-3 with S 3902-2 (with letters written below the ruling lines, not above); H 528-2 with Svan 22-7; H 528-4 with Svan 22-2; H 536-1 with Svan 21; H 529 with Svan 22-4; and the following parts of H 999: 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 22; probably also 4, 13 and 15 (my suggestion).

¹ We have to note that one fragment consisting of a single folio, Svan 18-3, is no palimpsest, as indicated in the volume (p. 267).

² The totals given here need verification.

Here are some figures concerning the distribution of original codices in the palimpsests:

- 2 manuscripts reused in 1: 28
- 3 manuscripts reused in 1: 9
- 4 manuscripts reused in 1: 4
- 5 manuscripts reused in 1: 6
- 6, 7, 8, 9 or 12 manuscripts reused in 1: 1
- 10 manuscripts reused in 1: 1.

In addition, there are eleven double palimpsests, with all three layers in Georgian:

- A 203-4 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 2 ff.: *nuskhuri*, unidentified / *nuskhuri*, 12th c., liturgical (Prophetologion ?)
- H 526-1 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 38 ff.: unidentified / *asomtavruli*, 9th c., Psalms
- H 526-2 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 38 ff.: *asomtavruli*, 9th–10th cc., Psalms (my identification: Ps. 5.5–6, cf. below) / *nuskhuri*, 14th c.
- H 528-2 and Svan 22-7 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 6 + 11 ff.: *asomtavruli* / *nuskhuri*, 9th–10th cc., Psalms (H 528-2, my identification, cf. below) and other text (Svan 22-7, no Psalms) / *nuskhuri*, unidentified.
- H 536-1 (*nuskhuri*, 14th–17th cc.) and Svan 21 (*nuskhuri*, 14th c.), 2 + 2 ff.: *nuskhuri*, 12th c., Gospels / *nuskhuri*, 13th c., unidentified.
- H 1332-5 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 1 page (!): *asomtavruli*, unidentified / *asomtavruli*, 10th c., Exodus
- H 1439-3 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 6 ff. (?): unidentified / *nuskhuri*, 11th c., hymns
- H 1442-12 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 6 ff.: unidentified, no photographs given
- H 1871-3 + 3098ab-1 (*nuskhuri*, 14th–15th cc.), 8+1 ff.: unidentified / *asomtavruli*, 11th c., *iadgari*
- H 3189 (*nuskhuri*, 13th–14th cc.), 2ff.: *asomtavruli*, 9th c., Lectionary / *nuskhuri*, 13th c., unidentified

It remains unclear which technical means were used in deciphering the texts – it is only mentioned in passing in the introduction that ultraviolet light was applied (p. 15). Of course, more advanced technology will provide more insights, but there are more than 5000 folia still to be deciphered – where is the end?

2. Having this bulk of information at hand, two general questions arise:

2.1 Where and when did the palimpsesting take place? Unfortunately, there are only twelve colophons preserved in the palimpsests which, with no surprise, indicate some of the main known scriptoria: Tskarostavi, Shatberdi and Xandzta in Tao-Klarjeti, Gethsemane and the Monastery of the Holy Cross in Jerusalem, Svanetia, Constantinople, and the Black Mountain near Antioch. The time span covered is remarkable, extending from the 9th to the 16th century.

2.2 Why were so many pages palimpsested? The answer may be a double one:

a) The Georgian written language changed considerably between the second part of the 7th up to the 9th century, best visible in certain (verbal) prefixes that developed from *x* in the 5th–7th centuries (styled the *khanmeti* period after the letter name, *khan*) via *hae* from the second part or end of the 7th century to the beginning of the 9th century (the *haemeti* period, after the letter

name *hae*) to *s*, *š*, or *Ø* from the 9th century up to now (the *sannarevi* period, after the letter name *san*). Among the palimpsests investigated by Kajaia *et al.*, there are 12 *khanmeti* manuscripts, with H 1442-1 and 1442-4 (Gospels) as well as Svan 23-3 (a *mravaltavi*) newly identified. We thus gain a small but significant image of the oldest layer of Georgian literacy, with texts from the Old Testament (Isaiah), the Gospels (6 fragments), homiliaries (4 manuscripts) and lectionaries (2), all necessary for liturgical use. With 687 folios, this is an important heritage. In contrast to this, there is only one *haemeti* palimpsest preserved, in H 1329 + Q 333, a Gospel Lectionary (partly edited by Shanidze 1923) of which there are 104 folios left.

b) The second reason why so many palimpsests were produced is the changes that occurred not in the Georgian language but in liturgy. Up to the 11th century, the Georgian liturgical books mirrored, as translations, the Greek liturgy of Jerusalem. After the numerous and precise new translations of the liturgy of Constantinople that were produced by George the Athonite († 1065), older liturgical books, mainly lectionaries and hymnaries (*iadgari*), became obsolete and were thus prone to be overwritten, all the more since lectionaries were usually large manuscripts and provided a big amount of parchment.

3. In the following, I will give a general survey of the content of the Georgian palimpsests catalogued by Kajaia *et al.*, especially of those items for which I can add new information by the identification of texts or their liturgical use as lectionaries; this is not a complete list, however.

3.1 Bible³

3.1.1 Old Testament

3.1.1.1 Genesis

- Svan 18-3 (2.5–18): according to the redaction of the text, it should stem from a lectionary; cf. Tarnischvili (1959–60; hereafter: *T*), nos. 13 and 722.

3.1.1.2 Exodus

- H 1332-5 (10.23–11.1) and H 1830 (12.10–15): ditto (cf. *T* 547 and 724).

3.1.1.3 Job

- H 999-24 (38.33–38): ditto (cf. *T* 728/734), as indicated by variants in verse 36.

3.1.1.4 Isaiah

- A 844-2 (7.20–23; 9.6, 49.8 50.6): *khanmeti* but note the post-*khanmeti* form ღაჰყუნობს in l. 6 and the restitution of [ჰჰჰ]ღეს in l. 12.⁴ Except for the *khanmeti* features, this text version of the book of Isaiah is the same as that preserved in the Oški Bible (Ivir. georg. 1).
- Q 267-2 (58.9–13).

³ Cf. the index in *Cat.* (805) which does not indicate the actual text passages.

⁴ *Cat.* (336); according to A. Kharanauti, L. Kajaia did read the *khanmeti* form in l. 6 and a form without prefix in l. 12 (personal information, for which I express my gratitude).

3.1.1.5 Ezekiel

- H 999-5 (18.9–17).
- H 999-8 (unidentified): stems from a lectionary as indicated by the title in rubrics.

3.1.1.6 Daniel

- H 1830 (Dan. 3.19): stems from a lectionary, cf. Exodus (cf. *T* 735).

3.1.1.7 Psalter

At least 28 fragments; the Psalter used to be a separate book.

3.1.1.7.1 Pre-Athonite:

- H 526-1 (135.13–21; also remnants of Pss. 5, 6, 17, 39, 50, 87, 88, 108, 137).
- H 526-2 (double palimpsest, cf. above): the older layer, *asomtavruli*, unidentified in the *Catalogue*, is Ps. 5.5–6 (identification via TITUS).
- H 528-1 (104:36–44).
- H 528-2 (also a double palimpsest, cf. above): the middle layer, unidentified in the *Catalogue*, is Ps. 108.28 – 109.3 (identification via TITUS); the image must be turned by 180°.
- H 1397 (49:16–22; also remnants of Pss. 30, 31, 41, 44, 48, 54): text form very close to that of Sin. georg. 29 (C in the edition Shanidze 1960), though said to differ from the pre-Athonite redaction (*Cat.* 109).
- H 2090-1 (Ps 84.12–85, 88. 6–9).
- Svan 23-5 (103:23 – 104.1): pre-Athonite redaction not indicated in the *Catalogue*.

3.1.1.7.2 Athonite vulgate:

- A 146 (43.2–11) the date given (10th–11th cc.: *Cat.* 25) must be corrected to 11th c., the text form is that of George the Athonite's revision; in l. 3 of the edition (*Cat.* 300), ვითარ ჰოვე სო must be suppressed.
- H 2091-1 (70.22 – 71.11): omitted in the index.

3.1.2 Gospels:

3.1.2.1 *Khanmeti*

- A 89 (188 ff. out of 438) and A 844-1 (58 ff. out of 107): edited in part by Kajaia (1984).
- A 844-3: not Mk. 14.36–42 but Mt. 26.42–46.
- H 999-2 (Lk. 19.8; 11–12; also Mt. 5–7, Lk. 18): all 13 ff. are edited in Kajaia (2014). The reference to “Kajaia 2013” in the *Catalogue* is not verifiable as it is missing in the bibliography (p. 797).
- H 999-9 (Mt. 6.4–5): text form of the Protovulgate, probably *khanmeti*.
- H 1442-1 (Mk. 1.45 – 2.3) and H 1442-4 (Mk. 1.24–27): likely stemming from the same original manuscript.
- H 1445-2: the text passage is from the Gospel of John (20.19–22), not Luke as indicated in *Cat.* (133); the text is closer to the text of the lectionaries (cf. დამსლოჯლ in Jo. 20.19), so it may represent a manuscript similar to the *Khanmeti lectionary* of Mt. Sinai (ms. Graz, UB, 2058-1).
- Svan 4 (Mt. 19.20–21, 23–24, 26–28).

3.1.2.2 *Protovulgate*

- H 528-5 + Svan 22-3 (Mt 14.17–19, 16.4–5).
- H 999-25 (Lk 10.26–27).
- H 1395 + H1871-1 + H 3098ab-1 (Mt 26.26–36, 44–53, 27.8–19).
- H 1442-3 (Lk 23.26–28).
- H 1871-2 + H 3098ab-3 + Svan 7 (Lk 8.39–46, 23.53 – 24.8, Jo 2.26-36).
- H 2090-2 (Lk 3.3–8).
- H 2092ab-2 (Mt 28.5–15).
- H 2401 (Mt 13.7–19).

3.1.2.3 *Vulgate*

- A 203-3 (?): too short to know which version it contains; certainly not that of Hädiš, probably the vulgate (Jo 7.28–48).
- H 536-1 + Svan 21 (no photo in the Album) (Mt 19.10–18).
- H 2091-4 + Svan 23-1 (Mt 5.33–46, Jo 2.8–14).
- H 2091-5 (Mt 5.36–45).
- S 3949-2 (Jo 5.20–23).
- Hd 1390 (? but photo 1359a) (Mt 27.27–33 and index).

3.1.3 Acts

- Svan 2-2: 9th century, said to contain “an unknown version of the Acts”, but the text is very close to the older version, C, edited by Ilia Abuladze (1950); there are many errors in the transcription (Acts 7.21–29).

3.1.4 Pauline Epistles

- Svan 15-3: (II Cor. 9.6–7, vulgate).

3.2 Lectionary of Jerusalem

Very precious material since we do not have any complete lectionary in Georgian; here we have valuable additions to what is already known. 52 fragments, some rather large; still 2612 pages remain to decipher!

3.2.1 *Haemeti*

- H 1329 + Q 333 (Gospels).

3.2.2 *Sannarevi*

- A 136: 3rd Saturday – 3rd Sunday after Easter (not 1st week of Lent as indicated in *Cat.* 22) = T 828-830; the text begins with Jo. 6.49–51 (end of the lection of Jo. 6.41–51), then continues with Ps. 64.2–3 and ends with the lection of Acts 5.21–24, which is the only one indicated in *Cat.*
- A 203-4: unidentified lectionary material.
- A 737-3: T 333.
- A 737-4: the assumption that the manuscript was a lectionary is confirmed by the identification of the two first lines of f. 40v, end of the lection T 761 = Acts 8.40; identified via TITUS, searching the attestations of ვ(იღრ)ე მოსლკვადმდე მისა.

- A 836: *T* 332.
- A 1390-1: *T* 312, 314 and 316.
- A 1390-2: *T* 388.
- A 1390-3: *T* 856.
- A 1695-1: *T* 273, 340, 410 and 533.
- A 1695-2: *T* 272 and 273. I could decipher also *T* 271 on f. 58r.
- H 523-1: *T* 1358–1361; instead of Mt. 16.24–27 (= *T* 1362) as proposed in *Cat.* (57), we have Mk. 8.31 – 9.1 = *T* 1487 (martyrs’ common), and the service for 15 November is not contained on the page as indicated in *Cat.*
- H 523-2: *T* 418, lection from Genesis, not Exodus as printed in *Cat.* (58).
- H 523-3: unidentified in the *Catalogue*; we find Ps. 138.8 and 1; I Tim. 3.14–16; Mk. 12. 35–?; Mt. 19.3–4. The sequence does not correspond to known celebrations in the Lectionary of Jerusalem but the dates indicated seem consistent: I Tim. 3.14–16 = *T* 552 6th Thursday of Lent (ⲓ “3” must be corrected to ⲓ “6”) > 6th day after *Enkainia*; Mk. 12.28–44 = *T* 1253g (6th day after *Enkainia*).
- H 523-4: *T* 274.
- H 525: *T* 84, 138, 160, 334, 335, 342 and 456.
- H 527-1: *T* 35 and 36. *T* 35 is from II Kings, not II Chronicles, as printed in *Cat.* (64).
- H 999-1: *T* 612 and 615; the text passage edited (*Cat.* 388) is not Wisdom of Solomon 9.1–4 but Proverbs 9.1–4, *T* 612b (present in the lectionaries of Kala and Sinai).
- H 999-3: *T* 729.
- H 999-5: *T* 442.
- H 999-6: *T* 98 or 727.
- H 999-7: 31st January –3rd February, partly different from *T*.
- H 999-8: washed off except for one title (Ez.).
- H 999-10: *T* 1225; in the second column an unknown lection of Exodus and *T* 458.
- H 999-11: *T* 730, 731.
- H 999-12: *T* 728.
- H 999-14: *T* 725.
- H 999-16: *T* 727–728.
- H 999-17: *T* 725 and 343?
- H 999-18: *T* 486.
- H 999-21: *T* 1457, 1467 and 1478 (probably not 12th but 10th–11th cc.).
- H 999-24: *T* 728 or 734 (Job, unidentified as lectionary text).
- H 999-26: *T* 291, plus two unattested lections.
- H 1338 (col. a: Acts 1.9–14 (not Lk. 1.10–14 as in *Cat.* 106); col. b: Lk. 24.41–50 = *T* 856z (Ascension, not 27 September).
- H 1830: see 3.1.1.6 above.
- Q 1375: unidentified first column = *T* 856z (Acts 1.11–14, Ascension).
- Hd 1554a: *T* 572–574k.

3.3 Apocrypha

- Svan 23-2: unidentified Adam’s story. Unknown in any other language.
- A 737-1: travels of the Apostles / *Peregrinatio Apostolorum* (*khanmeti*, no Greek text known, only partly edited).

3.4 Homiletics

3.4.1 *Mravaltavi* (for these books and the sigla used hereafter see Gippert 2019: 81 and 92–103).

- A 737-2: Finding of St Stephen’s relics (S10, T23, P20); Panegyric of St Stephen (T25); Justinian’s Letter on Christmas (T16, P11); John Chrysostom, *On the Beheading of John the Baptist* (S37, S38).
- H 999-4: “unidentified [Homiletics]” with reference to John Chrysostom, *On Lent and Jonah* in *Cat.* (75), = John Chrysostom, *On the Resurrection IV* (Shanidze *et al.* 1994: 258, 20–21; U39, K15) (identified via TITUS).
- H 999-13 and -15: = John Chrysostom, *On the Sealing of the Sepulchre* (Shanidze *et al.* 1994: 219, 17–21 and 21–28; U32), unidentified for H 999-13 in *Cat.* (84) (identified via TITUS).
- H 999-19: = Meletius of Antioch, *On the Resurrection* (Shanidze *et al.* 1994: 238, 1–4; A36, S27, U35, K10); the end of the preceding homily is still unidentified.
- H-999-22: same original codex as H 999-19; f. 3v = John Chrysostom, *On the Resurrection II* (Shanidze *et al.* 1994: 252, 22–28; U37, K13) (identified via TITUS); the homily on f. 4r (*Cat.* 430) fills part of the lacuna between ff. 149v and 150r within the homily *On the Resurrection* attributed to Epiphanius of Salamis in the *Udabno mravaltavi* (Shanidze *et al.* 1994: 261; U41), which rather pertains to Amphilochius of Iconium (homily 7, cf. Bonnet 2012: 98).
- Svan 23-3: unidentified in *Cat.* (281); John Chrysostom, *On the Baptism of Christ* = Shanidze (1959: 77, 10–19 and 30 – 78, 2; S14, T52, P47, U7).

3.4.2 Ioane Bolneli

- H 1816a-1.

3.4.3 John Chrysostom

- H 1403-2: “unidentified [Homiletic collection]” in *Cat.* (111); *Margaliti* (the Pearl), ch. 18 and ch. 13 (identified via TITUS).
- Q 267-7: “unidentified [Homiletics]” in *Cat.* (211); *On penitence* (CPG 4614; PG 59, 757), unedited in Georgian (identified after translation into Greek and query in TLG).

3.4.4 Gregory of Nyssa

- A 737-6: *On the Making of Man* (CPG 3154).

3.4.5 *Mamata șavłani*

- H 1741-2: unidentified in *Cat.* (138); John Chrysostom, *On Patience* (CPG 4693; PG 63, 937–942) = Abuladze (1955: 24, 2–8 and 13–18).

3.4.6 Wisdom of Balavar

- Q 829-1: this is a fragment of the long redaction, in *asomtavruli*, 10th century. I. Abuladze thought it could be from the 9th–10th centuries; the spelling of ႠႣႣႣ without 3 in lines 8 and 10 is in favour of a model of the 9th century.

3.5 Hagiography

3.5.1 Lives and legends

- A-44: Life of Maximus the Confessor, edited by K. Kekelidze in his *Keimena* (1918: 84, l. 30 – 85, l. 6; missing in the bibliography of *Cat.*).
- A 203-1: unidentified Martyrdom.
- A-737-1: Martyrdom of St Christina.
- H-999-20 and H-1239-2: unidentified.
- H 1403-1: Life of Ephrem the Syrian.
- H 3247: Life of Euthymius the Great.
- Q 637a: unidentified in *Cat.* (217); Life of St Symeon the Stylite, edited by Kekelidze (1918: 308, 16–35).

3.5.2 Great Synaxarion

- Fr 184-2: unidentified in *Cat.* (285); = 28–29 January (161a, 14 – 161b, 24 in the edition by Dolakidze / Chitunashvili (2018) (identified via TITUS).

3.6 Hymnography and other liturgical matter

Here too, I do not intend to be complete: I present mainly manuscripts for which I have some new identification or information to provide.

3.6.1 *Iadgari*

3.6.1.1 *Uzvelesi iadgari*

We receive a new image of the diffusion of the hymnody from Palestine to Georgia, with stanzas of the *Uzvelesi iadgari* in an order different from that in the Palestinian manuscripts, with new stanzas, and mixed with compositions found in Mikael Modrekili's work; there is also one fragment with hymns by Ioane Minchkhi and stanzas reused by George the Athonite: the liturgy is a living corpus! And it is also the field where many editions have still to be worked out: the *saçeliçdo iadgari* (the later form of the Palestinian Greek hymnody), and the translations of the Byzantine books by George the Athonite.

- A 147: note that on l. 6 of the manuscript, there is a theotokion, missing in the edition (the last word is not $\partial(\varsigma)\partial(\varsigma\omega)$ but $\partial(\varsigma\omega\omega\varsigma)\partial$).
- A 1390-4: *Cat.* (52) refers to 531, l. 12, 328, l. 33 and 329, l. 1 of the edition (Metreveli *et al.* 1980; hereafter: *ed.*); but lines 1–8 are not found in the edition, lines 10–17 correspond to *ed.* 373, 9–25 (Paschal troparia, 1st mode; identified via TITUS), and lines 18–21 to *ed.* 328, 32 – 329, 1 (Hymns for the dead): this is clearly a different liturgical context.
- H 528-4.
- H 1436-1: lines 7–14 = *ed.* 166, 9–17 (identified via TITUS); lines 1–6 and 15–21 unidentified.
- H 1436-2: lines 1–6 = *ed.* 186, 14–18 (identified via TITUS); lines 7–15 unidentified.
- H 1436-4: according to *Cat.* (115) an unidentified prayer, but lines 2–8 = *ed.* 157, 17–23 (identified via TITUS); lines 1 and 9–17 unidentified.
- H 1442-6: corresponds to *ed.* 368, 7–31.

- H 1442-8: unidentified “Collection of Chants – Iadgari” in *Cat.* (127); hymns for the 40 Martyrs of Sebaste but I could identify (via TITUS) only lines 19–20 = *ed.* 143, 24–25.
- H 1442-11: unidentified “Collection of Chants” in *Cat.* (130); = *ed.* 165, 3–20.
- H 1872: unidentified “Collection of Chants – Iadgari” in *Cat.* (166); lines 1–2 = *ed.* 68, 8–10; lines 9–11 = *ed.* 68, 23–26 (with textual variants); lines 15–17 = *ed.* 69, 7–9; lines 18–23 = *ed.* 68, 34 – 69, 6.
- H 2084v-2: it is possible to identify lines 7–8 = *ed.* 209, 20–23; lines 12–13 = *ed.* 209, 35–37; l. 25 = *ed.* 210, 18; lines 26–27 = *ed.* 210, 20–22; lines 27–28 = *ed.* 210, 24–25.
- S 3949-1: the information in *Cat.* can be given more precisely: *ed.* 326, 16–17; 29–35; 327, 5–8; 400, 10–13.
- S 4999-2: lines 1–3: *ed.* 394, 10–13; the other parts unidentified.
- Svan 13-1: = *ed.* 403, 21–23; 402, 10–13; 403, 8–9 and 24–25.
- Svan 22-2: lines 1–8 = *ed.* 371, 9–14; lines 9–12 = 357, 23 (?); lines 13–17 = 371, 25–27.

3.6.1.2 Intermediary *iadgari*

- A 137: on l. 20, St Theodore is invocated; this is not the text of the *Udzvelesi iadgari*.
- H-528-3: unidentified “Collection of Chants – Menaion [?]” in *Cat.* (67); Mikael Modrekili (edition by Gvakharia *et al.* 1978, hereafter *Modr.*), 133, 6–11 (identified via TITUS).
- H 1439-3: unidentified “Collection of Chants” in *Cat.* (119); lines 18–21 = *Uzvelesi Iadgari* (*ed.*) 384, 11–14, and l. 22 = *Modr.* 413, 17 (identified via TITUS); lines 1–17 unidentified.
- H 1851a: unidentified “Iadgari” in *Cat.* (150); = *Saçeliçdo iadgari* (unedited), Sin. georg. 65, f. 166v.
- H 2092ab-1: unidentified “Collection of Chants” in *Cat.* (190); col. 1 lines 13–14 = Kiknadze (1982: 421), hirmos 366; col. 2: *Modr.* 255, 13–21 (identified via TITUS).
- Q 267-9: unidentified “Collection of Chants” in *Cat.* (213); = *Modr.* 413, 36 – 414, 7 (identified via TITUS).
- Svan 17: “Unidentified [Collection of Chants]” in *Cat.* (264); lines 4–11 = *Modr.* 334, 2–5 (identified via TITUS).

3.6.1.3 *Ioane Minchkhi*

- S 3949-3.

3.6.1.4 *George the Athonite*

- S 3477a-5: unidentified “Collection of Chants” in *Cat.* (224); lines 1–7 = 8 September, 145a, 33 – 146b, 12 in the edition Jghamaia (2007) (identified via TITUS).
- Svan 22-5: unidentified “Collection of Chants” in *Cat.* (276); lines 1–7 = 8 September, 138b, 37 – 139a, 17 in the edition Jghamaia (2007) (identified via TITUS).

3.6.1.5 Unidentified

- H 520: hymns for Eastertide.
- H-1239-1: St Thomas.
- H 1332-1: “Horologion with chants” in *Cat.* (101); lines 2–6: Ps. 129.3–7; lines 7–8: Ps. 116.1–2 (identified via TITUS); lines 9–14 no psalms.
- H 1396: unidentified but H 1872 as its second part = *Uzvelesi iadgari* (see above).

All these manuscripts, especially those which are testimonies of the reception of the Byzantine liturgy of Jerusalem in Georgia, with the hymnal of Mikael Modrekili and the hymns of Ioane Minchkhi, will permit to gain a better view of the development of the hymnography in Georgian.

3.6.2 Heirmologia

- H 1332-4: l. 7 = Ps. 118.109; l. 12 = Ps. 118.143 (identified via TITUS), not found in Greek heirmologia.
- H 1896-1: lines 1–3 = theotokion no. 151 in the edition Metreveli (1971); lines 4–5 = heirmos and theotokion no. 156; lines 6–11 = heirmos and theotokion no. 153; lines 12–18 = heirmos and theotokion no. 160; lines 19–26 = heirmos and theotokion no. 159.

3.6.3 Theotokarion

- Svan 22-1.

3.6.4 Troparion-Kontakion

- Q 267-1: no identification offered.

3.6.5 Festal Menaion (*sadḡesasçaulo*)

- H 526-2.

3.6.6 Liturgy of St James

- Svan 6.

3.6.7 Prayer of St Basil for the communion

- Svan 15-2.

3.6.8 Euchologion

- A 203-6 (+ A-203a-1 and A-203a-2, from the same original).
- A 737-5 (unidentified).
- H 529 + Svan 22-4.
- H 1442-9: rite for marriage, but the reference to the edition (Chelidze 2006: 51) is incorrect.
- H 1853b.
- H 1858-2: redaction different from that edition by Chelidze (2006: 71).
- Q 21.
- Svan 9-2 (no reference to an edition).

3.6.9 Horologion

- H 1893b (no reference to any edition).
- S 4938 (reference to an edition of 1899 is incorrect).

3.7 Other materials

3.7.1 Apostles' creed

- Svan 8-3.

3.7.2 Nomocanon

- H 1856-1.

3.7.3 Synodal records

- H 191, third sheet.

3.7.4 Medical book

- S 4939.

3.7.5 Miniature

- A194.

3.8 Unidentified

- A141.
- A 203-2.
- A 203-4.
- A 203-5: no photo; washed out.
- A-257e (ascetics).
- A 844-4: no photo; washed out.
- A 845: no photo (illegible).
- H 999-23: no photo (illegible).
- H 1332-2.
- H 1332-3.
- H 1436-3.
- H 1442-2.
- H 1710.
- H 1724.
- H 1816a-2.
- H 1816a-3.
- H 1821b.
- H 1853a.
- H 1866a-1.
- H 1871-3.
- H 1893a-1.
- H 1896-2.
- H 1900d-2.
- H 1900ē.
- H 2085a-1.
- H 2085a-2.
- H 3168.
- H 3178.

- Q 34.
- Q 267-8.
- Q 829-2.
- Q 829-3.
- Q 1461.
- S 3949-4.
- S 4999-3: the note in *Cat.* (236) must belong to S 4999-1. The photo shows the colophon of the copyist.
- Svan 8-1.
- Svan 8-2.
- Svan 9-1: seems to stem from a Triodion.
- Svan 14.
- Svan 23-4.
- Fr 184-1.

A great part of these contain liturgical hymns. There will be many interesting discoveries when new technical means can be applied (multispectral analysis). Forty years ago, I donated a UV lamp to the then Institute of Manuscripts...

3.9 Unidentified double palimpsests

- A-203-4 (middle layer: Lectionary or Prophetologion, unidentified).
- A-203-5.
- H-528-1.
- H-528-2 + Svan 22-7 (H-528-2 is not declared to be double palimpsest)
- H-536-1 (third layer unidentified).
- H 1442-12 (no photo).
- H 1900d-2 (not declared to be double palimpsest, *asomtavruli/nuskhuri/nuskhuri*).
- Svan 21 (no photo).
- Svan 22-6: the second layer can be read on the photo; text not identifiable in TITUS. The first layer could be Ps. 88.43.
- Svan 22-7.

4. Two Case Studies

4.1 The identification of Svan 23-3, the last *khanmeti* text that was not yet identified in *Cat.*, with a Homily of (Pseudo)-Chrysostom *On the Baptism of Christ* (Shanidze 1959: 76–79, here 77, 10–19 and 77, 30 – 78, 2 and Shanidze *et al.* 1994: 53, 23–32 and 54, 13–21; S14 and U7) allows to correct the decipherment; for instance, f. 3ra l. 10 განა[... ..]ლისა must be read as განასვეტაკეს ‘ ო. We may also note that the identification of the text by G. Peradze (1931: 97, 7c, reprinted in 2015: 59) as PG 59, 535–542 (CPG 4581) is false; K. Kekelidze (1957: 72, no 24) was more prudent and did not attempt any identification. According to Laurence Mellerin of Biblindex, whom I thank, there is no Greek text with these biblical quotations known today (e-mail of 27.9.2021).

It is also very interesting for the history of the text to see that in the 7th century, there were already variants present: our fragment goes sometimes with the Sinai *Mravaltavi* of 864, sometimes with that of *Udabno*, also of the 9th century, sometimes with the inedited Athos

Mravaltavi (Ivir.georg. 11, 10th century). With the *Udabno Mravaltavi* it shares an error reading სურვილი instead of ურვილი.⁵ So it proves that there is no manuscript without any copyist's error, even among the oldest manuscripts available!

The fragment also illustrates that you have to be patient when searching in TITUS: the first word in the given passage that you might want to look for is ეშპაკეული, which yields no hit in the homily. The reason is that the three manuscripts all differ at the given point, at the same time demonstrating the incredible capacity of the Georgian language to create new words; we read in:

- Svan 23-3: სოული იგი ეშპაკეული
- Udabno *Mravaltavi*: სოულნი იგი შემწიკოულნი
- Sinai *Mravaltavi*: სოული იგი შემწიკოულეზული
- Athos *Mravaltavi*: ს(ო)ული იგი შემწინკულევანებული.

4.2 The fragment Svan 23-2 offers text on two pages – the only legible one of the two folios it consists of. The text is apocryphal, describing the revolt of angels, the creation of man and the beginning of the tentation through Samael. I asked the best connoisseur of Adam's apocrypha, my friend Michael Stone, but he could not find any close parallel, in neither the Jewish nor the Christian tradition. So we have here once more a very precious testimony of a lost tradition. The translation runs:

- f. 1r ... The Lord thought: I shall not make such a brilliant creature anymore, which would make think of divinity, but I shall make it from something as humble as mud. and He made Adam stand...
- f. 2r ... And the serpent had feet and it addressed man with words. Samael said thus to the serpent: You are not <inferi>or to man ...

These fragments are also very useful to get a richer view of the historical development of the Georgian language, including its orthography, as well as the theory of language in general and so on. I cannot go into details here.

5. Conclusion

There are still many questions to be asked, but, to conclude, we have been offered a very rich treasure which enlightens centuries of early Georgian manuscript culture. We must be deeply grateful that the colleagues of the Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts have made this treasure accessible to us. And we must keep hoping that very soon, they will be able to use multispectral analysis, which can offer far better results than mere UV rays: more than ten thousand pages remain to be deciphered and published. And sure, this will take some time!

References

Abuladze (1955): მამათა სწავლანი X და XI ს.-თა ხელნაწერების მიხედვით [Teachings of the Fathers according to manuscripts of the 10th and 11th centuries], გამოსცა ილია აბლუაძემ ა. შანიძის რედაქციით (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 8). თბილისი: მეცნიერებათა აკადემია.
<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/364556>.

⁵ The editors of the *Udabno Mravaltavi* corrected this, see their note 3 in Shanidze *et al.* (1994: 53).

- Bonnet (2012): *Amphiloque d'Iconium. Introduction, traduction, notes et index par Michel B. 2: Homélie 6–10, fragments divers, épître synodale, Lettre à Séleucos* (Sources Chrétiennes, 553). Paris: Édition du Cerf.
- Chelidze (2006): დიდნი კურთხევანი. I. მოსკოვის წმინდა გიორგის სახელობის ქართული ეკლესია. ძველი ქართული ხელნაწერების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა და სქოლიოები დაურთო ედიშერ ჭელიძემ / *Great Euchologion*. I. Edited by Edisher Ch. on the basis of Aciēt [!] Georgian Manuscripts. თბილისი: ახალი ივირონი.
- CPG: Maurits Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, I: *Patres antenicaeni*; II: *Ab Athanasio ad Chrysostomum*; III: *A Cyrillo Alexandrino ad Iohannem Damascenum*; IV: *Concilia Catenae*; V: *Indices, initia, concordantiae*; Maurits Geerard and Jacques Noret, *Supplementum*; Jacques Noret, IIIA: *A Cyrillo Alexandrino ad Iohannem Damascenum, addenda* (Corpus Christianorum). Turnhout 1983 / 1974 / 1979 / 1980 / 1983 / 1987 / 1998 / 2003).
- Dolakidze / Chitunashvili (2018): დიდი სენაქსარი გიორგი მთაწმიდელი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მანანა დოლაქიძემ და დალი ჩიტუნაშვილმა. / *Great Synaxarion*. George the Hagiorite. Text and apparatus prepared by Manana D. and Dali Ch. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- Gippert, Jost (2007): *The Old Georgian Palimpsest Codex Vindobonensis georgicus 2*, in co-operation with Zurab Sarjveladze and Lamara Kajaia (Monumenta palaeographica Medii Aevi, Series Ibero-Caucasica, 1). Turnhout: Brepols.
- (2019): “Cod. Vind. Georg. 4 – An Unusual Type of *Mravaltavi*,” *manuscript cultures* 13, 81–116. <https://fiona.uni-hamburg.de/21507602/mc13-gippert.pdf>.
- Gvakharia (1978): მიქაელ მოდრეკილის ჰიმნები. X საუკუნე. წიგნი II. ტექსტი გადმოწერა დენიდან და გამოსცა ვაჟა გვახარია, კალიგრაფი როლანდ ბურჭულაძე, რედაქტორი აკად. შალვა ამირანაშვილი. თბილისი: საბჭოთა საქართველო [Mikael Modrekilis Hymns. 10th century. Vol. 2.]
- Jghamaia (2007): გიორგი მთაწმიდელის თვენი (სექტემბერი) [George the Athonite, Menaion (September)]. გამოსცა, გამოკვლევა, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო ლალი ჯღამაია (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 9). თბილისი: ნათლისმცემელი.
- Kajaia (1984): ხანმეტი ტექსტები. ნაკვეთი I [Khanmeti Texts. I.]. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სიმფონია დაურთო ლამარა ქაჯაია. თბილისი: მეცნიერება.
- (2014): საბაწმიდისეული ოთხთავი. პალიმფსესტი. ფრაგმენტი. ტექსტი ამოიკითხა, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი სიტყვა და სიმფონია დაურთო ლამარა ქაჯაია. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი / *Gospels from Saint Saba's Monastery. Palimpsest. Fragment*. Text was read, prepared, foreword and concordance-glossary was added by Lamara Kajaia. Tbilisi: National Centre of Manuscripts.
- Kekelidze (1918): *Keimena*. T. I, *Januarium, Februarium, Martium, Aprilem et Maium menses continens*, sumptibus Rossicae Academiae scientiarum edidit Cornelius Kekelidze (Monumenta Hagiographica Georgica, 1). Tiflis / კიშინი. ტომი I, იანვრის, თებერვლის, მარტის, აპრილის და მაისის თვეთა ტექსტები. გამოცემა რუსეთის სამეცნიერო აკადემიისა კორნ. კეკელიძის რედაქტორობით (ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, 1). ტფილისი. <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/content/titleinfo/3458079>; <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/6662>.
- (1957): კორნელი კეკელიძე, “უცხო ავტორები ძველ ქართულ ლიტერატურაში [Foreign Authors in the Old Georgian Literature],” in: ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან [Studies from the History of the Old Georgian Literature], V, 5–114 (first published in ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე / *Bulletin de l'université de Tiflis* 8, 1928, 99–202). http://kartvelologybooks.tsu.ge/uploads/book/Kekelidze_etiudebi_V.pdf.
- Kiknadze (1982): ნეკშირებული ძლისპირნი (ხელნაწერი A-603) [Heirmologion with neumes (manuscript A-603)]. გამოსცა, გამოკვლევა და საზიებლები დაურთო გ[ულნაზ] კიკნაძემ (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 3). თბილისი: მეცნიერება.
- <http://gelati.edu.ge/wp-content/uploads/2013/06/%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%95%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%AB%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%9C%E1%83%98.pdf>.

- Metreveli (1971): ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი. ორი ძველი რედაქცია X–XI სს. ხელნაწერების მიხედვით [Heirmoi and theotokia. Two old redactions according to manuscripts of the 10th–11th centuries], გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ელენე მეტრეველმა. თბილისი: მეცნიერება.
- Metreveli *et al.* (1980): უძველესი იადგარი [The Oldest Heirmologion]. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საყიებლები დაურთეს ელ[ენე] მეტრეველმა, ც[ა]ცა ჭანკიევმა და ლ[ილი] ხევსურინამა (ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, 2). თბილისი: მეცნიერება.
- Orbeli (1967): P[усудан] P[убеновна] Орбели, “К исследованию одного грузинского палимпсеста из лавры св. Саввы [On the study of one Georgian palimpsest from the laura of St Sabbas],” in: *Эллинистический Ближний Восток, Византия и Иран. История и филология*. Сборник в честь семидесятилетия члена-корреспондента Академии Наук СССР Н. В. Пигулевской. Москва: Наука, 125–134. <https://de.lib.org/book/3252552/470dba>.
- Peradze (1931): Gregor P., “Die alt-christliche Literatur in der altgeorgischen Überlieferung” [5], *Oriens Christianus*, 3. Ser. 6, 97–107; reprinted in: Św. Grzegorz P., *Dziela zebrane*. Tom IV: *Die altchristliche Literatur in der georgischen Überlieferung*. Pod redakcją Bernarda Outtier i ks. Henryka Paprockiego. Warszawa 2015.
- PG: Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, I–CLX. Paris, 1857–1866. <https://patristica.net/graeca/>.
- Shanidze (1923): აკაკი შანიძე, “ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის [Haemeti texts and their importance for the history of the Georgian language],” *ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე / Bulletin de l'Université de Tiflis* 3, 354–388.
- (1959): სინური მრავალთავი 864 წლისა [The Sinai *Mravaltavi* of the year 864]. სასტამბოდ მოამზადეს კათედრის წევრებმა აკაკი შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 5). თბილისი: თბილისი სტალინის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. <http://akakishanidze.tsu.ge/Content/books/library/%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98%20%E1%83%9B%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%98.pdf>.
- (1960): ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X–XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით [The old redactions of the Psalter according to manuscripts of the 10th–13th centuries], გამოსცა მზექალა შანიძემ. I. ტექსტი (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 11). თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- Shanidze *et al.* (1994): უდაბნოს მრავალთავი [The *Mravaltavi* of Udabno]. აკაკი შანიძისა და ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს: ლ. ბარამიძემ, კ. დანელიამ, რ. ენუქაშვილმა, ი. იმნაიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, მ. შანიძემ და ზ. ჭუმბურიძემ (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 28). თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. <http://akakishanidze.tsu.ge/Content/books/library/%e1%83%a3%e1%83%93%e1%83%90%e1%83%91%e1%83%9c%e1%83%9d%e1%83%a1%20%E1%83%9B%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%98.%20-%20%E1%83%97%E1%83%91.%201994%E1%83%AC.pdf>.
- Tarnichschvili (1959-1960): Michel T., *Le grand Lectionnaire de l'Église de Jérusalem (5e-8e siècle)* (Corpus scriptorum christianorum orientaliū, 188 and 204; Scriptorum iberici, 9 and 13). Louvain: Secrétariat du CorpusSCO.
- TITUS: *Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien*, <https://titus.uni-frankfurt.de>.
- Van Esbroeck (1978): M[ichel] V. E. / მიშელ ვან ესბროკი / М. Ван Эсброк, “ლენინგრადის პალიმფსესტური მრავალთავი / Ленинградский палимпсестный многоглав / Le *Mravalthavi* palimpseste de Leningrad,” *Mravaltavi* 6, 81–87. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/259003>.
- (1980): “Un *mravalthavi* dans le palimpseste A-737”, *Mravaltavi* 7, 18–22. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/259004>.

თბილისში დაცული ქართული ხელნაწერები

ბერნარ უტიე (სენ მარტინ დე ლა მერი)

კ. კეკელიძის სახელობის თბილისის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი ქართული დამწერლობის ჩვენამდე მოღწეული ძირითადი საგანძურის მფლობელია. მათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცენტრში დაცული პალიმფსესტური ხელნაწერები, რომელთა რაოდენობა 10 000 ფურცელზე მეტს შეადგენს. სტატიაში წარმოდგენილია თბილისის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ 2017 წელს გამოქვეყნებული ქართული პალიმფსესტების კატალოგი, რომელიც სრულად აღწერს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ პალიმფსესტურ ხელნაწერებს. კატალოგის შინაარსის ზოგადი მიმოხილვის გარდა სტატიაში მოცემულია ახალი ინფორმაცია დღემდე დაუდგენელი ტექსტების იდენტიფიცირებასთან დაკავშირებით. პალიმფსესტური ხელნაწერების იდენტიფიცირება და ტექსტის დადგენა შესაძლებელი გახდა, ერთი მხრივ, TITUS-ის მონაცემთა ბაზის გამოყენებითა და მეორე მხრივ, Thesaurus Linguae Graecae-ის ბერძნული რესურსების ანალიზზე დაყრდნობით.

Piecing together Christian Palestinian Aramaic Texts under Georgian Manuscripts

(St Petersburg, NLR, Syr. 16; Sinai, Georg. NF 19, 71; Oslo, Martin Schøyen, MS 35, 37;
Princeton, Garrett MS 24; Göttingen, Syr. 17, 19, 23, 25)¹

Christa Müller-Kessler (Jena)

First news on the Georgian palimpsest manuscript St Petersburg, NRL, Syr. 16 consisting of former Tsagareli 81 (I)² and Georg. 34 (I)³ reached the scholarly world through manuscripts removed from St Catherine's Monastery. They were brought back to Mt Sinai by Constantin von Tischendorf from his second and third journeys in 1855 (59 folios = Georg. 34 [I]) and 1857 (seventy folios = Tsagareli 81 [I]).⁴ One Georgian manuscript in *khutsuri* script (Georg. 34) had been written by Ioane Zosime at the Great Laura of St Saba near Jerusalem in 969 CE and was later taken by him to the Monastery of St Catherine. He eventually finalized Tsagareli 81 in 979 CE on Mt Sinai.⁵ The combined manuscript covers in its lower layer sixteen different Christian Palestinian Aramaic (CPA) and Syriac texts.⁶ At first, the individual Georgian manuscripts were described by Marie Félicité Brosset, a scholar of Georgian, in 1859 without going into the Aramaic texts beneath.⁷ Shortly afterwards these CPA and Syriac texts were studied by the Dutch specialist for Syriac Jan P. N. Land in St Petersburg, who later edited them in his *Anecdota Syriaca* series in 1875. He listed all the individual folios according to their

¹ The article contains parts of the material presented during the workshop 'Removed and Rewritten: Palimpsests and Related Phenomena from a Cross-Cultural Perspective' at the Centre for the Study of Manuscript Cultures, University of Hamburg, on 8 October, 2021. All multispectral images of Sinai, Georg. NF 19 and 71 (Figures 1–5 and 7) are published here with kind permission by the librarian Father Justin at the Monastery of St Catherine's. The digital images in this study were produced via pseudo colour processing by Keith Knox (KTK). The reading of the palimpsests was made possible through Early Manuscript Electronic Library (EMEL) which provided the digital multispectral photography. The copyright of the photos remains with St Catherine's Monastery (see also <https://sinai.library.ucla.edu>). I also owe my thanks to Jost Gippert and Princeton, Special Collection who gave the permission to their digital images being added to this article (Figures 6 and 8).

² This class mark has only been known several years after Tsagareli (1888: 240) had catalogued the Georgian manuscripts in St Catherine in 1883. This bulk forming two thirds of Tsagareli 81 (I) was rather neglected in the literature in contrast to the last third, Tsagareli 81 (II).

³ The major part of Georg. 34 (II) remained at St Catherine's, see Garitte (1956: 37; 1958: 15–19, 39–40); Metreveli *et al.* (1978: 93–131); images under <https://sinai.library.ucla.edu>. For Georg. 34 (I), fol. 57v cf. Land (1875: Tab. III); plates of fols. 13r/v, 18r/v, 19v (without folio numbers) in https://primo.nl.ru/primo-explore/fulldisplay?docid=07NLR_LMS010106158&context=L&vid=07NLR_VU1&lang=ru_RU&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=default_tab&query=any,contains,%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9; photo of fol. 13v in Vasilieva (2007: 27).

⁴ Tischendorf (1855: 13; 1860: 49); Van Esbroeck (1981: 63, 65–74) splits the manuscripts up into Syr. 16/1, 16/2, 16/3.

⁵ Brock (2012b: 484, 487).

⁶ These two independent Georgian manuscripts run under the same shelf number. This probably goes back to Land (1875: Latin part, 185–189) taking the Syriac and Christian Palestinian Aramaic (Syropalestinian) undertexts as a complete unit.

⁷ Brosset (1859: 264–267).

supposed content.⁸ It was only in 1960 that this artificially combined Georgian manuscript appeared under the shelf mark Syr. NS 16 into Nina Pigulevskaya's catalogue of the oriental manuscript collection in the National Library of Russia, a cataloguing work she had started publishing in 1937.⁹

The remaining third part of Tsagareli 81 (II) with twenty bifolios and twenty-nine half or cut-to-size folios forming seven quires (for the upper Georgian texts) was removed forty years later from the monastery after Tsagareli's cataloguing in 1883.¹⁰ According to Agnes Smith Lewis a great theft had occurred there in 1892 after she had left St Catherine's with her sister Margaret Dunlop Gibson. Although some manuscripts were still seen in 1889 by Rendell Harris, they were suddenly missing in 1893 when Lewis and Gibson returned for their second visit to copy the Old Syriac Gospels and to prepare the catalogues of the Arabic and Syriac manuscripts. Part of the removed manuscripts turned up shortly afterwards on the antiquities market in Cairo, while many others made their way to Europe.¹¹ On their first trip to Sinai, Lewis and Gibson had met a German named "Gröte" who had roamed the library.¹² This was obviously the collector Friedrich Grote who must have chosen and picked out important and unique manuscripts, foremost palimpsested ones, which later arrived on clandestine routes in Europe where they suddenly surfaced in private collections – in 1906, Hugo Duensing was entrusted by a private collector with a large Georgian MSS collection, whom he named as Friedrich Grote later in 1944¹³ – or they were sold on by antiquarian dealers like Karl Wilhelm Hiersemann.¹⁴ Among them was the last and second part of Tsagareli 81 (II) tightly bound into its former board of palm wood covered by Mummy wrappings and black leather with Coptic stitches.¹⁵ Not only Duensing had been handling this material (without mentioning any shelf number) but also Friedrich Schulthess who integrated certain texts into his *Lexicon Syropalaestinum* of 1903.¹⁶ He had other single folios (not Tsagareli 81 [III]) from a private collector at his disposal, which he published independently from Duensing.¹⁷

⁸ Tischendorf (1860: 49) made some folios accessible to Land for inspection; cf. Land (1875: Latin part, 185–189; Syriac part, 165–224).

⁹ Pigulevskaya (1960: 55, no. XVII; 1937: 556).

¹⁰ Tsagareli (1888: 233, no. 81).

¹¹ Lewis (1898: 81–82).

¹² Gibson (1893: 18). Rather informative are further correspondences of collectors with Arabic scholars in connection with Friedrich Grote, see Tarras (2020: 75–77). See also note 16 below.

¹³ Duensing (1906: 1–151; 1944: 215).

¹⁴ Hiersemann (1922: 6–8 [Baumstark's description] with Tafel III). The catalogue followed straight after Grote's death in 1921. His widow, resident in Berlin-Wilmersdorf, was selling off various manuscripts. Among them she also tried to sell the missing quire of the Lewis lectionary to the Principal of Westminster College (postcard form Mrs Kate Grote-Hahn to Oman, Principal of Westminster College, dated 6.3.1923, Archives at Westminster College, Cambridge, 1475/6/1/38). This is kept today with the lectionary in the College, see note 16 below.

¹⁵ Sørensen (1995: 11).

¹⁶ The folios in question, which contain Old and New Testament pericopes, are indicated as "Cod. manusc." (Schulthess 1903: vi–xvi). Only Isaiah 25:3–12, Joel 2:31b–3:8, Acts 2:1–21, 14:15–17, Romans 13:7–14, and Ephesians 4:25–31 were formerly part of them (Duensing 1906: 152–156; Lewis 1907). The quire is now put together with the Lewis Lectionary (11th century), Cambridge, Westminster College, which carries on the frontispiece the following handwritten entry: Palestinian Syriac Lectionary published as *Studia Sinaitica VI* in 1896 [sic!] with its missing leaves recovered in 1906.

¹⁷ There was quite a competition going on between the two scholars, with Duensing being definitely the better palimpsest reader and editor. Schulthess (1902: 253–254) added also Job 16:10–20, a missing folio of the 11th-century Lewis Lectionary, see Lewis (1907: 8). Duensing did not emend the texts to his liking, whereas Schulthess (1899; 1903; 1907) doubted lexical items and created "ghost" lemmas for his dictionary, which could be eliminated only 90 years later after many and frequent collations by me of the original manuscripts and fragments in

Tsagareli 81 (II) was handed on through several private collections. After it had last been seen by Gregor (Grigol) Peradze in 1929, still among the materials of Grote in his widow's possession,¹⁸ it was auctioned in 1954 by Sotheby's to an American collector, Dr. Otto Fisher of Detroit, later bought by the antiquarian book dealer Hans Peter Kraus in New York,¹⁹ and after many years it was acquired by the notorious Norwegian collector Martin Schøyen, Oslo in 1987, in whose collection it is registered under MS 35 (seventy folios) and 37 (single folio).²⁰ A stylized cross from MS 35, fol. 64v/61r adorns as a logo his website,²¹ printed catalogues and private stationary paper. Schøyen's former MS 36 never belonged to Tsagareli 81 (II), as it is partially overwritten in Syriac or without overtext,²² and it was recently offered for auction by Christie's in 2019.²³ Yet, according to their internal codicological details, other folios under Tsagareli 81 (I) = *CSR*P^d seem to be part of this CPA Gospel manuscript.²⁴

There followed a gap in the publication sequence of the so-called Georgian collection, which Duensing continued in 1944 by editing some additional fragmentary manuscripts with CPA undertexts partially already known from his 1906 publication. In 1955 he adds some more folios in a little booklet, including Schøyen MS 37 (= *CSRO*ⁱ), a stray folio of Tsagareli 81 (II).²⁵ Meanwhile the remnants of the "Duensing Georgian collection" had changed hands; they are kept today in the Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek in Göttingen (Syr. 17, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28) as a donation by Duensing.²⁶ Syriac manuscripts with CPA underneath went into the Vatican Apostolic Library (Vat. sir. 623, 627, 628).²⁷ Other manuscripts, among them a Georgian one, had been bought by Robert Garrett who donated them with his collection in 1942 to the Princeton University Library.²⁸

This collective CPA–Greek–Georgian manuscript (Garrett MS 24) surfaced at first in Hiersemann's catalogue of 1922 where it was described by Anton Baumstark with a photographic sample, and it was identified on the basis of the Georgian overtext with

Cambridge, Göttingen, Oslo, Oxford, St Petersburg, and the Vatican; see Müller-Kessler (1991; 1995; 1999; 2014; 2021a); Müller-Kessler and Sokoloff (1997; 1998a, b; 1999).

¹⁸ Peradze (1933: 191 under "Stephanos der Boskos"); Garitte (1954: 76–77 n. 18; 1956: 8).

¹⁹ Garitte (1954: 90–91). Here one also finds an extract from the Sotheby's *Catalogue of Valuable Printed Books, Autograph Letters and Historical Documents, Western and Oriental Manuscripts and Miniatures* of 14 April 1954, p. 40, with a rather suspicious story that this MS was purchased by Friedrich Grote from the monks of St Catherine! The MS was shortly inspected and studied by the Aramaic specialist Goshen-Gottstein (1973: XIV) as well as the Georgian scholar Van Esbroeck (1981: 64 n. 5). It appears again in a Kraus catalogue (165) from 1983 under no. 28.

²⁰ Sørensson (1995: 10–11); <https://www.schoyencollection.com/scribes-collection/colophons/codex-sinaiticus-zosimi-rescriptus-ms-035> and <https://www.schoyencollection.com/palaeography-collection-introduction/latin-book-scripts/east-european-book-scripts/georgian-khutsuri/ms-037>.

²¹ <https://www.schoyencollection.com>.

²² Not mentioned in Sørensson (1995: 11).

²³ Misinformation caused by Sørensson's catalogue entry were taken up by Desreumaux (1997: 96–98, 108–112) and followed by Brock (1999b; 2012a: 9). MS 36 was auctioned by Christie's on 10 July 2019 for £ 35,000; its present location is unknown. Images can be found under <https://www.christies.com/en/lot/lot-6217449>. The other part is still in Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Syr. 28; see below.

²⁴ Müller-Kessler (2014: 275–277). Hereafter, *CSR* stands for *Corpus Sinaiticus Rescriptus* and the additional sigla *O*, *P* and *S* for Oslo, St Petersburg, and Mt Sinai as the present storing location.

²⁵ Brock (2012b: 487, 490); Müller-Kessler (2014: 282).

²⁶ Assfalg (1963b: 184–194).

²⁷ Duensing (1906: 9–12 [Vat. sir. 623]; 18–38 [Vat. sir. 627]; 113–127 [Vat. sir. 623]); Van Lantschoot (1965: 151–153 [Vat. sir. 623] and 158–159 [Vat. sir. 627]).

²⁸ Skemer (1996: 336–337).

Tsagareli's 92+93 by Robert P. Blake in a letter to Garrett in 1929.²⁹ Duensing himself did not have access to the folios, but he integrated the lower fragment part of this fragment (today Garrett MS 24, fol. 87r), which contains Saint Silvanus from the *Apophthegmata patrum* according to the photograph, in his publication of 1955.³⁰ The most comprehensive overview of the manuscript was then provided by Gérard Garitte.³¹ It is probable that Sinai Georg. NF 20 (986 CE) is also part of the same manuscript, but there is no information available if any folios might be palimpsests or contain CPA underwriting.³² Three half folios of Garrett MS 24 could be assigned to Saint Silvanus (fol. 87/90) and John Chrysostom, *De poenitentia* (fol. 99). On the other bifolio (88/89), the script is too faint to reach any identification, but the scribal hand is definitely not from the manuscript containing John Chrysostom. Among the New Finds, however, a nearly complete folio from the same manuscript and containing the same homily has surfaced under Sinai Georg. NF 19 (fol. 61; see below under section 4).

Ultimately, we are dealing here with various manuscript remnants which were distributed through theft and sold by antiquities dealers over various collections, going over into private and public hands. In later years, only scholars of Georgian such as Gérard Garitte and Michel Van Esbroeck followed the path of these Georgian *textus disiecti*,³³ but none of them provided any editions of the texts. Two catalogues concerning the CPA lower text material were written as doctoral theses. One of them, by Moshe Bar Asher, appeared in handwritten form and in Hebrew (Ivrit) in 1977³⁴ and the other one, by Alain Desreumaux, has remained unpublished since 1979.³⁵ What both have in common is that none of the authors had previously handled any of these Georgian manuscripts in any collection before, and therefore their descriptions have to be taken as primary attempts and incomplete.

For the preparation of a first reference grammar of Christian Palestinian Aramaic new checks were necessary since the only other existing one was a grammar for a chrestomathy in transliteration without references, which was published posthumously in 1924.³⁶ Therefore, I travelled to various collections and collated all available text material. Among them was the neglected manuscript Syr. 16 (formerly Tsagareli 81 [I] and Georg. 34 [I]) in the National Library of Russia in St Petersburg (Leningrad at that time) which I could access after two years waiting for the official permission by the library in 1986.³⁷ What had been missing was the other part of former Tsagareli 81 (II), still considered to be in the hand of the antiquarian book dealer Kraus in New York. By chance I met the Norwegian collector Martin Schøyen in June 1996 in London who informed me that he had acquired this part in 1987.³⁸ After receiving permission by my grant giver (German-Israeli Foundation) I went straight after, in July, for a

²⁹ Hiersemann (1922: 6–8 with Tafel III); Skemer (1996: 336, n. 4).

³⁰ Duensing (1944: 225), who had other folios of this manuscript at hand for publication (Göttingen, Syr. 17 and 25, see below under section 5).

³¹ Garitte (1967) with a complete quotation of Baumstark's description.

³² Aleksidze *et al.* (2005: 83–85 / 266–267 / 393–395); Brock (2012b: 487, 489) draws attention to it.

³³ Garitte (1956; 1967); Van Esbroeck (1981).

³⁴ Bar Asher (1977: 53–126).

³⁵ Desreumaux (1979).

³⁶ Schulthess (1924). The CPA text samples are given in a so-called Syriac based transcription indicating a hypothetical pronunciation.

³⁷ Müller-Kessler (2014: 263; 2021b: 24–25).

³⁸ Sørensen (1995: 10–11). The meeting took place on 13.6.1996 according to the dedication by Martin Schøyen in my copy of the Checklist of Manuscripts.

reading and collation trip to Oslo.³⁹ Although this came too late for the reference grammar published in 1991,⁴⁰ for the text editions of the early period in CPA, which were nearly ready for print, the text material could be checked and worked into the volumes, eliminating all the former reading mistakes and incorrect emendations. It also meant an increase of the text material by reading all the unpublished parts, which constituted at least a third of the *Codex Sinaiticus rescriptus* (Tsagareli 81 [I]; Georg. 34 [I]).⁴¹ Several more collation trips were undertaken by me between 1996 to 1998 to St Petersburg during which I started to prepare a manuscript description of all the CPA MSS excluding the Syriac part under the Georgian MSS (Tsagareli 81 [I] and Sinai Georg. 34 [I]). This study was delayed for some years but continued after the start of the *Sinai Palimpsest Project* (2011–2017) when I was asked to join the scholarly team. During its runtime I could identify many more manuscripts in the Sinai collection as belonging to the individual manuscripts of the *Codex Sinaiticus rescriptus* (hereafter: *CSR*)⁴² the collective title covering, at least in the meantime, nineteen or even twenty different CPA manuscripts under various Georgian manuscripts written and copied by Zosime between 969 and 986 CE.⁴³ Having been in the position to check the originals in St Petersburg, Oslo, and Göttingen helped considerably to speed up the identification and attribution of the fragmentary manuscripts from Sinai under Georg. NF 19 and 71 and their other *membra disiecta*. I had the advantage of recognizing the typical scribal hands, something which simply cannot be judged or learned through printed texts for which mostly no photographic samples were published nor a consultation of the originals was possible.⁴⁴ This was bound to fail, although Duensing was rather successful with the Jerusalem Lectionary and the Cyril of Jerusalem fragments.

For this newly established scientific journal, I have tried to identify some more CPA texts under the dismembered Georgian manuscripts. The result of the joining and piecing together can be learned from the descriptions of the scattered fragments below.

1. Jerusalem Lectionary – St Petersburg, NLR, Syr. 16 + Oslo, Schøyen MS 35 + Sinai, Georg. NF 19, 71 = *CSRO/P/S^b*

An important and most neglected manuscript in dealing with the question of an early Jerusalem Lectionary has been preserved in CPA in NLR, Syr. 16 (Tsagareli 81 [I]) overwritten by Georgian texts.⁴⁵ Despite the publication of several folios at first by Jan P. N. Land in 1875, the following attribution by Hugo Duensing thirty years later and Francis Burkitt's description of the lectionary parts in 1923,⁴⁶ it was ignored in the studies on the successive translations into Armenian and Georgian witnesses of the lectionary. While seven folios are kept in St Petersburg

³⁹ Müller-Kessler (2014: 263). The tight binding made the handling of the individual folios rather difficult. I had four days and three nights to work through MSS 35, 36, and 37, quite ideally in the long summer nights in Norway.

⁴⁰ Müller-Kessler (1991). Many items in the manuscripts description in the introduction are naturally meanwhile in heavy need of updates and corrections.

⁴¹ Müller-Kessler and Sokoloff (1997; 1998a; 1998b; 1999).

⁴² Müller-Kessler (2014: 282–288); see also <https://sinai.library.ucla.edu> under “Browse”.

⁴³ Brock (2012b: 487).

⁴⁴ Cf. Bar Asher (1977: 214) on the Lewis lectionary: “אין ידוע לאן התגלגלו שבעה דפיני האלה” ‘It is not known to where these seven leaves happened to go’. See n. 16 above.

⁴⁵ Brosset (1859: 365–367); Land (1875: Latin part, 185–189).

⁴⁶ Land (1875: Syriac part, 165–167, 173, 182, 185–187, 222–224); Duensing (1906: 126–127). Additional incorrect readings appeared in Desreumaux (1997: 41–43), see Müller-Kessler (1999: 633–634); Burkitt (1923: 422–423).

(Syr. 16), two more surfaced in the Friedrich Grote Collection and were brought to our attention by Duensing. The latter are today found in the private collection of M. Schøyen in Norway (MS 35 = Tsagareli 81 [II]). The New Finds of St Catherine’s Monastery added some remnants which were detected under Georg. NF 19 (Fig. 1) and Georg. NF 71 (Fig. 2) containing parts of lections XXXI and XXXIII according to the Armenian subdivision, preserved in four cut-to-size quarters of two folios.⁴⁷

Syr. 16, fol. 108	Syr. 16, fol. 127	Syr. 16, fol. 109	MS 35, fol. 62/63	Syr. 16, fol. 68/63
Deuteronomy 6:4-5; 7c-10a; 11b-12a	Deuteronomy 7:25-26; Job 6:1-13	Job 7:21; Isaiah 40:1-2a; 3b-5a; 40:6b-7	Proverbs 1:15b-19; Jeremiah 1:11-17; Psalm 26:7	Job 9:12b-34b
XIX	XIX	XIX	XXI	XXIV

Georg. NF 71, fols. 1+8	Syr. 16, fol. 38/106	Syr. 16, fol. 107/48	Georg. NF 19, fol. 58	Syr. 16, fol. 41/60	MS 35, fol. 27
Exodus 4:31b-5:1a; 5:3-4a; 5:6b-7a; 5:8b-10a	Deuteronomy 13:12-17a	Deuteronomy 13:17b; Job 21:1-22	1 Thessalonians 4:17b-18; John 11:55; 57-12:1; 3b-5; 7-9	Proverbs 9:1-11; Isaiah 40:9-12a	Daniel 3:24c-26; 32-33; 35b-37
XXXI	XXXII	XXXII	XXXIII	XXXVI	XLIV

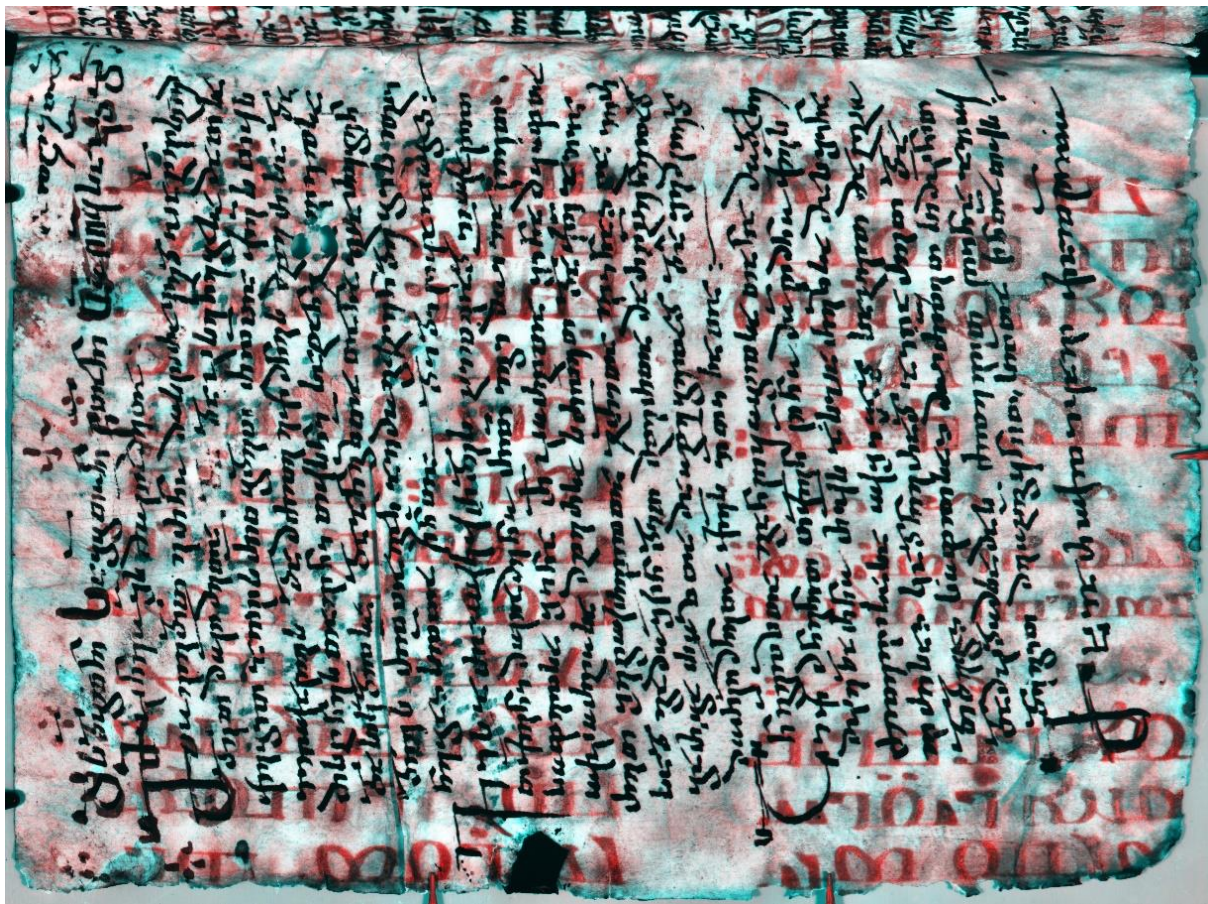

Fig. 1: Sinai, Georg. NF 19, fol. 58v (r): 1 Thessalonians 4:17b–18; John 11:55; 57–12.1

⁴⁷ Duensing (1906: 89–90, 110, 126–127); Müller-Kessler (2023b [in preparation]).

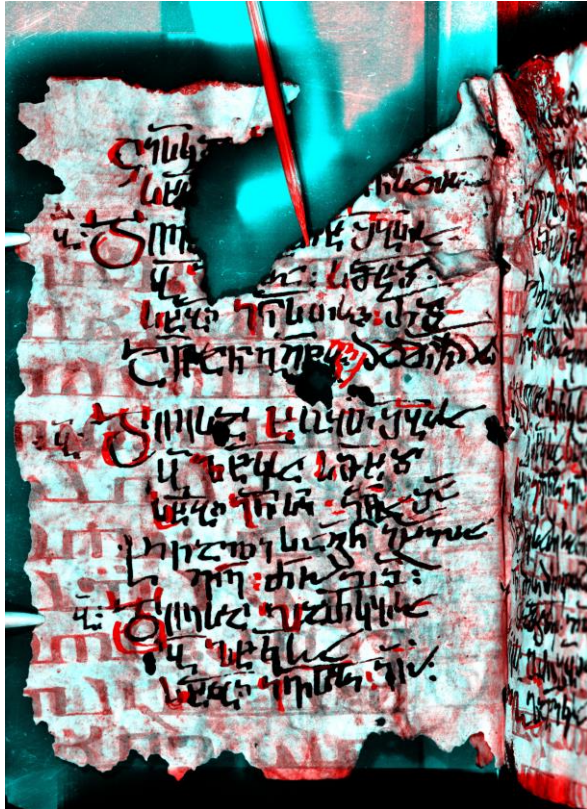

Fig. 2: Sinai, Georg. NF 71, fol. 1v: Exodus 5:8b-10a

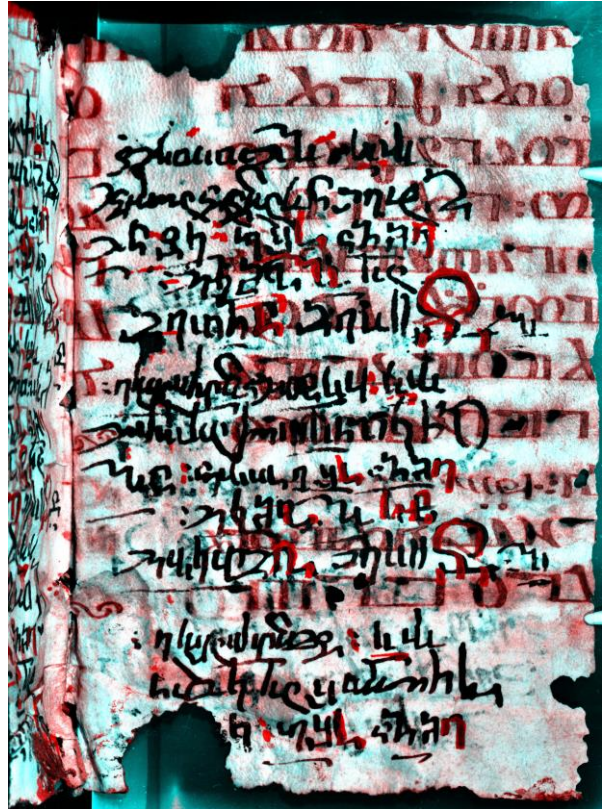

Fig. 3: Sinai, Georg. NF 71, fol. 2r (v): Catechesis VI.0

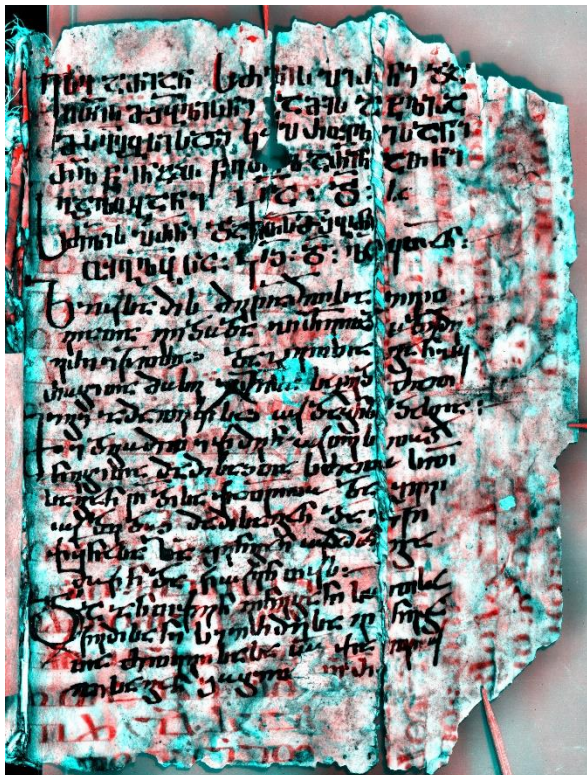

Fig. 4: Sinai, Georg. NF 19, fols. 2r+3r: Catechesis VI.6

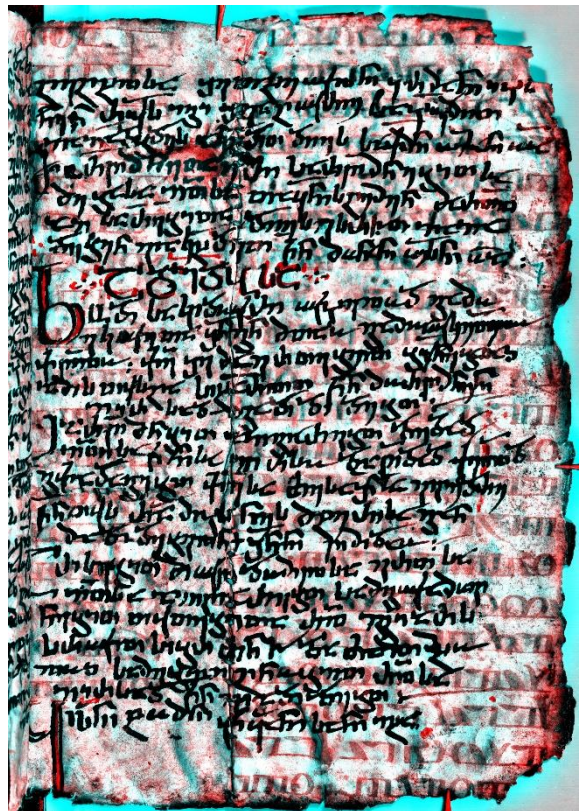

Fig. 5: Sinai, Georg. NF 19, fol. 7r (l) right: Catechesis X.10-11 + 7r (v) left: Catechesis III.10

2. Cyril of Jerusalem, *Catecheses* – St Petersburg, NLR, Syr. 16 + Oslo, Schøyen MS 35, 37 + Sinai, Georg. NF 19, 71 = CSRO/P/Sⁱ

The largest remaining manuscript of *CSR* is preserved under several shelf marks: St Petersburg, NLR, Syr. 16 + Oslo, Schøyen MS 35, 37 + Sinai, Georg. NF 19, 71 contain the earliest translation of the *Catecheses of Cyril of Jerusalem* based on an early unattested Greek witness. Its fate is the same as that of the Jerusalem lectionary fragments. The original manuscript had been dismembered by Zosime in the 10th century (979–980 CE) in St Catherine’s,⁴⁸ of which 65 fragments consisting of bifolios, half folios and single columns could be recognized under several Georgian texts in Tsagareli 81 (I+II), the Gospel lections in Sinai Georg. NF 71 (Fig. 3),⁴⁹ and the Hymnary (*Iadgari*) in Sinai Georg. NF 19 (Figs. 4–5).⁵⁰ When Duensing published parts of them (Tsagareli 81 [II]) in 1906, they were still in the possession of the private collector Friedrich Grote. One folio went astray and could only be edited by him in 1955 (Schøyen MS 37).⁵¹ The major part had been partially presented as *Theologica petropolitana* by Land in his *Anecdota Syriaca*.⁵² In 1999 all the folios known until then were published with many unread columns and pages.⁵³ Only the parts of the New Finds were missing, which have now added seven folios in a rather mutilated state and a missing column of NLR, Syr. 16, fol. 117 in Sinai, Georg. NF 19, fol. 7 (I; Fig. 5). Two half folios could be joined from two quarters (Georg. NF 71, fols. 1+8; Fig. 3). Of one half folio the last six lines were cut off and sewn onto another column (Georg NF 19, fol. 2/3; Fig. 4). All these additional new fragmentary folios have just been edited with their full readings.⁵⁴ One image of Georg NF 71, fol. 2v was published without indication of shelf mark and content in 2010.⁵⁵

Syr. 16, fol. 128r	MS 35, fol. 31r	Syr. 16, fol. 36r	MS 37r	MS 35, fol. 22r	Georg. NF 19, fols. 7v(II)+6r	Syr. 16, fol. 111r
Syr. 16, fol. 128v	MS 35, fol. 31v	Syr. 16, fol. 36v	MS 37v	MS 35, fol. 22v	Georg. NF 19 fols. 7r(II)+6v	Syr. 16, fol. 111v
Pro 4–6	Pro 9–11	Pro 11–12	III 5–6	III 8–10	III 10–13	III 13–15

Syr. 16, fol. 46r (I) ⁵⁶ + MS 35, fol. 30r	Syr. 16, fol. 123r	Syr. 16, fol. 90/101r	Syr. 16, fol. 115r	MS 35, fol. 70r	Syr. 16, fol. 100/91r	Georg. NF 71, fols. 2r(v)+7r
Syr. 16, fol. 46 v (I) + MS 35, fol. 30v	Syr. 16, fol. 123v	Syr. 16, fol. 90/101v	Syr. 16, fol. 115v	MS 35, fol. 70v	Syr. 16, fol. 100/91v	Georg. NF 71 fols. 2v(r)+7v
IV 0–2	IV 2–4	IV 36–V 1	V 3–5	V 7–8	V 9–10	V 13–VI 1

⁴⁸ Brock (2012b: 487).

⁴⁹ Aleksidze *et al.* (2005: 592) show fols. 6v/7r.

⁵⁰ Müller-Kessler (2014: 281–288); the recent additions from the New Finds of 1975 had been left behind in St George’s Tower of St Catherine’s in the 15th century, cf. Müller-Kessler (2021b).

⁵¹ Duensing (1906: 41–62); Duensing (1955: 130–131).

⁵² Land (1875: Syriac part, 171–211).

⁵³ Müller-Kessler and Sokoloff (1999). Desreumaux (1997: 129–202, pl. V), dealt with a third, the Oslo part (Tsagareli 81 [II]), without going into the internal set-up of the Cyril manuscript despite Duensing’s masterful attribution in 1906. He also ignored the better readings by Duensing (1955: 150–152) for Schøyen MS 37 and added non-existing ones instead; see Müller-Kessler (1999: 635).

⁵⁴ Müller-Kessler (2021b).

⁵⁵ Despite the signalling of further codicological studies of the complete Tsagareli manuscript by Desreumaux (2009: 206–207), the underlying text of this codex could not be identified by him with Cyril of Jerusalem, Catechesis VI.1 (Desreumaux 2010: 1322, Fig. 2 right).

⁵⁶ Forms two thirds of column b in the recto or a in the verso.

MS 35, fol. 69r	Georg. NF 19, fols. 2r+3v	Syr. 16, fol. 95/96r	MS 35, fol. 51/52r	Syr. 16, fol. 49/47r	Syr. 16, fol. 7/18r	MS 35, fol. 8/17r
MS 35, fol. 69v	Georg. NF 19, fols. 3r+2v	Syr. 16, fol. 95/96v	MS 35, fol. 51/52v	Syr. 16, fol. 49/47v	MS 35, fol. 7/18v	MS 35, fol. 8/17v
VI 3–4	VI 7–8	VI 14–16	VI 24–26	VI 33–34	VII 6–9	VIII 3–5

Syr. 16, fol. 65/66r	Syr. 16, fol. 86/87r	Syr. 16, fol. 62/69r	Syr. 16, fol. 77/76r	Syr. 16, fol. 1r	Georg. NF 19, fol. 7r (I) + Syr. 16, fol. 117r	Syr. 16, fol. 118r
Syr. 16, fol. 65/66v	Syr. 16, fol. 86/87v	Syr. 16, fol. 62/69v	Syr. 16, fol. 77/76v	Syr. 16, fol. 1v	Syr. 16, fol. 117v + Georg. NF 19, fol. 7v (I)	Syr. 16, fol. 118v
VIII 8–IX 1	IX 6–8	IX 8–10	IX 13–15	X 5–6	X 10–12	X 14–16

MS 35, fol. 10/15r	Syr. 16, fol. 39r	Syr. 16, fol. 61r	Syr. 16, fol. 120r	Syr. 16, fol. 83/82r	Syr. 16, fol. 31r	MS 35, fol. 12/13r
MS 35, fol. 10/15v	Syr. 16, fol. 39v	Syr. 16, fol. 61v	Syr. 16, fol. 120v	Syr. 16, fol. 83/83v	Syr. 16, fol. 31v	MS 35, fol. 12/13v
X 18–19	XI 1–3	XI 3–5	XI 14–15	XI 23–24	XII 2–4	XII 13–15

Syr. 16, fol. 116r	MS 35, fol. 9/16r	Syr. 16, fol. 70/71r	Syr. 16, fol. 126r	Syr. 16, fol. 124r	MS 35, fol. 1r	Syr. 16, fol. 119r+46IIr
Syr. 16, fol. 116v	MS 35, fol. 9/16v	Syr. 16, fol. 70/71v	Syr. 16, fol. 126v	Syr. 16, fol. 124v	MS 35, fol. 1v	Syr. 16, fol. 119v+46IIv
XII 18–19	XII 30–32	XIII 11–13	XIII 18–19	XIII 30–31	XIII 31–33	XIV 3–4

MS 35, fol. 4r	Syr. 16, fol. 110r	Syr. 16, fol. 80/81r	Syr. 16, fol. 52r	MS 35, fol. 2r	Syr. 16, fol. 60r	Syr. 16, fol. 55r
MS 35, fol. 4v	Syr. 16, fol. 110v	Syr. 16, fol. 80/81v	Syr. 16, fol. 52v	MS 35, fol. 2v	Syr. 16, fol. 60v	Syr. 16, fol. 55v
XIV 21–22	XIV 29–30	XV 9–10	XV 12–13	XV 20–22	XVI 6–8	XVI 11–12

MS 35, fol. 20r	Syr. 16, fol. 73/72r	MS 35, fol. 47/56r	MS 35, fol. 37/105r	Syr. 16, fol. 74/75r ⁵⁷	Georg. NF 71, fols. 3r+6v	Syr. 16, fol. 122r
MS 35, fol. 20v	Syr. 16, fol. 73/72v	MS 35, fol. 47/56v	MS 35, fol. 37/105v	Syr. 16, fol. 74/75v	Georg. NF 71, fols. 6r+3v	Syr. 16, fol. 122v
XVI 26–28	XVII 7–10	XVII 12–15	XVII 19–21	XVII 30–32	XVIII 9–11	XVIII 12–13

3. Ephrem Graecus, *Sermo in adventum Domini* (CPG 3946)⁵⁸ – Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Syr. 19, 23 + Sinai, Georg. NF frg. 68

One folio, one half folio and one bifolio (Tsagareli 92+93) once belonging to the Friedrich Grote Collection are known from Duensing 1906 and 1955. They had the same fate as the Lectionary and the Catecheses' fragments from Tsagareli 81 (II). These fragmentary manuscripts were removed in 1892 from the Monastery of St Catherine and are partially known as the Duensing "Large Georgian collection" of various contents.⁵⁹ The New Finds provided the missing single bottom fragment of Göttingen, Syr. 23, fol. 4⁶⁰ under Sinai, Georg. NF frg. 68. It could be identified in December 2013 by Sebastian Brock with Ephrem Graecus, *Sermo*

⁵⁷ Fol. 74/75 definitely does not belong to Georg. 34. In Van Esbroeck (1981: 65) it must be a typographical error for fol. 57.

⁵⁸ For the Greek text cf. Phrantzolas (1992: 123).

⁵⁹ Duensing (1906; 1944; 1955); Bar-Asher (1977: 66–67) who also groups Tsagareli 81 (II) (= Schøyen MS 35, 37) with it. The majority of single quires and stray folios went into the Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen as a donation by Duensing; see Assfalg (1963b: 184–196).

⁶⁰ Assfalg (1963b: 187, 192).

in adventum Domini and joined to the top part of fol. 4.⁶¹ From the codicological point of view (measurements; scribal features, line justification) this manuscript does not coincide with St Petersburg, Syr. 19 as published by Kokowzoff 1906, which contains Ephrem's homily *De poenitentia*.⁶²

Syr. 19 (a) 1r ⁶³	Syr. 23, fol. 2r/3v ⁶⁴	Syr. 23, fol. 4r (top) ⁶⁵ + Georg. NF frg. 68r (bottom)	Syr. 19 (b) 1r ⁶⁶
Syr. 19 (a) 1v	Syr. 23, fol. 3r/2v	Syr. 23, fol. 4v (top) + Georg. NF frg. 68v (bottom)	Syr. 19 (b) 1v
CPG 3946	CPG 3946	CPG 3946	?

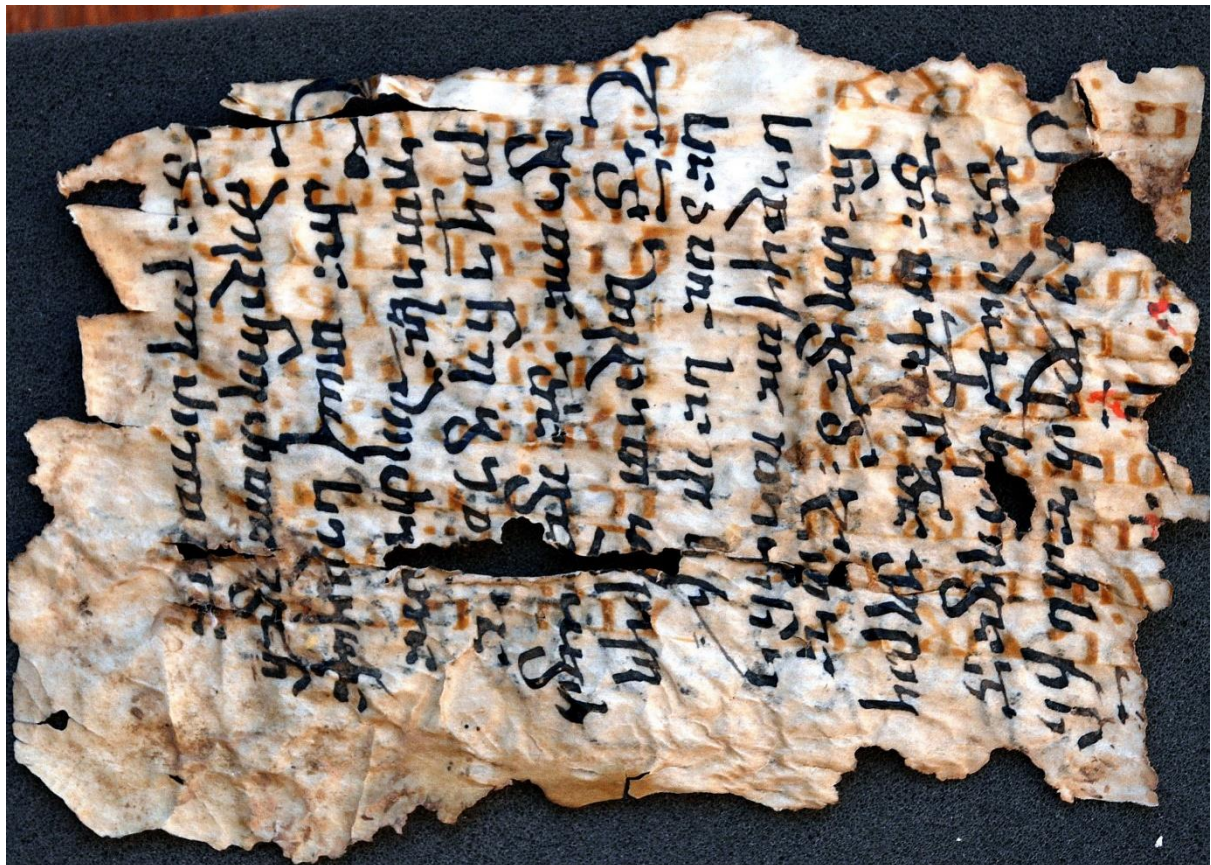

Fig. 6: Sinai, Georg. NF frg. 68r: Ephrem, *Sermo in adventum Domini*

3a. Ephrem, *Sermo in adventum Domini* (CPG 3946) – Göttingen, Syr. 23, fol. 4r (top) + Sinai, Georg. NF frg. 68r (bottom); Fig. 6

- a1. ܦܘܪܫܐ[...]
 ܐܘܡ[...]ܘܪܫܐ
 ܘܠܐ[...]
- [...] found
 [...] the places
 [...]. for him

⁶¹ Email of December 2013. Brock permitted me to include the text in this overview. The fragment is catalogued under <https://sinai.library.ucla.edu>.

⁶² Kokowzoff (1906: 39, pl. 4). Contra Desreumaux (1998: 223) who mixes here several MSS (Syr. 17, 19 and Garrett 24) of various contents, St Petersburg, NLR, Syr. 21 shows a bold stroke and the letters are not so well executed as in Göttingen, Syr. 19 and 23.

⁶³ Duensing (1906: 63–66).

⁶⁴ Duensing (1955: 126–129).

⁶⁵ Duensing (1955: 130). A good and clear example of the scribal hand can be found in the photo on p. 139 (Antichrist).

⁶⁶ Duensing (1906: 69–70).

	:: ḥiā[...]	the [...]	
5.	ḥi[...]	[...]..	
	ḥ[...]	[...]..	
	ḥlā[...]	[...] fright	
	:: ḥi[...]	[...]..	
	[.....]	[.....]	
10.	[.....]	[.....]	
	[.....]	[.....]	
	[.....]	[.....]	Ἐν πλατείαις ⁶⁷
	: ḥlā[...]	[d]ead bodies	θησιμαῖα.
	ḥlā[...]	in the [h]ouses;	
15.	:: ḥlā[...]	[dead bodie]s;	
	ḥiā[...]	[in the m]arket-streets stench,	Ἐν πλατείαις δυσωδία,
	ḥlā[...]	[in] the houses	ἐν οἰκίαις
	:: ḥiā[...]	[s]tench;	δυσωδία
	ḥiā[...]	[in the m]arket-streets hunger	Ἐν πλατείαις πείνα
20.	ḥiā[...]	[and th]irst,	καὶ δίψα,
	:: ḥlā[...]	[and the vo]ice of weeping,	
	ḥlā[...]	[and in] the houses	ἐν οἰκίαις
b1.	ḥiā[...]	hunger and thirst,	πείνα καὶ δίψα,
	:: ḥlā[...]	and the voice of weeping;	[Ἐν πλατείαις] φωνὴ κλαυθμοῦ,
	ḥlā[...]	in the market streets	Ἐν πλατείαις
	: ḥiā[...]	turmoils,	θόρυβος
5.	ḥlā[...]	and in the houses	ἐν οἰκίαις
	: ḥlā[...]	wailings,	θόρυβος
	ḥlā[...]	and everyone	εἷς ἕκαστος
	. ḥiā[...]	was in weeping.	τῷ ἑτέρῳ μετὰ κλαυθμοῦ
	ḥlā[...]	He met [the] com[panion]	συναντῶσι.
10.	[.....]	[.....]	
	[.....]	[.....]	
	[.....]	[.....]	
	[...] ḥlā[...]	And mother [...]	
	ḥlā[...]	friends by friends	Φίλοι φίλοις
15.	ḥlā[...]	meeting in the market-streets,	ἐν πλατείαις
	ḥlā[...]	and embracing	περιπλακέντες
	ḥlā[...]	one another,	
	ḥlā[...]	and perishing,	ἐκλείπουσι,
	ḥlā[...]	and brothers by brothers	καὶ ἀδελφοὶ ἀδελφοῖς
20.	ḥlā[...]	embracing	περιπλακέντες
	:: ḥlā[...]	dead [on]es.	θανατοῦνται.
	ḥlā[...]	He will be different	Μεμάρανται καὶ

3b. Ephrem, *Sermo in adventum Domini* (CPG 3946) – Göttingen, Syr. 23, fol. 4v (top) + Sinai, Georg. NF frg. 68v (bottom)

⁶⁷ The Greek will be only juxtaposed when it nearly agrees with the CPA version. The latter is based anyway of much earlier Greek witnesses.

a1.	ܠܝܘܢܐ ܕܘܢܐ ܠܕܘܠܐ ܡܘܬܘܢܘܢ : ܠܝܘܢܐ ܡܠܘܠܐ	and also the beauty of the good-looks of the appearance of all flesh.	και τὸ κάλλος τῆς ὄψεως πάσης σαρκός· γίνονται δὲ αἱ ιδέαι αὐτῶν
5.	ܝܢ ܠܝܘܢܐ ܕܘܢܐ ܠܘܬܘܠܘܢܐ ܕܘܢܐ : ܠܝܘܢܐ ܡܠܘܠܐ ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ	For it will become the image of the human-beings being dead ones ... is ...	ὡς νεκροῦ. Ἐβδέλυκται
10.	[.....] [.....] [.....] ܡ[.....]	[.....] [.....] [.....] [.....]	
15.	ܠܝܘܢܐ ܡܠܘܠܐ ܕܘܢܐ ܠܘܬܘܠܘܢܐ ܕܘܢܐ : ܠܝܘܢܐ ܡܠܘܠܐ ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ	hating like one on account of the passion for foods. All those who persuaded that cunning and [...] dragon will wonder that he	Μαρανθήσεται πᾶσα σὰρξ και ἡ ἐπιθυμία [τῶν ἀνθρώπων.] Ἄπαντες δὲ οἱ πεισθέντες τῷ δεινῷ <...> θηρίῳ και λαβόντες
20.	ܠܝܘܢܐ ܡܠܘܠܐ ܕܘܢܐ [...] ܠܝܘܢܐ ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ	[...] is defiled [...] that he [...] the evilness [...] those [...] with groaning ... and saying to him, 'take ... [...] [...]	τὴν ἐκείνου σφραγιδα, τὸν δυσσεβῆ χαρακτήρα τοῦ μιανοῦ, προστρέχοντες αὐτῷ ἅμα και λέγουσι μετ' ὀδύνης· δὸς ἡμῖν φαγεῖν και πιεῖν, και ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τὰ ἰοβόλα θηρία ⁶⁸
b1.	[...] ܠܝܘܢܐ [...] ܕܘܢܐ [...] ܠܝܘܢܐ [...] ܕܘܢܐ	[...] is defiled [...] that he [...] the evilness [...] those [...] with groaning ... and saying to him, 'take ... [...] [...]	τὴν ἐκείνου σφραγιδα, τὸν δυσσεβῆ χαρακτήρα τοῦ μιανοῦ, προστρέχοντες αὐτῷ ἅμα και λέγουσι μετ' ὀδύνης· δὸς ἡμῖν φαγεῖν και πιεῖν, και ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τὰ ἰοβόλα θηρία ⁶⁸
5.	[...] ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ [ܕܘܢܐ] ܕܘܢܐ : ܕܘܢܐ [...] ܕܘܢܐ : ܕܘܢܐ [...] ܕܘܢܐ	[...] is defiled [...] that he [...] the evilness [...] those [...] with groaning ... and saying to him, 'take ... [...] [...]	τὴν ἐκείνου σφραγιδα, τὸν δυσσεβῆ χαρακτήρα τοῦ μιανοῦ, προστρέχοντες αὐτῷ ἅμα και λέγουσι μετ' ὀδύνης· δὸς ἡμῖν φαγεῖν και πιεῖν, και ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τὰ ἰοβόλα θηρία ⁶⁸
10.	[.....] [.....] [.....] [.....]	[.....] [.....] [.....] [.....]	
15.	[...] ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ [ܕܘܢܐ] ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ [...] ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ [ܕܘܢܐ] ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ [ܕܘܢܐ] ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ ܕܘܢܐ	and driving away .. from us an[i]m[als] that I will ask ..[.] so that you will not ea[t] that what is hateful, what I will give him this one who of the <i>storm</i> . From [.]	και ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τὰ ἰοβόλα θηρία ⁶⁸
20.	[...] ܕܘܢܐ : ܕܘܢܐ [..] ܕܘܢܐ : ܕܘܢܐ	[...] is defiled [...] that he [...] the evilness [...] those [...] with groaning ... and saying to him, 'take ... [...] [...]	τὴν ἐκείνου σφραγιδα, τὸν δυσσεβῆ χαρακτήρα τοῦ μιανοῦ, προστρέχοντες αὐτῷ ἅμα και λέγουσι μετ' ὀδύνης· δὸς ἡμῖν φαγεῖν και πιεῖν, και ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τὰ ἰοβόλα θηρία ⁶⁸

4. John Chrysostom, *De poenitentia* (CPG 4631, PG 60, 765–768) – Princeton, Garrett MS 24 + Sinai, Georg. NF 19 (+ Göttingen, Syr. 19)

This happens to be the second homily of John Chrysostom attested in CPA. The other one is *On the Prodigal Son* surviving in an incomplete early MS (*CSR^{Pj}*)⁶⁹ and in a middle period

⁶⁸ From here on the transmitted Greek text deviates.

⁶⁹ Land (1875: Syriac part, 177–178); Müller-Kessler (2014: 288–289).

witness, Sinai, CPA NF Frg 7.⁷⁰ The latter is the top text covering two early CPA texts in uncial script (Gospel of Luke and a martyrdom).⁷¹ It looks a bit as if the homily *On the Woman from Sarepta* interpreting 3 Kingdoms 17:12 and 14 (CSRP^j) might be by John Chrysostom as well, although no Greek *Vorlage* can be found agreeing to it.⁷²

The homily *On the Repentance* occurring on the remnants of a CPA manuscript is also extant in a Georgian version with two attested witnesses, one in Sinai, Georg. 51, fols. 73r–77r and the other one in St Petersburg, RNL, E-16, fols. 170r–176v, both still unedited.⁷³ The CPA text is today distributed over two or three storing places, but its origin was St Catherine on Mount Sinai. Zosime made again use of single folios for at least two new Georgian manuscripts: Garrett MS 24, fol. 99 (Tsagareli 92+93) + Sinai, Georg. NF 19, fol. 61 (986 CE). The content of fol. 99 defied identification for over hundred years. Just during the preparation of this article it could be identified with the help of the newly discovered Sinai, Georg. NF 19, fol. 61. What all fragments, including Göttingen, Syr. 19 (c), have in common is the specific scribal hand. The *šadeh* and the *kafs* are executed with a fine stroke. Some of the final *kafs* and *nuns* have instead a lower slanting line, a curved line. These peculiarities coincide with characters also visible in the reproduction of Syr. 19 (c) r bottom.⁷⁴ Similar shapes of letters cannot be found in any other early CPA manuscript. Rather telling are also words like 𐌌𐌆𐌆𐌆, 𐌌𐌆𐌆, 𐌌𐌆𐌆𐌆𐌆 (‘left’, ‘right’, ‘youth’) and the expression 𐌌𐌆𐌆𐌆 ‘with knowledge’ for this homily of John Chrysostom. The unidentified fragments might be part of a homiletic series by him.

The text is here juxtaposed with the Greek as long as it agrees with it. On fol. 99vb it heavily deviates.

Garrett 24, fol. 99r	Sinai, Georg. NF 19, fol. 61r (v)	Syr. 19 (c) r
Garrett 24, fol. 99v	Sinai, Georg. NF 19, fol. 61v (r)	Syr. 19 (c) v
PG 60, 765	PG 60, 766–767	?

4a. John Chrysostom, *De poenitentia* (PG 60, 765) – Princeton, Garrett MS 24, fol. 99r

a1.	𐌌𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆	With the crowns of gold and the twisted golden flowers I will bring upon	Στεφάνῳ χρυσοκόμοις ἄνθεσι πεπλεγμένῳ τὰς τῶν φιληκόων κεφαλὰς
5.	𐌌𐌆𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆	the heads of those who love and will listen. He plucked the top [of the f]lowers from the	κεφαλὰς δοξάσαι βουλόμενοι, ἐκ τῶν ἀκηράτων λειμώνων Χριστοῦ
10.	𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆 𐌌𐌆𐌆𐌆	words of the Messiah to be [...] a good smell	δακτύλοις ἄνθεα περικαλλῆ τρυγήσαντες,

⁷⁰ Brock (1999b).

⁷¹ Brock (1995: 83 with plates 394–401): CPA sp. 7 (now CPA NF Frg, 68); Müller-Kessler and Sokoloff (1998a: 157–160): Luke 9:38–50 and 17:15–28; Müller-Kessler (2023a [in preparation]): beginning of the Martyrdom of Proklos and Hilarios, identified in May 2021 by myself and Estella Kessler, Brasenose College Oxford.

⁷² Land (1875: Syriac part, 179–181); Müller-Kessler (2014: 295–296).

⁷³ Garitte (1958: 184, no. 42). The information on the MSS was kindly provided by Jost Gippert.

⁷⁴ Duensing (1906: pl. II.1 with reference to p. 71).

b1.	: ܠܟܘܢܐ ܡܫܘܒܐ ܠܟܘܢܐ ܡܫܘܒܐ ܥܢ : ܟܘܒܘܬܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ	the temple of god, with such is the praised crown. Many more,	ὁ τοῦ Θεοῦ λαός, μᾶλλον δὲ ναός, τοιούτῳ στεφάνῳ δεδοξάσθαι, ὅσοι μάλιστα
5.	ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܘܥܝܢܐ ܡܫܘܒܐ ܘܡܫܘܒܘܬܐ	those who were without stain and without fault watched their temples,	ἄσπιλον καὶ ἀμόλυντον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ
10.	[...]: ܠܟܘܢܐ [...]: ܠܟܘܢܐ [ܦ]ܘܟܘܢܐ	for god [...] with light [...] who des[ire]	ἐφυλάξατε, πορφυρέοις στόμασι καὶ τῷ ἔμφεγγεῖ

4b. John Chrysostom, *De poenitentia* (PG 60, 765) – Princeton, Garrett MS 24, fol. 99v

a1.	ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܥܢ : ܝܘܨܘܢܐ ܘܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ	with the praised light of hope which is lightened. Every one of those who neglected themselves	ἐπὶ τὸ θαυμαστὸν φῶς τῆς ἐλπίδος αὐτοὺς ἀνάξατε. Ὅσοι δὲ ἐξ ἀπροσεξίας
5.	ܘܡܫܘܒܘܬܐ ܘܡܫܘܒܘܬܐ ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ [ܠ]ܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ ܠܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ	and ruined the temple of God, not until the end you will reach your [...], but [...] repentan[ce]	ταῖς ἠδυπαθείαις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ διαφθείρατε, μὴ εἰς τέλος ἑαυτοῦς ἀπελπίσατε, ἀλλὰ διὰ τῆς μετανοίας τοῦτον
10.	[ܠ]ܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ [ܠ]ܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ		
b1.	ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ	and became forbidden. And with his eagerness he renewed it what he had erected as so that he will not be blameless through which was damage. That one concerning the image was the one who will say [...]	καὶ διαφθαρέντα σπουδαίως ἐπανορθωσάμενος ἀνακτίζει, ὥς οὐδὲν αὐτὸν ἀπολιμπάνεσθαι τὸν ἐξ ἀρχῆς ἀνοικοδομηθέντα
5.	ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ		
10.	[ܠ]ܟܘܢܐ ܟܘܒܘܬܐ [..] ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ		

4c. John Chrysostom, *De poenitentia* (PG 60, 766) – Georg. NF 19, fol. 61r (v); Fig. 7

a1.	ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ	stretching, and from the height he is, and he sends himself to the water, and goes up again renewing, since thus is the repentance. For the heart takes the repentance into its inside.	ἐπαρθέντα, εἰς διειδεστάτην πηγὴν ἑαυτὸν χαλάσαντα ἀνακαινίζεσθαι. Τοιαύτη ἐστὶν ἡ μετάνοια· τὴν γὰρ ἔχουσιν αὐτὴν καρδίαν εἰς ὕψος
5.	ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ ܡܫܘܒܐ ܟܘܒܘܬܐ		

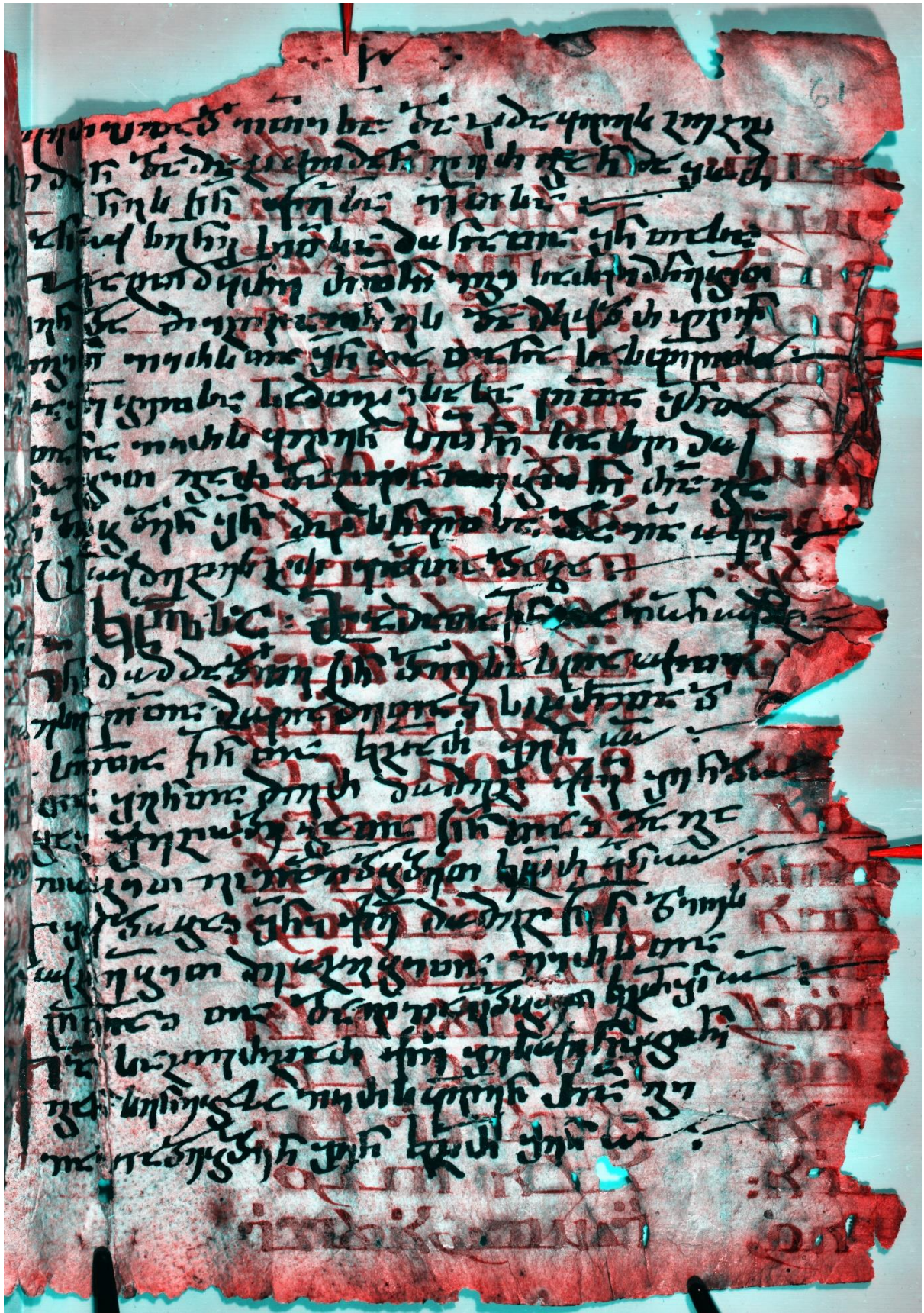

Fig. 7: Sinai, Georg. NF 19, fol. 61r (v): John Chrysostom, De poenitentia

10.	ܠܗܘܢ ܠܗ ܠܗ ܠܗ : ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ , ܠܗ	She makes him to be similar; and on the spring of tears she let him	μετάρσιον ἐπάρασα, τή πηγῇ τῶν δακρῦων τὴν μὲν παλαιότητα
15.	ܠܗܘܢ : ܠܗ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ , ܠܗ ܠܗܘܢ : ܠܗ	descend and she washes off the stains clothing him; and the spirit	τῶν ἀμαρτημάτων ἀποσμῆχει, τὴν δὲ καινότητα [τοῦ Πνεύματος] ἐπενδύει.
20.	ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ	begins to speak to the soul in which is repentance,	Διὸ καὶ τὸ Πνεῦμα πρὸς τὴν ἐν μετανοίᾳ οὖσαν ψυχὴν λέγειτὸ,
b1.	[ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [ܠܗܘܢ] ܠܗ [: ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ	‘and will be renewed li[ke of the eagle] [your] you[th.] (Ps 102:5b)’ ⁷⁵ And this [image]	Ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου. Ταύτην εἰδῶς
5.	[... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ..] ܠܗܘܢ [ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ	ren[ewed ...] Now [...] the child[ren of ...] ...[. . .] an advice ⁷⁶ [and said,]	ὁ μέγας τῶν ψυχῶν ἡμῶν ἱατρὸς πασῶν τῶν ἀρετῶν εἶναι ἐνεργεστέραν, συμβουλευεὶ λέγων·
10.	[ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... : ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ	‘For the rep[entance] [is near the kingdom] of h[eaven.] (Mt 3:3)’ ⁷⁷ Now [...]	Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.
15.	[ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ	the repentan[ce. ‘Look] at generation[s ...] and se[e ...] in the Lor[d ...] or wh[o ...]	Ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεάς, καὶ ἴδετε, τίς ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ, καὶ κατησχύνθη; ἢ τίς ἐνέμεινε ἐν τῷ φόβῳ αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη; ἢ τίς ἐπεκαλέσατο
20.	[... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ [... ܠܗܘܢ] ܠܗܘܢ	in [his] f[ear ...] and o[r...] who ca[lled ..]	

4d. John Chrysostom, *De poenitentia* (PG 60, 767) – Georg. NF 19, fol. 61v (r)

a1.	. ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ [...]	[...] of him [...] who is merciful [...] the Lord [...] sins	αὐτὸν, καὶ ὑπερεῖδεν αὐτόν; Διότι οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος, καὶ ἀφήσιν
5.	ܠܗܘܢ ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ [...] ܠܗܘܢ [...]	[... in ti]me [...of s]in [...] save [...] before	ἀμαρτίας, καὶ σώζει ἐν καιρῷ

⁷⁵ Newly attested biblical verse in CPA.

⁷⁶ CPA has an addition here.

⁷⁷ Newly attested biblical verse in CPA.

	:: ႻႻ[ႻႻ]	[...] your [si]ns. (Eccl. 2:10–11) ⁷⁸	θλίψεως.
10.	Ⴛ[ႻႻႻ] ႻႻ[ႻႻ] ... [ႻႻ] ႻႻ?Ⴛ[ႻႻ]	[ႻႻႻႻ] [ႻႻႻႻ] [ႻႻႻႻ] [ႻႻႻႻ]	Καὶ μὴ αἰσχυνθῆς, τέκνον, ὁμολογήσαι τὰς ἁμαρτίας σου· ἔστι γὰρ αἰσχὺνὴ ἢ ἐπάγουσα ἁμαρτίαν, καὶ ἔστιν αἰσχὺνὴ ἢ δόξα καὶ χάρις. Ἡ ἐνταῦθα μετανοοῦσα ψυχὴ λαμβάνει τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων· Ἐν γὰρ τῷ ἅδῃ τί ἐξομολογήσεται τῷ Κυρίῳ;
15.	ႻႻ[ႻႻ] ႻႻႻႻ [ႻႻႻႻ] ႻႻႻ[ႻႻႻႻ] ႻႻႻ [ႻႻႻႻ] ႻႻႻႻ [ႻႻႻႻ] ႻႻႻ [ႻႻႻႻ]	[ႻႻႻႻႻႻ] [ႻႻႻႻႻႻ] repenting [ႻႻႻႻႻႻ] un]til [ႻႻႻႻႻႻ] she [ႻႻႻႻႻႻ] of sins. 'For [ႻႻႻႻႻႻ] [gives] thanks [ႻႻႻႻႻႻ] the L]ord. (Ps 6:5) ⁷⁹ Now [ႻႻႻႻႻႻ]	καὶ ἔστιν αἰσχὺνὴ ἢ δόξα καὶ χάρις. Ἡ ἐνταῦθα μετανοοῦσα ψυχὴ λαμβάνει τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων· Ἐν γὰρ τῷ ἅδῃ τί ἐξομολογήσεται τῷ Κυρίῳ;
20.	ႻႻႻ[ႻႻႻႻႻႻ] : ႻႻႻ[ႻႻႻႻႻႻ] ႻႻႻႻ [ႻႻႻႻႻႻႻ]	[gives] thanks [ႻႻႻႻႻႻ] the L]ord. (Ps 6:5) ⁷⁹ Now [ႻႻႻႻႻႻ]	τί ἐξομολογήσεται τῷ Κυρίῳ;
b1.	ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻ : ႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻ : ႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻ	on account of the sins you will be saved. For see as is written, the prophet saying, ⁸⁰	ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίας σου, ἵνα σωθῆς·
5.	ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ : ႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ : ႻႻႻႻႻႻႻႻ	'When you will return and lament, then you will live; then you will know what you were. (Is 30:15) ⁸¹ Speak	Ἵταν γὰρ, φησὶν, ἀποστραφεῖς στενάξῃς, τότε σωθήσῃ. [γνώση που] ⁸² Λέγε σὺ, φησὶ, τὰς ἁμαρτίας σου, ὅπως ἂν δικαιωθῆς ἐν τοῖς λόγοις σου
10.	ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ : ႻႻႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻႻ	you now at first of your sins, 'Because you will be justified by your words.	φησὶ, τὰς ἁμαρτίας σου, ὅπως ἂν δικαιωθῆς ἐν τοῖς λόγοις σου
15.	ႻႻ ႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻႻႻႻ	And you will cry out when being judged. (Mt 12:37) He said on account of your sins 'The sins of my youth and without	καὶ νικήσης ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. λεγε τὰς ἁμαρτίας σου. Ἄμαρτίας νεότητός μου, καὶ
20.	ႻႻ ႻႻႻႻႻ : ႻႻႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻႻ ႻႻႻႻႻႻႻႻႻႻႻ	knowing you shall not remember me, but as your mercy it will be remembered. (Ps 24:7) ⁸³	ἀγνοίας μου μὴ μνησθῆς. Κατὰ τὸ ἔλεός σου μνήσθητί

⁷⁸ Newly attested biblical verse in CPA.

⁷⁹ Newly attested biblical verse in CPA.

⁸⁰ CPA has here the additional introduction which is omitted in Greek.

⁸¹ Newly attested biblical verse in CPA.

⁸² Omitted in PG.

⁸³ Newly attested biblical verse in CPA.

	<p> [ⱱ] ႱႱႱႱ ႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱ [ႱႱႱႱ] ႱႱႱႱႱႱ [ႱႱ] 10. ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ [.....] [.....] ႱႱႱႱႱႱ [ႱႱႱႱ] ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ : ႱႱႱႱ </p>	<p> [at a] time he was sitting with [so]me of the brethren, [and] he became [a]mazed and fell [.....] [.....] [..]. and was [weep]ing. And they asked of him, [the brot]hers saying, ‘What have you our father?’ [The old man] was [sil]ent and weeping [...] were fasting for him, he said, ‘[I was] snatched by justice and saw </p>	<p> II. Ὁ αὐτὸς καθεζόμενός ποτε μετὰ ἀδελφῶν, ἐγένετο ἐν ἐκστάσει, καὶ πίπτει ἐπὶ πρόσωπον ἑαυτοῦ· καὶ μετὰ πολὺ ἀναστὰς ἔκλαιε. Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἀδελφοί, λέγοντες· Τί ἔχεις, πάτερ; Ὁ δὲ ἐσιώπα καὶ ἔκλαιεν. Ἀναγκαζόντων δὲ αὐτῶν εἰπεῖν, εἶπεν· Ἐγὼ εἰς τὴν κρίσιν ἤρπάγην· καὶ εἶδον </p>
b1.	<p> ႱႱႱႱ ႱႱ ႱႱႱႱ : ႱႱႱႱ ႱႱ ႱႱႱႱ </p>	<p> many from our kind going to the torture, </p>	<p> πολλοὺς τοῦ γένους⁹⁸ ἡμῶν ἀπερχομένους εἰς τὴν κόλασιν, καὶ πολλοὺς τῶν κοσμικῶν ἀπερχομένους εἰς τὴν βασιλείαν. Καὶ ἐπένηθει ὁ γέρον, καὶ οὐκ ἤθελεν ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ κελλίου αὐτοῦ. Εἰ δὲ καὶ ἠναγκάζετο ἐξελθεῖν, ἔσκεπε τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ τῷ κουκουλίῳ, λέγων· Τί θέλω ἰδεῖν τὸ φῶς τοῦτο τὸ πρόσκαιρον, καὶ οὐκ ἔχον οὐδὲν ὄφελος. </p>
5.	<p> ႱႱႱႱ ႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱ ႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ [.....] [.....] ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ : ႱႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ 10. ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ [.....] [.....] ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ : ႱႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ : ႱႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ 15. ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ : ႱႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ 20. ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ ႱႱႱႱႱႱ </p>	<p> and many of the seculars going to the kingdom.’ And the old man was sad⁹⁹ and he did not want to go out from his cell. And if [.....] [.....] covering his face in the cap and said, ‘What do I want to see this light which is temporal, and none of the brothers are in it.’ Another good thing for his disciple </p>	<p> ἡμῶν ἀπερχομένους εἰς τὴν κόλασιν, καὶ πολλοὺς τῶν κοσμικῶν ἀπερχομένους εἰς τὴν βασιλείαν. Καὶ ἐπένηθει ὁ γέρον, καὶ οὐκ ἤθελεν ἐξελθεῖν ἐκ τοῦ κελλίου αὐτοῦ. Εἰ δὲ καὶ ἠναγκάζετο ἐξελθεῖν, ἔσκεπε τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ τῷ κουκουλίῳ, λέγων· Τί θέλω ἰδεῖν τὸ φῶς τοῦτο τὸ πρόσκαιρον, καὶ οὐκ ἔχον οὐδὲν ὄφελος. III. Ἄλλοτε εἰσηλθεν¹⁰⁰ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ </p>

⁹⁸ Guy (1993–2005: I, 168): σχήματος.

⁹⁹ Suggestion by Brock for this meaning, which is preferable. The spelling, however, should be ႱႱႱႱ in the early period of CPA. Only late Gospel Lectionary B spells this with *yud* instead, see Müller-Kessler (1991: 189–190).

¹⁰⁰ Guy (1993–2005: III, 80): Εἰσηλθε ποτε ὁ μαθητὴς τοῦ ἀββᾶ Σιλουανοῦ.

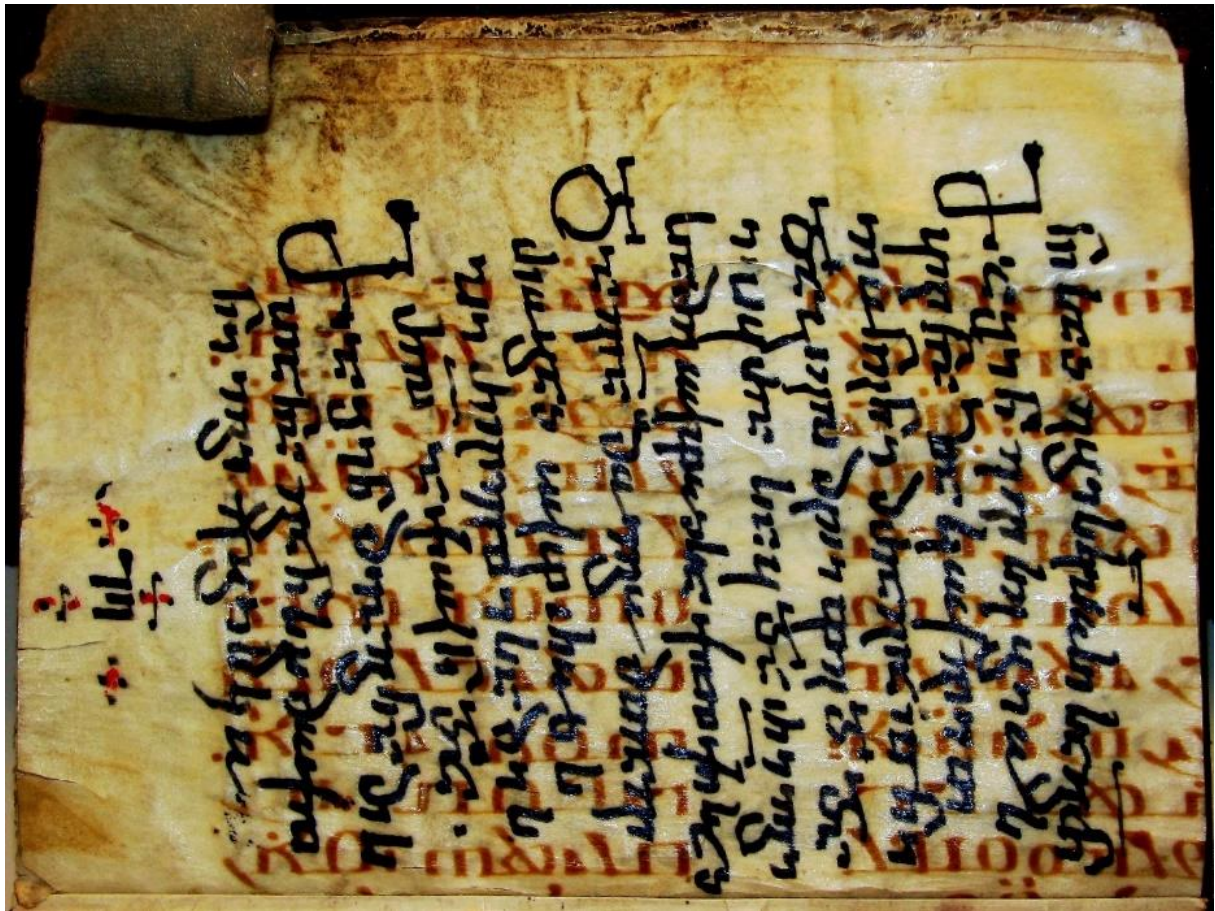

Fig. 8: Princeton, Garrett MS 24, fol. 90v (r): Saint Silvanus

5b. Saint Silvanus IV–V (PG 65, 409–410) – Princeton, Garrett MS 24, fol. 90r/87v (originally verso)

a1.	<p>ܐܘܨܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ [: ܐ] ܘܥܘܪܐ</p>	<p>Zacharias and he [f]ound him in stu[p]or and stretching his hands¹⁰¹ to heaven.</p>	<p>Ζαχαρίας, καὶ εὗρεν αὐτὸν ἐν ἐκστάσει, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἤπλωμέναι εἰς τὸν οὐρανὸν.</p>
5.	<p>ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ</p>	<p>And he closed the door, and went out to him, and he entered again at the sixth</p>	<p>Καὶ κλείσας τὴν θύραν ἐξῆλθε. Καὶ ἐλθὼν περὶ ὥραν ἕκτην καὶ ἐννάτην, εὗρεν αὐτὸν οὕτως.</p>
	<p>ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ</p>	<p>hour. And at the ninth he would find him</p>	<p>Καὶ περὶ ὥραν ἐνδεκάτην ἔκρουσε·</p>
10.	<p>ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ [.....] [.....]</p>	<p>thus his mind [.....] [.....]</p>	<p>καὶ εἰσελθὼν, [.....] [.....]</p>

¹⁰¹ Cf. ܐܘܨܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ‘that one who stretched out the hand’ FMSD 6b:5–6 (Müller-Kessler and Sokoloff 1996:14); ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ܘܥܘܪܐ ‘the old man stretched out his hand to heaven’ FMSD 27b:6–8 (Müller-Kessler and Sokoloff 1996:35).

References

- Aleksidze *et al.* (2005): Zaza A., Mzekala Shanidze, Lily Khevsuriani, Michael Kavtaria, *Catalogue of Georgian Manuscripts Discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Athens: Greek Ministry of Culture / Mount Sinai Foundation. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/268308/1/Qartul_Xelnawerta_Agweriloba_2005.pdf.
- Assfalg (1963a): Julius A., *Georgische Handschriften* (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, 3). Wiesbaden: Franz Steiner. https://rep.adw-goe.de/bitstream/handle/11858/2267/2315_VOHD_III.pdf.
- (1963b): *Syrische Handschriften. Syrische, karšunische, christlich-palästinische, neusyrische und mandäische Handschriften* (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, 5). Wiesbaden: Franz Steiner. <https://rep.adw-goe.de/bitstream/handle/11858/00-001S-0000-0023-9B30-D/V.pdf>.
- Bar-Asher (1977): Moshe B., *Palestinian Syriac Studies: Source-Texts, Traditions, and Grammatical Problems* [in Hebrew in cursive handwriting], Jerusalem: Hebrew University.
- Brock (1995): Sebastian P. Br., *Catalogue of Syriac Fragments (New Finds) in the Library of the Monastery of Saint Catherine, Mount Sinai*. Athens: Mount Sinai Foundation.
- (1999a): “[Review of] A. Desreumaux, *Codex sinaiticus Zosimi rescriptus*, Lausanne 1997,” *The Journal of Theological Studies* 50, 763–767.
- (1999b): “Fragments of PS-John Chrysostom: Homily on the Prodigal Son, in Christian Palestinian Aramaic,” *Le Muséon* 112, 335–362.
- (2012a): “*Ktabe Mpassqe*: Dismembered and Reconstituted Syriac and Christian-Palestinian Aramaic Manuscripts: Some Examples, Ancient and Modern,” *Hugoye* 15, 7–20. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/hug-2012-150103/pdf>.
- (2012b): “Sinai: A Meeting Point of Georgian with Syriac and Christian Palestinian Aramaic,” in Dali Chitunashvili (ed.), *The Caucasus between East & West*. Tbilisi: National Centre of Manuscripts, 482–494.
- Brosset (1859): Marie Félicité Br., “Notice sur un manuscrit géorgien de la Bibliothèque Impériale publique, provenant de M. Tischendorf,” *Mélanges Asiatiques* 3, 264–280.
- Burkitt (1923): Francis Crawford B., “The Old Lectionary of Jerusalem,” *The Journal of Theological Studies* 24, 415–424. <https://www.jstor.org/stable/23950540>.
- Cotelerius (1677): *Ecclesiae Graecae monumenta*. Tomus primus. Johannes Baptista Cotelerius, Societatis Sorbonicae Theologus & Regius Linguae Graecae Professor, è MSS. codicibus produxit in lucem, Latina fecit, Notis illustravit. Luteciae Parisiorum: Apud Franciscum Muguet. <https://books.google.de/books?id=CjU98-a3iCAC>.
- Desreumaux (1979): Alain D., *Les matériaux du syro-palestinien pour une étude théorique des documents d'un dialecte* (Thèse de doctorat de IIIe cycle, Université Paris X). Nanterre [unpublished; abstract in https://www.persee.fr/doc/ephe_0000-0002_1979_num_92_88_18350].
- (1997): *Codex sinaiticus Zosimi rescriptus* (Histoire du Texte Biblique, 3). Lausanne: Zèbre.
- (1998): “Ephraim in Christian Palestinian Aramaic,” *Hugoye* 1, 221–226. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/hug-2010-010114/html>.
- (2009): “Le cas du Codex Zosimi Rescriptus et du Codex Climaci Rescriptus,” in Véronique Somers (ed.), *Palimpsestes et éditions de textes: les textes littéraires* (Publications de l’institute orientaliste de Louvain, 56). Louvain: Peeters, 201–211.
- (2010): “Les manuscrits araméens christo-palestiniens du nouveau fonds du monastère de Sainte-Catherine du Sinai,” *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 154:3, 1317–1328. https://www.persee.fr/doc/crai_0065-0536_2010_num_154_3_93017.

- Duensing (1906): Hugo D., *Christlich-palästinisch-aramäische Texte und Fragmente*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. <https://archive.org/details/christlichpals00duenuoft>.
- (1944): *Neue christlich-palästinische-aramäische Fragmente* (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Kl., 1944/9). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- (1955): *Nachlese christlich-palästinisch aramäischer Fragmente*. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Kl., 1955/5). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Garitte (1954): Gérard G., “Un extrait géorgien de la vie d’Étienne le Sabaïte,” *Le Muséon* 67, 70–92.
- (1956): *Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du Mont Sinäi* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 165; Subsidia, 9). Louvain: Secrétariat du CorpusSCO.
- (1958): *Le calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)* (Subsidia Hagiographica, 30). Bruxelles: Société des Bollandistes.
- (1967): “Aventures et mésaventures d’un manuscrit géorgien (Le Codex Garrett 24 Princeton),” *Bedi Kartlisa* 23–24, 37–52.
- Gibson (1893): Margaret Dunlop G., *How the Codex was Found: A Narrative of Two Visits to Sinai, from Mrs. Lewis’s Journals 1892–1893*. Cambridge: Macmillan & Bowes.
- Goshen-Gottstein (1973): Moshe Hans G. with the assistance of Hanan Shirun, *The Bible in the Syropalestinian Version. Part I: Pentateuch and Prophets* (Publications of the Hebrew University Bible Project, Monograph Series, 4). Jerusalem: Magnes Press.
- Guy (1993–2005): Jean-Claude G., *Les Apophtegmes des Pères: collection systématique. I–III* (Sources Chrétiennes, 387/474/498). Paris: Cerf.
- Hiersemann (1922): Karl Wilhelm H., *Orientalische Manuskripte: Eine Sammlung hervorragender Stücke aus dem 9.–19. Jahrhundert*. Leipzig: Hiersemann. <https://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/download/pdf/648336?name=Orientalische%20Manuskripte>.
- Kokowzoff (1906): Pawel K., *Nouveaux fragments syropalestiniens de la Bibliothèque impériale publique de Saint-Petersbourg*. Saint-Petersbourg: Imprimerie de l’Académie Impériale des sciences.
- Kraus (1974): Hans Peter Kr. *Monumenta codicum manuscriptorum. An exhibition catalogue of manuscripts of the 6th to the 17th centuries from the libraries of the monasteries of St. Catherine, Mount Sinai; Monte Cassino; Lorsch; Nonantola*. New York: H. P. Kraus.
- Land (1875): Jan Pieter Nicolaas L., *Anecdota Syriaca IV*. Lugduni Batavorum: Brill. <https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb11307774/bsb:BV012229262>.
- Lewis (1897): Agnes Smith L. with Critical Notes by Professor Eberhard Nestle D. D. and a Glossary by Margaret Dunlop Gibson, *A Palestinian Syriac Lectionary Containing Lessons from the Pentateuch, Job, Proverbs, Prophets, Acts, and Epistles* (Studia Sinaitica, VI). London: C. J. Clay & Sons. <https://archive.org/download/palestiniansyria0000agne/palestiniansyria0000agne.pdf>.
- (1898): *In the Shadow of Sinai: A Story Travel and Research from 1895 to 1897*. Cambridge: Macmillan & Bowes. <https://archive.org/download/inshadowsinaias01lewiogog/inshadowsinaias01lewiogog.pdf>.
- (1907): *Supplement to a Palestinian Syriac Lectionary* (Studia Sinaitica, VI), Cambridge: Cambridge University Press. <https://archive.org/download/supplementtopale0000agne/supplementtopale0000agne.pdf>.
- Mgaloblishvili (1978): ალექსანდრე კვიპრიელის *ქრონიკა* (X-XIV სს. ხელნაწერების მიხედვით). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო თამილა მგალობლიშვილმა. თბილისი: მეცნიერება [Tamila M. (ed.), Alexander of Cyprus, *Chronicle* (according to manuscripts of the 10th-14th cc.). Tbilisi: Metsniereba.] https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/321895/1/Aleqsandre_Kviprelis_Qronika_1978.pdf.
- Metreveli et al. (1978): ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. სინური კოლექცია. ნაკვეთი I. შეადგინეს და დასაბუქდად მოამზადეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანკიევი, ლ. ხევსურიანი და ლ. ჯღამაია. თბილისი: მეცნიერება [Elene Metreveli, Tsiala Tchankievi, Lili Khevsuriani, Lali Jghamaia, *Catalogue*

- of *Georgian Manuscripts. Sinai Collection. I.* Tbilisi: Metsniereba]. <https://drive.google.com/file/d/1My7ybpr3G9wEOP3aqbYCI6bTFqgGpEJw/view>.
- Migne (1857–1866): Jean-Paul M., *Patrologiae cursus completus. Series Graeca.* 60, 62, 65. Paris: Migne. <https://patristica.net/graeca/>.
- Müller-Kessler (1991): Christa M.-K., *Grammatik des Christlich-Palästinisch-Aramäischen.* Teil I: *Schriftlehre, Lautlehre, Formenlehre.* Hildesheim: Olms.
- (1995): “Neue Materialien zum Christlich-Palästinisch-Aramäischen Lexikon I,” in: Markham J. Geller, Jonas C. Greenfield, Michael Weitzman (eds.), *Studia Aramaica. New Sources and New Approaches. Papers delivered at the London Conference of the Institute of Jewish Studies, University College London, 26.–28. June 1991* (Journal of Semitic Studies. Supplement, 4). Oxford: Oxford Press, 151–155.
- (1999): “Christian Palestinian Aramaic and its Significance to the Western Aramaic Dialect Group” [review of Desreumaux 1997], *Journal of the American Oriental Society* 119, 631–636. <https://www.jstor.org/stable/604838>.
- (2014): “Codex Sinaiticus Rescriptus (CSR/G/O/P/S): A Collection of Christian Palestinian Aramaic Manuscripts,” *Le Muséon* 127, 263–309. <https://poj.peeters-leuven.be/content.php?url=article&id=3062095>.
- (2018): “Three Early Witnesses of the ‘Dormition of Mary’ in Christian Palestinian Aramaic from the Cairo Genizah (Taylor-Schechter Collection) and the New Finds in St Catherine’s Monastery,” *Apocrypha* 29, 69–95. <https://www.brepolonline.net/doi/epdf/10.1484/J.APOCRA.5.116638>.
- (2021a): “On the Spellings of the Lexical Items *b‘š*, *b‘šwn*, and *mšb‘wn*, and Other Peculiar Lexemes in Christian Palestinian Aramaic,” *Collectanea Christiana Orientalia* 18, 217–223. <http://www.uco.es/revistas/index.php/cco/article/view/1178>.
- (2021b): “Neue Fragmente zu den Katechesen des Cyrill von Jerusalem im *Codex Sinaiticus Rescriptus*¹ (Georg. NF 19, 71) mit einem zweiten Textzeugen (Syr. NF 11) aus dem Fundus des St. Katherinenklosters,” *Oriens Christianus* 104, 25–66.
- (2023a): “A Palimpsest with the Martyrdom of Proklos and Hilarios (BHG 2374) in the Christian Palestinian Aramaic Transmission in the Monastery Library of St Catherine (Sinai, CPA NF frg. 7, fol. 5/6),” [in preparation].
- (2023b): “The Early Jerusalem Lectionary Tradition in Christian Palestinian Aramaic (5th–7th century): Lessons Containing Unattested Old and New Testament Pericopes in Unpublished Palimpsests (Sinai, Greek NF MG 32; Georgian NF 19, 71),” *Le Muséon* [in preparation].
- Müller-Kessler and Sokoloff (1996): Christa M.-K. and Michael S., *The Forty Martyrs of the Sinai Desert, Eulogios, the Stone-Cutter, and Anastasia* (A Corpus of Christian Palestinian Aramaic, III); Groningen: STYX.
- (1997): *The Christian Palestinian Aramaic Old Testament and Apocrypha Version from the Early Period* (A Corpus of Christian Palestinian Aramaic, I). Groningen: STYX.
- (1998a): *The Christian Palestinian Aramaic New Testament Version from the Early Period. Gospels* (A Corpus of Christian Palestinian Aramaic, IIA). Groningen: STYX.
- (1998b): *The Christian Palestinian Aramaic New Testament Version from the Early Period. Acts of the Apostles and Epistles.* (A Corpus of Christian Palestinian Aramaic, IIB). Groningen: STYX.
- (1999): *The Catechism of Cyril of Jerusalem in the Christian Palestinian Aramaic Version* (A Corpus of Christian Palestinian Aramaic, V). Groningen: STYX.
- Peradze (1933): Gregor Peradze, “Die alt-christliche Literatur in der georgischen Überlieferung,” *Oriens Christianus* 30 (= 3. ser., 8), 180–198. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/9781463217556-007/html>.
- Phrantzolas (1992): Κωνσταντίνος Φραντζολάς, *Όσίου Έφραιμ τοῦ Σύρου ἔργα. Δ΄. Θεσσαλονίκη: Το Περιβόλι της Παναγίας* [Konstantinos Phr., Works of St Ephrem the Syrian. 4. Thessaloniki: Το Perivoli tēs Panagias].

- Pigulevskaya (1937): Nina Pigoulewski, “Manuscripts syriaques bibliques de Léningrad (suite),” *Revue Biblique* 46, 556–662. <https://www.jstor.org/stable/44102951>.
- (1960): Нина Викторовна Пигулевская, *Каталог сирийских рукописей Ленинграда* (Палестинский сборник 6/ 69). Москва: Академия Наук [Nina Viktorovna P., *Catalogue of the Syriac manuscripts of Leningrad* (Palestinian Collection 6/69). Moscow: Academy of Sciences]. http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/p_ps_69_pigulevskaya_1960.pdf.
- Schulthess (1899): Friedrich Sch., “Christlich-Palästinisches,” *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 53, 705–713. <https://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/download/pdf/63165?name=Christlich-Pal%C3%A4stinisches>.
- (1902): “Christlich-palästinische Fragmente,” *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 56, 249–261. <https://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/download/pdf/63351?name=Christlich-pal%C3%A4stinische%20Fragmente>.
- (1903): Fridericus Sch., *Lexicon Syropalaestinum*. Berlin: Georg Reimer. <https://archive.org/download/lexiconsyropala00schugoog/lexiconsyropala00schugoog.pdf>.
- (1907): “[Reviews:] *Nouveaux Fragments Syropalestiniens de la Bibliothèque Impériale Publique de Saint-Pétersbourg*. Avec quatre planches en phototypie by P. Kokowzoff; *Christlich-palästinisch-aramäische Texte und Fragmente nebst einer Abhandlung über den Wert der palästinischen Septuaginta*. Mit einem Wörterverzeichnis und 4 Schrifttafeln by Hugo Duensing,” *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 61, 206–222. <https://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/download/pdf/63763?name=Bibliographische%20Anzeigen>.
- (1924): *Grammatik des christlich-palästinisch-Aramäischen*, Tübingen: Mohr.
- Skemer (1996): Don C. Sk., “The Anatomy of a Palimpsest (Garrett MS. 24),” *The Princeton University Library Chronicle* 57, 335–343. <https://www.jstor.org/stable/26509275>.
- Sørenssen (1995): Elizabeth Gano S., *The Schøyen Collection. Checklist of Western Manuscripts 1-2000*. 13th edition. Oslo / London: In Principio Press.
- Tarras (2020): Peter T., “From Sinai to Munich: Tracing the History of a Fragment from the Grote Collection,” *COMSt Bulletin* 6/1, 73–90. <https://www.fdr.uni-hamburg.de/record/1108#.YieLIZYxkuU>.
- Tischendorf (1855): Constantin von T., *Anecdota sacra et Profana ex Oriente et Occidente allata: sive, Notitia codicum graecorum, arabicorum, syriacorum, copticorum, hebraicorum, aethiopicorum, latinorum, cum exceptis multis maximam partem graecis et triginta quinque scripturarum antiquissimarum speciminibus*. Leipzig: Emiliu Gaul.
- (1860): *Notitia Editionis Codicis Sinaïtici*. Leipzig: Brockhaus. <https://archive.org/download/notitiaeditionis00tisc/notitiaeditionis00tisc.pdf>.
- Tsagareli (1888): Александр А. Цагарели, *Памятники грузинской старины в Святой земле и на Синае* (Православный Палестинский сборник, IV/1), Санктпетербургъ: Православное Палестинское Общество. [Aleksandr A. Ts., *Monuments of Georgian Antiquity in the Holy Land and on Sinai* (Orthodox Palestinian Collection 4/1), St Petersburg: Orthodox Palestinian Society].
- Van Esbroeck (1975): Michel V. E., “Les manuscrits de Jean Zosime Sin. 34 et Tsagareli 81,” *Bedi Kartlisa* 39, 63–75.
- Van Lantschoot (1965): Arnold v. L., *Inventaire des manuscrits syriaques des fonds Vatican (490–631), Barberini oriental et Neofiti* (Studi e Testi, 243). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Vasilieva (2007): O. Vasilieva, “Christian Manuscripts of the East in the National Library of Russia,” *Manuscripta Orientalia* 13, 24–54. https://manuscripta-orientalia.kunstkamera.ru/archive/2007_02_13.

ქრისტიანული პალესტინის არამეული ტექსტები ქართული

ხელნაწერების ქვედა ფენებში

კრისტა მიულერ-კესლერი (იენა)

პალესტინელ ქრისტიანთა მიერ არამეულ ენაზე შესრულებული არაერთი ხელნაწერი, რომლებიც ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-5–მე-7 საუკუნეებით თარიღდება, დაშლილი და ახალი ქართული ტექსტების შესაქმნელად საწერ მასალად ხელახლა გამოყენებულ იქნა, მათ შორის მე-10 საუკუნის ქართველი მწიგნობრის იოანე ზოსიმეს მიერ. არამეული ხელნაწერების დაშლის შედეგად მიღებულ პალიმფსესტურ ფურცლებზე ქართული ხელნაწერი იოანე ზოსიმეს უნდა გადაეწერა ან იერუსალიმის მახლობლად მდებარე საბაწმინდის ლავრაში, ან სინას მთაზე, წმინდა ეკატერინეს მონასტერში, სადაც ის მოღვაწეობდა. იოანე-ზოსიმეს გადაწერილი ხელნაწერი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში დაანაწევრეს და მისი დიდი ნაწილი გაიტანეს სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრიდან. ხელნაწერის ნაწილები ევროპასა (სანკტ-პეტერბურგში, გოტინგენში, ოსლოში) და ამერიკაში (პრინსტონში) იქაურ საჯარო და კერძო კოლექციებში მოხვდა, სინის მთაზე დარჩენილი ნაწილი კი, რომლებიც წმ. გიორგის კოშკის დახურულ საცავში ინახებოდა, 1975 წელს სხვა ხელნაწერებთან ერთად იქნა აღმოჩენილი. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში გაბნეული ხელნაწერის ცალკეული ფურცლები და ფრაგმენტები, ფრაგმენტების კოდიკოლოგიური მახასიათებლებისა და შინაარსის გათვალისწინებით, დღეისათვის დიგიტალურად პირვანდელი სახით არის აღდგენილი და „გამთლიანებული“. პალიმფსესტის ქვედა ფენა მოიცავს იშვიათი ტექსტების მთელ რიგს, მათ შორის, იერუსალიმის ლექციონარის უძველეს ვერსიას, კირილე იერუსალიმელის სწავლანი, ფსევდო-ეფრემ ასურის (Ephrem Graecus) ქადაგებას „მეორედ მოსვლისათვის უფლისა“ (*Sermo in adventum Domini*), იოანე ოქროპირის ჰომილიას სინანულის შესახებ და წმინდა სილოვანეს გამონათქვამებს აპოფთეგმებიდან.

The Sinaitic Palimpsest of Graz University Library (Ms. 2058/2)

Erich Renhart (Graz)

1. Introduction

The Library of the University of Graz houses a small number of manuscripts in Georgian and Armenian which are known to have been derived from St Catherine’s Monastery on Mount Sinai. They are inventoried under the number 2058 in our manuscript collection¹ and include four codices (ms. 2058/1–4), one rotulus (ms. 2058/5), three Georgian fragments (ms. 2058/6, a–c), and one folium with Armenian text (ms. 2058/7). All these objects are said to predate the 11th century.

The codex under discussion here is ms. 2058/2 – an Armenian palimpsest.² The first text layer was effaced and rewritten in Georgian script. The underlying text contains a book of “oracles” added to verses of the Gospel of John (cf. the ms. Yerevan, Matenadaran, arm. 9650). This now underlying text was overwritten in Georgian with the text of the Book of Psalms and some Georgian liturgical hymns (cf. the ms. Tbilisi, Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts [KKNCM], A-38). The codex comprises 282 folios, all of which are palimpsested except for the first four.

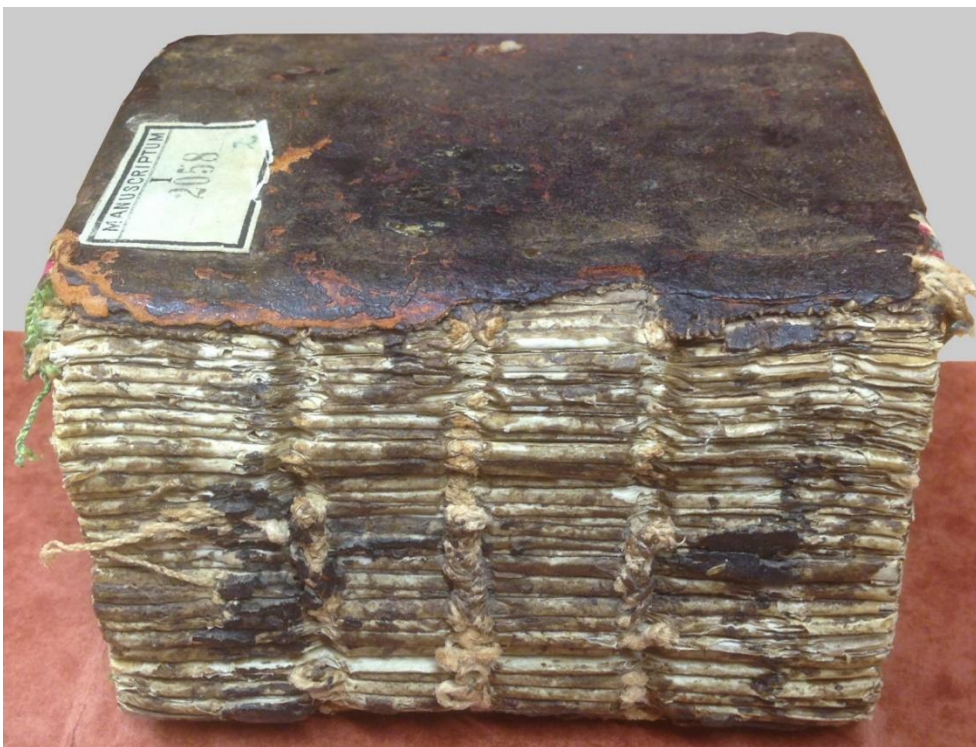

Fig. 1: University Library Graz, ms. 2058/2 (140 × 107 mm)

¹ <http://sosa2.uni-graz.at/sosa/katalog/index.php>. A previous version of the present article was presented during the workshop ‘Removed and Rewritten: Palimpsests and Related Phenomena from a Cross-Cultural Perspective’ at the Centre for the Study of Manuscript Cultures, University of Hamburg, on 8 October, 2021.

² The scarce entry of the catalogue—within the context “Georgian manuscripts”—reads: “Parchment 274 a[nd] 8 detached fol[ios]. 14:10 cm. Between VIII a[nd] X c[entury]. Possibly contemporary binding in leather from Mt Sinai. Psalm Book. Codex rescriptus. Underneath a well readable Armenian text.”

We have clear bibliographic evidence that this manuscript was present in the shelves of St Catharine's Monastery in 1888.³ Ten years later it was sold on an antique market in Cairo, where the Austrian painter Alfons Leopold Mielich (d. 1929) acquired it. There is no information about how these manuscripts were up for sale. Finally, Hugo Schuchardt,⁴ a well-known linguist from Graz University, bought the collection of Sinaitic manuscripts from the painter. After Schuchardt's death in 1927 the manuscripts were added to the collection of our university library.

Though we know the provenance of ms. 2058/2 – the codex was still in the monastery when A. Tsagareli prepared his catalogue and described it⁵ – we may have some doubts about the Sinaitic monastery as being the place of its origin, since St Catherine's Monastery has never had a tradition as being the place where a great number of Armenian manuscripts were kept. It shall however be assumed that this is the place where the palimpsestation of the original Armenian text occurred.

2. The process of palimpsestation

The first text was written in the 8th century and is Armenian. It is quite clear how they went ahead to produce the palimpsest. The procedure might be considered as an archetype and offers no surprises. The process is outlined in six steps.

Step 1: The binding of the previous book – if there has been any – is removed into what makes a pile of detached bifolia.

Step 2: The text is effaced from every single bifolium. Possibly, after soaking the parchment leaves in some kind of solvent, the text was eliminated with the help of a sponge or the like. With the exception of one folium no traces are visible, which could hint at the scraping off of the Armenian text rather than cleaning by soaking it. From the result of cleaning, it appears that the workshop must have had some experience in the procedure of palimpsestation.

Step 3: The bifolium is cut into halves on the line of the fold. Any reused folium would be half the size of the original one – possibly a little bit less, since there is evidence that some of the folios were slightly trimmed at a later date.

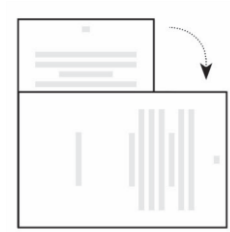

³ Imnaischwili (1977: 186–189); Imnaischwili (2004); Imnaischwili (2008a); Imnaischwili (2008b).

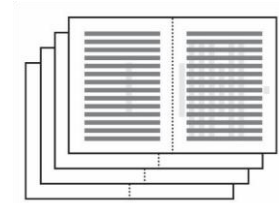
⁴ <http://schuchardt.uni-graz.at/>.

⁵ Tsagareli (1888, p. 196, no. 2); Imnaischwili (2004: 70). The Georgian manuscript must have been kept at St Catherine's Monastery for a considerable period of time. On fol. 23r and fol. 23v we find the vestiges of historical book repairs: Two fragments are pasted over a tear in the parchment. These pieces show some Greek uncial letters which are characteristic of the Sinaitic scriptorium. We do not know when this was carried out. The restorer, however, has taken "waste material" from that place to fix the problem.

Step 4: The new demi-sized folios are rotated at 90° and folded accordingly. This explains the fact that the second text appears perpendicular to the underlying first text.

Step 5: The palimpsested leaves are rewritten, now including the text of the Book of Psalms in Georgian.

Step 6: The rescribed folios are rearranged and assembled to form a new textblock.

The new book only reused material from the palimpsested book. As mentioned before, the first four folios of our present manuscript, Graz University Library nr 2058/2, are not palimpsest. Additionally, it can be observed that fol. 1 to 4 show a completely different and irregular layout. The hand is also very different from the rest of the Georgian text as is the ink that was used. Above all, these folios are written in minuscules, which is not the case for the bulk of the main text.⁶ These leaves were joined to our codex at a much later date to replace the first quire of the new book which had gone lost, or so.⁷

There are twenty and a half folios missing from the Armenian manuscript.⁸ The folios of the first text are totally jumbled in the new Georgian manuscript and this would be understandable since it was recycled material. It was probably in the 9th or 10th century that the palimpsestation and the reassembling of the folios took place.

3. Reconstructing the first book

Once having conceived the process of palimpsestation, the reconstruction of the entire original codex was not a too difficult affair. It was discovered quite soon, that every single page consisted of three textual elements:

- a number placed somewhere in the centre of the upper margin (= section number, see below),
- a text block in the upper half which sometimes runs down to the lower half of the page (= Gospel of John), and
- one to three lines after some space following the main text (= oracle, see below).

⁶ With some probability it was the Georgian monk Ioane Zosime, a scribe and a bookbinder working in the monastery in the second half of the 10th century, who wrote and added fol. 1 to 4 to the codex. At that time, apparently, the book had been wanting its first quire.

⁷ A codicological description may be found in Renhart (2015: 14–38). The Georgian book is composed of quaternions [= 8 folios, or four bifolios], except of the first quire, fol. 1–4. See Gippert (2015, 175–186, esp. 180).

⁸ The sections nos 13/14, 91/92 (lower half), 133/134, 135/136, 163/164, 165/166, 167/168, 169/170, 175/176, 189/190, 213/214, 215/216, 227/228, 229/230, 231/232, 233/234, 245/246, 247/248, 303/304, 317/318, and the possibly empty folio of the very last quire.

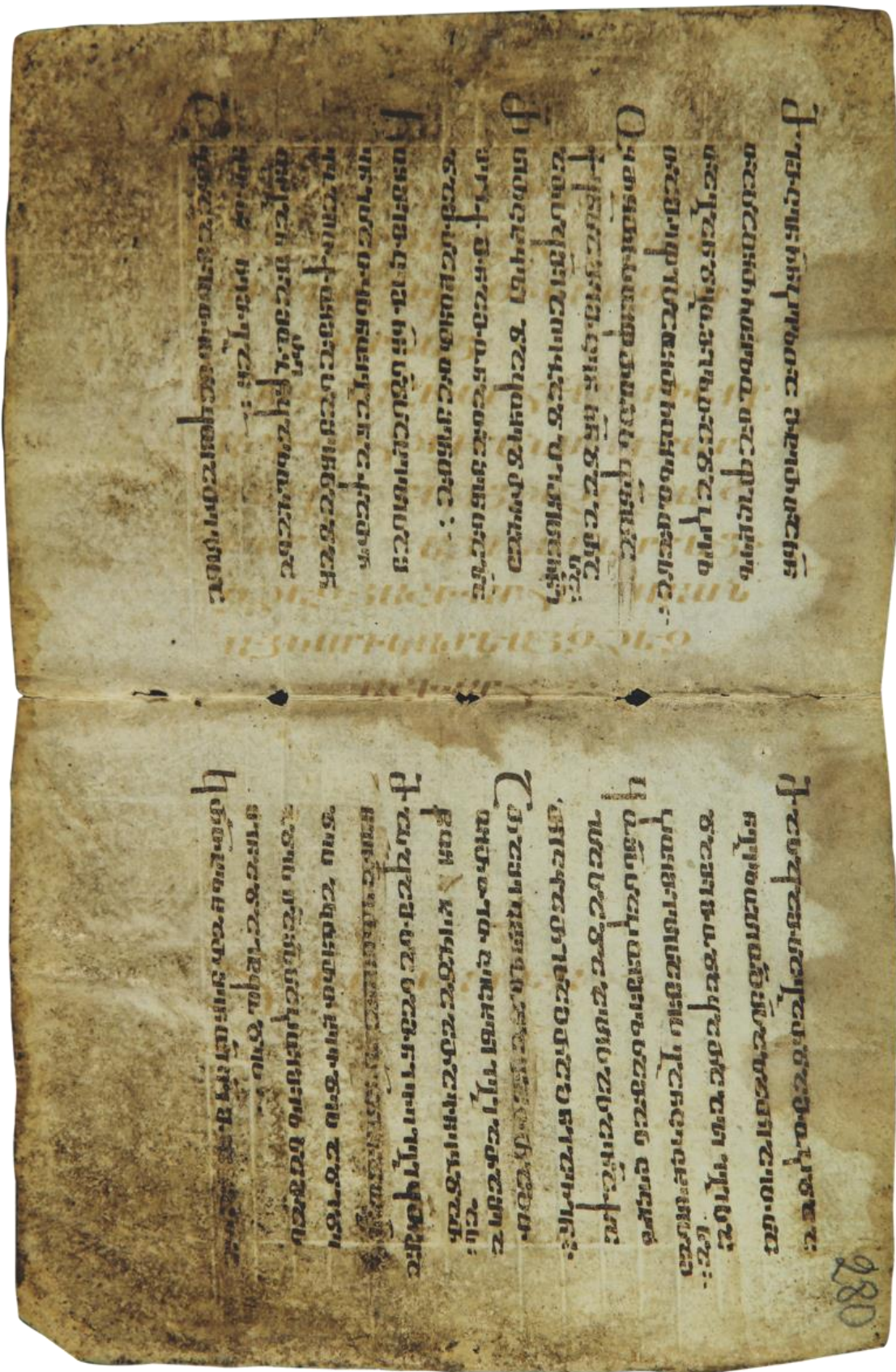

Fig. 2: Sample page, the Armenian text effaced and overwritten by the Georgian text

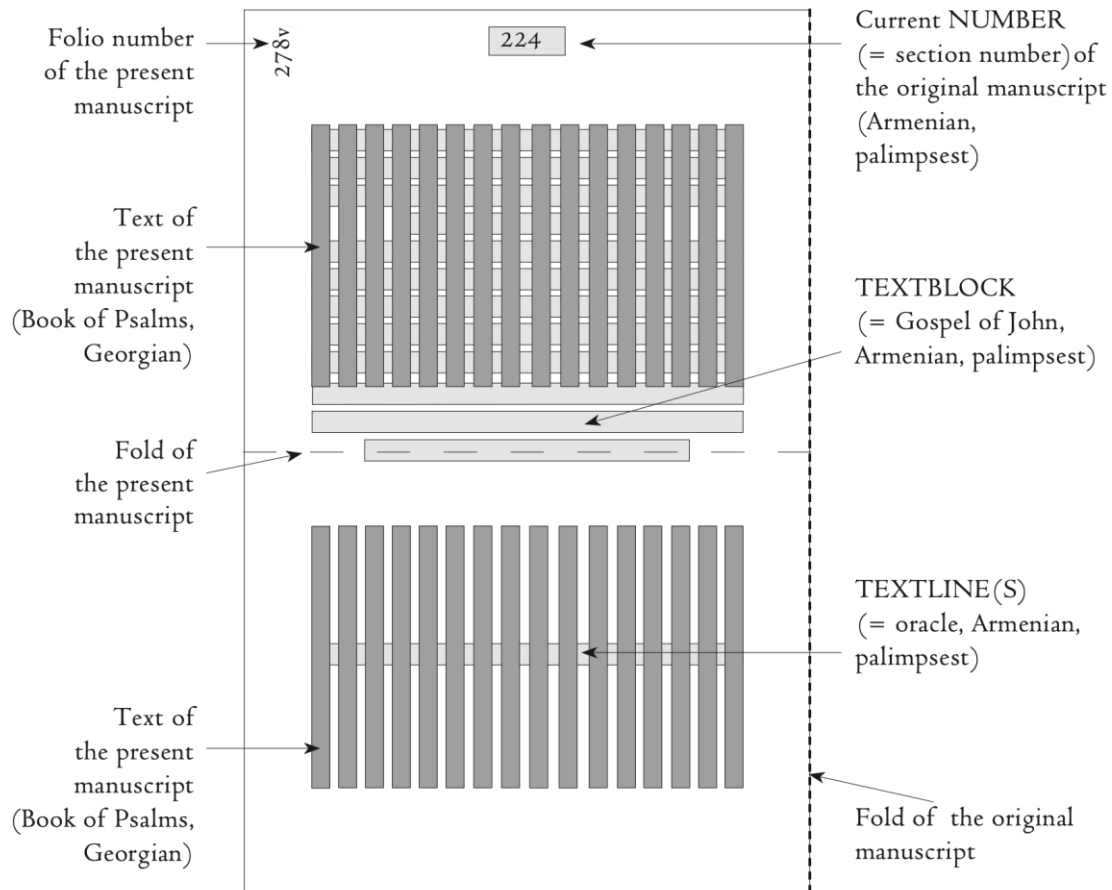

Fig. 3: Stereotypic layout of a page in ms. 2058/2

This is a stereotypical pattern which has been applied without exception throughout our manuscript. Very soon it became clear that the numbers were in ascending order. These ascending numbers correspond with the progression of the text, that is the Gospel of St John from chapter 1 to chapter 21. The biblical text is cut into 318 sections.⁹ For every single unit the scribe reserved one page with a corresponding number. Thus, we have help in a twofold manner to virtually reconstruct the previous manuscript: the numbers and the contents of the biblical text.

Most probably the Armenian codex comprised twenty quires, with eight folios or four bifolios each (*quaternions*): In the left upper margin of the last recto page of each quire, we find a tiny cross indicating the end of the quire. Seventeen out of twenty of these signs are still recognisable. The last folios are lost from quires no XI, XIX, and XX.

⁹ Though the last folio of the Armenian palimpsest, which is preserved, has the section numbers 315 and 316 (= ms. 2058/2, fol. 176r/176v), we may assume that two missing sections must have followed, as there are two verses left out from the Gospel of John: 21.24–25. With these two sections, the last quire would have been complete. – The method with which they cut the Gospel text into small text units, is still in discussion. Even within the Armenian tradition we do not find uniformity as to the number and the volume of sections. For comparison see Yerevan, Matenadaran, ms. 9650, cf. Renhart (2015: 143–149). However, the pericopation is in no way similar to the Ammonian/Eusebian system.

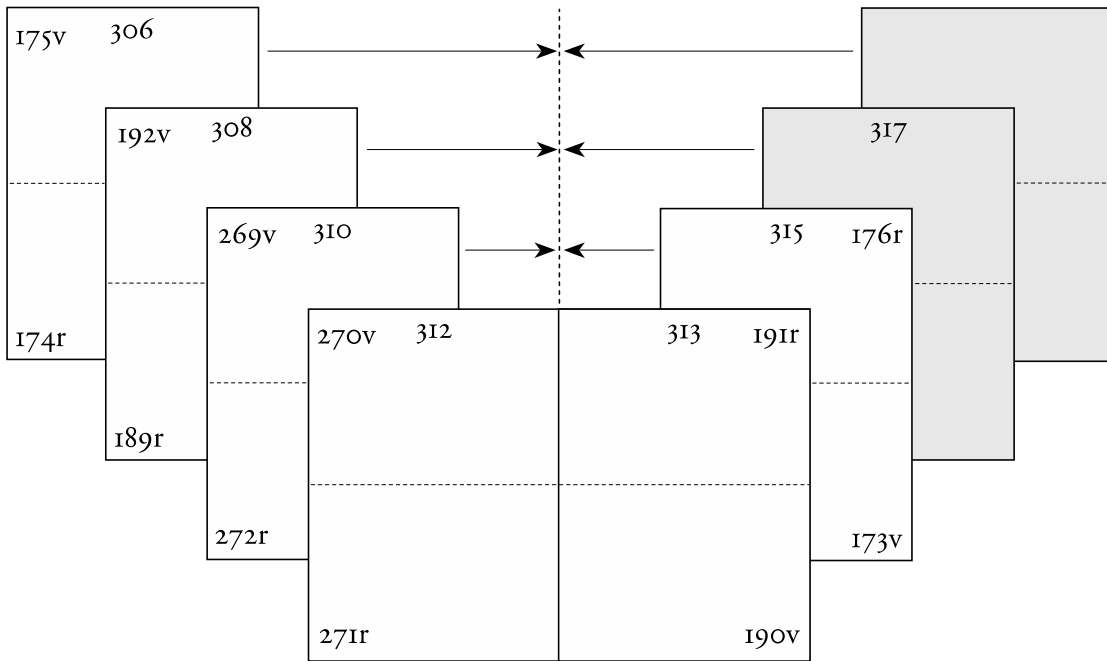

Fig. 4: Schematic visualisation of quire XX, supposedly the last one of the palimpsested book. The last two folios (in grey) of the Armenian manuscript were not re-used for the Georgian Gospel book. They are missing.¹⁰

4. The contents of the effaced text

What makes the Graz palimpsest so interesting are the distinctly small text portions on the lower half of the pages that form the oracles. They sometimes consist of just one word,¹¹ but sometimes there are sentences with three or four lines as well.¹² Characteristically, oracles are totally abstract, and in reading them they conveniently provide the reader with the answer they are wishing to get. The answers may be compared with formulations which we find in the horoscopes of nowadays.

There are only a few instances where it is possible to see a clear connection of the oracle to the biblical text above it. It is quite certain that these scarce text lines do not comment on the passages of the Gospel text in the upper half of the folio, but are definitely oracles that are used for divination.

The process of divination requires all the three elements that are found in our palimpsested book:

- The number that provides the way to select a section in the book. Though we do not know the algorithm according to how a number was activated, we take it for granted that this activation was the function of the number.
- The biblical text that provides aspects of spiritual guidance. The Gospel text was undoubtedly part of the interpretative dialogue between the practitioner who used the

¹⁰ For a comprehensive representation of the quire structure see Renhart (2015, 49-58).

¹¹ E.g. section no. 238: հրաժարեա (*hrazareā* – “Renounce!”).

¹² The oracle section no 12, is by far the longest one.

book, and the client who was seeking an answer or for comfort of various kinds. Above all, the biblical text gives the highest authorisation to the whole of the divinatory process.

- The oracle, finally, offers an answer. It is very often extremely vague, so that any client may find an answer or a perspective to any of their concerns (see below the samples from the beginning of the book).

Such divinatory books and practices were repeatedly challenged and even forbidden by ecclesial institutions. This might have been one of the reasons for effacing the text of the first book and for reusing the parchment to make a new codex. Another argument for effacing the Armenian text could be seen by the fact that many pages did not have much text. So, the text quantities to eliminate were not that large. Among other aspects to be considered, is the fact that the Armenian manuscript ended up in a non-Armenian ambience without much use for anybody. These ideas are, however, more or less speculative.

4.1 The numbers

As already mentioned, the scribe placed numbers in the upper margin of every single page. It is quite evident that these numbers were put to parchment by the same hand as the rest of the text. They would definitely not be considered as page numbers or used as a way for counting pages.¹³ Foliation and pagination of manuscripts was not yet established as a standard feature when this manuscript was produced (8th/9th c.). The numbers were formally labelled as “section numbers”, which undoubtedly play a crucial role in the selection of an appropriate oracle, though we do not yet know the process of how one would choose a number with its corresponding oracle.¹⁴

The vast majority of these numbers are still identifiable.¹⁵ The lowest readable number is “3” (fol. 96r) and the highest “316” (fol. 176v).

4.2 The Gospel text

As for the Georgian layer, Ms 2058/2 provides the full text of the Gospel of John. The biblical text forms the main body of our manuscript in terms of the text volume. The layout of the Gospel text testifies to a thorough plan and a much-experienced hand. The script, which is slightly slanted in direction, is carried out carefully throughout. Some of the letters have a long and fine tail which gives the impression of elegance and levity.¹⁶ Some of the initial letters of the verses are highlighted by their size because they are larger than those of the main text. The pericopation does not correspond with the later tradition which we are used to having until now. The last line of most paragraphs is frequently centred. These features together with other observations such as the generosity of space which was left unwritten, make it clear that the book was a precious object and of high esteem with no room for cheapness.

Due to the age of the palimpsested manuscript the text of the Gospel of John is of considerable weight for the Armenian tradition especially when it comes to establishing a critical edition of the biblical books.

¹³ The palimpsested Armenian manuscript does not show quire numbers. Instead, we find a small quire sign in form of a “+” on the last folium of the quire.

¹⁴ Childers (2020: esp. 165–172: “6.4 The Divining Gospel in Practice”).

¹⁵ For a full list and a concordance with the present manuscript see Renhart (2015: 89–92).

¹⁶ For the paleography see Renhart (2015, 82-87).

Section number 25		[ԻԵ]	
Fol. 15r	1	*ՉԱՅՍ ԱՐԱՐ [սկիզբն նշա]	John 2,11
	2	ՆԱՅ ՅՍ Ի ԿԱ ՆԱ ԳԱՂ ԻՂ ԵԱ	
	3	ՅԻՈՅ ԵԻ ՅԱՅՏ ՆԵԱՅ ԶՓ	
	4	ԱՌՍ ԻԻՐ ԵԻ ՀԱ ԻԱՏԱՅԻՆ	
	5	Ի ՆԱ ԱՇԱ ԿԵՐՏՔ ՆՈՐԱ	
	6	*ՅԵՏ ԱՅՍՈՐԻԿ Է[չ յս Ի Կ]Ա	John 2,12
	7	ՓԱՌ ՆԱ ՀՈՒՄ · ԻՆՔՆ ԵԻ	
	8	ՄԱՅՐ ԻԻՐ ԵԻ ԵՂ ԲԱՐՔ ԻԻՐ	
	9	ԵԻ Ա ՆԴ Լ ԻՆԷՐ ՈՉ ԲԱՉՈՒՄ	
	10	ԻՆՉ Ա ԻՈՒՐՍ	

Fol. 18v	11	ՍԿԻԶԲՆ ԻՐԱՅԴ ՀԱ ՆԴԵՐՉ	
	12	ՓԱՌԱԻՔ	

Fig. 5: Transcription of a manuscript page. The asterisks are added to facilitate identifying the beginning of a verse. The outlined initial letters depict the large-sized letters in the manuscript. The brackets indicate non-readable text. Text in minuscules is supplied by the “Echmiadsin Gospel” (Yerevan, Matenadaran, arm. 2374, anno 989).¹⁷

Although the Gospel text is not always readable, in several places there is sufficient evidence that ms. 2058/2 gives testimony to interesting variants. Comparing our palimpsested text with the *Codex Echmiadsin* we get a first impression of the instability of the text at the time when the Armenian manuscript was made.

¹⁷ Codex Etschmiadzin (2001). See also Macler’s edition (1920) which is available online at <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-74111>.

John	Graz Echmiadsin	Text	Fol.
1,32	G	ՈՐՊԷՍ ՉԱՂԱԲՆԻ	60v 65r
	E	իբրևի գաղաւնի	178r
1,50	G	ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԵՏ ՅԻՍԻՍ ԵՒ ԱՍԷ ՅՆԱ	16v 17r
	E	պատասխանի ետ նմա յիսուս եւ ասէ	179v
2,15	G	ԶԱՐԱԶՐՄՆ ԵՒ ԶՈՉԽԱՐՄՆ	15v 18r
	E	գոչխարսն եւ գարջառս	180r
5,13	G	Ի ՏԵՂՈՉԷՆ	36r 41v
	E	ի տեղոջէ անտի	186r
7,35	G	ԱՍԵԻՆ	37r 40v
	E	ասեն	194r
7,36	G	ՈՉ ԿԱՐԷՔ ԳԱԼ	37r 40v
	E	ոչ կարիցէք գալ	194r
11,31	G	ՈՐ ԵՒՆ Ի ՏԱՆ ԱՆԴ	211v 218r
	E	որ եին ընդ նմա ի տան անդ	203v
11,31	G	ՄԽԻԹԱՐԵԻՆ ԶՆՈՍԱ	211v 218r
	E	մխիթարեին գնա	203v
11,32	G	ԵՒ ԱՍԷ ԵԹԵ	212r 217v
	E	եւ ասէ տէր եթե	203v
14,7	G	ԶՃԱՆԱՊԱՀՆ	278v 279r
	E	զճանապարհն	210v
17,19	G	ԶԱՆՁՆ	216r 213v
	E	զանճն իմ	216v

Fig. 6: Samples of text variants juxtaposing passages from Graz, University Library, ms. 2058/2 (= G) and Yerevan, Matenadaran, arm. 2374 (= E).

This might be sufficient to illustrate the importance of the biblical text in our manuscript for the transmission history of the Armenian Gospel text within the first millennium CE. The full edition of the Gospel text would be a desideratum.

4.3 The oracles

Possibly the most curious feature in our manuscript is found in the short remarks which are always positioned in the lower section of the page. In the original book there must have been a total of 318 sections and the same for the corresponding number of oracles. Due to the loss of 20 folios, only 278 oracles are preserved. From these there are 229 which were fully readable, dozens from the rest that could only be partially identified, and others not at all.¹⁸ Surprisingly, we could see that almost all of the oracles in the second half of the book are readable.

No	Folio	Text	Translation	John
1	66v	թարգմանութիւն թող մի ջանար	Interpretation: Leave it, do not make efforts!	I,1-5
2	66r	թ[արգման]ութիւն որ[...] ի կատարու մն գայ	Interpretation: What [...], will come to ful- fillment.	I,6-11
3	93v	թարգմանութիւն նչ հ[...]	Interpretation: Not [...]	I,10-[11]
4	93r	ի կատարումն գան իրքդ	Things will come to fulfillment.	I,12-14
5	21v	վկայութիւն ճշմարիտ	True testimony.	I,15
6	21r	եթե հաւատաս, ին դասցես	If you believe, you will rejoice.	I,16-17
7	21*v	յայտնի լինի գոր ոչ զի տէին	It will become evident, what they did not know.	I,18-20
8	21*r	գոր ասեն վկայքն ճշմա րիտ են	What the witnesses say, is true.	I,21-22
9	94v	յաջողեցին ճանա պարհք քո	May your ways be successful!	I,23

Fig. 7: Sample of oracles, taken from the beginning of the book. The hint “Interpretation” (Թարգմանութիւն, *t’argmanowt’iwn*) is given only in the first three oracles of the book.

Generally speaking, it is difficult to translate these “Interpretations”, since they lack a context. This could be different if the Gospel quote from the same page is its reference, and if it provides a meaning to it. It is rare to find a direct corresponding catchword or an idea which would link the two entities *Gospel text* and *oracle* coercively together. The precise character of such a link remains a matter of discussion.¹⁹ One can observe discontinuities even in the genre of the oracles: some of them seem to be applied for very specific situations (e. g. in some legal action), others have an imperative or adhortative character, and others still give the impression they

¹⁸ The whole corpus of oracles is edited in Renhart (2015: 119–139).

¹⁹ For a resumé and development of this discussion see Childers (2020: 177–202, ch. 7: “Oracles of Biblical Interpretation: Examining the Relationship between Divination, John’s Gospel, and the User”).

were headers of some thematic oracular units without answers to be given to a person seeking them (e. g., no 5 in Fig. 7 above).²⁰

It is quite clear that the oracles as found in our manuscript, bear the traces of history. This can be deduced by comparing our comparatively late Armenian divinatory source with much older traditions from Greek, Coptic, Latin, and Syriac traditions. The parameters for the comparative study would be: wording and syntax, the sequence of the oracles, and their allocation to the biblical units.

To conclude, the edition of the oracles in Graz, University Library, ms. 2058/2, has for the first time made accessible to the scientific community, a vast corpus of more than two hundred oracles of any of the ancient Eastern traditions. This has been topped recently by Childers's study, when he edited the Syriac oracles from an even much older manuscript (6th/7th c).

5. Further steps of research

Though we published a study on this manuscript in 2015, there is still much work to be done. The said book focused on the codicological description of the manuscript, it elaborated on the comprehensive reconstruction of the original Armenian manuscript, it provided the full edition of the oracles with having close to 80% of the effaced text being readable, it paradigmatically offered the biblical text of one of the twenty quires (gathering no II, from sections 17 to 31), and it tried to describe how the book was used. All this was presented in German.

At present we are taking multispectral images of all the folios. This will provide a basis for the full edition of the Armenian text which probably was effaced by the end of the 8th century. This final edition will be presented in English to make the results accessible to a wider audience.

The comprehensive edition of the biblical text, i. e., the Gospel of St John, has turned out to be of some interest too since a critical text edition of the Gospel book in Armenian does not seem to exist. Even though in some places our text is rather rudimentarily readable due to its thorough palimpsestation process, it is likely to bear witness to an ancient version.

Apart from the full-text-edition we need answers to questions concerning the materials used:

- Can we better fix the date of the original manuscript by carrying out investigations on the parchments used, and on the inks?
- We are missing 20 folios of the earlier book. Is it thinkable to find pieces of them in other Sinaitic manuscripts or elsewhere?
- What we do not have is any knowledge of the place of origin of the Armenian manuscript. Where was it manufactured?
- In view of the contents, we are in a fortunate position to be able to compare our oracles with other traditions. I want to highlight here the publication of Jeff Childers from Abilene University, Texas/USA. In 2020 he edited the oracles taken from the 6th/7th century Syriac manuscript London, British Library, Add. 17,119.²¹ These oracles too, are connected with the Gospel of John. But their layout is completely different from our

²⁰ Childers (2020: 161–163) convincingly argues in favour of such headings. He concludes: “It appears that headings had been incorporated into the Greek source material at a very early stage before finding their way into the other versions.”

²¹ Renhart (2022) [forthcoming].

manuscript. The oracle texts are sometimes nearly congruent, to the extent that some of the sequences of oracles are identical.

The biblical sections of the Syriac and the Armenian traditions are by no means identical. That means that the pericopation of the biblical text follows different principles. Thus, we see congruence and deviation in terms of textual and formal criteria between the traditions which also means that the understanding of this text is becoming more and more complex.

Finally, what we do not know at all is the algorithm according to which a certain number was drawn or came into use.

References

- Childers (2020): Jeff W. Ch., *Divining Gospel. Oracles of Interpretation in a Syriac Manuscript of John* (Manuscripta biblica 4). Berlin – Boston: De Gruyter.
- Codex Etschmiadzin (2001): *Vollständige Faksimile-Ausgabe von Codex 2374 des Matenadaran Mesrop Maštoc in Erevan*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Gippert (2015): Jost G., “Georgian codicology,” in: Alessandro Bausi *et al.* (eds.), *Comparative Oriental Manuscript Studies*. Hamburg: COMSt.
- Macler (1920): Frédéric M., *L'Évangile Arménien : édition phototypique du manuscrit No 229 de la Bibliothèque d'Etchmiadzin*. Publié sous les auspices de M. Léon Mantacheff. Paris: Geuthner. <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-74111>.
- Imnaishvili (1977): Wachtang Imnaishwili, “Die altgeorgischen Handschriften in der Universitätsbibliothek Graz,” in: *Die Universität Graz. Jubiläumsband 1827-1977*, Graz: Universität, 186–189.
- (2004): ვახტანგ იმნაიშვილი, უძველესი ქართული ხელნაწერები ავსტრიაში [*Die uralten georgischen Handschriften in Österreich.*] Tbilisi: Triada.
- (2008a): Wachtang Imnaishwili, “Wie die altgeorgischen Handschriften nach Graz gelangten,” in: Christos Stavrakos (ed.), *Hypermachos. Studien zu Byzantinistik, Armenologie und Georgistik*. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag. Wiesbaden: Harrassowitz, 73–88.
- (2008b): Wachtang Imnaishwili, “Vom Sinai in die Steiermark. (Zur Geschichte der altgeorgischen Handschriften der UB Graz),” *Codices Manuscripti* 64/65, 33-60
- Renhart (2015): Erich R., *Ein spätantikes Los-Buch: Die Handschrift 2058/2 der Universitätsbibliothek Graz – ein armenisches Palimpsest* [A Book of Oracles of Late Antiquity. Ms. 2058/2 of Graz University Library – an Armenian Palimpsest]. Graz: UniPress Graz.
- (2022): *id.*, Review of Childers (2020), forthcoming in *Orientalistische Literaturzeitung* 117 (2022).
- Tsagareli (1888): Александр Цагарели, *Каталогъ грузинскихъ рукописей монастыря св. Креста, близъ Иерусалима* [Catalogue of the Georgian manuscripts of the monastery of the Holy Cross near by Jerusalem] = *Православный палестинский сборникъ* 10 = IV/1. St. Petersburg.

გრაცის უნივერსიტეტის სინური პალიმფსესტი (Ms. 2058/2)

ერიხ რენჰარტი (გრაცი)

გრაცის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში დაცულია ერთი სინური ხელნაწერი, რომელიც თავიდან ბოლომდე პალიმფსესტურია (282 ფურცლიდან მხოლოდ ოთხი, 1–4 ფურცლები არ წარმოადგენს პალიმფსესტს). პალიმფსესტის ქვედა ფენის ტექსტი, რომელიც სომხური ასოებით არის შესრულებული, ზემოდან ქართულად არის გადაწერილი ქართული ტექსტით, კერძოდ ფსალმუნების წიგნისა და ბიბლიური კანტიკის ტექსტით. თავდაპირველი ხელნაწერის ხელახალი მომზადება ახალი ხელნაწერის შესაქმნელად (ხელნაწერის გაპალიმფსესტება), სავარაუდოდ, სინას მთაზე წმინდა ეკატერინეს მონასტერში უნდა განხორციელებულიყო VIII–IX საუკუნეების ზღვარზე. ის ოთხი ფურცელი, რომლებიც არ არის პალიმფსესტური, წიგნს, სავარაუდოდ, X საუკუნის მეორე ნახევარში დაურთო იოანე ზოსიმემ.

წინამდებარე სტატია აჯამებს იმ კვლევას, რომელიც 2015 წელს გერმანულად გამოაქვეყნა ავტორმა პალიმფსესტის ქვედა, გადაშლილი ფენის სომხური ტექსტის შესახებ. სტატიაში შეჯამებულია თავდაპირველი ხელნაწერის (“პირველადი” წიგნის) კოდიკოლოგია, ნაჩვენებია ხელნაწერის გაპალიმფსესტებისას გამოყენებულ პროცედურა და განხილულია ქვედა ფენის ტექსტის ყველაზე საინტერესო ნაწილები შინაარსობრივი თვალსაზრისით.

ძველი ხელნაწერების ახალი სიცოცხლე – გაციფრულებული
ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა
კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევებისათვის
(ოთხთავის ხელნაწერების მაგალითზე)

დარეჯან თვალთვაძე (თბილისი)

ციფრულმა ეპოქამ ბევრი რამ შეცვალა ჩვენს ცხოვრებაში და, ცხადია, ხელნაწერთ-მცოდნეობის სფეროშიც. თანამედროვე საინფორმაციო-საკომუნიკაციო ტექნოლო-გიების განვითარებამ და მონაცემთა დიდი ბაზების გაჩენამ სამეცნიერო ინფრას-ტრუქტურის მკვეთრი ცვლილებაც გამოიწვია. ძველ მანუსკრიპტთა ფოტო- და მიკ-როფილმებზე ფიქსაცია ხელნაწერთა დიგიტალიზაციამ შეცვალა, რამაც შესაძლებე-ლი გახადა მაღალი ხარისხის ციფრული ფოტოასლების მიღება, რომლებიც ხელნა-წერთა პალეოგრაფიულ-კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლისთვის სანდო წყაროდ იქცა.

კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევებისთვის ყველაზე უტყუარი წყა-რო, რა თქმა უნდა, თავად ხელნაწერია, მაგრამ მათი დიდი ნაწილი მკვლევართა-თვის ყოველთვის არ არის ადვილად ხელმისაწვდომი (ინახება სხვადასხვა სამეცნი-ერო თუ სამონასტრო ცენტრში, ბიბლიოთეკასა თუ მუზეუმში, ხშირად სხვადასხვა ქვეყანაში). ამიტომაც მეცნიერებს ზოგჯერ უხდებათ არა უშუალოდ პირველწყაროს გამოყენება, არამედ მათი ფოტოასლებით სარგებლობა. XX საუკუნის ბოლომდე ამ-გვარი „მეორეული წყაროები“, ძირითადად, შავ-თეთრი (ხშირად დაბალი ხარის-ხის) ფოტოპირების სახით იყო წარმოდგენილი, რომლებიც ნაკლებად იძლეოდნენ ამომწურავ ინფორმაციას ხელნაწერის პალეოგრაფიულ-კოდიკოლოგიური მახასი-ათებლებისა (როგორცაა რუბრიკაცია, ტექსტის სტრუქტურირებისა და ინფორმა-ციის ვიზუალიზაციისთვის ნაწერში სხვადასხვა ფერის მელნის გამოყენება, ლინი-რება, მანუსკრიპტში სხვადასხვა შრეების არსებობა, გადაშლილ-გადაფხეკილი, კო-რექტირებული და რედაქტირებული ადგილები, ხელნაწერის დაზიანების ხარისხი და სხვ.)¹ და თავად ტექსტის შესახებ. დიგიტალიზირებული ხელნაწერები კი, შეიძ-ლება ითქვას, რომ ამ მხრივ პირველწყაროებს უტოლდებიან. გარდა ამისა, ხელნა-წერთა გაციფრულებამ შესაძლებელი გახადა ბევრი ახალი მასალის გამოვლენა (გან-საკუთრებით პალიმფსესტურ ხელნაწერებში) და მათში დაცული ტექსტების იდენ-ტიფიცირებაც, რაც ასევე ციფრულ ფორმატში არსებული დიდი ტექსტური

¹ იხ. 1950 წელს ვაშინგტონის კონგრესის ბიბლიოთეკის მიერ გადაღებული სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის ქართული ხელნაწერებისა და იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქოს ქართული ხელნაწერების კოლექციის მიკროფილმების ელექტრონული ვერსიები კონგრესის ბიბლიოთეკის ვებგვერდებზე <https://www.loc.gov>. იქვეა გამოქვეყნებული 1952-53 წლებში საერთაშორისო პროექტის „ბერძნული ახალი აღთქმა“ ფარგლებში ათონის მთაზე გადაღებული 4 ძველი ქართული ხელნაწერის (N 42, 62, 78, 83) მიკროფილმების ასლები. (Library of Congress Collection of Manuscripts from the Monasteries of Mt. Athos (<https://www.loc.gov/item/00271050355-ma/>))

ბაზებისა და ენის კორპუსების დახმარებით მოხერხდა²; შეიქმნა მანუსკრიპტთა ციფრული კოლექციებიც, რომელთაგან ბევრი ღია რესურსია. ამიტომ კითხვაზე, რა სიკეთე მოუტანა დიგიტალურმა ეპოქამ კოდიკოლოგიასა და ტექსტოლოგიას, პასუხი ნათელია: გაიზარდა პირველწყაროთა ხელმისაწვდომობა, რამაც განაპირობა კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევების სანდოობის ხარისხის ამაღლება, რადგან ეს კვლევები ეფუძნება არა მეორეულ წყაროებს, არამედ, ფაქტობრივად, პირველწყაროებს – ხელნაწერთა მაღალი ხარისხის ციფრულ ასლებს, რომლებიც რეალურად ასახავენ ხელნაწერი წიგნის მდგომარეობას და მასში დაცული ტექსტის ვითარებას. ამ პროცესში ჩამოყალიბდა კვლევის ახალი მეთოდებიც და ახალი დარგებიც: ციფრული პალეოგრაფია, ციფრული კოდიკოლოგია, ციფრული ტექსტოლოგია და სხვ.³

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ხელნაწერთა დიგიტალიზაცია ქართული სამეცნიერო სივრცისთვის, რადგან ძველ ქართულ ხელნაწერთა მნიშვნელოვანი კოლექციები, რომლებიც საქართველოს ფარგლებს გარეთ ინახება, ობიექტური მიზეზების გამო სამეცნიერო მიმოქცევაში შეზღუდულად გამოიყენებოდა, ამ მანუსკრიპტთა ციფრული ასლების გაჩენამ კი ისინი მკვლევართათვის ხელმისაწვდომი გახადა. მაგალითად, ათონის ივერთა მონასტრის წიგნთსაცავში დაცულ 90-ზე მეტ ძველ ქართულ ხელნაწერს, რომლებიც ჩვენი მწერლობის, ენისა და კულტურის ისტორიისთვის უმნიშვნელოვანეს ტექსტებს შეიცავენ, მეცნიერები XX საუკუნის 80-იან წლებამდე ტექსტოლოგიური კვლევებისთვის, ფაქტობრივად, ვერ იყენებდნენ, რადგან შეზღუდული იყო მათი ადგილზე გაცნობის შესაძლებლობა; ფოტოასლები კი, რამდენიმე იშვიათი გამონაკლისის გარდა⁴, არ არსებობდა. ამიტომ ქართველი მეცნიერები ხშირად დანანებით აღნიშნავდნენ, რომ მათ მიერ გამოცემული ტექსტის კრიტიკულ აპარატში თუ ტექსტის შესახებ დაწერილ გამოკვლევაში ხელმისაწვდომობის გამო ვერ აისახა ათონური ხელნაწერების მონაცემები⁵. ვითარება გა-

² მაგალითად დავასახელებთ ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული პალიმფსესტური ხელნაწერისა (N2) და სინას მთაზე აღმოჩენილი ალბანური პალიმფსესტების გამოცემებს (Gippert 2007; Gippert et al. 2008–2010).

³ ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ტერმინი „ციფრული“ გამოიყენება ტერმინ „დიგიტალურის“ პარალელურად, „დიგიტალიზაციის“ სინონიმად კი „გაციფრულება“ მკვიდრდება (ცნებებისა და ტერმინების განსაზღვრასთან დაკავშირებით იხ. თანდაშვილი-ყამარაული 2021: 20–24)

⁴ ქართველ მეცნიერებს ამ დროს მხოლოდ 12 ხელნაწერზე მიუწვდებოდათ ხელი (დანელია-სარჯველაძე 1997: 166).

⁵ მაგალითად, 1981 წლამდე ქართველი მეცნიერებისთვის ერთადერთი გვიანდელი ნუსხით (S-312, 1541 წ.) იყო ხელმისაწვდომი უძველესი ქართული გრამატიკული ტრაქტატის „სიტყუად ართრონთათვს“ ტექსტი, რომლის შესახებ მისი გამომცემელი და მკვლევარი მზ. შანიძე აღნიშნავს: „...ვარაუდის შემოწმება შეუძლებელი იყო, რადგან ათონურ ხელნაწერზე ხელი არ მიგვიწვდებოდა, მხოლოდ 1981 წლის გაზაფხულზე, როდესაც თბილისის უნივერსიტეტმა მიიღო ათონის ივერთა მონასტრის ქართულ ხელნაწერთა მიკროფილმები (გადაღებული გურამ პატარაიას თაოსნობით), მოგვეცა საშუალება, გავცნობოდით ამ კოლექციას. ჩვენდა სასიხარულოდ, ვარაუდი გაგვიმართლდა: N 6 ხელნაწერში აღმოჩნდა არა მარტო გრამატიკული ტრაქტატის ადრეული, XII-XIII საუკუნეებში გადაწერილი ტექსტი, არამედ ოქროპირის სახელით ცნობილი ის ნაწარმოებიც, რომლის თარგმნაც გამხდარა გრამატიკული ნაშრომის დაწერის უშუალო მიზეზი“ (შანიძე 1990: 19); პავლეს ეპისტოლეთა ძველი ქართული თარგმანების ტექსტის გამომცემელი და მკვლევარი კ.

უმჯობესდა გასული საუკუნის 80-იან წლებში, როცა ქართულ სამეცნიერო ცენტრებს გადაეცა 1980 წელს კინორეჟისორ გურამ პატარაიას მიერ გადაღებული „ივირონში“ დაცული ხელნაწერების მიკროფილმები, თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი სრულფასოვანი კოდიკოლოგიურ-ტექსტოლოგიური კვლევის ჩატარების საშუალებას მაინც არ იძლევიან.

ამ საქმეში გარდამტეხი მნიშვნელობის აღმოჩნდა XX საუკუნის ბოლო წლებში ფრანკფურტის ვ. გოეთეს სახელობის უნივერსიტეტის ემპირიული ენათმეცნიერების ინსტიტუტში პროფესორ იოსტ გიპერტის მიერ ქართველ მეცნიერებთან თანამშრომლობით დაწყებული პროექტები (TITUS, ARMAZI)⁶, რომლებიც ქართული ენის წერილობითი ძეგლების ელექტრონულ დოკუმენტირებასაც ისახავდა მიზნად. ამ პროექტებით საფუძველჩაყრილი საქმე XXI საუკუნეში ახალი პროექტებით გაგრძელდა („კავკასიური წარმოშობის პალიმფსესტები“, „ოთხთავის ტექსტის შემცველი ქართული ხელნაწერების კატალოგი“ (SAXAREBA PROJECT), „დიגיტალური ჰუმანიტარია“ (LOEWE), „ქართული პალიმფსესტური ხელნაწერები“ (GeoPal) და სხვ.),⁷ რომელთა მიზანი უკვე ქართული წერილობითი ძეგლების პირველწყაროების, მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, ძველი ქართული ხელნაწერების დიგიტალიზაცია იყო. სწორედ ამ პროექტების ფარგლებში გახდა შესაძლებელი სინის მთაზე, წმ. ეკატერინეს მონასტერში დაცული ქართული ხელნაწერების დიდი ნაწილისა და ათონის მთაზე, ივირონის მონასტერში არსებული ხელნაწერების კოლექციის სრულად დიგიტალიზირება, რასაც დაემატა სხვადასხვა პროექტის ფარგლებში შექმნილი გაციფრულებული ქართული ხელნაწერები, უცხოეთის სამეცნიერო ცენტრებისა თუ ბიბლიოთეკების მიერ სხვა მანუსკრიპტებთან ერთად ქართულ ხელნაწერთა ციფრული ასლების დამზადება და გამოქვეყნება (საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა⁸, ვატიკანის ბიბლიოთეკა⁹, ბრიტანეთის მუზეუმი¹⁰ და სხვ.); დაიწყო საქართველოში დაცული ხელნაწერების გაციფრულებაც (ვ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი და სხვ.)¹¹. მიუხედავად იმისა, რომ

დანელიაც წერდა: „სამწუხაროდ, Ath. N18 (ბლეიკით) N82 (ცაგარლით) ხელნაწერზე ხელი არ მიგვიწვდებოდა“ (დანელია 1983: 318). აღსანიშნავია, რომ ათონის ხელნაწერების მიკროფილმების საქართველოში ჩამოტანის შემდეგ სწორედ ამ ხელნაწერში აღმოჩნდა ეფრემ მცირის თარგმნილი ეგზეგეტიკური თხზულების, „პავლეს ეპისტოლეთა თარგმანების“, ბოლო ნაწილი (თარგმანება ტიმოთეს II, ტიტუს და ფილომონის მიმართ ეპისტოლეებისა), რომლებიც არცერთ სხვა ხელნაწერს არ შემოუნახავს და მისი მთარგმნელის, ეფრემ მცირის, ვრცელი კოლოფონიც, რომელიც, ასევე, მხოლოდ ამ ათონური ხელნაწერთაა მოღწეული (თვალთვაძე 2009: 70–73; 81–98).

⁶ ARMAZI – Caucasian Languages and Cultures: Electronic Documentation (1999–2002; J. Gippert/M. Tandashvili; Volkswagen-Stiftung); <https://armazi.uni-frankfurt.de>; TITUS – Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien (J. Gippert); <https://titus.unifrankfurt.de>.

⁷ აღნიშნული პროექტებისა და მათ ფარგლებში შექმნილი ციფრული რესურსების შესახებ იხ. თანდაშვილი-ყამარაული 2021: 52–100.

⁸ <https://www.bnf.fr/en>.

⁹ <https://digi.vatlib.it/mss>.

¹⁰ <http://www.bl.uk/manuscripts/BriefDisplay.aspx>.

¹¹ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში დაცული ხელნაწერების ციფრული ასლები ღიად ხელმისაწვდომი არ არის.

ამ მხრივ გასაკეთებელი კიდევ ბევრია, უდავოა, რომ **დიגיტალური ქართველოლოგია**, რომელიც სულ უფრო და უფრო იკრებს ძალებს, მოიაზრებს ქართული ხელნაწერების დიგიტალიზაციასა და კვლევას. გაციფრულებულმა ძველმა ქართულმა ხელნაწერებმა კი უკვე დაიწყეს თავიანთი ახალი სიცოცხლე და გვიჩვენეს მათი მნიშვნელობაც როგორც პალეოგრაფიულ-კოდიკოლოგიური, ისე ტექსტოლოგიური კვლევებისთვის. სტატიაში რამდენიმე კონკრეტულ შემთხვევას განვიხილავთ სახარება-ოთხთავის ძველი ქართული თარგმანის შემცველი ხელნაწერების მაგალითზე.

სახარება-ოთხთავის ქართული ხელნაწერები. სახარებათა ძველი ქართული თარგმანის ტექსტი ჩვენამდე 300-ზე მეტი ხელნაწერთაა მოღწეული. სრულ და ნაკლულ ნუსხებთან ერთად მათ შორისაა პალიმფსესტები და ძველ ლიტურგიკულ კრებულებში (ლექციონარებში) წარმოდგენილი საკითხავებიც.¹² მათი დიდი ნაწილი საქართველოში არსებულ სამეცნიერო ცენტრებსა და მუზეუმებში ინახება, ნაწილი კი (50-მდე კოდექსი) მის ფარგლებს გარეთ (ავსტრია, აშშ, გაერთიანებული სამეფო, გერმანია, ეგვიპტე, ვატიკანი, იტალია, ისრაელი, რუსეთი, საბერძნეთი, საფრანგეთი, სომხეთი) არის დაცული (ნ. ჩხიკვაძე და სხვ. 2018).

ხელნაწერები ჩვენამდე სხვადასხვა სახითაა მოღწეული, მათი მხოლოდ მცირე ნაწილია დაუზიანებელი; განსხვავებულია დაზიანების ხარისხი (თავ-ბოლონაკლული, ალაგ-ალაგ ნაკლული, ფრაგმენტული) და ტიპიც (დაშლილი, მელანგადასული, მელნისგან დაზიანებული, დალაქავებული, ნესტის ან ხანძრისგან გაშავებული და ა. შ.). მათი ერთი ნაწილი ძველ დროშივე განუახლებიათ ქართველ მწიგნობრებს: დაშლილი ხელნაწერი წიგნები აუკინძავთ, ყდაში ჩაუსვამთ, ნაკლული ადგილები სხვა ხელნაწერებიდან შეუვსიათ, მელანგადასული ადგილები კი გაუცხოველებიათ და მათთვის ახალი სიცოცხლე მიუნიჭებიათ.¹³ მაგრამ, მიუხედავად ასეთი ზრუნვისა, ეტრატზე შესრულებული ძველი ხელნაწერების ერთი ნაწილი მაინც ვერ გადაურჩა პალიმფსესტებად ქცევას, რასაც მათს ფიზიკურ მდგომარეობაზე მეტად ამ კოდექსებში დაცული ტექსტების შინაარსობრივი „მომველება“ (ძველი თარგმანები/რედაქციები) განაპირობებდა. პალიმფსესტურ ფურცლებად ქცეული ასეთი ხელნაწერები მეორე სიცოცხლეს იწყებენ, მაგრამ უკვე სხვა ტექსტისთვის, რომელიც გადაფხევილ-გადარეცხილ ფურცლებზე იწერება. მათზე დაწერილი თავდაპირველი ტექსტი კი ზოგჯერ სამუდამოდ, უკეთეს შემთხვევაში კი, დიდი ხნით ეძლევა

¹² სახარების ტექსტი წამოდგენილია სხვა ლიტურგიკულ კრებულებშიც (მაგ., საწელიწდო სახარება, აპრაკოსი), ეგზეგეტიკურ თხზულებებსა და პატრისტიკულ ლიტერატურაში ციტატების სახით, რაც ასევე საინტერესო მასალას იძლევა კვლევისთვის.

¹³ ქართულ ხელნაწერთა კოლექციებში მრავალი ხელნაწერი ინახება, რომლებიც ძველ მწიგნობრებს განუახლებიათ. ამის შესახებაც ცნობებს ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებიც გვაწვდიან („ერთი სახარება დაშლილი ვპოვე... შევკაზმე და სადაგად შევმოსე“; „განვაახლე წიგნი ესე“; „მე ვაცხოველებდი და დაკლებულსა დავსწერდი და დაფარულსა განვაცხადებდი, ხოლო იგი ჰკაზმავნი და კურავნი“; „ძუელსა წიგნებსა რა განახლება, ჩამატება და შეერვა უნდოდა, ყველა გავაკეთებინე“; „დამავებული იყო... და განვაცხოველე“).

დავიწყებას¹⁴. მიუხედავად იმისა, რომ საუკუნეების შემდეგ სხვადასხვა მეთოდითა და ტექნოლოგიის გამოყენებით შესაძლებელი გახდა მათი წაკითხვა, ხელნაწერი წიგნის პალიმფსესტურ ფურცლებად ქცევა გარკვეულწილად მისთვის მაინც სიცოცხლის დასასრულია, სიცოცხლის შენარჩუნების გზა კი მისი განახლებაა, რაც ძველ დროში, საჭიროებიდან გამომდინარე, ძირითადად გულისხმობდა: ა) გაცხოველებას (მელნის გაფერმკრთალების გამო ფერწასული ნაწერის რესტავრირებას მისთვის კალმის გადატარების გზით; ბ) შემოსვა-შეკაზმვას (დაშლილი კოდექსების აკინძვა-შეკერვა, ყდაში ჩასმა), გ) შევსებას (ნაკლებად ადგილების აღდგენა სხვა ხელნაწერი წიგნების მიხედვით). თუმცა, შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც ხდებოდა ხელნაწერი წიგნების კიდევ ერთი ნიშნით განახლება – ესაა „ახლისადა მიყვანება“, რაც, როგორც ყველა სხვა სახეობა წიგნის განახლებისა, მისი მდგომარეობის გაუმჯობესებას ისახავდა მიზნად, ოღონდ გულისხმობდა კოდექსის არა ტექნიკური თვალსაზრისით გაუმჯობესებას (რესტავრაციას), არამედ თავად ტექსტის განახლებას, მის კორექტირებას, ახალი რედაქციის მიხედვით ტექსტში ცვლილებების შეტანას (რედაქტირებას) და ამ გზით „ახლად ქცევას“. ამის შესახებ ჯერ კიდევ 1926 წელს წერდა ივანე ჯავახიშვილი: „*ხელნაწერებში მკვლევარი ამოფხვილ და ახლად ჩაწერილ ასო-სიტყვებს შეხვდება, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის და ყველგან დედნის ტექსტის აღდგენისა და გადანაწერის შეცდომის შესწორებასთან არ გვაქვს ხოლმე საქმე. ზოგჯერ ეს ძველი ტექსტის ახალ ნათარგმნ ტექსტთან შესათანხმებლად წარმოებული მუშაობის ნაყოფია. მკვლევარს ეს გარემოება მეტადრე სახარების ტექსტის შესწორებათა თავისებურების დახასიათების დროს უნდა ახსოვდეს*“ (ჯავახიშვილი 1926: XXX/1996: 81).

მართლაც, ოთხთავის ქართულ ხელნაწერთა შორის გვაქვს ისეთი ნუსხებიც, რომლებშიც „*ძველი ტექსტის ახალ ნათარგმნ ტექსტთან შესათანხმებლად წარმოებული მუშაობის*“ (ივ. ჯავახიშვილი) კვალი კარგად ჩანს. ცხადია, რომ ამგვარად შესწორე-

¹⁴ პალიმფსესტური ქართული ხელნაწერების შესწავლამ ბევრი სიახლე გამოავლინა ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში, როცა 1922 წელს ივანე ჯავახიშვილმა ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში დაცული ქართულ-ებრაულ პალიმფსესტში იერემიას წინასწარმეტყველების ხანმეტი ფრაგმენტები ამოიკითხა, რასაც მალე საქართველოში დაცული პალიმფსესტების (Mss. A-89, A-737, A-844, H-999) გამოვლენა და შესწავლა მოჰყვა, რომლებშიც სახარებისა და სამოციქულოს ფრაგმენტები აღმოჩნდა (ჯავახიშვილი 1923/1996; შანიძე 1923/1981). ეს ინტერესი არც შემდეგ შენელებულა და პალიმფსესტებში შემონახულმა არაერთმა ძველმა ტექსტმა იხილა მზის სინათლე (ხანმეტი მრავალთავი, ჰაემეტი ლექციონარი და სხვ.). ბოლო პერიოდში ამ კუთხით გამოვლენილი სიახლეებიდან განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ იოსტ გიპერტის მიერ დიგიტალიზირებული და იდენტიფიცირებული ტექსტები. ქართული პალიმფსესტების დიგიტალიზაციისა და გამიფერისთვის მან პირველმა გამოიყენა MUSIS-ი და მულტისპექტრული ანალიზის მეთოდი (Multispectral Imaging System). მანვე ზ. სარჯველაძესა და ლ. ქაჯაიასთან თანამშრომლობით 2007 წელს გამოსცა ვენის N 2 ძველი ქართული პალიმფსესტური ხელნაწერი, ხოლო ზაზა ალექსიძესთან, ვოლფგანგ შულცესა და ჟან-პიერ მანესთან თანაავტორობით 2010 წელს გამოაქვეყნა „კავკასიელ ალბანელთა პალიმფსესტები სინას მთიდან“, ახლახან ათონის მთაზეც გამოვლინდა რამდენიმე პალიმფსესტური ხელნაწერი; 2017 წელს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ ქართული პალიმფსესტების შესახებ გამოცემულ წიგნში თავმოყრილია ინფორმაცია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული პალიმფსესტური ხელნაწერების შესახებ (ალექსიძე-ჩიტუნაშვილი და სხვ. 2017).

ბული (რედაქტირებული) ტექსტის ტექსტოლოგიური კვლევისთვის გამოყენებისას, პირველ რიგში, უნდა დაფიქსირდეს შესწორების ყოველი ფაქტი და, შემდგომში დაგვარად, მოხდეს შესწორებამდე არსებული წაკითხვის რეკონსტრუირება. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება საუბარი რედაქტირებული ხელნაწერის მონაცემების ავთენტურობასა და ხელნაწერთა ურთიერთმიმართების დასადგენად მისი ვარიანტების გათვალისწინებაზე. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შეიძლება ის დასკვნები, რომლებიც გაკეთდება ტექსტოლოგიური კვლევის შედეგად, არასწორი გამოდგეს. სტატიაში რამდენიმე ასეთ შემთხვევას განვიხილავთ სახარება-ოთხთავის ძველი ქართული თარგმანების შემცველი ორი ათონური ხელნაწერის მაგალითზე. მათგან ერთი (Ivir.georg. 83) 913 წელს სამხრეთ საქართველოში, ოპიზის მონასტერში (Blake 1933–1934: 265–267)¹⁵ გადაწერილი ცნობილი ხელნაწერია (ოპიზის ოთხთავი), ხოლო მეორე – XI საუკუნის კოდექსი Ivir.georg. 62 (Blake 1933–1934: 251),¹⁶ რომლის თავდაპირველი ტექსტი გვიანაა ნასწორები ქართული ეკლესიის მიერ ვულგატად აღიარებული გიორგი ათონელისეული რედაქციის ტექსტის მიხედვით. აღნიშნული ხელნაწერების მიკროფირზე გადაღება XX საუკუნის შუა წლებში მოხდა, რომელთაგან დამზადებული შავ-თეთრი ფოტოების ელექტრონული ვერსიები (სურ. N1; N2) დღეს ხელმისაწვდომია აშშ-ს კონგრესის ბიბლიოთეკის ვებგვერდზე¹⁷.

სურ. N1 (Ivir.georg. 83, 16v-17r)

სურ. N2 (Ivir.georg. 62, 16v-17r)

2016–2019 წლებში ფოლკსვაგენის ფონდის მიერ დაფინანსებული საერთაშორისო სამეცნიერო პროექტის „GeoPal“ ფარგლებში („ქართული პალიმფსესტური ხელნაწერები“, პროექტის ხელმძღვანელი მაინის ფრანკფურტის უნივერსიტეტის პროფე-

¹⁵ ალ. ცაგარლის კატალოგში ეს ხელნაწერი შეტანილი არ არის. ხელნაწერის შესახებ იხ. აგრეთვე, თვალთვამე 2019–2020: 181–210.

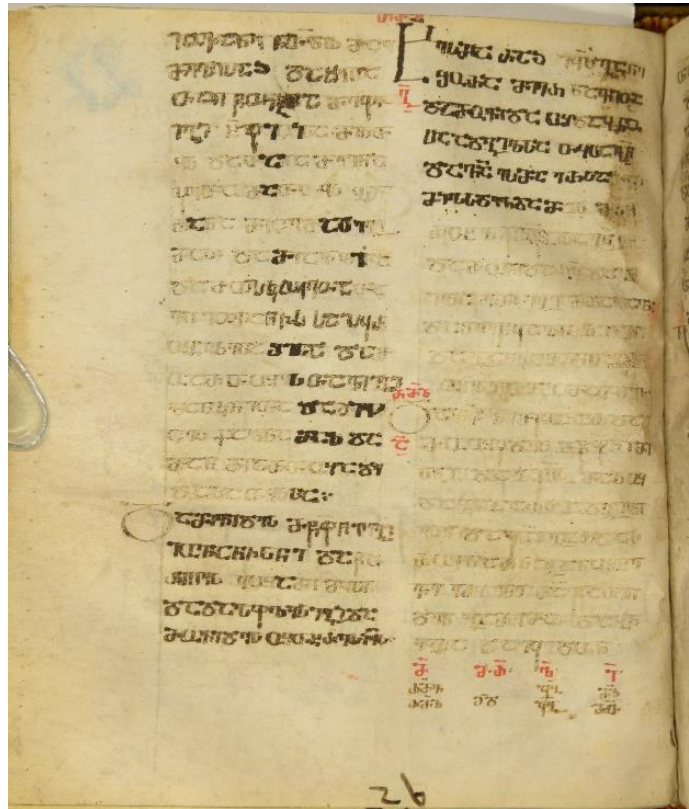
¹⁶ ეს ხელნაწერი ცნობილია ოპიზის ოთხთავის სახელწოდებით და წარმომავლობის მიხედვით პირობითად აღნიშნავენ ო ლიტერით. ბლეიკის აზრით, მანუსკრიპტი ათონური წარმოშობისაა და ის შესაძლოა შეიცავდეს სახარების ექვთიმეს მიერ რედაქტირებულ ტექსტს. ალ. ცაგარლის კატალოგში ხელნაწერის რიგითი ნომერია 4 (Цагарели 1886: 75); ხელნაწერის შესახებ იხ. აგრეთვე, კვირკველია 2019: 34-44.

¹⁷ (1000) Monastery of Iviron 62. Four Gospels. 11th cent. 297 f. – 1099. [Manuscript/Mixed Material] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/00271050331-ma>. (0913) Monastery of Iviron 83. Four Gospels. 913 A.D. 260 f. 913. [Manuscript/Mixed Material] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/00271050355-ma>; ფოტოები ინახება კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ფოტოასლების განყოფილებაშიც.

სორი იოსტ გიპერტი), რომელიც ივირონის მონასტრის წიგნთსაცავში დაცული ქართული ხელნაწერების ანალიტიკური აღწერილობის მომზადებასა და იქ დაცული პალიმფსესტების შესწავლას გულისხმობდა, შესაძლებელი გახდა ივირონის მონასტერში დაცული ქართული ხელნაწერების სრული კოლექციის დიგიტალიზაცია, რის შედეგადაც პროექტის მონაწილეებს შესაძლებლობა მოგვეცა გვესარგებლა ათონური ხელნაწერების მაღალი ხარისხის ციფრული ფოტოასლებით¹⁸. ციფრული ფოტოების დამუშავების შემდეგ, შეიძლება ითქვას, რომ ოპიზის ოთხთავის შესახებ ბევრი ისეთი საყურადღებო ფაქტი გამოვლინდა, რაც აქამდე ნაკლებად იყო ცნობილი და რომელიც აღნიშნული ტექსტის გამოცემის ან მისი სხვა ხელნაწერებთან შედარების დროს აუცილებლად უნდა იყოს გათვალისწინებული.

ხელნაწერის ციფრულ ფოტოებზე კარგად ჩანს, რომ Ivir.georg. 83-ის ეტრატის ფურცლების ნაწილზე მელანი გადალეულია. მის აღდგენაზე უმუშავია გვიანდელ მწიგნობარს, რომელსაც ხელნაწერის გვერდები გაუცხოველებია (სრულად ან ნაწილობრივ, განსაკუთრებით დასაწყისში – მათეს სახარების ნაწილში).

გამცხოველებელი შავი ფერის მელნით მუშაობს და ცდილობს ხელნაწერის გადამწერის – გრიგოლ ოპიზელის მიერ ყავისფერი მელნით გამოყვანილი ასომთავრული ასოების მოხაზულობა გაიმეოროს, რასაც ზოგჯერ კარგად, უფრო ხშირად კი ნაკლები ოსტატობით ახერხებს (სურ. N 3, 26v). ხელნაწერს ეტყობა „შეწამების“ კვალიც – ალაგ-ალაგ ყავისფერი მელნითა და იმავე ხელით, როგორც ჩანს, თვითონ გადამწერის მიერვე გასწორებულია წერის პროცესში გაპარული შეცდომები (ე. წ. კალმის ლაფსუსები, გამორჩენილი ასოები, სიტყვები და სხვ.). მაგრამ, გარდა გაცხოველებული და გადამწერის მიერ კორექტირებული ადგილებისა, კარგად ჩანს

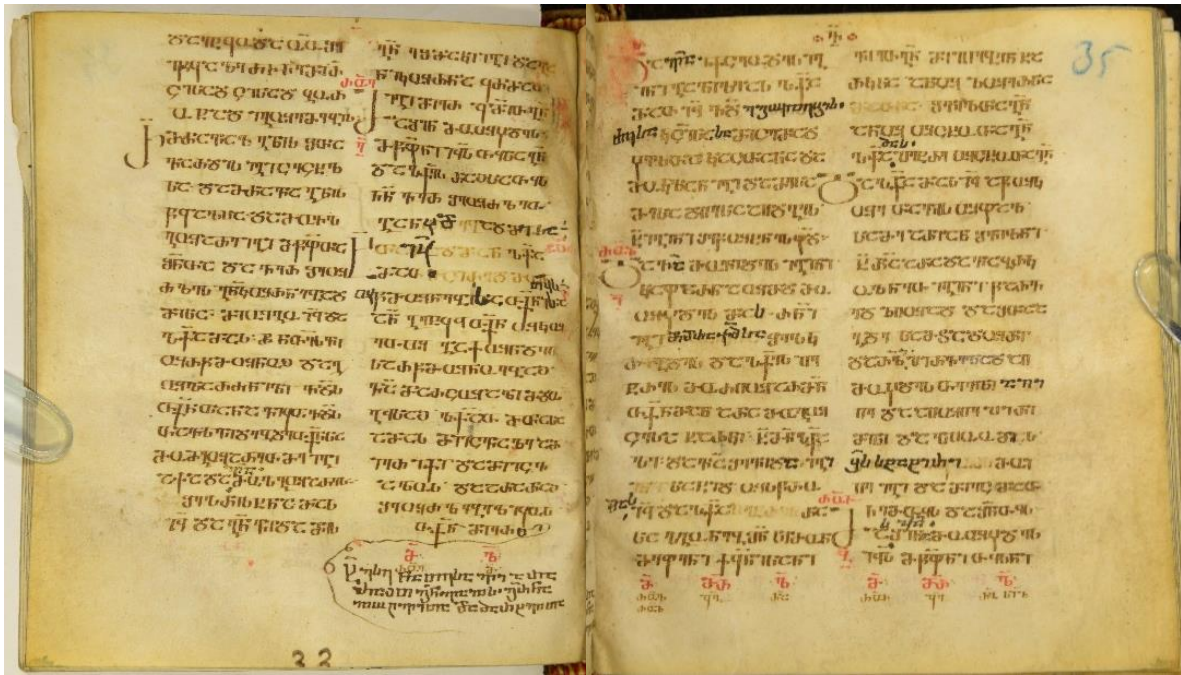

სურ. N3, 26v

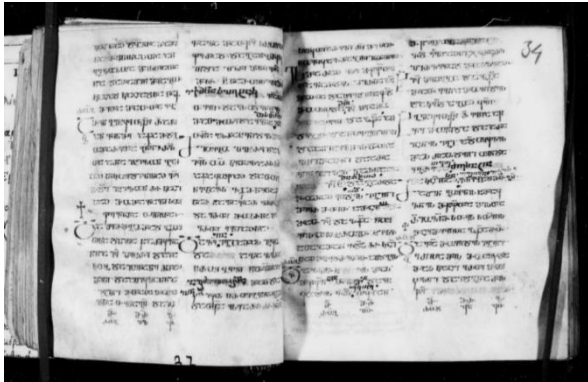
ხელნაწერის გადამწერის მიერ ასომთავრულით და ყავისფერი მელნით დაწერილ ტექსტში სხვა ხელით, შავი ფერის მელნითა და ნუსხური ასოებით ჩასწორებული ადგილები, რაც ხელნაწერის თავდაპირველ ტექსტზე გვიანდელი მწიგნობრის რედაქტორულ მუშაობას ადასტურებს (წაშლილია ძველი და გადაწერილია ახალი,

¹⁸ მათი ნიმუშების გამოქვეყნების ნებართვისთვის მადლობას ვუხდით „ივირონის“ ბიბლიოთეკარს მამა თეოლოგოსს.

ამოფხევილია სიტყვები, მარცვლები, ასოები, ზოგჯერ მთელი მუხლიც ან ჩამატებულია სიტყვები, მარცვლები, ასოები, მუხლი და ა. შ. (სურ. N4).

სურ. N4 (Ivir.georg. 83, 34v-35r)

სურ. N5

შეიძლება ითქვას, რომ ფაქტობრივად, Ivir.georg. 83-ის ცალკეულ ფურცლებზე, პალიმფსესტური ხელნაწერების მსგავსად, გვაქვს ორი შრე: ა) პირველადი ტექსტი, რომელიც გრიგოლ ოპიზელმა დაწერა (O) და ბ) მეორეული ტექსტი, რომელიც მისი ჩასწორების, რედაქტირების შედეგად არის მიღებული (O^o). რა თქმა უნდა, სახარება-ოთხთავის ძველი ქართული თარგმანის ტექსტის ისტორიისთვის მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, რა ეწერა 913 წელს გადაწერილ ხელნაწერში თავდაპირველად და როგორ, რატომ და რის მიხედვით შეცვალეს ის მოგვიანებით, რა გადააწერეს მას ზემოდან. თუ ამის გარკვევას შევეცდებით ხელნაწერის შავ-თეთრი ფოტოების მიხედვით (სურ. N5), მოგვიწევს იმის აღიარება, რომ შემთხვევათა უმრავლესობაში ხელნაწერის თავდაპირველი წაკითხვის აღდგენა შეუძლებელია. ამასთანავე, ცხადია, რომ, ის, რაც ფოტოზე თვალთ არ ჩანს, შეიძლება მნიშვნელოვანი აღმოჩნდეს ოთხთავის ქართული თარგმანის ტექსტის ისტორიისთვის.

სახარება-ოთხთავის ქართულად თარგმნა-რედაქტირების ეტაპები. სანამ კონკრეტული შემთხვევების ანალიზს დავიწყებთ, მოკლედ უნდა მიმოვიხილოთ სახარების ტექსტის ქართულად თარგმნა-რედაქტირების ისტორია, რომელიც, დღეს ჩვენს

ხელთ არსებული წერილობითი წყაროების მიხედვით, V საუკუნიდან იწყება¹⁹ და XII საუკუნემდე გრძელდება. მასში ორი ძირითადი პერიოდი გამოიყოფა: I – წინათონური და II – ათონური. წინათონურ პერიოდში (X საუკუნის ბოლომდე) უკვე არსებობდა ქართული ოთხთავის ორი უძველესი რედაქცია:²⁰ ა) ადიშური²¹ და ბ) ოპიზური/ჯრუჭ-პარხლისა,²² რომელიც, როგორც ერთგვარი აღიარებული ტექსტი (*Textus receptus*), ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ვრცელდებოდა და დამკვიდრდა საეკლესიო პრაქტიკაში, რის გამოც აკაკი შანიძემ მას „ქართული პროტოვულგატა“ (შანიძე 1945: 4) უწოდა (სტატიაში აღნიშნულია სიგლით Pr.). IX–XI საუკუნეების კოდექსები გვიდასტურებენ ოთხთავის ე. წ. ნარევი (კონტამინირებული) რედაქციის არსებობასაც, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ადიშური, პროტოვულგატური და ორიგინალური ვარიანტების თანაარსებობა.²³

X საუკუნის ბოლოდან იერუსალიმური ღვთისმსახურების წესის კონსტანტინეპოლურით შეცვლასთან ერთად ინტენსიურად იწყება სახარების ქართული თარგმანის ბერძნულ ორიგინალთან დაახლოების პროცესი, რისი შედეგიც ასახულია გარდამავალი ჯგუფის ე.წ. „გადამუშავებული პროტოვულგატის“ ხელნაწერებში (Pr.), რომლებიც, ძირითადად, სწორედ X საუკუნის ბოლოს და XI საუკუნის შუა წლებამდეა გადაწერილი.²⁴

XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან, როცა ქართველ მთარგმნელთა საქმიანობას განსაზღვრავს ელინოფილური კონცეფცია – „ყოველივე ბერძულისაგან და ვითარ იგი ბერძულად არს“ (ეფრემ მცირე) – იწყება არა მარტო საეკლესიო ლიტურგიკული პრაქტიკის „ბერძნულსა წესსა მიყვანება“, არამედ „გაელინურება“ აქამდე არსებული ქართული თარგმანებისა. ის შედარებულ-შეჯერებულ იქნა სახარების ე. წ. ბიზანტიურ ტექსტთან, რომელსაც იმხანად ბერძნული ეკლესია „უეჭველად და სანდოდ“

¹⁹ უძველესია პალიმფსესტურ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ტექსტი, რომლებიც V–VII საუკუნეებით თარიღდება (ქაჯაია 1984: 3–7; ქაჯაია 2014: 11; Gippert 2007: 368).

²⁰ გამოირიცხული არ არის, რომ ქართულად სახარება-ოთხთავის სხვა თარგმანიც არსებულებოდა.

²¹ ადიშური რედაქცია წარმოდგენილია, ძირითადად, 897 წლის ადიშის ოთხთავის ხელნაწერში (ლუკას სახარების 3:9–15:6 და 17:25–23:2-ის გამოკლებით, რომელიც ოპიზური რედაქციისა), ხანმეტი ოთხთავის პალიმფსესტური ფრაგმენტებით (A-89/844; მათე 5:18–11:7), ქსნის ოთხთავის (A-507) და „ანბანდიდი სახარების“ (IX ს.) ზოგიერთ მონაკვეთში და რამდენიმე ფრაგმენტულ ხელნაწერში. ადიშური რედაქცია არ არის ფართოდ გავრცელებული და მასში ქართული თარგმანის სომხურის მიხედვით სწორების კვალი ჩანს (ადიშის ოთხთავი, 2003; ს. სარჯველაძე 2003: 15–70; Sarjeladze 2012: 167–190).

²² ოპიზური/ჯრუჭ-პარხლის რედაქცია დაცულია დღეისათვის გამოვლენილ X–XI საუკუნის 40-მდე სრულ და ფრაგმენტულ ხელნაწერში (შანიძე 1945; ლ. ქაჯაია 1984; Preathonian Redaction, 2002; ლუკას სახარება 2016; იოანეს სახარება 2020).

²³ ნარევი რედაქციის ტექსტს შეიცავს ქსნის ოთხთავი (იმნაიშვილი 1949: 291–321), ტვიბერის ოთხთავის (სიემ. 73) ჩანართი – მთ. 14:19–15:24 (სარჯველაძე-თვალთვაძე 2011: 99–118); „ანბანდიდის“ ერთი ნაწილი (ანბანდიდი 2010: 5–19); მარტვილის ოთხთავის მარკოზის სახარების ნაწილი, XI საუკუნის ხელნაწერი H-1240 და პალიმფსესტური ხელნაწერები: H-1836-1890 და H-1395/H-1871 (სარჯველაძე 2010).

²⁴ იხ. სარჯველაძე 2001: 109–133; Sarjeladze 2021: 169–174. იოანეს სახარებისთვის ამ ჯგუფს ქმნის FGSchw(fr-17) ხელნაწერები: F – ურბნისის ოთხთავი (A-28, XI ს.); G – პალესტინური ოთხთავი (H-1741, 1048 წ.), S – Sin.Geo. O.16 (XI ს.); c – S-962, K-688 (1054 წ.); l – ლიხაურის ოთხთავი (Q-645, XI ს.); w – Vienna georg. 1 (XI ს.); fr-17 (H-1792, XI ს. (იოანეს სახარება 2020)).

მიიჩნევადა. ეს საქმე თავს იდგა გიორგი მთაწმიდელმა/ათონელმა (1009–1065 წწ), რომელმაც სახარება-ოთხთავის არსებული ქართული თარგმანის²⁵ ბერძნულის მიხედვით სამგზის შესწორების შედეგად ქართული ოთხთავის ბოლო, ათონურად წოდებული რედაქცია (ვულგატა) ჩამოაყალიბა.²⁶ ბოლო პერიოდში ჩატარებული ტექსტოლოგიური კვლევები ადასტურებენ, რომ ოთხთავის ტექსტის რედაქტირებაზე გიორგი ათონელს ეტაპობრივად უმუშავია (თვალთვაძე 2008:12–20; Tvaltvaძე 2012: 213–229; თვალთვაძე 2015; ლუკას სახარება 2016, კვირკველია 2019, იოანეს სახარება 2020). გამოიკვეთა ხელნაწერთა ჯგუფიც, რომლებიც ამ მუშაობის პირველ ეტაპს ასახავს და შეიცავს გიორგისეული რეცენზიის ე. წ. შუალედურ ვარიანტს (სტატიაში აღვნიშნავთ G.1), ანუ იმ ტექსტს, რომელიც არსებულ თარგმანში მთარგმნელ-რედაქტორის მიერ ბერძნულთან ორგზის შედარების შედეგად შეტანილ ცვლილებებს („*ორჯელ პირველ შეემოწმა*“) ასახავს²⁷, მაგრამ სხვაობს მის მიერვე ბერძნულთან კიდევ ერთხელ (მესამედ) შედარების შემდეგ მიღებული საბოლოო ტექსტისაგან (G.2). ოთხთავის სწორედ ამ ახალმა რეცენზიამ, როგორც „ახლადგაწმენდილმა“ და უნაკლო თარგმანმა, მოიპოვა საყოველთაო გავრცელება და ქართულ ვულგატად იქცა, რომელშიც „*ვითარ ბერძულსა სახარებასა შინა ყოველი სიტყუა დასაჯერებელ იყუნეს*“.²⁸ სახარება-ოთხთავის ტექსტის ბერძნულის მიხედვით შემდგომი გადამუშავება, რომელიც ელინოფილ მთარგმნელთა მოღვაწეობას უკავშირდება (XI–XII სს), მხოლოდ ეგზეგეტიკური ხასიათის თხზულებებში გვხვდება და სახარება-ოთხთავის ახალი რედაქციის შექმნას არ ისახავდა მიზნად. ამ დროს საქართველოს ეკლესიებში და საზღვარგარეთ არსებულ ცენტრებში ფართოდ ვრცელდება გიორგისეული ვულგატა.

²⁵ სახარების გიორგი ათონელისეული რედაქციის ტექსტზე დართულ ანდერძში გიორგი ქართული ოთხთავის ორ რედაქციას ასახელებს – ხანმეტურსა და საბაწმიდურს, რომელთაგან პირველი ენობრივი ნიშნით (S₂O₃ პირის პრეფიქსებად ხანის გამოყენების მიხედვით) არის სახელდებული (შანიძე 1981). სწორედ ის უნდა ყოფილიყო არქეტიპი მოგვიანებით ფართოდ გავრცელებული ოპიზური რედაქციისთვის. მეორე – საბაწმიდური სახარების შესახებ კი გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ის შეიძლება წარმოადგენდეს სხვა თარგმანს, რომლის ფრაგმენტები (ლკ. 18:40; ლკ. 19:1–12) დაუცავს H-999 პალიმფსესტურ ხელნაწერს (ქაჯაია 2014: 5–11).

²⁶ ამის შესახებ ცნობა დაცული გვაქვს სახარების ხელნაწერებს დართულ ანდერძებშიც: „ესე უწყოდეთ, წმიდანო მამანო, რომელნიცა მიემთხვნეთ წმიდას ამას სახარებასა, ფრიად მართალი და წმიდაა არს მამისა ეფთემეს სახარებათადა შეწამებული, **ბერძულსა ორჯერ** და ქართულსა და ყოვლითურთ უნაკლოდ რიცხვთა და კანონითა. და განთესულნი არღარა დავეწერენ ამისთვის, რამეთუ ზანდუკი მასვე მოასწავებს და რად არს ჭირი ორკეცი, პატივიცა წიგნისა დაუშურდებოდა და ყოველსავე ზედა შემინდვეთ. ღმერთმან გარწმუნოს“ (A-484, 314v); „...ნიკოლას ხუცესსა მიეცინ ღმერთმან სასყიდელი და მადლი ჩემისა კეთილისათვის და წყალობისა. მისითა დედიტა დავეწერე, რომელ მას დავეწერა გიორგი მთაწმიდელის სახარებისაგან, რომელი გიორგი მთაწმიდელსა **ბერძულთა სახარებათა შეემოწმა მესამედ. ორჯელ პირველ შეემოწმა**. ღმერთმან მიეცინ სასყიდელი სულსა მისსა შრომისათვის, ამენ“ (A-845, 305v).

²⁷ ალავერდის, იენაშის, ქურაშის ოთხთავები, ასევე Ivir.georg.62-ის ქვედა ფენის ტექსტი. იხ. ლუკას სახარება 2016; იოანეს სახარება 2020; Sarjveladze 2021: 169–174; კვირკველია, 2019: 116–162.

²⁸ K-76, 352v, გადამწერის ანდერძი. 1060 წელს შავ მთაზე, კალიპოსის მონასტერში გადაწერილი ეს ხელნაწერი გიორგის მიერ ოთხთავის საბოლოოდ რედაქტირების შედეგად მიღებული ტექსტის (ათონური ვულგატის) შემცველი ყველაზე ძველი თარიღიანი კოდექსია.

მიუხედავად იმისა, რომ სახარება-ოთხთავის ქართული ხელნაწერების რედაქციული კუთვნილება მეტ-ნაკლებად სწორად არის განსაზღვრული, იშვიათად, მაინც გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა ტექსტის გამომცემელი შეცდომას უშვებენ. ძირითადად, ამის მიზეზი იმის გაუთვალისწინებლობაა, რომ ხელნაწერის წაკითხვა პირველადი კი არ არის, არამედ ჩასწორების შედეგია, რამაც, თავის მხრივ, შეიძლება სახარების ტექსტის ისტორიის მკვლევართ არასწორი დასკვნების გაკეთებისკენ უბიძგოს.

ოპიზის ოთხთავის რედაქტირებული ადგილები. ამის მაგალითია ოპიზის ოთხთავი (Ivir.georg. 83), რომელიც, როგორც სახარების ერთ-ერთი უძველესი თარიღიანი ხელნაწერი (გადაწერილია 913 წელს), ყოველთვის წარმოადგენდა ინტერესის საგანს, მისი ტექსტის გამოცემაც (უფრო სწორად, მისი ვარიანტული წაკითხვებისა) რამდენჯერმე მოხდა. მაგრამ რამდენად ავთენტურია ის წაკითხვები, რომელსაც ტექსტის გამომცემლები უთითებენ როგორც ოპიზის ოთხთავის ვარიანტულ წაკითხვას?

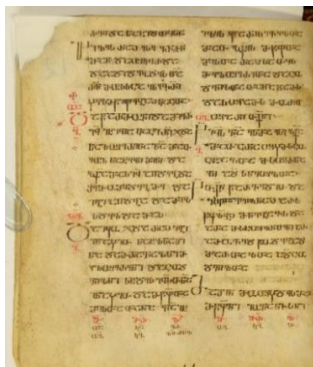
ტექსტის პირველი პუბლიკაცია (მათეს და მარკოზის სახარებებისა) ტბეთის ოთხთავთან ერთად ეკუთვნის ვლადიმერ ბენეშევიჩს, რომელმაც 1909–1911 წლებში გამოსცა მათეს და მარკოზის სახარებების ტექსტი (ბენეშევიჩი, 1909–1911). 1928 წელს რ. ბლეიკმა გამოაქვეყნა ადიშის ოთხთავში დაცული მარკოზის სახარების ტექსტი ოპიზისა და ტბეთის ოთხთავების ვარიანტების მითითებით და პარალელური ლათინური თარგმანით (Blake 1928: 439–574); 1933 წელს მანვე გამოსცა ადიშის ოთხთავის ხელნაწერიდან მათეს სახარება, რომელსაც აპარატში ოპიზისა და ტბეთის ოთხთავის ვარიანტებიც ახლავს ლათინური თარგმანითურთ (Blake 1933); 1950 წელს რ. ბლეიკისა და მ. ბრიერის მიერ იმავე წესით გამოიცა იოანეს სახარებაც (Blake/Brière 1953), 1955 წელს კი მ. ბრიერმა დაასრულა რ. ბლეიკთან ერთად დაწყებული საქმე და გამოსცა ლუკას სახარებაც (Brière 1955). ამ გამოცემებში ოპიზის ოთხთავის ვარიანტები აღნიშნულია A ლიტერით, ტბეთისა კი B-თი. 1984 წელს ლ. ქაჯაიამ გამოაქვეყნა პალიმფსესტური ხელნაწერების (A-89 და A-844) ქვედა ფენაში ამოკითხული ხანმეტი სახარების ტექსტი (ქაჯაია 1984), რომლის აპარატში სხვა ძველ ხელნაწერებთან ერთად (C – ადიშის, B – ტბეთის, D – ჯრუჭის, E – პარხლის, F – ბერთის), მოყვანილია ოპიზის ოთხთავის ვარიანტებიც (აღნიშნულია A ლიტერით). გამომცემელი ხელმძღვანელობდა ამ ნუსხის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ფოტოკოპირით (Rt XI N6), რომელიც შავ-თეთრი მიკროფირისგანაა დამზადებული; ოპიზის ოთხთავის ვარიანტული წაკითხვები ასახულია სახარება-ოთხთავის ძველი ქართული თარგმანის კრიტიკული ტექსტის გამოსაცემად მომზადებაზე მომუშავე თსუ-ს მკვლევართა ჯგუფის მიერ გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებშიც (ლუკას სახარება 2016, იოანეს სახარება 2020), სადაც ოპიზის ოთხთავი აღნიშნულია O (O*/O#) ლიტერით; 2017 წელს გამოქვეყნდა ქართული ოთხთავის რედაქციების ელექტრონული სინოპტიკური გამოცემა – The Old Georgian Four Gospels: Complete Synopsis, რომელიც ხელნაწერების, ფაქსიმილებისა და გამოცემების მიხედვით მოამზადეს ლელა სამუშიამ და ნათია დუნდუამ.²⁹ ამ გამოცემაში ოპიზის

²⁹ Synopsis completa (2017), <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl.htm>.

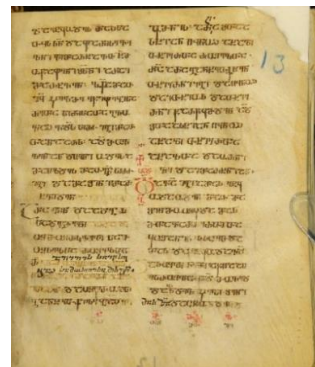
ოთხთავი (A) შუალედური რედაქციის (eA) ნუსხადაა წარმოდგენილი ბერთის (B), ურბნისის (F), პალესტინურ (G), ტვიბერის (t), ქურაშის (k) ოთხთავებთან ერთად. როგორც აღვნიშნეთ, ოპიზის ოთხთავი რედაქტირებული ხელნაწერია, რომელშიც რეალურად ორი შრე გამოიყოფა და მისი ტექსტის კვლევაც ამის გათვალისწინებით უნდა მოხდეს. სამწუხაროდ, დღემდე არსებულ გამოცემებში ეს მიდგომა ყოველთვის სისტემურად გატარებული არ არის. უმრავლეს შემთხვევაში ოპიზის ნუსხის იკითხვის მითითებულია დაზუსტების გარეშე, არ ჩანს, ის პირველადია თუ მეორეული (თავდაპირველი წაკითხვაა თუ კორექტირებული). სწორედ იმის გამო, რომ გამოცემლები უმრავლეს შემთხვევაში ეყრდნობოდნენ არა თავად ხელნაწერს, არამედ სარგებლობდნენ ფოტოებით (ან უფრო ადრეული პუბლიკაციებით), ზოგიერთ მათგანში დასანანი შეცდომები იქნა დაშვებული. მაგალითად, რ. ბლეიკის გამოცემაში კორექტირებული ადგილების (მეორეული წაკითხვების) შესახებ ინფორმაცია (რასაც მკვლევარი გამოცემის აპარატში აღნიშნავს შემოკლებით post.) ყოველთვის მოწოდებული არ არის, ამიტომ მის მიერ ოპიზის ოთხთავის წაკითხვად მითითებული ვარიანტები გადავიდა სინოპტიკურ გამოცემაშიც,³⁰ რომელიც ბლეიკის გამოცემას დაეყრდნო. ამან კი, თავის მხრივ, ამ გამოცემაში ოპიზის ოთხთავის (სინოპტიკურ გამოცემაში აღნიშნულია A ლიტერით) ე.წ. შუალედური (Intermediate red.) რედაქციის (აღნიშნულია e ლიტერით) ნუსხად წარმოდგენა გამოიწვია. 913 წლის ხელნაწერი, რომელიც ნამდვილად პროტოვულგატური რედაქციის ტექსტს შეიცავს, გაერთიანდა იმ ქვეჯგუფში, სადაც მეცნიერთა ნაწილის მიერ ექვთიმე ათონელის რედაქციად მიჩნეული (იმნაიშვილი 1979: 82–152) ურბნისის (F) და პალესტინური (G) ოთხთავებია წარმოდგენილი, რაც მართებული არ არის. სინამდვილეში ყველა ის წაკითხვა, რომელიც ოპიზის ხელნაწერს ე. წ. გარდამავალი ჯგუფის ხელნაწერებთან აახლოებს და რომელთაც, როგორც ჩანს, ეყრდნობიან გამომცემლები მისი რედაქციის განსაზღვრისას, ტექსტის გვიანდელი სწორების შედეგია, რაც კარგად ჩანს ხელნაწერის როგორც ციფრულ, ისე შავ-თეთრ ფოტოებზე (სურ. N6 და N7).

სურ. N6 (Ivir.georg. 83, 12v-13r)

სურ. N7 (Ivir.georg. 83, 12v-13r)

იმის დასადგენად, როგორი იყო ოპიზის ოთხთავის თავდაპირველი ტექსტი (O), რომელ რედაქციაში და ხელნაწერთა რომელ ჯგუფშია მისი ადგილი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოხდეს მისი პირველადი, კორექტირებამდელი წაკითხვების

³⁰ Synopsis completa (2017), <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl.htm>.

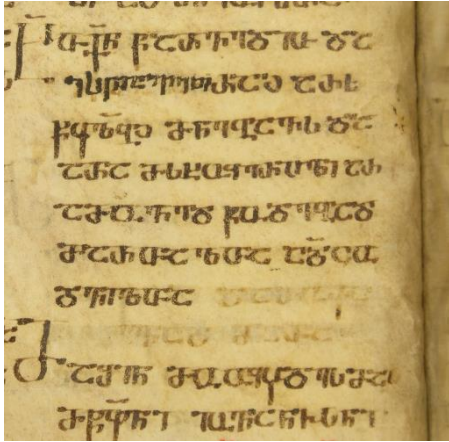
აღდგენა, რაც მხოლოდ რელევანტური წყაროს გამოყენების შემთხვევაში იქნება შესაძლებელი (ასეთია ან თავად ხელნაწერი, ან მისი ციფრული ასლი). რასაკვირველია, ოთხთავის ქართული თარგმანის ტექსტის ისტორიისთვის მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, რა იკითხება ხელნაწერში რედაქტირების შემდეგ (O^c) და რის მიხედვით შესწორდა ძველი ტექსტი. ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად უნდა მოხდეს, ერთი მხრივ, ოპიზური ხელნაწერის რეკონსტრუირებული ტექსტის შედარება წინათონური რედაქციის სხვა ხელნაწერთან, მეორე მხრივ, მეორეული, რედაქტირებული ტექსტი უნდა შეუდარდეს ოთხთავის როგორც წინათონურ, ისე ათონური რედაქციის ნუსხებს. ჩვენ მიერ ჩატარებული ტექსტოლოგიური კვლევის შედეგების მიხედვით, რომელიც 20-ზე მეტი წინათონური რედაქციის ხელნაწერისა და გიორგი ათონელისეული ტექსტის შემცველ 15-მდე ხელნაწერის შესწავლას ეფუძნება,³¹ პირველ კითხვაზე – როგორი იყო ოპიზის ოთხთავის თავდაპირველი ტექსტი, პასუხი ცალსახაა – ის ხელნაწერთა იმ ჯგუფში ერთიანდება, რომელსაც ა. შანიძე პროტოვულგატად მოიხსენიებს და რომელშიც ოპიზის ოთხთავთან ერთად წარმოდგენილია X საუკუნის ისეთი ხელნაწერები, როგორებიცაა ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავები და მისი დაყენება ე.წ. შუალედური რედაქციის (სინოპტიკური გამოცემით e რედაქცია) შემცველი ნუსხების გვერდით, რომლებიც ბერძნულის მიხედვით შესწორებული ტექსტის შემცველ ნუსხებად მიიჩნევა და აერთიანებს X-XI საუკუნეების რამდენიმე ხელნაწერს, მათ შორის, ურბნისისა (F) და პალესტინურ (G) ოთხთავებს³², პირველადი ტექსტის რეკონსტრუქციის შემდეგ შეუძლებელია. მისი ადგილი ამ გამოცემის არა e (Red. e – Intermediate red.), არამედ c (Red. c – Proto-Vulgate) რედაქციის ხელნაწერებთანაა, რომელიც აღნიშნულ გამოცემაში წარმოდგენილია ჯრუჭის (D), პარხლის (E), ქსნის (K), ანბანდიდი სახარების (An) და ორი სინური ოთხთავის (R – Sin.15, P – Sin.30) ხელნაწერებით.³³

³¹ X – ხანმეტი ოთხთავი (A-89/A-844, VII ს.); O – ოპიზის ოთხთავი (Ivir. georg. 83, 913 წ.); D – ჯრუჭის ოთხთავი (H-1660, 936 წ.); A – ქსნის ოთხთავი (A-509; X ს.); E – პარხლის ოთხთავი (A-1453, 973 წ.); R – Sin.Geo. O.15 (978 წ.); P – Sin.Geo. O.30/38 (979 წ.); S – Sin.Geo. O.16 (X ს.); i – K-176 (X ს.); s – S-405 (X ს.); b – ქურაშის I ოთხთავი (A-1699, H-1886, H-1887, X ს.); e – პარხლის ახალი ოთხთავი (S-4927, X ს.); B – ბერთის ოთხთავი (ჰარვარდი, აშშ, Ms. Georgian 1, 998 წ.); T – წყაროსთავის ოთხთავი (A-98, X ს.); M – მარტვილის ოთხთავი (S-391, X ს.); L – ტბეთის ოთხთავი (რუსეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკა, პეტერბურგი, 995 წ.); h – H-1240 (XI ს.); F – ურბნისის ოთხთავი (A-28, XI ს.); m – მესტიის ოთხთავი (სიემ. 1, 1033 წ.); G – პალესტინური ოთხთავი (H-1741, 1048 წ.); c – S-962, K-688 (1054 წ.); l – ლიხაურის ოთხთავი (Q-645, XI ს.); w – ვენის ოთხთავი (ავსტრიის ნაციონალური ბიბლიოთეკის N 1 ხელნაწერი, XI ს.); t – A-18 (XII ს.); r – A-411 (XVI-XVII სს.); α – კალიპოსის ოთხთავი (K- 76, 1060 წ.); n – შავი მთის (/ რუისის) ოთხთავი (A-845, XI ს.); V – ვატიკანის ოთხთავი (Vatican Iber. 1, XI ს.); o – ოშკის სახარება (Ivir. georg. 62, XI ს.); N – Sin.Geo. O.19 (1074 წ.); Q – Jer.georg. 49 (XI ს.), H – ვანის ოთხთავი (A-1335, XII-XIII სს.); I – ემიაძინის ოთხთავი (XII-XIII სს.); K – გელათის ოთხთავი (Q-908, XII-XIII სს.), f – იენაშის ოთხთავი (სიემ. 3, XIII ს.); d – ქურაშის II ოთხთავი (XII-XIII სს.). სახარება-ოთხთავის ხელნაწერების ლიტერები მითითებულია ოთხთავის ქართული თარგმანის შემსწავლელი ჯგუფის გამოცემების მიხედვით (ლუკას სახარება 2016; იოანეს სახარება 2020).

³² <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl.htm>.

³³ ამის შესახებ დეტალურად იხ. თვალთვალი 2019–2020: 181–210.

ოპიზის ხელნაწერში მხოლოდ მათეს სახარებაში 140-ზე მეტი მუხლია კორექტირებული³⁴ (ზოგიერთ მუხლში რამდენიმე ცვლილებაა შეტანილი) და მათი დიდი უმრავლესობა გამოცემაში გათვალისწინებული არ არის. მრავალი მაგალითიდან მოვიყვანო რამდენიმეს.

სურ. N8

ხელნაწერის 12v-ზე მათეს სახარების მე-9 თავის მე-13 მუხლი ასე იკითხება: „ხოლო თქვენ წარვედით და **ისწავეთ**, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა“. ოპიზის ოთხთავის კორექტირებულ ტექსტში აქ ამოფხეკილია ერთი სიტყვა, რომელზეც ზემოდან შავი ფერის მელნით ნუსხურით გადაწერილია **ისწავეთ** (სურ. N8). პროტოვულგატური რედაქციის ყველა ნუსხაში ბერძნული $\mu\acute{\alpha}\theta\eta\tau\epsilon$ ზმნის შესატყვისად ერთნაირად იკითხება **ისწავეთ** („ხოლო თქვენ წარვედით და **ისწავეთ**, რად არს...“), გარდა

ჯრუჭის და პარხლის ოთხთავებისა, სადაც ამ ზმნის შესატყვისად გვაქვს **იკითხეთ** („ხოლო თქვენ წარვედით და **იკითხეთ**, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი.“). ოპიზის ოთხთავის რედაქტორს აქ ადრე დაწერილი სიტყვა საგულდაგულოდ ამოუფხეკია, მაგრამ ფოტოზე მაინც ჩანს მისი პირველი ორი ასო: **ი** და **კ**, რაც იმას მიგვანიშნებს, რომ აქ ჩასწორებამდე **იკითხეთ** ეწერა ისე, როგორც ეს ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავებშია წარმოდგენილი. სინოპტიკური გამოცემის მიხედვით e რედაქციის ნუსხებად მიჩნეულ F და G ნუსხებში კი, წინათონური პერიოდის ყველა სხვა ნუსხის მსგავსად, აქ **ისწავეთ** იკითხება, ისევე, როგორც ათონურ ვულგატაში, რის მიხედვითაც ასწორებს ტექსტს რედაქტორი.

ასეთივე ვითარებაა ამ მუხლის ბოლო ფრაზასთან დაკავშირებითაც: სახარების ყველა ნუსხაში ეს მუხლი ასე მთავრდება: „არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა“, გარდა ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავებისა, სადაც ემატება ფრაზა, რომელიც გვაუწყებს, რომ უფალი ცოდვილთა მოსაქცევადაც მოვიდა: „არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა და მოქცევად მათა“ (DE). როგორც ირკვევა, ოპიზის ოთხთავშიც სწორედ ეს წაკითხვა გვქონდა თავდაპირველად: იქ, ისევე როგორც ჯრუჭისა და პარხლის ნუსხებში, მუხლის დასასრულს სიტყვა **ცოდვილთას** შემდეგ ეწერა „და მოქცევად მათა,“ მაგრამ ეს სიტყვები მოგვიანებით ამოუფხეკიათ (სურ. N8), ამიტომ ოპიზის რედაქტირებული ტექსტი ახლა სხვა წინათონური ხელნაწერების წაკითხვას იმეორებს და ასე იკითხება: „ხოლო თქვენ წარვედით და

³⁴ კორექტირებულია შემდეგი მუხლები: მთ. 8:9, 11, 16, 17, 24, 26, 27; მთ. 9:13, 16, 17, 18, 20, 21; მთ.10:8, 9, 11, 21, 27, 28, 29, 36, 37, 39, 41, 42; მთ. 11:5, 12, 14, 16, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 30; მთ.12:4, 5, 8, 10, 12, 13, 16, 18, 22, 24, 26, 27, 29, 32, 36, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 50; მთ.13:1, 2, 3, 4, 11, 12, 13, 48, 55, 56; მთ.14:5, 13, 24; მთ.15:2, 14, 17, 21, 23, 29, 32, 33; მთ. 16:1, 4, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 23, 24, 25, 26; მთ.17:2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 26; მთ.18:1, 2, 3, 16, 17, 22, 26, 27, 35; მთ.19:9, 17, 18, 21, 24, 27, 28; მთ.20:2, 7, 20, 30; მთ.21:9, 12, 15, 25, 46; მთ.22:11, 12, 24, 41; მთ.23:17, 19, 28, 29, 30, 34; მთ.24:3.

ისწავეთ, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა“, თუმცა მისი რედაქტირებამდელი წაკითხვა ისეთივეა, როგორც DE-ში გვაქვს. როგორც ვხედავთ, მხოლოდ ამ სამ ნუსხაში (ODE) გვაქვს ერთნაირი ვარიანტი, რაც მათ აშკარა სიახლოვეზე მიგვანიშნებს.

O^c. ხოლო თქუენ წარვედით და *ისწავეთ*, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა.

O. ხოლო თქუენ წარვედით და *იკითხეთ* რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა *მოქცევად მათა*.

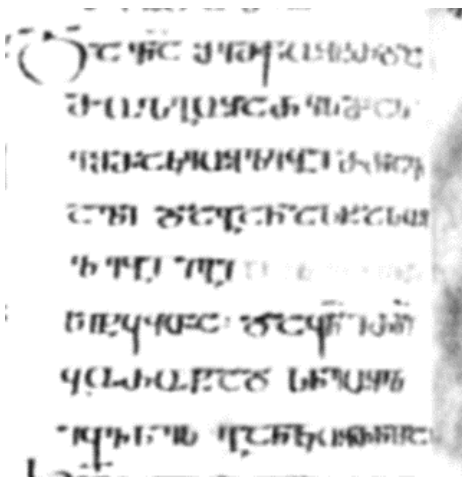
DE. ხოლო თქუენ წარვედით და *იკითხეთ* რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა და *მოქცევად მათა*.

Pr. ხოლო თქუენ წარვედით და *ისწავეთ*, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა.

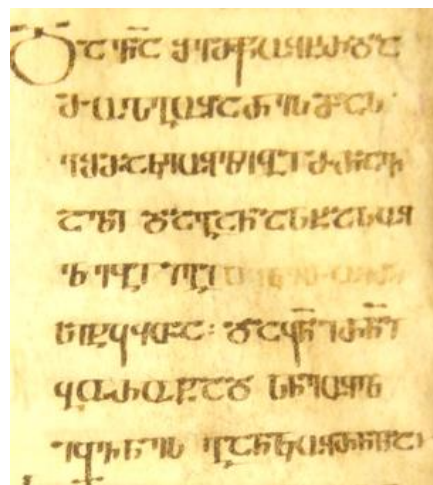
FG. ხოლო თქუენ წარვედით და *ისწავეთ*, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა.

G.2. ხოლო თქუენ წარვედით და *ისწავეთ*, რად არს: წყალობად მნებავს და არა მსხუერპლი. არა მოვედ წოდებად მართალთა, არამედ ცოდვილთა.

მთ. 8:16 მუხლი ოპიზის ოთხთავში ახლა ასეთ წაკითხვას გვამღევეს: „და ვითარცა შემწუხრდა, მოჰკუარეს მას ეშმაკეულები მრავალი, და განასხა სულები იგი სიტყვთა და ყოველნი, რომელნი ბოროტად სნეულ იყვნეს, განკურნნა“. ხელნაწერის შავთეთრ ფოტოზეც (სურ. N9) კარგად ჩანს, რომ ამ მუხლში ცვლილებაა შეტანილი, კერძოდ, იგი-ის მერე ამოშლილია სიტყვა, რომლის წაკითხვა ფოტოზე არ ხერხდება, ციფრული ფოტო (სურ. N10) კი გვიჩვენებს, რომ ამოფხეკილია სიტყვა **უკეთური**.

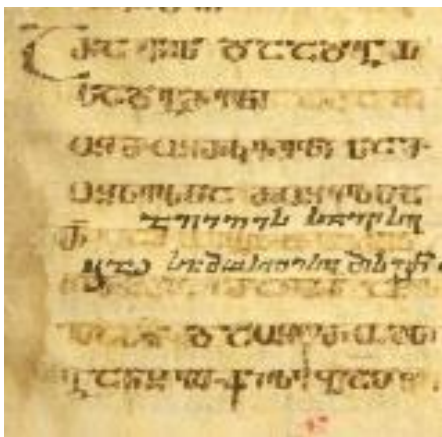
სურ. N9 (Ivir.georg. 83, 10v)

სურ. N10 (Ivir.georg. 83, 10v)

შესაბამისად, ოპიზის ოთხთავის თავდაპირველი წაკითხვა აქ ასე აღდგება: „და ვი-
თარცა შემწუხრდა, მოჰგუარეს მას ეშმაკეულები მრავალი, და განასხა სულები იგი
უკეთური სიტყვთა და ყოველნი, რომელნი ბოროტად სწეულ იყვნეს, განკურნნა.“ ამ
მუხლის ამგვარი ვარიანტი წინათონური რედაქციის ხელნაწერებიდან მხოლოდ
ჯრუჭისა (D) და პარხლის (E) ოთხთავებში გვაქვს: „განასხა სულები იგი უკეთური.“
(ამ რედაქციის არცერთ სხვა ხელნაწერში ეს სიტყვა არ დასტურდება), არ გვაქვს ის
არც სინოპტიკურ გამოცემაში გარდამავალ რედაქციად გამოყოფილ e რედაქციის
ხელნაწერებში (მაგ. FG-ში). ის არც ათონურ ვულგატაში იკითხება, რის მიხედვითაც
ჩანს ნასწორები ოპიზის ოთხთავის ტექსტი (თვალთვაძე 2019–2020: 195–198). გამო-
დის, რომ ერთადერთი ჯგუფი ხელნაწერებისა, რომლის წაკითხვასაც ემთხვევა ოპი-
ზის ოთხთავის ორიგინალური იკითხვისი, გვიდასტურდება მხოლოდ ჯრუჭისა და
პარხლის ოთხთავებში:

- Ⓞ ...განასხა სულები იგი სიტყვთა...
- Ⓞ ...განასხა სულები იგი **უკეთური** სიტყვთა ...
- Pr (DE) ...განასხა სულები იგი **უკეთური** სიტყვთა
- ⓄPr (FG) ... განასხა სულები იგი სიტყვთა...

სურ. N11

რედაქტორს შეუცვლია მათეს სახარების 9:16 მუხლის ტექსტიც, რომელიც შესწორების შემდეგ ოპიზის ოთხთავში ასე იკითხება: „*არა ვინ დაად-
გის სადგმელი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ აღიღის სავსებაჲ სამოსლისა მისგან, და
უფროდსი განხეთქილებაჲ შეიქმნის*“. სინოპტი-
კური გამოცემის ავტორებს ოპიზის ოთხთავის
ჩვენება სწორედ ამ სახით მოჰყავთ, მაგრამ რო-
გორც ვხედავთ (სურ. N11), ტექსტი კორექტირე-
ბულია: ამოფხეკილია *სადგმელის* მომდევნო სი-
ტყვა და ფოტოზე კარგად გაირჩევა, რომ აქ ადრე
ეწერა *ახლო*; წაშლილია დაქარაგმებულად დაწე-

რილი *რამეთუ* კავშირის შემდეგ მთელი ფრაზა, რომლის ადგილზე ახლა შავი მე-
ლნიით ნუსხური ასოებით წერია: *აღიღის სავსებაჲ სამოსლისა მისგან* გარდა ამისა,
ამოფხეკილია ბოლო სიტყვის – *შეიქმნის* ზმნისწინი *შე*-, რის შედეგადაც ოპიზის
ოთხთავის კორექტირებული წაკითხვა მართლაც სიტყვა-სიტყვით დაემთხვევა
გარდამავალი ჯგუფის (e რედაქცია) ხელნაწერების წაკითხვას: „*არა ვინ დაადგის
სადგმელი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ აღიღის სავსებაჲ სამოსლისა
მისგან, და უფროდსი განხეთქილებაჲ შეიქმნის*“ (FG), რომელიც, თავის მხრივ, უც-
ვლელად აქვს გადატანილი გიორგი ათონელს თავის საბოლოოდ რედაქტირებულ
ტექსტში, ათონურ ვულგატაში (G.2). ხელნაწერის ფოტოზე დაკვირვება გამოავლენ-
ს, რომ ოპიზის ოთხთავში ფრაზა, რომელიც *რამეთუ*-თი იწყება, შემდეგ ასე
გრძელდებოდა: *გამობლულიძის სიმტკიცემან მან ახლისამან*. პროტივულგატური
რედაქციის ხელნაწერებში აქ ასეთი ვითარება გვაქვს: მათს უმრავლესობაში ისეთი-

ვე წაკითხვა ფიქსირდება, როგორც გიორგისეულში, მხოლოდ ჯრუჭის და პარხლის ოთხთავებში დასტურდება ოპიზის ოთხთავის თავდაპირველი ვერსიის მსგავსი ფრაზა: „*არა ვინ დაადგის სადგმელი (სამოსელი E) ახალი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ გამოიბლულიძის (გამობლულიძის E) სიმტკიცემან მან ახლისამან და უფროდსი განხეთქილება შეიქმნის*“, რაც ცხადია, კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, ერთი მხრივ, ოპიზის ოთხთავის კავშირს ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავებთან და, მეორე მხრივ, ურბნისისა და პალესტინურ ოთხთავებთან ერთად მის e რედაქციაში გაერთიანების არამართებულებას:

O. არა ვინ დაადგის სადგმელი ახალი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ გამოიბლულიძის სიმტკიცემან მან ახლისამან და უფროდსი განხეთქილება შეიქმნის.

O^c. არა ვინ დაადგის სადგმელი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ აღილის სავსება სამოსლისა მისგან, და უფროდსი განხეთქილება იქმნის.

DE. არა ვინ დაადგის სადგმელი ახალი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ გამოიბლულიძის სიმტკიცემან მან ახლისამან და უფროდსი განხეთქილება შეიქმნის.

Pr. არა ვინ დაადგის სადგმელი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ აღილის სავსება სამოსლისა მისგან, და უფროდსი განხეთქილება შეიქმნის.

Pr (FG). არა ვინ დაადგის სადგმელი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ აღილის სავსება სამოსლისა მისგან, და უფროდსი განხეთქილება შეიქმნის.

G.2. არა ვინ დაადგის სადგმელი უმურკველი სამოსელსა ძუელსა, რამეთუ აღილის სავსება სამოსლისა მისგან, და უფროდსი განხეთქილება იქმნის.

მსგავსი მაგალითები საკმაოდ ბევრია, თუმცა ვფიქრობთ, სურათის შესაქმნელად ესეც საკმარისია. Ivir.georg. 83-ის კორექტირებული ადგილების შედარებამ ოთხთავის სხვა ხელნაწერებთან აჩვენა, რომ ოპიზის ოთხთავის თავდაპირველი ტექსტი, რომლის შეცვლაზე რედაქტორს სხვადასხვა მეთოდით (წაშლა, ზემოდან გადაწერა, ჩამატება, გადასწორება...) უმუშავია, ჯრუჭ-პარხლის რედაქციის ტექსტია და არა შუალედური (e) რედაქციისა. ოპიზის ნუსხის ამ ჯგუფის სხვა ძირითადი ხელნაწერებისგან განსხვავებული წაკითხვები, რომელთაც ეყრდნობიან გამომცემლები მისი რედაქციის დადგენისას, ტექსტის გვიანდელი სწორების შედეგად გაჩენილი წაკითხვებია. პირველადი წაკითხვების დიდი ნაწილის აღდგენა არ/ვერც მოხერხდებოდა ოპიზის ოთხთავის შავ-თეთრი ფოტოების მიხედვით, რაც არის ალბათ რ. ბლეიკის და მასზე დაფუძნებულ სინოპტიკურ გამოცემაში გაპარული უზუსტობის მიზეზიც. ნათელია, რომ ოპიზის ოთხთავი ჯრუჭის, პარხლისა და მეათე საუკუნის რამდენიმე სხვა ოთხთავთან ერთად ქმნის იმ ჯგუფს, რომელსაც აკაკი შანიძე

პროტოვულგატას უწოდებს. განსაკუთრებულ სიახლოვეს კი ის ჯრუჭისა და პარხლის ოთხთავებთან (ODE) ამჟღავნებს.³⁵

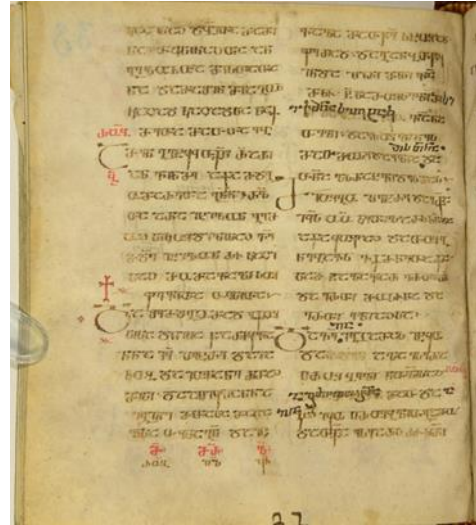
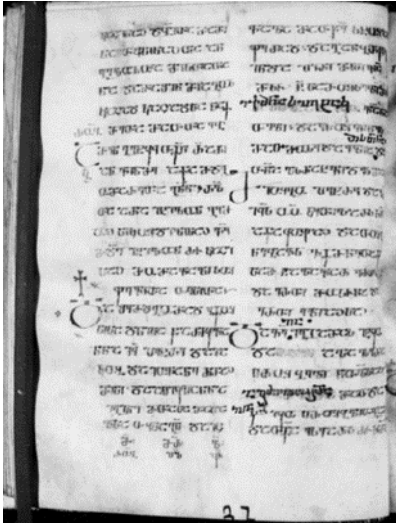
იმავე მიზეზით აიხსნება ოპიზის ოთხთავთან დაკავშირებული რამდენიმე უზუსტობა, რომელიც დასტურდება ლამარა ქაჯაიას მიერ 1984 წელს გამოქვეყნებულ ხანმეტი ოთხთავის ტექსტის გამოცემაში (ქაჯაია 1984). გამომცემელმა პალიმფსესტებიდან (A-89; A-844) ამოკითხული ტექსტი რამდენიმე ხელნაწერთან, მათ შორის, ოპიზის ოთხთავთან შეადარა და ტექსტს ვარიანტების აპარატი დაურთო (გამოცემაში ოპიზის ოთხთავი აღნიშნულია A ლიტერით). ლ. ქაჯაიას, რასაკვირველია, რედაქციულად ეს ოთხთავი სწორად მიაჩნია პროტოვულგატური რედაქციის ხელნაწერად, მაგრამ იმის გამო, რომ სარგებლობდა მხოლოდ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული შავ-თეთრი ფოტოებით (Rt N21), მან ვერ შეძლო ამოეკითხა ოპიზის ხელნაწერში წაშლილ-ამოფხეკილი ადგილები, რის გამოც აპარატში ზოგან არასწორადაა მითითებული ოპიზის ოთხთავის ვარიანტები და რადგან არ/ვერ იქნა გათვალისწინებული ნუსხის პირველადი წაკითხვები, უფრო მკაფიოდ ვერ გამოიკვეთა ოპიზური ხელნაწერის დიდი სიახლოვე ჯრუჭისა (936 წ) და პარხლის (973 წ) ოთხთავებთან, რომლებიც აბსოლუტურ უმრავლესობაში ოპიზური ოთხთავის წაკითხვას იმეორებენ. ტექსტის ისტორიისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის, რომ ეს სამი კოდექსი (ODE) ერთნაირ ვარიანტებს გვიჩვენებს მაშინ, როცა ამავე ჯგუფის სხვა ნუსხები მათგან სხვაობენ.³⁶

ცხადია, ამგვარ უზუსტობებს ობიექტური ფაქტორები განაპირობებდა. ხელნაწერის შავ-თეთრი ფოტოპირის მიხედვით ძნელია ტექსტში კორექტორ-რედაქტორის მიერ შეტანილი ყველა ცვლილების შემჩნევა და, მით უმეტეს, პირვანდელი წაკითხვის აღდგენა. თუ გავითვალისწინებთ ძველი მწიგნობრების სიბეჯითესაც, რომლებიც გულმოდგინედ ცდილობდნენ წაეშალათ ძველი და გადაეწერათ ახალი, ზოგჯერ ეს თითქმის შეუძლებელი ჩანს. ამიტომაც, რომ ლ. ქაჯაიას გამოცემულ ხანმეტი ოთხთავის აპარატში ოპიზის ხელნაწერის პირვანდელი წაკითხვა ბევრგან ასახული არ არის, რის შესახებაც გამომცემელი გამოკვლევაში ერთგან, კერძოდ, მთ. 17:5 მუხლის განხილვისას, სადაც ტბეთის (B), ბერთის (F), ჯრუჭის (D) და პარხლის (E) ოთხთავების ნაირწაკითხვები მოჰყავს (*ჭვარვიდა BF* აგრძობდა *DE*), წერს: „*ოპიზის ნუსხის ჩვენება არ მოგვყავს. იგი ამ ადგილას ჩასწორებულია, სიტყვა წაშლილია და მოგვიანო ხელით წერია აგრძობდა. ქვედა ფენა არ იკითხება, ალბათ აქ ეწერა ჭვარვიდა, თორემ ოპიზის ნუსხის შემდეგდროინდელი რედაქტორი მას სხვა ნუსხის მიხედვით არ შეასწორებდა. ასეთი ჩასწორებები ტექსტს ახასიათებს. ჩვენ ისინი*

³⁵ რასაკვირველია, საინტერესოა იმის დადგენაც, რის მიხედვით ასწორებს რედაქტორი ოპიზის ოთხთავის ტექსტს. ხელნაწერის რედაქტირებული ადგილების შედარებამ სხვა ხელნაწერებთან მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ოპიზის ოთხთავის თავდაპირველი ტექსტი გასწორებულია გიორგი ათონელის რედაქციის მიხედვით. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ჩარევის შედეგად მიღებული კორექტირებული ტექსტი (O^c) ზოგჯერ უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც სხვაობს გიორგისეული ტექსტისგან და წინათონური რედაქციის სხვა ნუსხების წაკითხვას იმეორებს (თვალთვაძე 2019–2020: 181–210)

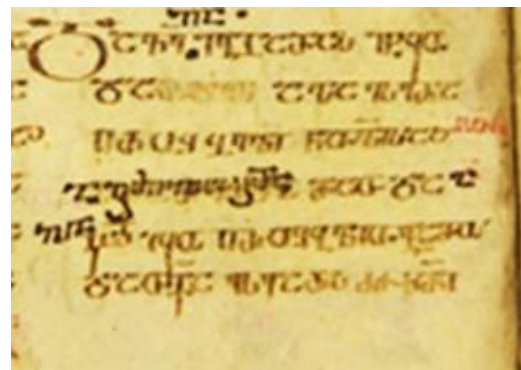
³⁶ ამის შესახებ იხ. თვალთვაძე 2019–2020: 191–195.

აპარატში არ გაგვითვალისწინებია“ (ქაჯაია 1984: 315 სქოლიო). როგორც ამ გვერდის ციფრული ფოტოსასლიდან ჩანს (სურ. N12, 33v), აქ მართლაც ეწერა *ჰფარვიდა*, რომლის ამოკითხვა შავ-თეთრ ფოტოზე ნამდვილად შეუძლებელია:

სურ. N12 (Ivir. Georg 83, 33v)

სამაგიეროდ, ციფრულ ფოტოზე (სურ. N13, 33v) კარგად გაირჩევა, რომ აქ *აგრილობდა* სიტყვის ნაცვლად, რომელიც შავი ფერის მელნით ნუსხურად გადაუწერიათ წამლილი სიტყვისთვის, ადრე *ჰფარვიდა* ეწერა (ჩანს ამ სიტყვის პირველი ორი ასოს კვალი (*ჰფ*) და ბოლო მარცვალი (*და*). მაგრამ ზემოთ მოხმობილ ციტატაში უფრო საყურადღებოა გამომცემლის მიერ გაცხადებული პოზიცია – „*ასეთი ჩასწორებები ტექსტს ახასიათებს. ჩვენ ისინი აპარატში არ გაგვითვალისწინებია*“,

სურ. N13, 33v

რაც მეთოდოლოგიურად სრულიად გაუმართლებელია (თუმცა გასაგებია, რა ტექნიკურმა სირთულეებმაც გამოიწვია ეს). ხელნაწერის გამოცემის დროს, განსაკუთრებით ისეთი მნიშვნელოვანი ხელნაწერის გამოცემისას, რომელიც წინათონური პერიოდის ოთხთავის ხელნაწერთაგან ერთ-ერთი უძველესი თარიღიანი ნუსხაა, ყველა დეტალი უნდა იქნეს გათვალისწინებული, მით უფრო აღნუსხული და მითითებული უნდა იყოს ხელნაწერის რედაქტირების ყველა შემთხვევა და, შეძლებისდაგვარად, აღდგენილი სწორებამდელი წაკითხვა. სხვაგვარად ტექსტის გამოცემა მნიშვნელოვანი დასკვნების გასაკეთებლად არ გამოდგება.

რედაქტირებულია Ivir.georg. 62 ხელნაწერიც, რომელშიც სახარების პირველადი ტექსტი (o)³⁷ ჩასწორებულია ათონური ვულგატის მიხედვით (კვირკველია 2019).

³⁷ Ivir.georg. 62-ის (იგივე ოშკის სახარება) თავდაპირველ (ორიგინალურ წაკითხვას) აღვნიშნავთ სიგლით o, მის კორექტირებულ ტექსტს კი აღვნიშნავთ o°.

თავდაპირველი ტექსტის შეცვლაზე რედაქტორი აქაც სხვადასხვა მეთოდით (წაშლა, ზემოდან გადაწერა, ჩამატება, გადასწორება...) მუშაობს იმ მიზნით, რომ არსებული ტექსტი „ახლისადა მიიყვანოს“ – ანუ ჩაასწოროს გიორგისეული რედაქციის ტექსტის მიხედვით.

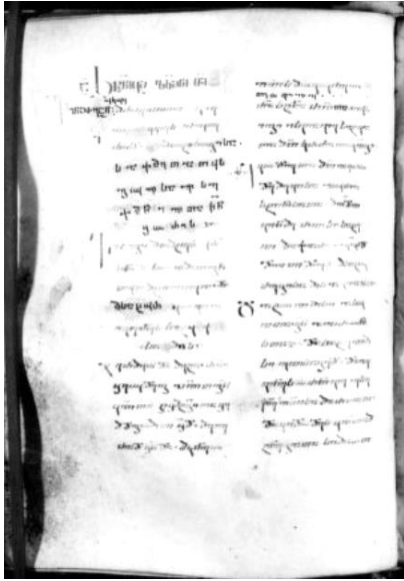
ქვემოთ წარმოდგენილ ფოტოებზე, რომლებზეც ლუკას სახარების დასაწყისია აღბეჭდილი (150v), პირველი (სურ. N14) მიკროფირიდან დამზადებული შავ-თეთრი ფოტოა,³⁸ მეორე კი დიგიტალიზირებული ხელნაწერის ფერადი ფოტოასლი³⁹ (სურ. N15). ორივე ფოტოზე კარგად ჩანს, რომ ტექსტი რედაქტირებულია (წაშლილია ძველი და გადაწერილია ახალი, ჩამატებულია სიტყვები...). მიუხედავად იმისა, რომ სწორების კვალი ორივე ფოტოზე თვალსაჩინოა, აშკარაა, რომ ციფრული ფოტო გაცილებით მეტი დეტალის გარკვევის საშუალებას იძლევა, ვიდრე შავ-თეთრი (მაგ., მელნის ფერი, ტექსტის სტრუქტურირებისთვის გამოყენებული საზედაო ასოები, ამონიოსის სექციების და ევსების კანონების რიგითი ნომრის მაჩვენებლები, სიტყვის ამომლილი ნაწილები, მარცვლები, ასოები, ასოთა ნაწილები და სხვ., რაც შავ-თეთრ ფოტოზე არ ჩანს). შევეცდებით რამდენიმე ადგილის რეკონსტრუირების მაგალითზე ვაჩვენოთ ციფრული კოდიკოლოგიის „სიკეთენი“.

ლუკას სახარების პირველივე მუხლის (ლკ. 1:1) ამჟამადელი (o^c) წაკითხვა ხელნაწერში ასეთია: „**ვინამთგან უკუე მრავალთა კელ-ყვეს აღწერად მითხრობისა საქმეთათჳს გულსავსე-ქმნილთა ჩუენ შორის**“ (სურ. N16, 150v). უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ადგილი ლუკას სახარების ქართული თარგმანის სხვადასხვა რედაქციაში სხვადასხვანაირად არის წარმოდგენილი, ნაირწაკითხვები გვაქვს ერთი რედაქციის ფარგლებში გაერთიანებულ ხელნაწერთა ქვეჯგუფებშიც (ლუკას სახარება 2016).

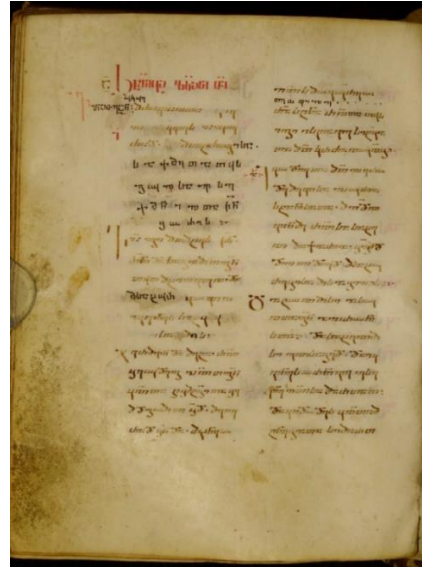
ამჟამად Ivir.georg. 62 ხელნაწერის ლკ. 1:1-ის კორექტირებული ტექსტი (o^c) ემთხვევა გიორგისეული ვულგატის (G.2.) წაკითხვას. მაგრამ რა ეწერა ტექსტში იქამდე, სანამ რედაქტორი წაშლიდა ძველს და გადააწერდა ახალ ვარიანტს? აშკარაა, რომ ჩვენს ხელნაწერში მუხლი იწყებოდა სხვაგვარად. სიტყვები „**ვინამთგან უკუე**“ შავი ფერის მელნითა და განსხვავებული ხელით არის გადაწერილი ამოფხეკილ ასოზე, რომელიც იწყებდა ამ მუხლს და რომელიც, ისევე როგორც ამჟამინდელი პირველი სიტყვა (*ვინამთგან*) საზედაო ასოთი დაიწყებოდა.

³⁸ <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271050331-ma/?sp=158> : (1000) Monastery of Iviron 62. Four Gospels. 11th cent. 297 f. – 1099. [Manuscript/Mixed Material] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/00271050331-ma>.

³⁹ ხელნაწერის დიგიტალიზაცია მოხდა ფოლკსვაგენის ფონდის მიერ დაფინანსებული სამეცნიერო პროექტის „ქართული პალიმფსესტური ხელნაწერები“ (GeoPal) ფარგლებში. ფოტოები მოგვარდა პროექტის ხელმძღვანელმა პროფ. იოსტ გიპერტმა, კვლევებში მათი გამოყენების ნებართვისთვის მადლობას ვუხდით „ივირონის“ ბიბლიოთეკარს მამა თეოლოგოსს.

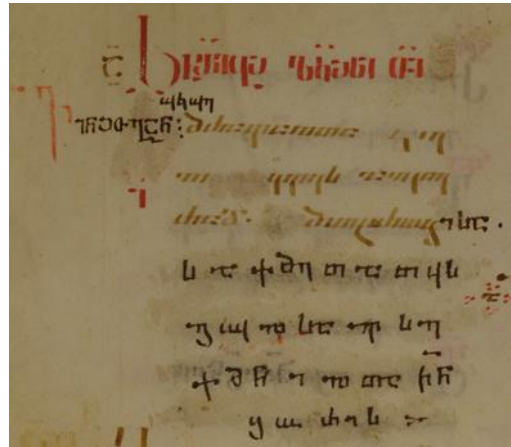

სურ. N14 (Ivir.georg. 62,150v)

სურ. N15 (Ivir.georg. 62,150v)

ხელნაწერის შავ-თეთრ ფოტოზე ჭირს, მაგრამ ციფრული ფოტოზე კარგად ჩანს, რომ აქ ამოფხეკილია ერთი დიდი ზომის ასო, რომელიც დაქარაგმებულად იყო წარმოდგენილი (ჩანს ქარაგმის ნიშანი), რაც ამ ადგილას კავშირ *რამეთუს* (წ) აღდგენის საშუალებას იძლევა. სწორედ *რამეთუ*-თი იწყება ეს მუხლი პროტოვულგატური რედაქციის ხელნაწერებში, კერძოდ: ხანმეტ ოთხთავში (X), ოპიზის (O), ჯრუჭის (D) პარხლის (E), ასევე სინურ Sin.-15 (R); Sin.-30 (P); Sin.-16 (S); წყაროსთავის (T), ურბნისის (F) და პალესტინურ (G) ოთხთავებში: „*რამეთუ მრავალთა კელი შეყვეს [მიყვეს O] აღწერად*“. ასე რომ, Ivir.georg. 62-ში ლუკას სახარების პირველი მუხლის პირველი სიტყვაც სწორედ *რამეთუ* უნდა ყოფილიყო.

სურ. N 16, 150v

ხელნაწერის კორექტირებისას უცვლელად არის დატოვებული ამ მუხლის მეორე სიტყვა – *მრავალთა*; რაც შეეხება ზმნას, რომელიც მას მოსდევს, ძველი წაკითხვა *კელყვეს*, ნაწილობრივ შეცვლილია: ამოფხეკილია ზმნისწინი *შე* ან *მი* (*შე* *ჰყვეს*/*მი* *ჰყვეს*), თუმცა, იმის გათვალისწინებით, რომ ამოფხეკილი პირველი ასო ზედა რეგისტრის ასოა (რაც მხოლოდ ციფრულ ფოტოზე დაკვირვების შედეგად გამოჩნდება), აქ *მი*- ზმნისწინი და, შესაბამისად, *მიჰყვეს* ფორმა უნდა აღვადგინოთ.

მომდევნო სიტყვას (*აღწერად*) გამსწორებელი არ შეეხება, შესაბამისად, ლუკას სახარების პირველი ფრაზა ასე წაკითხება: „*რამეთუ მრავალთა კელი მიჰყვეს აღწერად*“. ციფრულ ფოტოზე კარგად ჩანს, რომ სიტყვებს შორის *აღწერად* და *მითხრობისა*, რაც ახლა იკითხება რედაქტირებულ ტექსტში, დაწერილი უნდა ყოფილიყო

კიდევ ორი ასო, რომლებიც ამჟამად ამოფხეკილია (იხ. ზემოთ, სურ. N16). კონტექსტის გათვალისწინებით, ეს შეიძლება იყოს მხოლოდ და კავშირი, რაც მოგვცემს წაკითხვას *აღწერად და მითხრობად* [ად]. ბოლო სიტყვაში, რედაქტორი სიტყვის პირველ ნაწილს უცვლელად ტოვებს, მაგრამ ცვლის ბრუნვის ნიშანს, ნაცვლად ვითარებითი ბრუნვის – ად ნიშნისა (*მითხრობად*), წერს ნათესაობითის -ისა ნიშანს, რომ მიიღოს ის წაკითხვა, რაც გიორგისეული რედაქციის ტექსტში გვაქვს (*მითხრობისა*). შესაბამისად, ფრაზის დასაწყისი ასეთ სახეს მიიღებს: „*რამეთუ მრავალთა კელი მიჰყვეს აღწერად და მითხრობად*“.

როგორ გრძელდებოდა ეს ფრაზა თავდაპირველ ტექსტში? ცხადია, რომ წაკითხვა განსხვავდებოდა ახლა არსებულისაგან, სხვა შემთხვევაში რედაქტორი ასე გულმოდგინედ არ წაშლიდა მთელ ფრაზას, რომელიც, სავარაუდოდ, ისეთი უნდა ყოფილიყო, როგორც ეს გვაქვს პროტოვულგატური რედაქციის ხელნაწერებში: „*გულსავსედ სარწმუნოებისათვის ჩუენ შოვრის საქმეთა აღსრულებულთა*.“ ასეთ შემთხვევაში ლკ. 1:1-ის ტექსტი Ivir.georg.62 ხელნაწერის მიხედვით ასე რეკონსტრუირდება: „*რამეთუ მრავალთა კელი მიჰყვეს აღწერად და მითხრობად [გულსავსედ სარწმუნოებისათვის ჩუენ შოვრის საქმეთა აღსრულებულთა]*“.

რადგან, ერთი შეხედვით, ეს წაკითხვა ემთხვევა პროტოვულგატური რედაქციის ტექსტს, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩვენი ხელნაწერის თავდაპირველი ტექსტიც პროტოვულგატური რედაქციისა იყო, რომელიც მოგვიანებით ვულგატის მიხედვით გასწორდა, მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ საქმე ასე მარტივად არ არის. თუ ტექსტოლოგიურ კვლევას გავაგრძელებთ და ჩვენ მიერ რეკონსტრუირებულ ტექსტს შევადარებთ, ერთი მხრივ, პროტოვულგატური რედაქციის ხელნაწერებთან და, მეორე მხრივ, ათონური პერიოდის ნუსხების იმ ჯგუფთან, რომლებიც გიორგისეული რედაქციის ე. წ. შუალედურ ტექსტს წამოგვიდგენენ (ასეთია მაგალითად, ალავერდის ოთხთავი (a), იენაშის (f) და ქურაშის (d) ოთხთავები), სურათი უფრო ნათელი გახდება:

o. *რამეთუ მრავალთა კელი მიჰყვეს აღწერად და მითხრობად გულსავსედ სარწმუნოებისათვის ჩუენ შოვრის საქმეთა აღსრულებულთა.*

o^c. *ვინააფთგან უკუე მრავალთა კელ-ყვეს აღწერად მითხრობისა საქმეთათვის გულსავსე ქმნილთა ჩუენ შოვრის.*

Pr. *რამეთუ მრავალთა კელი შეყვეს აღწერად მითხრობად გულსავსედ სარწმუნოებისათვის ჩუენ შოვრის საქმეთა აღსრულებულთა.*

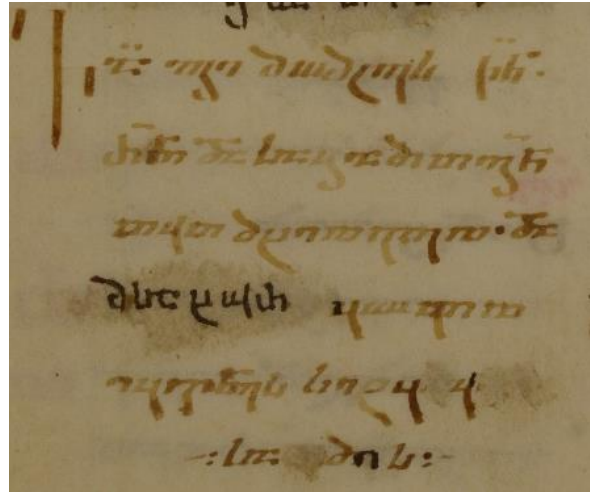
G.1. *რამეთუ მრავალთა კელი მიჰყვეს აღწერად და მითხრობად გულსავსედ სარწმუნოებისათვის ჩუენ შოვრის საქმეთა აღსრულებულთა*

G.2. *ვინააფთგან უკუე მრავალთა კელ-ყვეს აღწერად მითხრობისა საქმეთათვის გულსავსე-ქმნილთა ჩუენ შოვრის.*

ვფიქრობთ, თვალსაჩინოა ათონური ხელნაწერის თავდაპირველი ტექსტისა (o) და გიორგისეული 1-ის (G.1) ხელნაწერებში წარმოდგენილი ტექსტის იდენტურობა და ისიც, რომ ორივე ერთნაირად განსხვავდება ვულგატის (G.2) წაკითხვისაგან, რაც გვამლევს იმის თქმის უფლებას, რომ ტექსტი, რომელსაც ასწორებს Ivir.georg.62-ის რედაქტორი, გიორგი ათონელის შუალედური რეცენზიისა და ჩვენი ხელნაწერი

ზემოთ დასახელებულ რამდენიმე ხელნაწერთან ერთად სწორედ ამ ჯგუფშია წარმოსადგენი.

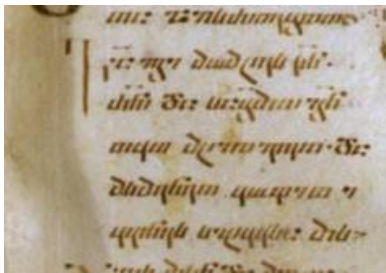
საინტერესო ვითარება გვაქვს იმავე გვერდზე (150v) წარმოდგენილ ლკ.1:2 მუხლშიც, სადაც რედაქტორს წაუშლია ერთი სიტყვა, რომელზედაც ზემოდან გადაწერილია სიტყვა **მსახურ** (სურ. N17); გარდა ამისა, ამოშლილი და გადაკეთებულია რამდენიმე ასოც. ამგვარი გასწორების შემდეგ ეს მუხლი Ivir.georg. 62-ში ახლა ასე იკითხება: „*ვითარცა იგი მოგუცეს ჩვენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსახურ ყოფილ უყვნეს სიტყვსა მის*“ და ის გიორგისეული ვულგატის წაკითხვას იმეორებს, რომელიც,

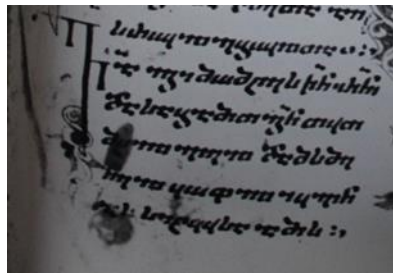
სურ. N17

თავის მხრივ, ემთხვევა პროტოვულგატური ხელნაწერების უმრავლესობის წაკითხვას. განსხვავებული ვარიანტი გვაქვს მხოლოდ ურბნისის (F, 109r) და პალესტინური (G, 131r) ოთხთავის ხელნაწერებში, სადაც ნაცვლად **მსახურისა** გვაქვს **მსმენელ** („*თვთმხილველ და მსმენელ ყოფილ იყუნეს სიტყვსა მის*“ (FG) .

მსახურის ნაცვლად **მსმენელი** დასტურდება G.1-ის ჯგუფის ხელნაწერებშიც: კერძოდ, ალავერდის (სურ. N18; 157r)⁴⁰ და იენაშის ოთხთავებში (სურ. N19; 145r)⁴¹ „...*თვთმხილველ და მსმენელ ყოფილ იყუნეს სიტყვსა მის*“ (af), ქურაშის ოთხთავში აქ პროტოვულგატური ნუსხების მსგავსად **მსახური** გვაქვს (სურ. N20; 87v)⁴² და ფრაზას ბოლოში აკლია **მის** ნაცვალსახელი – „*თვთმხილველ და მსახურ ყოფილ იყუნეს სიტყვსა*“ (d).

სურ. N18: ალავერდის ოთხთავი, 157r

სურ. N19: იენაშის ოთხთავი, 145r

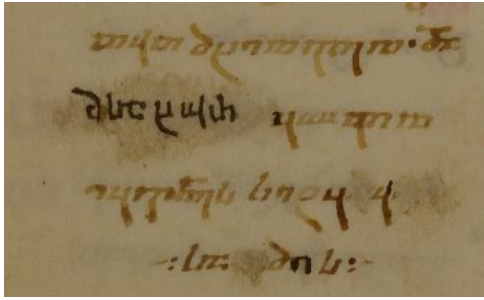

სურ. N20: ქურაშის ოთხთავი, 87v

⁴⁰ ალავერდის ოთხთავი (A-484), კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც).

⁴¹ იენაშის ოთხთავი (სიემ N 72; ხეც, Rt VII, N 5).

⁴² ქურაშის ოთხთავი (სვანეთი, სოფ. ქურაშის წმ. გიორგის ეკლესია). ხელნაწერის დიგიტალიზაცია მოხდა INTAS-ის პროექტის ფარგლებში („Critical Edition of the Old Georgian Versions of Matthew’s and Mark’s Gospels – Catalogue of the Manuscripts Containing the Old Georgian Translation of the Gospels“, ref. no. 05-1000008-8026; <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/caucasica/georgica/saxareba/svaneti/kurashi/kurashi.htm>).

სურ. N 21, 150v

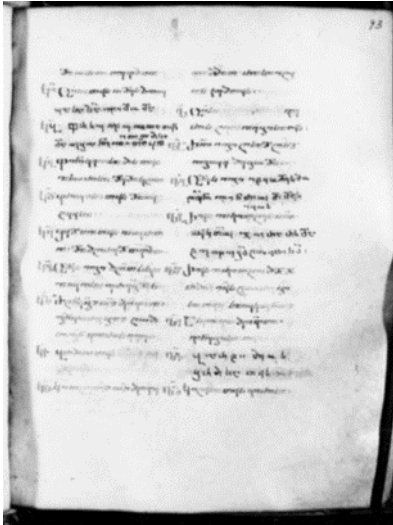
მაგრამ ომკურ ხელნაწერში ამ მუხლში კიდევ ერთი ცვლილებაა, რომელიც არ ჩანს ხელნაწერის შავ-თეთრ ფოტოზე, მაგრამ გამოჩნდა ხელნაწერის დიგიტალიზირებულ ვერსიაში (სურ. N21, 150v): სიტყვაში „*სიტყვსა*“ აშკარად ამოშლილია *ყ* ასოს მომდევნო ასოს (სავარაუდოდ *უ*-ს) ნაწილი და მისი მომდევნო გრაფიკული ნიშანიც (სავარაუდოდ, *ა* ხმოვანი), რომლის აღდგენის შემთხვევაში ქვედა ფენის წაკითხვა ასეთი იქნება *სიტყუასა*, რომელსაც მსაზღვრელად წარმოდგენილი ნაცვალსახელი შეუთანხმდებოდა *ამას* ფორმით, რისი ნაკვალევიც ჩანს კიდევაც ფოტოზე: *ამას* ნაცვალსახელში პირველი *ა* ამოფხეკილია, მეორე *ა* კი შეცვლილია *ი* ხმოვნით.

ე. ი. ჩვენს ხელნაწერში ეს ადგილი თავდაპირველად ასე იკითხებოდა: „*სიტყუასა ამას*“, მთელი მუხლი კი ასე უნდა აღვადგინოთ: „*ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსმენელ ყოფილ იყვნეს სიტყუასა ამას*“. ეს წაკითხვა კი ზუსტად არ დაემთხვევა არც პროტოვულგატურ და არც ათონური რედაქციის ნუსხებში წარმოდგენილ ვარიანტებს, სადაც *სიტყვსა მის* კონსტრუქცია გვაქვს:

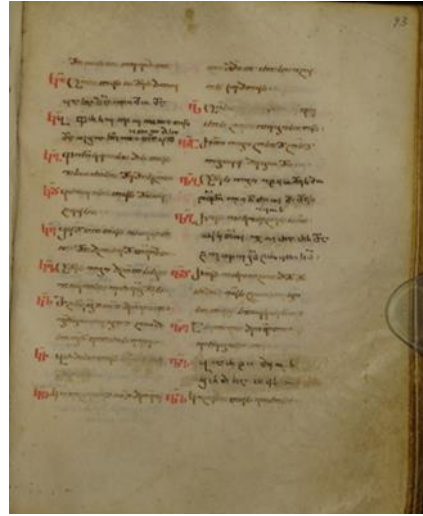
- o ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსმენელ ყოფილ იყვნეს *სიტყუასა ამას*.
- o^o. ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსახურ ყოფილ იყვნეს *სიტყვსა მის*.
- Pr. ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსახურ ყოფილ იყვნეს *სიტყვსა მის* (*სიტყუასა ამას A*)
- FG. ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსმენელ ყოფილ იყვნეს *სიტყვსა მის*.
- G.1. ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსმენელ ყოფილ იყუნეს *სიტყვსა მის* (მის| ამის f, – d)
- G.2. ვითარცა იგი მოგუცეს ჩუენ რომელნი დასაბამითგან თვთმხილველ და მსახურ ყოფილ იყუნეს *სიტყვსა მის*.

როგორც ვხედავთ, Ivir.georg. 62-ის თავდაპირველ ტექსტში წარმოდგენილი კონსტრუქცია „*მსმენელ ყოფილ იყვნეს სიტყუასა ამას*“, უცხო არაა ქართული ოთხთავებისთვის, იგი დასტურდება ქსნის (A) ოთხთავში, ოღონდ იქ *მსმენელის* ნაცვლად გვაქვს *მსახურ* („*მსახურ ყოფილ იყვნეს სიტყუასა ამას*“), როგორც გვაქვს ეს პროტოვულგატური ხელნაწერების უმრავლესობაში და გიორგისეულ ვულგატაში. საინტერესოა, რომ იგივე კონსტრუქცია, ოღონდ *ქმნეს* ზნასთან, გვაქვს ადიშის

ოთხთავშიც: „ვითარცა მოგუასწავეს ჩუნ, რომელნი დასაბამით თუალით ვიხილეთ და მსახურ ექმნეს სიტყუასა მას.“⁴³

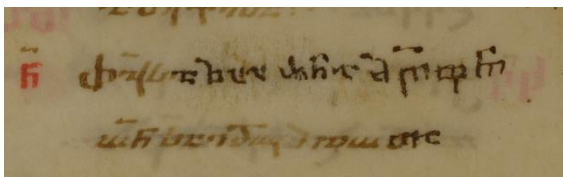

სურ. N22 (Ivir.georg. 62, 93v)

სურ. N23 (Ivir.georg. 62, 93v)

ოთხთავის ქართული თარგმნის ისტორიისთვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ სახარებათა ტექსტის რედაქტირებასთან ერთად ხდება მისი პარატექსტების, მაგალითად, სახარების თავთა დასახელების სიის (Κεφάλαια) და იქ წარმოდგენილი სათაურების (Τίτλοι) ტექსტის გასწორებაც. ამის კარგი მაგალითია ისევ ჩვენი ათონური ხელნაწერი N 62, რომელშიც თითოეულ სახარებას წინ უძღვის „თავები სახარებისა“, რომელზეც მის ვულგატასთან „მიმყვანებელ“ რედაქტორს საგანგებოდ უმუშავია. ზემოთ წარმოდგენილ ფოტოებზე (სურ. N 22 და სურ. N 23) კარგად ჩანს მარკოზის სახარების „თავების“ კორექტირებული ადგილები (განსხვავებულია ხელი და მელანიც).

სურ. N 24, 93v

ტექსტის რედაქტორი იმდენად გულმოდგინედ მუშაობს, რომ გადაფხვკილი ადგილების წაკითხვა დიგიტალიზირებულ ფოტოებზეც კი შეუძლებელია, თუმცა ალაგ-ალაგ მაინც შეიძლება პირველადი ტექსტის რეკონსტრუირება. მაგალითად, მარკოზის სახარების თავების სიაში 50-ე საკითხავის (ნ) სათაური Ivir.georg.62-ში ახლა ასე იკითხება: „რაჟამს აზიარნა მოწაფენი უფალმან საიდუმლოთა“ (სურ. N24, 93v), რომელიც ათონური ვულგატის წაკითხვის იდენტურია. თუმცა აშკარაა, რომ ეს ამ ხელნაწერის პირველადი წაკითხვა არ არის. სიტყვები აზიარნა

⁴³ Ivir.georg. 62 ხელნაწერის ოთხივე სახარების თითქმის ყველა თავდაპირველი წაკითხვა აისახა ე. კვირკველიას სადისერტაციო ნაშრომის დანართში წარმოდგენილ გიორგისეული ვულგატის ტექსტის აპარატში, რომელშიც ამ ათონური ხელნაწერის ქვედა ფენის ტექსტი აღნიშნულია o* ლიტერით (კვირკველია 2019).

მოწაფენი გადაწერილია სხვა სიტყვაზე, რომელიც რედაქტორს ამოუშლია, ბოლო სიტყვაში კი სიტყვის ფორმა ისე შეუცვლია, რომ მიეღო წაკითხვა „საიდუმლოთა“. ფოტოზე დაკვირვება ამ სიტყვაში *ო*-ს შემდგომ *დ*-ის ამოკითხვის საშუალებას გვაძლევს, რომელზეც ტექსტის გამსწორებელს ზემოდან გადაუწერია *თ* და დაუმატებია *ა* ასო. აშკარაა, რომ, აქ ადრე ეწერა „საიდუმლოდ“, რაც გვაფიქრებინებს, რომ შემასმენელისთვის, რომელიც მას მართავდა, ის პირდაპირი დამატება უნდა ყოფილიყო, როგორც ეს არის პროტოვულგატური რედაქციის ხელნაწერებში: „*მისთვის რაჟამს გამოუცხადა უფალმან საიდუმლოდ თჳნიერ სისხლისა მსხუერპლი*“. ოღონდ აქ *აზი*-*არა* ზმნის ნაცვლად გვაქვს *გამოუცხადა* და, გარდა ამისა, პირდაპირი დამატება (საიდუმლოდ) გავრცობილია ფრაზით „*თჳნიერ სისხლისა მსხუერპლი*“, რაც ჩვენს ხელნაწერში არ არის წარმოდგენილი. ამიტომ იმის თქმა, რომ აქ ადრე ისეთივე წაკითხვა გვქონდა, როგორც პროტოვულგატური რედაქციის ხელნაწერებში, მართებული არ იქნება. თუ ამ კუთხით შევისწავლით G.1-ის ჯგუფის ხელნაწერებს, იენაშის ოთხთავში (f) აღმოვაჩინთ მარკოზის 50-ე თავის სათაურის ასეთ ვარიანტს: „*რაჟამს გამოუცხადა უფალმან საიდუმლოდ*“ (83v), რაც, Ivir.georg. 62-ის პირველადი წაკითხვის ამგვარი რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა: „*რაჟამს გამოუცხადა უფალმან საიდუმლოდ*“. უნდა აღინიშნოს, რომ ალავერდის და ქურაშის ოთხთავები აქ სრულიად განსხვავებულ ვარიანტს გვთავაზობენ: „*გამოცხადებისათვის საიდუმლოდსა ახლისა აღთქუმისა*“ (a, 99v; d, 55r), რაც საინტერესო მასალას იძლევა ამ ნუსხეებში წარმოდგენილი ამ პარატექსტის („თავები სახარებისა“) ურთიერთმართების კუთხით შემდგომი კვლევისათვის.

o რაჟამს აზიარნა მოწაფენი უფალმან საიდუმლოთა

o რაჟამს გამოუცხადა უფალმან საიდუმლოდ

Pr. მისთვის რაჟამს გამოუცხადა უფალმან საიდუმლოდ თჳნიერ სისხლისა მსხუერპლი

G.1 (f) რაჟამს გამოუცხადა უფალმან საიდუმლოდ

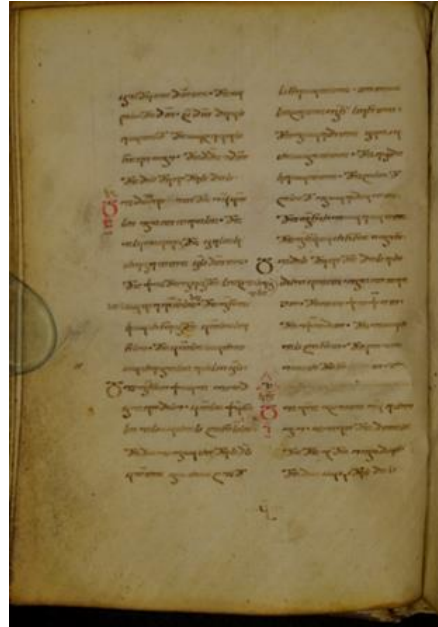
G.1 (ad) გამოცხადებისათვის საიდუმლოდსა ახლისა აღთქუმისა

G.2. რაჟამს აზიარნა მოწაფენი უფალმან საიდუმლოთა

გარდა ტექსტში შეტანილი ცვლილებებისა, ხელნაწერის ციფრული ფოტოები საშუალებას იძლევა გაირჩეს კოდექსის ისეთი მახასიათებლები, როგორცაა ხელის ცვლა, რუბრიკაცია, მელნის ფერის ცვლილება, ლინირება, რაც მანუსკრიპტის სრულფასოვანი პალეოგრაფიულ-კოდიკოლოგიური კვლევისთვის მნიშვნელოვანი კომპონენტებია. მაგალითად, ოშკის სახარებაში, რომელიც ნაწერია ყავისფერი მელნით, მარჯვნივ დახრილი წვრილი, კუთხოვანი ნუსხური ასოებით, საზედაო ასოების ერთი ნაწილი ისევ ყავისფერი მელნითაა დაწერილი, ნაწილი კი სინგურით და ეს რუბრიკაციის მიზნითაა გაკეთებული. სინგურით დაწერილი საზედაო ასოთი დაწყებულია ტექსტის მონაკვეთები, რომლებიც ამონიოს ალექსანდრიელის სტიქომეტრიის მიხედვით არის გამოყოფილი (ე. წ. ამონიოსის სექციები), რომლის სათვალავი (რიგის მიმანიშნებელი რიცხვი ასომთავრული გრაფემებით) საზედაო ასოს ზემოდან ყავისფერი მელნით აწერია, ხოლო ქვემოთ ზის ევსები კესარიელის

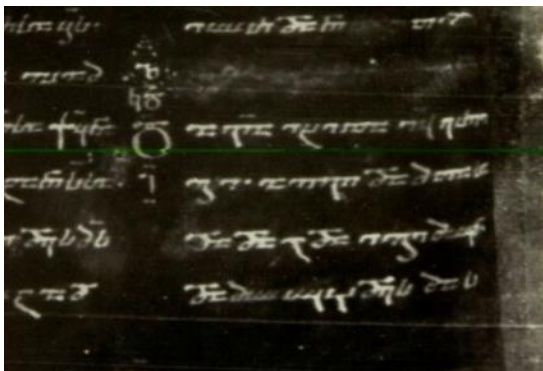
კანონის ნომრის აღმნიშვნელი ნიშანი (მთავრული ასოები ა-დან ი-ს ჩათვლით), რომელიც ასევე წითელი ფერის მელნითაა დაწერილი (სურ. N25, Ivir.georg. 62, 15v). სხვა შემთხვევაში მუხლის დასაწყისს მიაწინებს ასომთავრულით დაწერილი დიდი ზომის ასო, რომელიც იმავე ფერის მელნითაა ნაწერი, როგორც ტექსტი.

თუ კარგად დავაკვირდებით ამ გვერდის ფოტოს, შევნიშნავთ, რომ 3დ (24-ე) მუხლის დასაწყისთან საზედაო ასოს (შ-ს), გარდა ევსების კანონისა და ამონიოსის სექციის რიცხვისა, უზის კიდევ ერთი ნიშანი, რომელიც წითელი წერტილების გამოყენებით შექმნილ ერთგვარ დეკორატიულ ჩარჩოშია მოქცეული (ფერის გარჩევა შეუძლებელია შავ-თეთრ ფოტოზე (სურ. N26), მაგრამ კარგად ჩანს ხელნაწერის ამ გვერდის ციფრულ ასლზე (სურ. N27, 15v).

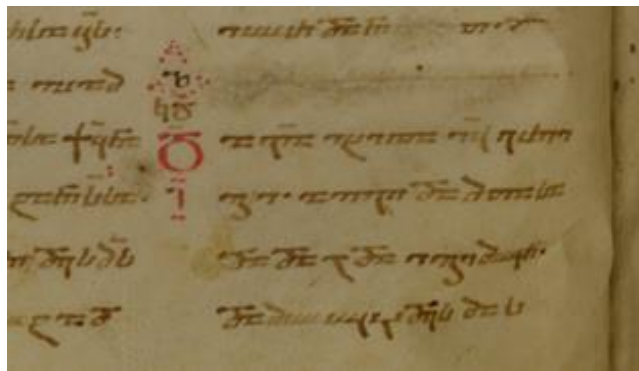

სურ. N 25 (Ivir.georg.62,15v)

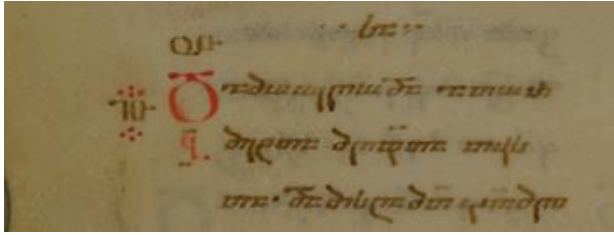
ეს არის კიდევ ერთი სტიქომეტრიული ერთეულის, სახარების ტექსტში თემატური თვალსაზრისით გამოყოფილი შედარებით ვრცელი მონაკვეთების ე. წ. „თავების“ რიგითი ნომერი (ზ), რომელიც თავის (საკითხავის) დასაწყისს მონიშნავს. მისი ადგილი ხელნაწერის აშიაზე ისე მკაცრად განსაზღვრული არ ჩანს, როგორც ამონიოსის სექციის სათვალავისა (საზედაო ასოს ზევით) და ევსების კანონის ნომრისა (საზედაო ასოს ქვევით), მაგრამ ყველა შემთხვევაში, როცა ხდება მისი მითითება, ყველაზე ხშირად მარკირება ხდება სწორედ ფერით. მაგალითად, ქვემოთ წარმოდგენილ ფოტოზე (სურ. N28) მათეს სახარების მე-19 თავის („ათორმეტა მოწაფეთათჳს რაჟამს წარავლინა“) დასაწყისი მონიშნულია მარცხენა აშიაზე დაწერილი მთავრული ასოებით ႠႠ, რომელსაც ზემოთ და ქვემოთ ოთხი წითელი წერტილი უზის, ხოლო მარჯვნივ სახარების 44-ე თავის ნიშანს (ႠႡ) სამი სამ-სამი წითელი წერტილი აქვს დასმული (სურ. N29).

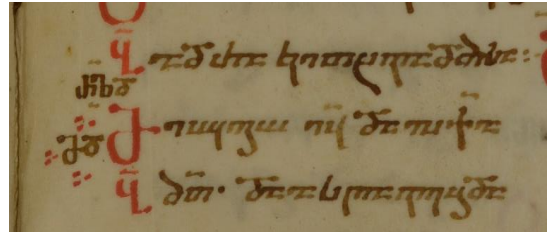
სურ. N26 (Ivir.georg. 62, 15v)

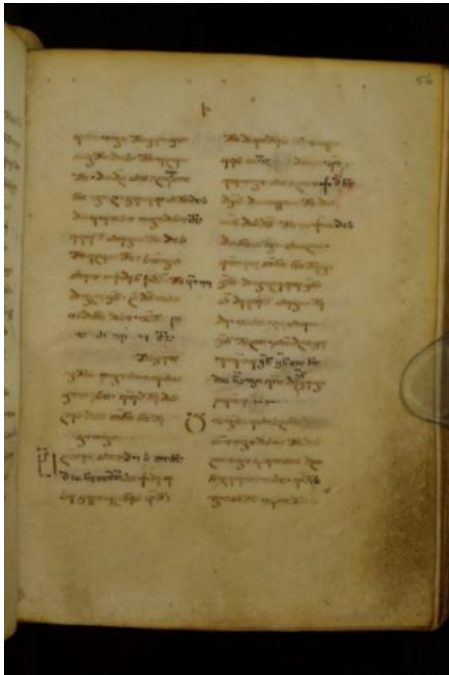
სურ. N27 (Ivir.georg. 62, 15v)

სურ. N28 (Ivir.georg. 62, 29v)

სურ. N29 (Ivir.georg.62, 132 r)

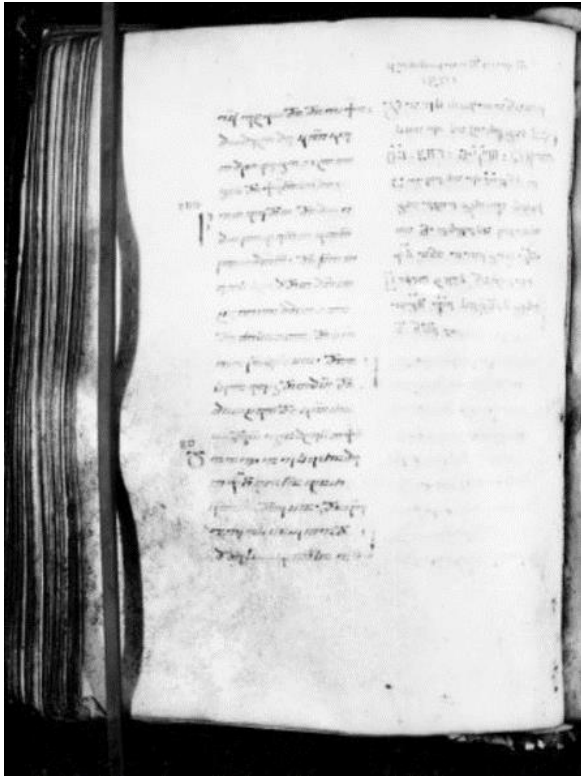
სურ. N30, 56v

როგორც აღვნიშნეთ, Ivir.georg. 62-ის ტექსტი ნაწერია ყავისფერი მელნით და ოდნავ მარჯვნივ დახრილი ნუსხურით, რედაქტორი კი შავი ფერის მელნით მუშაობს (სურ. N 30, 56v), მაგრამ, ვფიქრობთ, ხელნაწერში გაირჩევა კიდევ ერთი მწიგნობრის მუშაობის კვალი, რომელიც იმავე ყავისფერი მელნით წერს ტექსტის ზოგიერთ მონაკვეთს. აქ არ ვგულისხმობთ თვითონ გადამწერის მიერ ტექსტის გადაკითხვისას (ასლის დედანთან შეწამებისას) შემჩნეულ და შესწორებულ სიტყვებს, გამორჩენილ თუ ზედმეტად დაწერილი სიტყვის ან მისი ნაწილის შესწორებას (დიტოგრაფია, ჰაპლოგრაფია და სხვ.), რაც ასევე არც თუ იშვიათად გვხვდება აღნიშნულ ხელნაწერში.

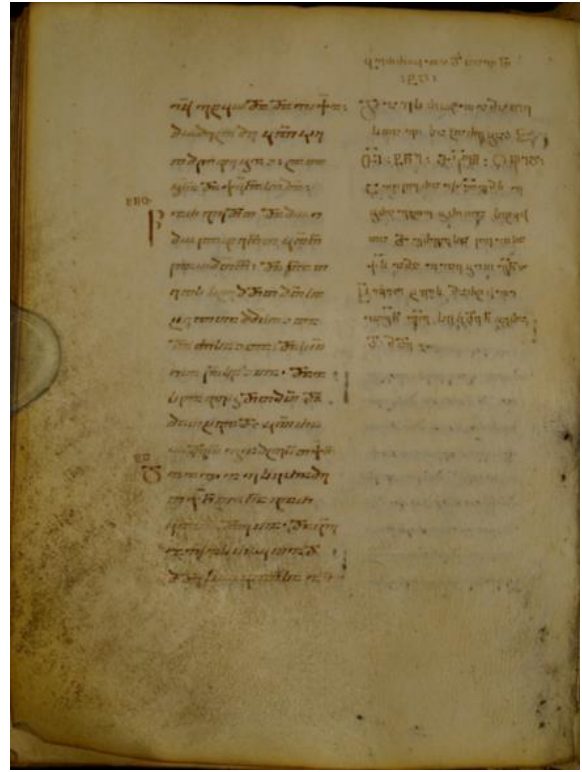
აქ ვგულისხმობთ უფრო ვრცელ სეგმენტებს, მაგალითად, სახარებათა ბოლოს დართულ კოლოფონებს (სურ. N31, N32, 91v), ჩამატებულ წინადადეგებსა და აშიაზე მიწერილ მარგინალურ შენიშვნებს.

ქვემოთ წარმოდგენილ შავ-თეთრ ფოტოზე, მართალია, ჭირს გარკვევა, მაგრამ ციფრულ ფოტოზე კარგად ჩანს, რომ სახარების ტექსტი (a სვეტი) და მისი კოლოფონი (b სვეტი), ორივე ნაწერია ერთი ფერის მელნით, თუმცა ხელი განსხვავებულია. თავის მხრივ, იმავე ხელითა და მელნით არის ნაწერი მარგინალური შენიშვნებიც (სურ. N33, N34, N35).

მათეს სახარების კოლოფონი (Ivir.georg. 62, 91v)

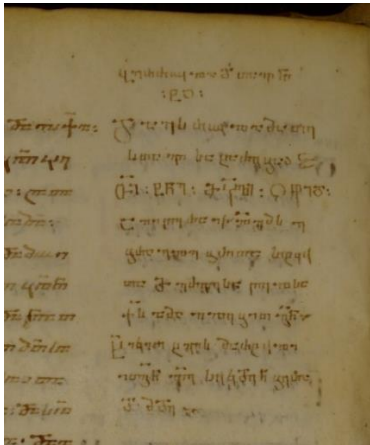

სურ. N31 (Ivir.georg. 62, 91v)

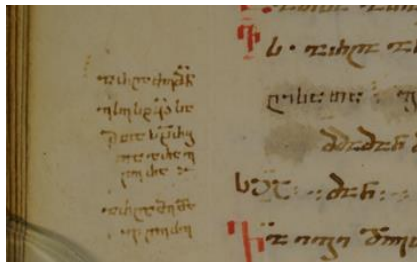
სურ. N32 (Ivir.georg. 62, 91v)

სახარების კოლოფონი

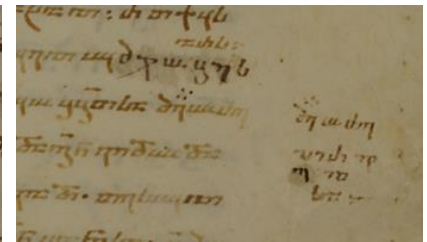
სურ. N33 (Ivir.georg. 62, 91v)

მარგინალური შენიშვნა

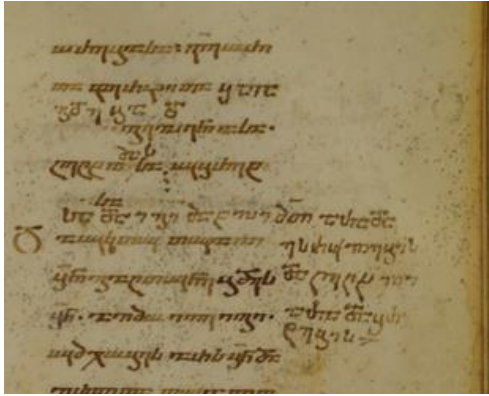
სურ. N34 (Ivir.georg. 62, 116r)

მარგინალური შენიშვნა

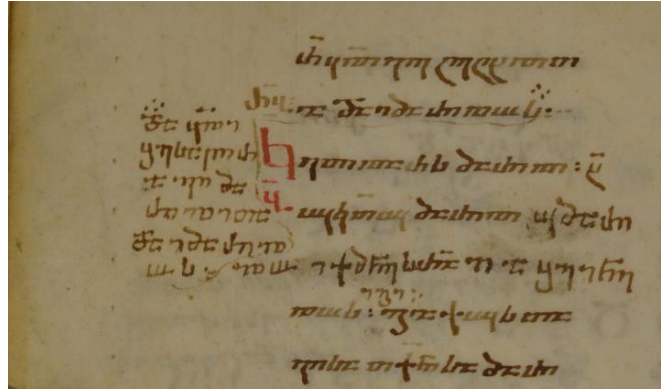

სურ. N35 (Ivir.georg. 62, 169r)

როგორც აღვნიშნეთ, ტექსტში ალაგ-ალაგ სწორებები ყავისფერი მელნითაცაა შეტანილი, რაც მხოლოდ ციფრულ ფოტოზე გაირჩევა (სურ. N36, სურ. N37), რაც ბადებს კითხვას, ხომ არ არის ეს შესწორებები შეტანილი სხვადასხვა დროს ან სხვადასხვა პირის მიერ, რაც, თავის მხრივ, ხელნაწერის ამ კუთხით შემდგომი კვლევის საჭიროების საკითხს სვამს.

სურ. N36 (Ivir.georg. 62, 122r)

სურ. N37 (Ivir.georg. 62, 123v)

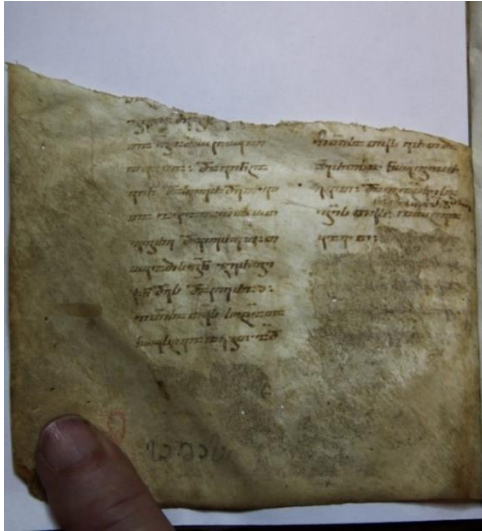
ამ კონტექტში საინტერესოა ხელნაწერის ბოლო გვერდზე (Ivir.georg. 62, 297v) შემორჩენილი გიორგი მთაწმიდლის ფრაგმენტულად მოღწეული ანდერძის განხილვაც, რომელშიც ასევე გვაქვს ჩასწორებული ადგილი, რაც, ჩვეულებრივ, გვიანდელ კორექტურად ითვლება. ცნობილია, რომ ამ ანდერძის ორი რედაქცია არსებობს (A და B; შანიძე 1923: 399–420 / 1981: 280–294) და მათ შორის განსხვავება რამდენიმე ადგილის წაკითხვაშია, კერძოდ: A რედაქციაში დასაწყისში გვაქვს „ესე წმიდად ოთხთავი ჩუენ ახლად გვთარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთათა და ბერძულთა სახარებათადა შეგვწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა“, B რედაქციის ხელნაწერებში კი ანდერძის დასაწყისი ასეთია: „ესე წმიდად ოთხთავი არათუ ახლად გვთარგმნია, არამედ ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთმე სულიერთათა და ბერძულთა სახარებათადა შეგვწამებია ფრიადითა გამოწულილვითა“.⁴⁴ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სხვაობაა ანდერძის ბოლო ნაწილში, სადაც A-ში B-სთან შედარებით წინადადებაში „გლახაკისა გიორგისთვის, ლოცვა ყავთ“ ჩამატებულია ფრაზა: „რომელმან ესე ვთარგმნე“, ან „რომელმან ესე დიდითა ლუაწლითა ვთარგმნე“; ზოგიერთ ხელნაწერში ანდერძის დაბოლოების ოდნავ განსხვავებული ვარიანტია წარმოდგენილი: „გლახაკისა გიორგისთვის თარგმანისა ლოცვა-ყავთ“.⁴⁵

ის, რაც Ivir.georg. 62-ში გიორგის ანდერძიდან შემორჩა, ასე იკითხება: „...[შე]გვწამებია [ფრიადი]თა გამოწულილვითა. და ვინცა-ვინ დასწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგ-

⁴⁴ ზოგიერთ ხელნაწერში ანდერძის რედაქტირების კვალიც ჩანს, მაგალითად, 1060 წლის კალიპოსის ოთხთავში (K-76, 310r) მისი თავდაპირველი ტექსტი, რომელიც B რედაქციისა, ისეა შესწორებული, რომ მიღებულია A-ს ტექსტი (თვალთვაძე, 2015).

⁴⁵ ანდერძების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული მოსაზრებებია გამოთქმული, რომელიც თავმოყრილია ზ. ალექსიძის ნაშრომში „გიორგი მთაწმიდლის ქართული ოთხთავის ანდერძები“ (ალექსიძე 2012: 156–174). ა. შანიძე ანდერძის ორი რედაქციიდან გიორგისეულად A ვარიანტს მიიჩნევს, რომლის მიხედვითაც გიორგის თავის თავს ოთხთავის მთარგმნელად აცხადებს (შანიძე 1981: 284–288). ა. შანიძის შეხედულებას არ იზიარებს კ. კეკელიძე, რომელსაც ავტოგრაფულად მიიჩნია ანდერძის B რედაქცია (კეკელიძე 1980: 412–413). გიორგისეულად B რედაქციას მიიჩნევს ი. იმნაიშვილიც (იმნაიშვილი 1979: 5). ზ. ალექსიძის აზრით, გამორიცხული არ არის ანდერძის ორივე (A და B) ვერსია გიორგის ეკუთვნოდეს და დაწერილი იყოს სახარების ტექსტზე მისი მუშაობის სხვადასხვა ეტაპზე (ალექსიძე 2012: 173).

რე დაწერეთ, თუ ამისგან ჯერ-გიჩნდეს დაწერაჲ, ღმრთისათჳს სიტყუათა ნუ სცვა-
ლებთ, არამედ... ღმრთისათჳს ერთმანერთსა ნუ გაჰრევთ. და გლახაკისა გიორ-
გისთჳს, რომელმან ესე ვთარგმნე,ლოცვა-ყავთ!“ (სურ. N38) და ეს ფრაგმენტი გიორ-
გი მთაწმინდლის ანდერძის იმ ვარიანტს (A) თანხვდება, რომლის მიხედვითაც
ათონელი მამა ოთხთავის ხელახალი მთარგმნელია.

სურ. N 38 (Ivir.georg. 62, 297v)

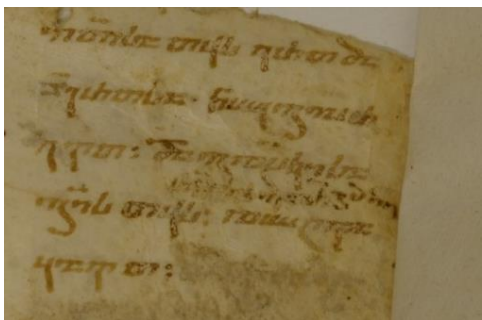
a სვეტი

- ...
11. გუწამებია [ფრღ]
 12. ითა გამოწული
 13. ლვითა: და ვინცა
 13. ვინ დასწერდეთ, ვი
 14. თა აქა ჰპოოთ,
 15. ეგრე დაწერეთ:
 16. თუ ამისგან ჯერ-გი
 17. ჩნდეს დაწერაჲ:
 18. ღთსათჳს სიტათა
 19. ნუ სცვალებთ. აჲ

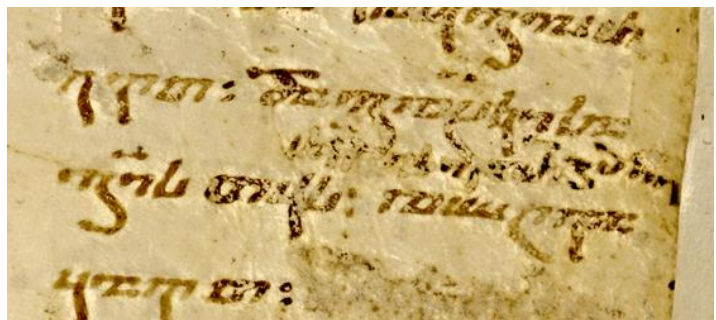
b სვეტი

- ...
11. ღთისათჳს ერთმან
 12. ერთსა ნუ გჰრ
 13. ევთ: და გლახაკისა
 14. გისთჳს, რმან ესე
 - ვთარგმნე, ლოცვა
 15. ყავთ [.
 16.
 17.
 18.
 19.]

ქვემოთ მოცემულ ფოტოზე (სურ. N39) ნათლად ჩანს, რომ ფრაზა: „რომელმან ესე
ვთარგმნე“ ტექსტში ჩამატებულია იმავე ფერის მელნით და იმავე ხელით, როგორი-
თაც არის ნაწერი მთელი ტექსტი. აქ ის მეორეული სწორების შედეგი არ არის, რაც
გვაფიქრებინებს, რომ ანდერძში ეს სიტყვები გადამწერმა წიგნის გადაწერის დროს-
ვე ჩამატა და ამგვარი ცვლილებით მან ანდერძის B ვერსია (რომელსაც დედნიდან
იწერდა და რომელშიც გიორგი ათონელი მთარგმნელად არ არის დასახელებული),
თვითონვე ჩაასწორა ისე, რომ მისი A რედაქცია მიგვეღო, რაც, თავისთავად, საინტე-
რესოა ფაქტია.

სურ. N39 (Ivir.georg. 62, 297v)

გიორგის ანდერძის Ivir.georg 62-ში შემორჩენილი ფრაგმენტის ანალიზისას ე. კვირ-
კველია, სწორედ იმ ფაქტზე დაყრდნობით, რომ ანდერძის ბოლოს ფრაზა „რომელ-

მან ესე ვთარგმნე“ იმავე ფერის მეღნით არის ჩამატებული, გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ანდერძის დასაწყისშიც B რედაქციისთვის ნიშანდობლივი წაკითხვა უნდა გვექნოდეს: „თამამად შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ იქაც ქვედა ფენის ტექსტში ეწერებოდა „ესე წმიდად ოთხთავი არათუ ახლად გვთარგმნია“ და „არა თუ“ წაშლილი იქნებოდა“ (კვირკველია 2019: 43). ეს მართლაც არ არის გამორიცხული, მაგრამ საყურადღებოა კიდევ რამდენიმე ფაქტი, რომელიც გიორგის ანდერძს უკავშირდება. უპირველეს ყოვლისა, ის, რომ Ivir.georg. 62 ხელნაწერი გიორგი ათონელის შუალედური რედაქციის ტექსტის შემცველ კოდექსთაგან (aofd) ერთადერთია, რომელსაც გიორგი ათონელის ეს ანდერძი შემოუნახავს. იენაშის და ქურაშის ოთხთავებს ანდერძი არ ერთვის, ხოლო ალავერდის ოთხთავში კი გიორგი ათონელის სხვა ანდერძია წარმოდგენილი,⁴⁶ რომელშიც აქცენტი კეთდება სახარების არა ახლად თარგმნაზე, არამედ უფრო არსებული ქართული თარგმანის რედაქციების ჰარმონიზაციასა და ტექსტის ბერძნულთან ორჯერ შეწამებაზე. რამდენად არის შესაძლებელი, რომ ერთი და იმავე ტექსტისთვის გიორგის ორი სხვადასხვა ანდერძი დაეწერა? ვფიქრობთ, რომ გამორიცხული არ არის, რადგან ეს ანდერძები ერთმანეთისგან განსხვავებულ დროს და, რაც მთავარია, სახარების ტექსტის სხვადასხვა ხარისხით ცვლილების შედეგად ჩამოყალიბებული რეცენზიებისთვის დაიწერა⁴⁷. ამ ანდერძის არსებობა Ivir.georg. 62-ში ახალ ასპექტებს წარმოშობს საკითხის შემდგომი კვლევისთვის.

მიუხედავად იმისა, რომ სტატიაში მხოლოდ ორი ხელნაწერის მაგალითი განვიხილეთ, ვფიქრობთ, მაინც გამოიკვეთა მთავარი სათქმელი: დიგიტალურმა ეპოქამ და ციფრულმა ტექნოლოგიებმა შეცვალეს არა მარტო ჩვენი ცხოვრება, არამედ ახალი სიცოცხლის დაწყების საშუალება მისცეს ძველ მანუსკრიპტებს. ჩვენი კულტურის „ხელით წერილი საგანძურის“ მცირე ნაწილის დიგიტალიზებამაც კი უკვე ნათლად დაგვანახა გაციფრულებული ხელნაწერების მნიშვნელობა კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევებისათვის.

⁴⁶ „ესე უწყოდეთ, წმიდანო მამანო, რომელნიცა მიემთხვნეთ წმიდასა ამას სახარებასა. ფრიად მართალი და წმიდად არს, მამისა ეფთჳემეს სახარებათადა შეწამებული ბერძულსა ორჯელ და ქართულსა, ყოვლითურთ უნაკლულოდ რიცხვთა და კანონითა. და განთესულნი არღარა დავწერენ ამისთვის, რამეთუ ზანდუკი მასვე მოასწავებს, და რად არს ჭირი ორკეცი, პატივიცა წიგნისა დაუშუერდებოდა. და ყოველსავე ზედა შემინდვეთ, ღმერთმან გარწმუნოს“ (A-484, 314v)

⁴⁷ ზ. ალექსიძის აზრით, „შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ ყოველი ახალი შეჯერების შედეგად შექმნილი ხელნაწერისთვის ის ანდერძს წინა ხელნაწერიდან იწერდა. ბუნებრივია, რომ თავისი ანდერძი გიორგის ზეპირად ეცოდინებოდა და მხოლოდ მცირედ ნიუანსებს თუ დაუმატებდა. მაგალითად, გააძლიერებდა წინადადებას: ახლად ვთარგმნე და ბერძნულს შევუდარეო/არა მარტო ახლად ვთარგმნე, არამედ ბერძნულსაც შევუდარეო“ (ალექსიძე 2012: 173), მაგრამ, ვფიქრობთ, არც გვიანდელ მწიგნობართა როლია უგულვებელსაყოფი, რომლებიც ზოგჯერ „თვითმჯულობით“ ცვლიდნენ არა მარტო თარგმანის, არამედ ანდერძის ტექსტსაც. საყურადღებოა ამ მხრივ ვანის ოთხთავის (A-1335) გადამწერის ცნობა: „არა თვთ-მჯულობით ჰგონოთ შეცვლაჲ სიტყუათა წმიდისა ამის სახარებისა ანუ ანდერძისათაჲ ... და მას ნუსხასა თანა ფრიადი ნაკლულევაანებაჲ აქუს, და ვჰგონებ, რომელ თვთ-სჯულებით ვიეთმე ეკადროს მას შინა შეცვლაჲ სიტყუსაჲ, გინა ანდერძისაჲ, ვიდრე მწერლისაგან განწყუნად ...“ (A-1335, 266v; იმნაიშვილი 1979: 54).

მითითებული ლიტერატურა და წყაროები

- ადიშის ოთხთავი (2003): ადიშის ოთხთავი 897 წლისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ელგუჯა გიუნაშვილმა, დარეჯან თვალთვამემ, მანანა მაჩხანელმა, ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ, ზურაბ სარჯველაძის საერთო რედაქციით. თბილისი.
- ანზანდიდი (2010): სახარება-ოთხთავის IX საუკუნის ხელნაწერი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მანანა მაჩხანელმა. თბილისი.
- ალექსიძე (2012): ზ. ალექსიძე, გიორგი მთაწმიდლის ქართული ოთხთავის ანდერძები: *ანალები* 2012, 156–174.
- ალექსიძე-ჩიტუნაშვილი და სხვ. (2017): ქართული პალიმფსესტები ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (კატალოგი, ტექსტები, ალბომი), შეადგინეს ლამარა ქაჯაიამ, ხათუნა გაფრინდაშვილმა, ციცილო გულედანმა, ნათია მიროტაძემ, დალი ჩიტუნაშვილმა, ირმა ხოსიტაშვილმა, მთ. რედაქტორები: ზაზა ალექსიძე, დალი ჩიტუნაშვილი. თბილისი.
- ბენეშევიჩი (1909–1911): Четвероевангелие в древнем грузинском переводе по рукописям 913 и 995 гг. Вып. 1-2 [სახარებად ოთხთავი ორთა კელნაწერთაგან შიგ და შუე წელთათა, გამოსცა ვლადიმირე ბენეშევიჩმან, ნაკვეთი ა (სახარებად მათჳს თავისად), ნაკვეთი ბ (სახარებად მარკოზის თავისად)]. Санктпетербургь.
- დანელია (1983): კ. დანელია, ქართული სამწერლობო ენის ისტორიის საკითხები. თბილისი.
- დანელია-სარჯველაძე (1997): კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია. თბილისი.
- თანდაშვილი-ყამარაული (2021): მ. თანდაშვილი, მ. ყამარაული, შესავალი დიგიტალურ ქართველოლოგიაში. თბილისი.
- თვალთვამე (2008): დ. თვალთვამე, რომელი რედაქციის ტექსტს შეიცავს ალავერდის ოთხთავი?: „*რელიგია*“ 2008/1, 12–20.
- (2009): დ. თვალთვამე, ევრემ მცირის კოლოფონები. თბილისი.
- (2015): დ. თვალთვამე, ოთხთავის ათონური რედაქციის უძველეს ხელნაწერებზე დართული კოლოფონები და ათონური რედაქციის ჩამოყალიბების საკითხი: *სპეკალი* 9, <http://www.spekali.tsu.ge>.
- (2019–2020): დ. თვალთვამე, ოპიზის ოთხთავის ტექსტისათვის (გაცხოველებული, კორექტირებული და რედაქტირებული ადგილები ოპიზის ნუსხაში): *ქართველური ენათმეცნიერება* VI–VII, 81–210.
- იმნაიშვილი (1949): ი. იმნაიშვილი, ქსნის ოთხთავის რედაქცია: *ლიტერატურული ძიებანი* V, 291–321.
- (1979): ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ივანე იმნაიშვილმა. თბილისი.
- იოანეს სახარება (2020): იოანეს სახარების ძველი ქართული თარგმანი, კრიტიკული ტექსტის ელექტრონული გამოცემა უძველესი ხელნაწერების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადეს ელგუჯა გიუნაშვილმა, დარეჯან თვალთვამემ, სოფიო სარჯველაძემ და თინათინ ჯიქურაშვილმა. <http://ogg.tsu.ge>.
- კველიძე (1980): კ. კველიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. თბილისი.
- კვირკველია (2019): ე. კვირკველია, სახარების XI საუკუნის ქართული ხელნაწერების კოდიკოლოგიურ-ტექსტოლოგიური ანალიზი და ოთხთავის გიორგი მთაწმინდლისეული რედაქციის ჩამოყალიბების ისტორია, სადისერტაციო ნაშრომი წარდგენილი ფილოლოგიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი. http://press.tsu.ge/data/image_db_innova/Eka%20Kvirkvelia.pdf.
- ლუკას სახარება (2016): ლუკას სახარების ძველი ქართული თარგმანი, კრიტიკული ტექსტის ელექტრონული გამოცემა უძველესი ხელნაწერების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადეს ელგუჯა გიუნაშვილმა, დარეჯან თვალთვამემ, სოფიო სარჯველაძემ და ეკა კვირკველიამ. <http://ogg.tsu.ge>.
- სარჯველაძე (2001): ზ. სარჯველაძე, წყაროსთავის ოთხთავი და ქართული ოთხთავის ეფთვიმესეული რედაქციის საკითხები: *ოსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები* 29, 109–133.
- სარჯველაძე (2003): ს. სარჯველაძე, ადიშის ოთხთავის მიმართებისათვის ოთხთავის სხვა რედაქციებთან: *ადიშის ოთხთავი 897 წლისა*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი

- დაურთეს ელგუჯა გიუნაშვილმა, დარეჯან თვალთვაძემ, მანანა მაჩხანელმა, ზურაბ სარჯველაძემ და სოფიო სარჯველაძემ ზურაბ სარჯველაძის საერთო რედაქციით. თბილისი, 15–70.
- (2010): ს. სარჯველაძე, ოთხთავის ქართული თარგმანის ერთ-ერთი უძველესი რედაქცია, ტექსტი ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული H-1240 XI საუკუნის ხელნაწერის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო სოფიო სარჯველაძემ. თბილისი.
- სარჯველაძე-თვალთვაძე (2011): ს. სარჯველაძე, დ. თვალთვაძე, სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში დაცული ტვიბერის ოთხთავის ხელნაწერი: *FOLIA CAUCASICA, Festschrift für Jost Gippert zum 55 Geburtstag*, Frankfurt am Main/Tbilisi, 99–118.
- ქაჯაია (1984): ხანმეტი ტექსტები, ნაკვეთი I, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და სიმფონია დაურთო ლამარა ჯაქაიამ. თბილისი.
- (2014): საბაწმინდური ოთხთავი (პალიმფსესტი), ტექსტი ამოიკითხა, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი სიტყვა და სიმფონია დაურთო ლამარა ქაჯაიამ. თბილისი.
- შანიძე (1945): ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წ.წ.), გამოსცა აკაკი შანიძემ (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 2). თბილისი.
- (1923/1981): ა. შანიძე, „უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო – ლიტერატურული ცნობა ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ტექსტების შესახებ მეთერთმეტე საუკუნის მწერლობაში“: *ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე* 2, 1923, 399–424 / თხზულებანი 12 ტომად, ტ. II. თბილისი 1981, 280–294.
- შანიძე (1990): მზ. შანიძე, სიტყუად ართრონთათჳს – ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი. თბილისი.
- ჩხიკვაძე და სხვ. (2018): ქართული ხელნაწერი წიგნი საზღვარგარეთ, შეადგინეს მაია კარანაძემ, ვლადიმერ კვეციამ, ლელა შათირიშვილმა და ნესტან ჩხიკვაძემ, ნესტან ჩხიკვაძის რედაქციით. თბილისი.
- ჯავახიშვილი (1923/1996): ივ. ჯავახიშვილი, ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის, *ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე* 2, 1923, 313–391 / თხზულებანი 12 ტომად, ტ. IX, თბილისი 1996, 263–352.
- ჯავახიშვილი (1926/1996): ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბილისი, 1926/თხზულებანი 12 ტომად, თ. IX, თბილისი 1996.
- Blake (1928): *The Old Georgian Version of the Gospel of Mark from the Adysh Gospels with the Variants of the Opiza and Tbet' Gospels*. Edited with a Latin Translation by Robert P(ierpont) Bl. (Patrologia Orientalis, XX/3). Paris.
- (1933): *The Old Georgian Version of the Gospel of Matthew from the Adysh Gospels with the Variants of the Opiza and Tbet' Gospels*. Edited with a Latin Translation by Robert P(ierpont) Bl. (Patrologia Orientalis, XXIV/1). Paris.
- (1933–1934): Robert P. B., „Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos“ [3], *Revue de l'Orient Chrétien*, 3.Sér. 9=29, 1933–1934, 225–271.
- Blake/Brière (1953): *The Old Georgian Version of the Gospel of John. From the Adysh Gospels with the Variants of the Opiza and Tbet' Gospels*. Edited with a Latin Translation by Robert P(ierpont) Bl. and Maurice Br. (Patrologia Orientalis, XXVI/4). Paris.
- Brière (1955): *La version Géorgienne ancienne de l'évangile de Luc, d'après les évangiles d'Adich avec les variantes des évangiles d'Opiza et de Tbet'*. Editée avec une traduction latine par Maurice Br. (Patrologia Orientalis, XXVII/3). Paris.
- Gippert (2007): *The Old Georgian Palimpsest Codex Vindobonensis georgicus 2*. Edited by Jost Gippert in cooperation with Zurab Sarjveladze and Lamara Kajaia (Monumenta Palaeographica Medii Aevi, Series Ibero-Caucasica, 1). Turnhout.
- Gippert et al. (2008–2010): *The Caucasian Albanian Palimpsests of Mount Sinai*. Edited by Jost Gippert, Wolfgang Schulze, Zaza Aleksidze, Jean-Pierre Mahé. 3 vols. (Monumenta Palaeographica Medii Aevi, Series Ibero-Caucasica, 2). Turnhout.
- Preathonian Redaction (2002): *The Old Georgian Four Gospels: Preathonian Redaction*. On the basis of the original manuscripts edited by Elguja Giunashvili, Manana Machkaneli, Sofio Sarjveladze, Zurab Sarjveladze

- and Darejan Tvaltadze, Tbilisi and Frankfurt a/M. 1999–2002, ARMAZI version by Jost Gippert. Frankfurt a/M, 7.6.2000 / 26.9.2002. <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/cinant/cinan.htm>.
- Synopsis completa (2017): *Novum Testamentum georgice. Synopsis completa. The Old Georgian Four Gospels: Complete Synopsis*. On the basis of the original manuscripts, facsimiles and editions electronically prepared by Lela Samushia and Natia Dundua within the LOEWE research cluster "Digital Humanities Hesse", Frankfurt, 2011–2014; TITUS version by Jost Gippert, Frankfurt a/M, 12.1.2017 / 9.12.2017 <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/ntkpl/ntkpl.htm>.
- Sarjeladze (2012): Sophio S., „The Problem of Establishing the Recensions of the Georgian Version of the Gospels“, in: *Textual Research on the Psalms and Gospels: Papers from the Tbilisi Colloquium on the Editing and History of Biblical Manuscripts*, edited by Christian-B. Amphoux & J. Keith Elliott with Bernard Outtier, Brill / Leiden / Boston, 167–190.
- (2021): Sophio S., „Some Issues on Old Georgian Versions and Manuscripts of the Gospel of John“, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences* 15/2, 169–174.
- Tvaltadze, 2012 – Tvaltadze D., *The Manuscripts of Georgian Translations of the Four Gospels From the Black Mountain: Textual Research on the psalms and Gospels: Papers from the Tbilisi Colloquium on the Editing and History of Biblical Manuscripts*, Edited by Christian-B. Amphoux & J. Keith Elliott with Bernard Outtier, Brill, Leiden. Boston, 2012, p. 213-229.

Цагарели (1988): Александре А. Ц., *Свѣдѣнія о памятникахъ Грузинской письменности*. I. Санктпетербургъ.

ვებგვერდები

- ARMAZI: Caucasian Languages and Cultures: Electronic Documentation (J. Gippert/ M. Tandashvili; Volkswagen-Stiftung); <https://armazi.uni-frankfurt.de>.
- <https://www.bnf.fr/en> (საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკა).
- <https://digi.vatlib.it/mss/> (ვატიკანის ბიბლიოთეკა).
- <http://www.bl.uk/manuscripts/BriefDisplay.aspx> (ბრიტანეთის მუზეუმის ბიბლიოთეკა).
- <https://www.loc.gov> (ვაშინგტონის კონგრესის ბიბლიოთეკა).
- TITUS: Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien (J. Gippert); <https://titus.uni-frankfurt.de>.

ხელნაწერები

- ხანმეტი ოთხთავი (ხეც. A-89/A-844, VII ს.)
ოპიზის ოთხთავი (Ivir.georg. 83, 913 წ.)
ჯრუჭის ოთხთავი (ხეც. H –1660, 936 წ.)
ქსნის ოთხთავი (ხეც. A-509; X ს.)
პარხლის ოთხთავი (ხეც. A – 1453, 973 წ.)
Sin.Geo. O.15 (978 წ.)
Sin.Geo. O.30/38, (979 წ.)
Sin.Geo. O.16 (X ს.);
K-176 (ქსიმ., X ს.);
S-405 (ხეც. X ს.)
ქურაშის I ოთხთავი (ხეც. A-1699, H-1886, H-1887, X ს.)
პარხლის ახალი ოთხთავი (ხეც. S-4927, X ს.)
ბერთის ოთხთავი (MS Georgian 1 ჰარვარდი, აშშ, 998 წ.)
წყაროსთავის ოთხთავი (ხეც. A-98, X ს.)
მარტვილის ოთხთავი (ხეც. S-391, X ს.)

- ტბეთის ოთხთავი (რუსეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკა, პეტერბურგი; 995 წ.)
H-1240 (ხეც. XI ს.)
ურბნისის ოთხთავი (ხეც. A-28, XI ს.)
მესტიის ოთხთავი (სიემ. 1, 1033 წ.)
პალესტინური ოთხთავი (ხეც. H-1741, 1048 წ.)
S-962, (ხეც)/K-688 (ქსიმ.1054 წ.)
ლიხაურის ოთხთავი (ხეც. Q-645, XI ს.)
ვენის ოთხთავი (ავსტრიის ნაციონალური ბიბლიოთეკის N1 ხელნაწერი, XI ს.)
A-18 (ხეც. XII ს.)
A-411 (ხეც. XVI-XVII სს.)
კალიპოსის ოთხთავი (ქსიმ. K-76, 1060 წ.)
შავი მთის (/ რუისის) ოთხთავი (ხეც. A-845, XI ს.)
ვატიკანის ოთხთავი (Vatican Iber. 1, XI ს.)
ოშკის სახარება (Ivir. georg. 62 (XI ს.)
Sin.Geo. O.19 (1074 წ.)
Jer. Geo. 49 (XI ს.)
ვანის ოთხთავი (ხეც. A-1335, XII-XIII სს.)
ეჩმიადინის ოთხთავი (ხეც. Rt XIX N 1, XII-XIII სს.)
გელათის ოთხთავი (ხეც. Q-908, XII-XIII სს.)
იენაშის ოთხთავი (სიემ. 73, XIII ს.)
ქურაშის II ოთხთავი (სვანეთი. სოფ. ქურაში, XII-XIII სს.)
საბაწმინდური ოთხთავი (ხეც. H-999.)
(1000) Monastery of Iviron 62. Four Gospels. 11th cent. 297 f. – 1099. [Manuscript/Mixed Material] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/00271050331-ma>.
(0913) Monastery of Iviron 83. Four Gospels. 913 A.D. 260 f. 913. [Manuscript/Mixed Material] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/00271050355-ma>.

New Life of Old Manuscripts – Digitized Georgian Manuscripts and Their Importance for Codicological and Textological Studies

Darejan Tvaltadze (Tbilisi)

The digital age, the development of modern technologies and the emergence of large databases have led to a drastic change in the scientific infrastructure in many fields of the Humanities, including manuscriptology. The fixation of old manuscripts in photographs and microfilms has been replaced by digitisation, which has made it possible to obtain high-quality digital photographs that have become a reliable source for the palaeographical, codicological and textological study of manuscripts.

Scientific projects that were initiated by Professor Jost Gippert at the Institute of Empirical Linguistics of Goethe University, Frankfurt, in collaboration with Georgian scholars in the late twentieth century, aiming to electronically document Georgian written sources and digitise ancient Georgian manuscripts, have proved to be crucial. It was within the framework of one such project that it became possible to fully digitise the collection of Georgian manuscripts preserved in the Iviron Monastery on Mount Athos.

The present article shows the importance of digital images for codicological and textual studies on the example of two of the Athonite manuscripts (Ivir.georg. 62 and Ivir.georg. 83) which contain the Old Georgian translation of the Gospels. Discussed are the new insights revealed as a result of the study of the digital images of these manuscripts, which open up new prospects for the further study of the history of the Georgian translation of the Gospels.

Marjory Wardrop: an Unknown Page of Her Kartvelological Endeavour

Tinatin Margalitadze (Tbilisi)

Georgia has been very fortunate to have great friends, Kartvelologists from many different countries. Friends who would fall in love with the country, its people, its culture and would contribute greatly to the popularization of the cultural heritage of Georgia. Foreign Kartvelologists have served this country in many different ways: by studying its language, literature, history, have translated Georgian literature into English, French, German and other languages of the world, have compiled dictionaries and other language resources for Georgian, etc.

Among the constellation of foreign Kartvelologists, Marjory Wardrop (1869-1909) holds a special place. Greater part of her short life was dedicated to Georgia, particularly to the translation of the mediaeval Georgian poem *The Man in the Panther's Skin* by Shota Rustaveli and she is mostly known in Georgia for this tremendous endeavour. Little was known, until recently, of her lexicographic activities, the topic which will be discussed in details in this paper¹.

Marjory's interest to Georgia was inspired by her elder brother, Oliver. Oliver Wardrop, a British diplomat, traveler and translator was Chief Commissioner of the United Kingdom in Transcaucasus and Georgia. He first arrived in Georgia in 1887 and his attitude towards this country was reflected in his book, published a year later in London *The Kingdom of Georgia. Travel in Land of Women, Wine and Song* (Wardrop, O. 1888). This very book stirred Marjory's interest in Georgia and twenty years old young woman decided to study the Georgian language. Marjory started learning Georgian with the Georgian translation of the Bible. There was no English-Georgian dictionary at that time, but she could use other dictionaries, e.g. *Georgian-Russian-French Dictionary* authored by D. Chubinashvili (1840), as she had very good command of both: Russian and French languages. It should be also mentioned that Marjory Wardrop received an excellent education of her time. While learning Georgian, Marjory started translating Georgian literature into English. On the one hand, this would assist her in learning Georgian, and, on the other hand, her translations would familiarize English readers with Georgian literature. Marjory translated and published *Georgian Folk Tales*, London, 1894

¹ This paper is a revised version of the book "English-Georgian Dictionary by Marjory Wardrop" published in 2019 to commemorate 150th anniversary of M. Wardrop's birth (Margalitadze, Odzeli 2019).

(published by Davis Nutt), *The Hermit, Legend by Prince Ilia Chavchavadze*, London 1895 (published by Bernard Quaritch). She also published *The Life of St. Nino*, which was translated in cooperation with her brother Oliver (Oxford 1900, Clarendon Press). Many of her manuscripts remained unpublished, including the greatest treasure – *The Man in the Panther's Skin*. This poem was published by Oliver Wardrop after Marjory's death in 1912, with a preface written by him, one of the best essays about *Vepkhistqaosani*.

English-Georgian Dictionary. In a letter to Oliver, dated October 31, 1892, Marjory mentions her *English-Georgian Dictionary* for the first time. “Now I have 510 entries in my *English-Georgian Dictionary*”, writes she to Oliver (Wardrop, N. 1998: 216). M. Wardrop's lexicographic activities was first mentioned in Georgia by M. Odzeli in her monograph on the history of Georgian-English literary contacts (Odzeli, 1998). She discovered a manuscript of an unfinished *English-Georgian Dictionary* by M. Wardrop, while working at the Wardrop Fund of the Bodleian Library of Oxford University. The Fund preserves an *Etymological Dictionary of the English Language* by Chambers (London, 1884), an interleaved copy of the Dictionary, which contains manuscript notes by M. Wardrop. Thus Marjory's *English-Georgian Dictionary* is incorporated in this *Etymological Dictionary*. Chambers' Dictionary has 600 pages and each page of the Dictionary is supplied with a blank page, where Marjory would write down Georgian equivalents of English headwords. In 2014 the *Etymological Dictionary* with Marjory's notes was photocopied and brought to Georgia by M. Odzeli and T. Margalitadze. The Dictionary was digitalized and published in 2019 to commemorate 150th anniversary of Marjory Wardrop's birth (Margalitadze, Odzeli 2019).

M. Wardrop began her work on the *English-Georgian Dictionary*, as is specified on the front page of the Dictionary itself, in November 1891, the same year when she embarked on the translation of *Vepkhistqaosani*. Twenty-two year old young woman started two enormous projects: translation of *The Man in the Panther's Skin* and compilation of *English-Georgian Dictionary*, almost simultaneously. On December 5, 1892 Marjory entered the 1000th word in her Dictionary, which she never finished. As for the translation of the poem, she spend 18 years correcting and perfecting it.

While working on the manuscript of Marjory's *Dictionary* there were several issues that were to be addressed: How serious was Marjory's intention to compile an English-Georgian Dictionary? Why is the Dictionary unfinished? What is the relation of the word list of the Dictionary to the poem? What does this unfinished dictionary tell us about M. Wardrop as a translator?

Digitalization of the Dictionary. Entry structure. In order to digitalize the manuscript and facilitate the study of Marjory's Dictionary, I developed the following entry structure for it. English headwords are taken from Chambers' *Etymological Dictionary*, together with the definition of the English word. Definition is important, as some English words are polysemous and it is essential to specify the polysemous meaning to which the Georgian equivalent corresponds.

E.g. **Animal** *n* [an organised being, having life, sensation, and voluntary motion] სულდგმული.

Many Georgian words, provided as equivalents of English headwords are obsolete words, they are not used in Modern Georgian. Some Georgian words are used by Marjory in their old meanings. This determined my decision to add Georgian definitions to such cases as well. Georgian definitions are marked with grey colour to show that they are added by editor and are not included in the original manuscript.

E.g. **Column** *n* [a long, round body, used to support or adorn a building] ძეგლი [ძვ. – სვეტი]

Dish *n* [a plate, a vessel in which food is served] ლანკანი [საბა - ესე არს ჭურჭელი ტაბლათა: თევში, ფეშხუმი, ბარქაში, ლაკანი, ლანკანაკი, ფიალი, ტაშტი და მისთანანი], ლაკანი, ლანგარი.

Below is given a small part of the digitalized *English-Georgian Dictionary*.

Firmament *n* [the solid sphere in which the stars were supposed to have been fixed] სამყარო

First *adj* [preceding all others in place, time or degree, most eminent] პირველი

Fish *n* [an animal that lives in water and breathes through gills] თევზი

Fisher *n* [one, who fishes, or whose occupation is to catch fish] მესათხველე [ძვ. მეთევზე]

Five *adj* [four and one] ხუთი

Flag *n* [the ensign of a ship or of troops; a banner] ალამი [ქეგლი - დროშა, ბაირალი]

Flame *n* [the gleam or blaze of a fire] ალი

Fledgling *n* [a little bird just fledged] ლაპი [ქეგლი - ზოგი ფრინველის ბარტყი], ღლაპი

[ქეგლი - ახლად გამოჩეკილი შეუზუმბლავი ბარტყი]

Fleet *n* [a number of ships in company, esp. ships of war] სტოლა [ძვ. მრავალი ნავი საბრძოლველი]

Flow *v* [to raise as a tide] მოდენა

Flower *n* [the blossom of a plant] ყვავილი

Fluter *n* [one who plays on the flute] **მგოსანი** [ქეგლი - მომღერალი-მელექსე, დამკვრელი]

Fly *n* [a small insect with two transparent wings, esp. the common house-fly] **ბუზი**

Fog *n* [a thick mist; watery vapour rising from either land or water] **ბუერი** [ქეგლი - ბინდი ძლიერი თოვის დროს], **ბური** [ქეგლი - სიციხის დროს ჰაერში დამდგარი მტვერი, რაც ჰაერს გამჭირვალობას უკარგავს], **ბორი** [ქეგლი - ჯმელი ნისლი მტვრის მსგავსი], **ბურუსი, ნისლი**

Foggy *adj* [misty; damp] **ნისლიანი**

Follow *v* [to go after or behind, to pursue] **მიყოლა, დაყოლა**

Foot *n* [the lower part or base] **ფეხი, ფერხი; foot of a mount or tree მთის ან ხის ძირი; foot-path ბილიკი.**²

Every word of the *English-Georgian Dictionary* was checked and validated in the major lexicographic sources of the Georgian language: *Explanatory Dictionary of the Georgian Language* (EDGL 1950 - 1964), *Georgian Dictionary* by Sulkhani-Saba Orbeliani (SSO 1991), the *Dictionary of the Old Georgian Language* by Ilya Abuladze (Abuladze 1973), the dictionary by David Chubinashvili (GRFD 1984) and other sources.

English-Georgian Dictionary and Rustaveli's poem. One of the issues, addressed by us was the word list of the *English-Georgian Dictionary* and its relation to *The Man in the Panther's Skin*. For this purpose, words from Marjory's Dictionary were collated with the respective passages of the poem. The fact that Marjory worked on the translation of the poem and the dictionary simultaneously, inevitably found its reflection on the word list of her dictionary. As could be expected, the greater part of words, included in the Dictionary are from *Vepkhistqaosani*. Our study has revealed that 80 per cent of dictionary words are from the poem.

To what extent was the Dictionary material used in the English translation of the poem? Marjory used about 60 percent of the English equivalents of Georgian words found in her dictionary, in the English translation of the epic.

Cited below as examples are entries from the *English-Georgian dictionary*, representing the vocabulary of *The Man in the Panther's Skin*, as well as the lines from Rustaveli's poem containing these words and Marjory's translation thereof, with the indication of relevant strophes and lines:

(1) **Firmament** **სამყარო** (*English-Georgian Dictionary*)

² The full text of the Dictionary is published on the following URL: <https://margaliti.com/Marjory-Wardrop-English-Georgian-Dictionary.pdf>

რომელმან შექმნა **სამყარო** ძალითა მით ძლიერითა 1,1

'He who created the **firmament**, by that mighty power' 1,1

(2) **Peerless უებრო** (*English-Georgian Dictionary*)

მოსამართლე და მოწყალე, მორჭმული, განგებიანი,
თვით მეომარი **უებრო**, კვლა მოუბარი წყლიანი. 32,4
just and gracious, powerful, far-seeing, himself
a **peerless** warrior, moreover fluent in speech. 32,4

(3) **General სპასპეტი** (*English-Georgian Dictionary*)

ავთანდილ იყო **სპასპეტი**, ძე ამირ-სპასალარისა 40,1
Avt'handil was **general**, son of the commander-in-chief 40,1

(4) **Cypress სარო** (*English-Georgian Dictionary*)

საროსა მჯობი ნაზარდი, მსგავსი მზისა და მთვარისა 40,2
He was more graceful than the **cypress**; his presence was like son and moon 40,2

(5) **Agile ჩაუქი** (*English-Georgian Dictionary*)

თავსა ზის პირ-მზე ავთანდილ, მქვრეტთაგან მოსანდომია,
სპათა სპასპეტი, **ჩაუქი**, ვითა ვეფხი და ლომია. 57,2
At the head sat the sun-faced Avt'handil, desirable to them
That look upon him, the **agile** leader of the hosts. 57,2

(6) **Adroit მარჯვე** (*English-Georgian Dictionary*)

მართლად ცემა, **მარჯვედ** ქნევა 20,2
striking a ball fairly and aiming **adroitly** at the mark 20,2

Equivalence of English and Georgian words of the Dictionary. Georgian words are frequently used in different contexts of Rustaveli's poem. We were interested to investigate how the English dictionary equivalents of Georgian words were applied in different contexts of the poem. Here we came across a very interesting finding: it is extremely rare that Marjory translates a Georgian word, attested in various contexts, by one and the same English equivalent from her Dictionary. Couple of examples is suffice to illustrate this point:

(7) **Brilliancy სინათლე, ელვა** (*English-Georgian Dictionary*)

თინათინს ღაწვთა ემატა **ელვა** შუქისა სამისა 1483,3
The **brilliancy** of three rays was added to T'hinat'hin's cheeks 1483,3
უგავს პირისა **სინათლე** მთვარისა მოვანებსა 106,2

The **light** of her face is like the splendor of the moon 106,2

კბილთაგან ელვა კრთებოდა 1313,2

The **flash** from his teeth quivers 1313,2

მოსრულთა პირსა შეადგა ელვა მისისა პირისა 1516,3

The **radiance** of her face rested on the faces of the new-comers 1516,3

(8) **Counsel** თათბირი (*English-Georgian Dictionary*)

თქვენი თათბირი ავიცა სხვისა კარგისა მჯობია 38,2

Even bad **counsel** from you is better than good **counsel** from another 38,2

ყოვლი თათბირი სწორია! 422,2

All **advice** is equal 422,2

მეფეო, ესე თათბირი, მომკალ, ვინ დამიწუნოსა! 778,1

O king, this is my **decision**. Slay me! If anyone can disapprove! 778,1

მივემოწმენით, თათბირნი არ კიდე გავაკიდენით 1212,1

We agreed, we prolonged not the **discussion** 1212,1

დაასკვნეს იგი თათბირი, ტარისა განაზრახები 1384,2

They resoved on that **plan** proposed by Taria 1384,2.

In the 7th example, **სინათლე**, **ელვა** are translated with the dictionary equivalent **Brilliancy**; however, in other contexts we encounter the synonymous words **light**, **flash**, **radiance**, which convey the meaning of the original exceptionally well. The translation of the poem abounds in similar examples. All these examples clearly demonstrate how finely the translator feels Rustaveli's text and with what skill she manages to find English matches for Georgian words.

Application of different English equivalents for one and the same Georgian word is sometimes determined by polysemy of Georgian words. It is truly amazing to observe how skillfully does Marjory discriminate polysemous meanings of Georgian words and select its exact correspondence. E.g. example 6 presents a dictionary entry **Adroit მარჯვე** and the corresponding line from the poem. However, **მარჯვე** in the first line of strophe 1055 of the poem does not mean “bold, able” – instead it conveys a quite different meaning: „ვატმან ხათუნ თვალად მარჯვე, არ ყმაწვილი, მაგრა მზმელი“. Accordingly, Marjory translates this sentence in the following way: “Dame P’hatman was **attractive to the eye**, not young but brisk”.

The equivalent of **beast** in the dictionary is **მხეცი**, but when **მხეცი** in the poem refers to animals killed while hunting, the word is translated with the corresponding English word **game**. **Bed** in the dictionary is represented with a single equivalent **საწოლი**, but in the first line of strophe 1166 of the poem **საწოლი** occurs with the meaning of **room**. Accordingly, it is rendered with the English word **chamber**: “Deck the chamber of the princess royal”. Such examples are very numerous in the poem, further attesting to the skill of the translator.

Above was discussed the skill of the translator to select exact English contextual equivalents of Georgian words, but even more astonishing is the analysis of her skill at the level of word entries of the *English-Georgian Dictionary*. The structure chosen for Marjory Wardrop’s Dictionary, namely the definitions supplied to the English, as well as, in a number of cases, to certain Georgian words, enabled us to adequately study the issue of equivalence of Georgian correspondences of English words. Shown below are several word-entries, which will make the reader clearly realize, how precisely Marjory Wardrop, who was still very young then, selects Georgian equivalents for the English words included in her *English-Georgian Dictionary*.

Bran *n* [the inner husks of corn sifted from the flour] **ანამტკიცი** [საბა - წმინდა ანაკვეთი; ანაკვეთი, იგივეა რაც ანაცარი]

Beam *n* [a large and straight piece of timber or iron forming one of the main supports of a building, ship] **არწივაკი** [საბა - სახლის მეორე ძელი]

Chieftain *n* [a leader or commander] **თავადი** [ძვ. მთავარასარდალი]

Column *n* [a long, round body, used to support or adorn a building] **ძეგლი** [ძვ. სვეტი]

Fleet *n* [a number of ships in company, esp. ships of war] **სტოლა** [ძვ. მრავალი ნავი საბრძოლველი]

Fury *n* [rage; madness] **სიბორგილე** [ძვ. სიგიჟე]

Gourd *n* [a large fleshy fruit; rind of a gourd used as a drinking-cup] **ოშმე** [საბა - ღვინის ამოსაღები გოგრა]

Icelfloat *n* [a large mass of floating ice] **თოში** [ქეგლი - ყინული, რომელიც მდინარეს მოაქვს გაზაფხულზე]

Insolent *adj* [haughty and contemptuous; insulting] **მოლიზღარი** [ძვ. თავხედი, უტიფარი]

Jealous *adj* [suspicious of or incensed at rivalry] ღაზო [ქეგლი - შურიანი, ბოროტი]

Lye *n* [a mixture of ashes and water for washing] ნაცარტუტა [ქეგლი - წყალში მოდუღებული ნაცარი]

Stocks *n* [an instrument in which the legs of criminals are confined] თაბალა [ძვ. ფეხის ბორკილები (დამნაშავეთათვის)]

Stole *n* [a long narrow scarf with fringed ends worn by a priest] გინგილა [საბა - დიაკვნის ოლარი; დიაკვნის სამოსის ნაწილი, მხარზე გადასაკიდი ქსოვილის გრძელი ვიწრო ნაჭერი].

How serious was Marjory's intention to compile an English-Georgian Dictionary?

We believe that M. Wardrop planned to compile a comprehensive English-Georgian Dictionary. The very fact that as a basis of her Dictionary she selected a Comprehensive Dictionary of the English Language testifies to the seriousness of her intentions. Another argument in support of this opinion is the copy of Chambers' *Etymological Dictionary* specially bound for Marjory, with a blank page supplied for each page of the English Dictionary. In the Wardrop's Fund there are preserved many English-Georgian glossaries which Marjory compiled while working on this or that Georgian text. None of these glossaries are called a dictionary, unlike the one incorporated in Chambers' Dictionary.

Why is the Dictionary unfinished? The study of the Dictionary material convinced us that Marjory was confronted with the problem, which bilingual lexicographers call the problem of equivalence and to which many scholarly papers and books are dedicated (Margalitadze, Meladze 2016). Presumably, Marjory thought that by selecting English equivalents of Georgian words, while translating the poem, she would simultaneously compile an English-Georgian Dictionary. She soon realized that this was impossible, as one and the same Georgian word had to be translated by different English contextual equivalents in the poem in order to render the meaning of the original truthfully. How could this be reflected in a dictionary entry? We believe that this fact discouraged her to continue work on the *English-Georgian Dictionary*. Probably Marjory realized that lexicography and translation may seem to be very similar activities, but in fact they are very different and cannot be pursued simultaneously.

What does the Dictionary tell us about M. Wardrop as a translator? Even though Marjory Wardrop's *English-Georgian dictionary* has remained unfinished, still in many ways it proved extremely interesting to study. The dictionary-level analysis of Georgian words with their English equivalents, and their collation with respective strophes of the poem have clearly demonstrated, how acutely and precisely does the translator perceive Georgian words, how delicate her approach to the language is, how meticulously she selects the English matches for Georgian words, and how delighted she is with the lexical riches and diversity of the Georgian language.

It must be noted that this amazing ability of Marjory to perceive the Georgian word was revealed at the initial stage of her translation of the poem, when she was yet inexperienced as a translator. Surely, in the course of years she acquired translation skills which, together with her great talent and innate ability of perceiving words, helped Marjory Wardrop produce an absolutely unique translation of the Georgian epic poem. Her translation remains unrivalled by any subsequent English translations produced in following periods of history. This amazing accuracy of her rendition enabled Marjory's translation to become the basis for numerous later translations of *The Man in the Panther's Skin* into many different languages of the world.

The grateful Georgian people reciprocated love and respect to Marjory Wardrop. When she arrived to Georgia in 1894, she was received like a queen by Georgian aristocracy, as well as by ordinary people. The lives and work of Marjory and Oliver Wardrops were studied thoroughly by Georgian scholars (Taktakishvili-Urushadze, 1965; Sharadze 1984), numerous articles have been published in the Georgian press, dedicated to them. In a small park, right in the heart of Tbilisi, a monument is erected depicting Marjory and Oliver, walking side by side with Marjory holding her translation of *Vepkhistqaosani* close to her heart.

References:

- აბულაძე, ი. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბილისი : გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1973
Abuladze, I. *Dictionary of the Old Georgian Language*. Tbilisi : Metsniereba, 1973
- თაქთაქიშვილი-ურუშაძე, ლ. მარჯორი უორდროპი. თბილისი, 1965.
Taktakishvili-Urushadze, L. *Marjory Wardrop*. Tbilisi, 1965
- ორბელიანი, სულხან-საბა. ლექსიკონი ქართული, I და II ტომი. თბილისი : გამომცემლობა „მერანი“, 1991.
[SSO] Orbeliani, S. S. *Georgian Dictionary*. In 2 volumes. Tbilisi : Merani, 1991.
- ოდელი, მ. ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის. თბილისი : თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1998.
Odzeli, M. *On the History of Georgian-English Literary Contacts*. Tbilisi : Tbilisi University Publishing, 1998.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი* (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქტორობით, 1950 - 1964). I – VIII ტომები. გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი.

[EDGL] *Explanatory Dictionary of the Georgian Language* (under the general editorship of Arn. Chikobava). I – VIII vols. Tbilisi : Mecniereba.

შარაძე, გ. *ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე*. თბილისი, 1984.
Sharadze, G. *Treasury of Happiness and Virtue*. Tbilisi, 1984

ჩუბინაშვილი, დ. *ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი* (ა. შანიძის რედაქციით). თბილისი : გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1984.
[GRFD] Chubinashvili, D. *Georgian –Russian-French Dictionary* (ed. A. Shanidze). Tbilisi : Sabtchota Sakartvelo, 1984.

Chambers's Etymological Dictionary of the English language: A New and Thoroughly Revised Edition. Edited by A. Findlatter (interleaved copy, with ms. Notes by M.S. Wardrop for an English-Georgian dictionary). London, 1884. Wardr.5.29.

Margalitzadze, T., Meladze, G. Importance of the Issue of Partial Equivalence for Bilingual Lexicography and Language Teaching. *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress: Lexicography and Linguistic Diversity*. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Publishing House, 2016. Available at: <http://euralex.org/category/publications/euralex-2016/>.

Margalitzadze, T., Odzeli, M. *English-Georgian Dictionary by Marjory Wardrop*. Tbilisi : Tbilisi University Press, 2019.

Margalitzadze, T. and Odzeli, M. ‘Lexicographic Activity of Marjory Wardrop’. *The Kartvelologist. Journal of Georgian Studies*. Tbilisi State University 2014.

Rustaveli, Sh. *The Man in the Panther's Skin*, a Close Rendering from the Georgian. Attempted by Marjory Scott Wardrop, London, 1912. Preface by O. Wardrop.

Wardrop, N. *Marjory and Oliver*. Matsne, 1992, N2 : 31-48.

Wardrop, O. *The Kingdom of Georgia. Travel in Land of Women, Wine and Song*. London, 1888, Sampson Low, Marston, Searle and Revington.

მარჯორი უორდროპის ქართველოლოგიური მოღვაწეობის უცნობი ფურცელი

თინათინ მარგალიტაძე (თბილისი)

საქართველოს ყოველთვის ჰყავდა გამორჩეული მეგობრები. ისინი, სხვადასხვა ეროვნების ქართველოლოგები, ჩამოდიოდნენ ამ ქვეყანაში, უყვარდებოდათ იგი, მისი ხალხი, მისი კულტურა და დიდი წვლილი შეჰქონდათ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაციის საქმეში. უცხოელი ქართველოლოგების თანავარსკვლავედში განსაკუთრებული ადგილი უკავია მარჯორი უორდროპს (1869-1909). მისი ხანმოკლე სიცოცხლის დიდი ნაწილი საქართველოს უკავშირდება, კერძოდ კი „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნას და მას საქართველოში, უპირველეს ყოვლისა, ამ უდიდესი ღვაწლის გამო იცნობენ და აფასებენ. ბოლო დრომდე ცოტა რამ იყო ცნობილი მ. უორდროპის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობის შესახებ, რასაც დეტალურად განვიხილავ ამ სტატიაში³.

მარჯორი უორდროპის ლექსიკოგრაფიული მასალების შესახებ პირველი ინფორმაცია ქართულ სამეცნიერო სივრცეში 1998 წელს გამოჩნდა, როდესაც პროფესორმა მარიკა ოძელმა გამოაქვეყნა მონოგრაფია ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობების ისტორიის შესახებ (ოძელი 1998). ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდროპების ფონდში მუშაობისას, მან მიაგნო მარჯორის დაუსრულებელი „ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის“ ხელნაწერს, რომელიც აღწერა ხსენებულ მონოგრაფიაში. 2014 წელს მ. ოძელმა და თ. მარგალიტაძემ საქართველოში ჩამოიტანეს მარჯორი უორდროპის „ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის“ მასალების ფოტოასლები. ლექსიკონი გაციფრდა და ორენოვანი ინგლისურ-ქართული კომენტარებით გამოქვეყნდა 2019 წელს მ. უორდროპის დაბადების 150 წლისთავის აღსანიშნავად (მარგალიტაძე, ოძელი 2019).

ლექსიკონის სატიტულო ფურცლიდან ვიგებთ, რომ მ. უორდროპს თავის „ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონზე“ მუშაობა 1891 წლის ნოემბერში დაუწყო, სწორედ იმ წელს, როდესაც იგი შეუდგა „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნას. ამდენად ირკვევა, რომ ოცდაორი წლის ახალგაზრდა ქალმა ერთდროულად წამოიწყო ორი უმნიშვნელოვანესი პროექტის განხორციელება: „ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის“ შედგენა და „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა. 1892 წლის 5 დეკემბერს მარჯორიმ მე-1000 სიტყვა ჩაწერა თავის ლექსიკონში და მასზე მუშაობა აღარ გაუგრძელებია, ლექსიკონი დაუსრულებელი დარჩა. „ვეფხისტყაოსნის“ კი იგი 18 წელი თარგმნიდა და მუდმივად მუშაობდა ტექსტის დახვეწასა და გაუმჯობესებაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ მარჯორი უორდროპის „ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი“ დაუსრულებელია, მისი შესწავლა მრავალი თვალსაზრისით აღმოჩნდა საინტერესო.

³ ეს სტატია არის გადამუშავებული ვერსია წიგნისა „მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი“, რომელიც 2019 წელს გამოიცა მ. უორდროპის დაბადების 150 წლისთავის აღსანიშნავად (მარგალიტაძე, ოძელი 2019).

ლექსიკონის დონეზე ცალკეული ქართული სიტყვებისა და მათი ინგლისური ეკვივალენტების ანალიზმა და შედარებამ პოემის შესაბამის სტროფებთან, თვალნათლივ დაგვანახა თუ როგორ ფაქიზად გრძნობს ქართულ სიტყვას მთარგმნელი, როგორი სათუთია მისი დამოკიდებულება ენისადმი, როგორი სიზუსტით არჩევს ქართული სიტყვების ინგლისურ შესატყვისებს, როგორი აღტაცებულია იგი ქართული ენის ლექსიკური სიმდიდრითა და მრავალფეროვნებით.

აღსანიშნავია, რომ მარჯორის ეს საოცარი ნიჭი ქართული სიტყვის აღქმისა, ვლინდება „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნის საწყის ეტაპზე, როდესაც იგი ჯერ კიდევ გამოუცდელია როგორც მთარგმნელი. ცხადია, წლებმა მოიტანა დიდი ოსტატობა, რამაც, დიდ ნიჭთან და ქართული სიტყვის სიღრმისეული წვდომის უნართან ერთად, მარჯორი უორდროპს შეაქმნევინა ქართული პოემის სრულიად უნიკალური თარგმანი. ამ ნაშრომს დღესაც ვერ შეეძრება პოემის ვერც ერთი მომდევნო ეპოქებში შექმნილი ინგლისური თარგმანი. სწორედ ასეთი სიზუსტის გამო იქცა მარჯორის თარგმანი „ვეფხისტყაოსნის“ სხვა ენებზე შექმნილი არაერთი თარგმანის საფუძვლად.

პროგრამა „ლექსიკოგრაფი“ – ლექსიკოგრაფიული სამუშაოების მართვის ინსტრუმენტი

ქეთევან დათუკიშვილი, ნანა ლოლაძე, მერაბ ზაკალაშვილი (თბილისი)

1. შესავალი

უკანასკნელ ათწლეულებში მიმდინარე პროცესებმა – ტექნოლოგიურმა ნახტომმა, ახალმა ინფორმაციულ-საკომუნიკაციო პარადიგმამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ლექსიკოგრაფიაზე. იგი აღმოჩნდა სრულიად ახალი შესაძლებლობების, განსხვავებული „ციფრულ გარემოსა“ და ახალი ამოცანების წინაშე. ეს ვითარება მოითხოვს ტრადიციული ჩარჩოებიდან გასვლას და დარგის მიზნებისა და ამოცანების ახლებურად გადააზრებას. ამდენად, ლექსიკოგრაფია დღეს თვითგამორკვევის პროცესშია, რასაც ს. ტარპმა იდენტობის კრიზისი უწოდა (“identity crisis”) [Tarp, 2009]. შესაბამისად, არ ცხრება პოლემიკა ლექსიკოგრაფიის სტატუსის, მისი ადგილისა და როლის განსაზღვრის ირგვლივ [Tarp, 2012, 2018, Adamska-Sałaciak, 2019/2021].

თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის ყურადღების ცენტრშია სამი ურთიერთდაკავშირებული ასპექტი: ინფორმაცია, მასზე წვდომა და მომხმარებელი. ეს კი ლექსიკონების შემდგენლებისაგან მოითხოვს სტრატეგიების გადახედვას ლექსიკოგრაფიული წყაროების დამუშავების, ინფორმაციის შინაარსის განსაზღვრისა და ახალი ტიპის მომხმარებელთან ურთიერთობის თვალსაზრისით [Bergenholtz, Bothma, 2012, Fuertes-Olivera, Tarp, 2011]. ახლებურად დაისვა სიტყვის ლექსიკოგრაფიულ დამუშავებასთან დაკავშირებული მრავალი თეორიული და პრაქტიკული საკითხი. მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, სპეციალისტები თანხმდებიან, რომ აქცენტი უნდა გაკეთდეს მოთხოვნებზე, რომლებსაც თანამედროვე მომხმარებელი უყენებს ლექსიკონებს. მომხმარებელს ესაჭიროება ლექსიკონის მეშვეობით ტექსტი გაიგოს, შექმნას ან გადათარგმნოს, ანდა შეიძინოს ცოდნა. ეს განსაზღვრავს ლექსიკონების ფუნქციებსა და დანიშნულებას. ასევე კამათს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ამ ამოცანების ეფექტურად გადაჭრა შეუძლებელია კომპიუტერული ტექნოლოგიების გამოყენების გარეშე.

ამ მიმართულებით მუშაობამ გასული საუკუნის ბოლო ათწლეულებში პირველი შედეგი გამოიღო, გაჩნდა ტრადიციული ბეჭდური ლექსიკონების ციფრული ვერსიები და ელექტრონული ლექსიკონები, რამაც დასაბამი მისცა ახალ მიმართულებას – კომპიუტერულ ლექსიკოგრაფიას.

დღეს ეს სამუშაოები ახალ საფეხურზეა ასული. ლექსიკოგრაფიული მუშაობა ორი მიმართულებით ვითარდება, ესაა ენობრივ კორპუსებზე დაფუძნებული ლექსიკონების შედგენა და ლექსიკურ მონაცემთა ბაზების შექმნა. ამ სამუშაოების უზრუნველყოფისათვის შექმნილია და იქმნება სხვადასხვა დანიშნულების არაერთი პროგრამული ინსტრუმენტი. ამ ტიპის სამუშაოები აქტიურად მიმდინარეობს საქართველოშიც.

2. პროგრამა „ლექსიკოგრაფის“ აღწერა

ერთ-ერთ ამგვარ ინსტრუმენტს წარმოადგენს პროგრამა „ლექსიკოგრაფი“, რომელიც შეიქმნა „ლინგვისტური ტექნოლოგიების ჯგუფში“. „ლექსიკოგრაფი“ უზრუნველყოფს ლექსიკოგრაფიული სამუშაოების წარმართვას ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენებით. მისი საშუალებით შესაძლებელია როგორც ბეჭდური, ისე ელექტრონული ლექსიკონების მომზადება და გამოცემა. ამ პროგრამის საშუალებით შექმნილია ქართული ენის სასწავლო განმარტებითი ლექსიკონი – „ქართული ლექსიკონი“, რომელიც გამოიცა ორი განსხვავებული ფორმატით:

- ბეჭდური – „ქართული ლექსიკონი“, თბილისი, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2014;
- ელექტრონული – <https://www.ganmarteba.ge/> 2019.

აღსანიშნავია, რომ ორივე ლექსიკონი მომზადდა უშუალოდ პროგრამული ინსტრუმენტით, ისე, რომ მას საფუძვლად არ დასდებია რომელიმე ბეჭდური ან ელექტრონული გამოცემა. ეს არის ამგვარი ინსტრუმენტით ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის შექმნის პირველი ცდა.

პროგრამა „ლექსიკოგრაფით“ შესაძლებელია სალექსიკონო მასალის განთავსება მონაცემთა ბაზის სახით, რაც საშუალებას იძლევა ეფექტურად წარიმართოს მასალის დამუშავებისა და ტექსტის რედაქტირების პროცესები. გარდა ამისა, პროგრამით შესაძლებელია სხვადასხვა ტიპის ლექსიკონის მომზადება ნებისმიერი ფორმატით.

პროგრამა შედგება ორი ნაწილისაგან: მონაცემთა ბაზის რედაქტორისა და ფორმატის რედაქტორისაგან. მას აქვს აგრეთვე სპეციალური ფუნქცია სამუშაოს ადმინისტრირებისათვის.

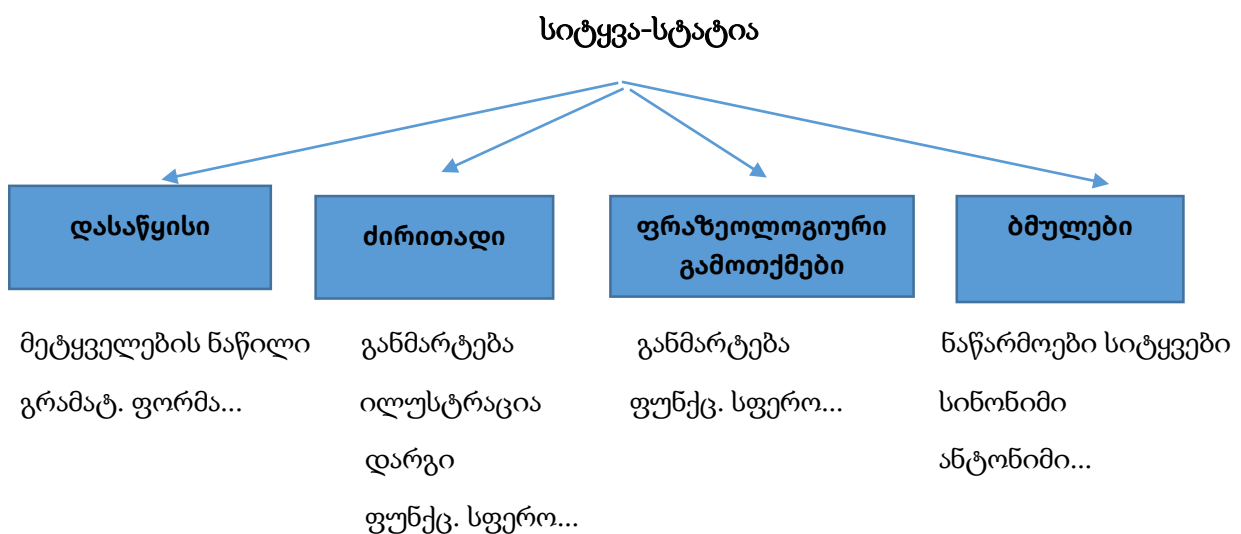
2.1 მონაცემთა ბაზის რედაქტორი

მონაცემთა ბაზა ეფუძნება სალექსიკონო სტატიის კონცეპტუალურ მოდელს: განისაზღვრა სტატიის სტრუქტურული ერთეულები (კომპონენტები) და მათი ურთიერთმიმართება. კერძოდ, გამოიყო შემდეგი კომპონენტები: განმარტება, ილუსტრაცია, მეტყველების ნაწილი, ფუნქციონირების სფერო, დარგი და სხვ.

სალექსიკონო სიტყვა-სტატიაში ეს კომპონენტები წარმოდგენილია გარკვეული მიმდევრობით. მონაცემთა ბაზაში შეყვანილ სტრუქტურირებულ ინფორმაციას პროგრამა გარდაქმნის ავტომატურად და ვიღებთ სიტყვა-სტატიას. იმისათვის, რომ პროგრამამ შეძლოს ამ ოპერაციის შესრულება, აღნიშნული კომპონენტები ერთიანდება გარკვეულ სექციებში, რომლებიც ქმნის მონაცემთა ბაზის კიდევ ერთ სტრუქტურულ ერთეულს. სექციას ვუწოდებთ კომპონენტების ერთობლიობას, რომელიც უზრუნველყოფს სიტყვა-სტატიაში განთავსებული ინფორმაციის (კონტენტის) დალაგებას განსაზღვრული მიმდევრობით. გამოიყო შემდეგი სახის სექციები: 1) დასაწყისი, 2) ძირითადი, 3) ფრაზები და 4) ბმულები. თითოეულ სექციას აქვს თავისი კომპონენტები; ზოგი კომპონენტი მეორდება სხვადასხვა სექციაში, მაგალითად, მეტყველების ნაწილი უმეტესად მოცემულია დასაწყისში, მაგრამ ის შეიძლება იყოს ძირითად სექციაშიც, განმარტება მოცემულია ძირითადშიც და ფრაზებშიც და ა. შ. თითოეული კომპონენტი განთავსებულია მონაცემთა ბაზის ცალკე ველში.

სექციაში **დასაწყისი** მოცემულია შემდეგი კომპონენტები: მეტყველების ნაწილი, გრამატიკული ფორმა (სახელებისათვის – მხოლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, ზმნებისთვის – სხვადასხვა გვარისა და ქცევის ფორმები მხოლობითი რიცხვის მესამე პირში), ფუნქციონირების სფერო და ა. შ.; სექციაში **ძირითადი** წარმოდგენილია შემდეგი კომპონენტები: განმარტება; ილუსტრაცია; ფუნქციონირების სფერო, დარგი და ა.შ.; სექციაში **ფრაზები** გვაქვს კომპონენტები: განმარტება, ფუნქციონირების სფერო და ა.შ.; სექციაში **ბმულები** მიეთითება, რომელ სტატიაზე უნდა გაიგზავნოს ესა თუ ის ინფორმაცია. ბმულების საშუალებით ხდება გადასვლა ერთი ფუმიდან წარმოებულ სხვადასხვა სიტყვაზე, სინონიმებზე, ანტონიმებზე და სხვ. გვაქვს სავალდებულო და არჩევითი (ფაკულტატიური) სექციები და კომპონენტები. მაგალითად, სექცია **ძირითადი** სავალდებულოა, **ფრაზები** კი – არჩევითი; მეტყველების ნაწილის კომპონენტი სავალდებულოა, ფუნქციონირების სფეროსი – არჩევითი და ა. შ.

სიტყვა-სტატიის სტრუქტურა შეიძლება წარმოვადგინოთ სქემის სახით:

ლექსიკონზე მუშაობის პროცესში სექციას შეიძლება დაემატოს კომპონენტები, რაც აისახება პროგრამულ ინსტრუმენტში შესაბამისი ველების სახით.

მონაცემთა ბაზაში მასალის შესაყვანად პროგრამას აქვს მოხერხებული სამუშაო ინტერფეისი, რომელიც ლექსიკოგრაფს აძლევს საშუალებას შეიყვანოს სიტყვა-სტატიის მონაცემები შესაბამისი ველების მიხედვით.

მონაცემთა ბაზის დამუშავება ბაზის რედაქტორის საშუალებით ხდება შემდეგნაირად: სიტყვის ასაკრეფ ფანჯარაში შესაძლებელია სიტყვის ან მისი დასაწყისი ასოების აკრეფა და გამოჩნდება ანბანური რიგზე დალაგებული მეთაური სიტყვები.

სტატუსი	ომონ	აქტი
▶ ბროკერი	0	☒
ბროლი	0	☒
ბრომი	0	☒
ბრომიანი	0	☐
ბროხეი	0	☒
ბროხეილური	0	☒
ბროხეიტი	0	☒
ბროში	0	☒
ბროშურა	0	☒

მეთაური სიტყვის არჩევის შემთხვევაში გამოდის მისი შემადგენელი სექციები. მაგალითად, სიტყვა „ანკესის“ შესახებ ინფორმაცია „ლექსიკოგრაფში“ მოცემულია ამგვარად:

სტატუსი	ომონ	აქტი
▶ ანკესი	0	☒
*	0	☒

ტიპი	პოლ	აქტიური
▶ დასაწყისი	0	☒
ძირითადი	1	☒
ძირითადი	2	☒
ფრაზები	0	☒
*	0	☒

თითოეული სექციის არჩევის შემთხვევაში გამოდის მისი კომპონენტები, რომლებიც წერია შესაბამის ველებში.

დასაწყისი

მეტყველების ნაწილი	არსებითი სახელი
ნათესაობითი	ანკესის

პირველი პოლისემიური მნიშვნელობა

განმარტება	თევზის საჭერი წვრილი კაუჭი
ილუსტრაცია	ანკესზე ჭიყვლა დაამაგრა

მეორე პოლისემიური მნიშვნელობა

განმარტება	თევზსაჭერი მოწყობილობა. შედგება ხის გრძელი ჯოხის, ლარი
+განმარტებიდან ქვესტატის (პ. ბმული)	ანესი0+ 1+ თევზის საჭერი წვრილი კაუ
ტექსტი განმ. ლინკისთვის	ანკესისგან
ილუსტრაცია	ანკესით თევზაობა
სემანტიკური ველი	ტექნოა

ფრაზეოლოგიური გამოთქმები

განმარტება	მოატყუებს, შეაცდენს
ფრაზა	ანკესზე წამოაგებს

ზოგიერთ ველში შესაყვანი ინფორმაცია არის ზღვრული, შესაძლებელია წინასწარ განისაზღვროს ყველა ის ერთეული, რომლებიდანაც უნდა აირჩეს კონკრეტული სიტყვა-სტატიის შესაბამისი ვარიანტი. ამგვარი ველებისათვის წინასწარ მზადდება ასარჩევი ვარიანტების ჩამონათვალი. ლექსიკოგრაფს არ უხდება საჭირო ინფორმაციის აკრეფა, არამედ მას შეიყვანს შესაბამისი სიიდან. მაგალითად, მეტყველების ნაწილის ველში არის ჩამონათვალი: არსებითი სახელი, ზმნა, ზმნიზედა, შორისდებული და ა. შ. ფუნქციონირების სფეროს ველს აქვს შემდეგი ჩამონათვალი: ალერსობითი, დამცირებითი, ვულგარული, ირონიული და ა. შ.

მონაცემთა ბაზაში შეიძლება იყოს იმგვარი ინფორმაცია, რომელიც გამოცემულ ლექსიკონში არ აისახება, მაგრამ საჭიროა მასალაზე მუშაობისას. მაგალითად, „ლექსიკოგრაფის“ მონაცემთა ბაზაში არის კომპონენტი „სემანტიკური ველი“. ეს ინფორმაცია საბოლოო ტექსტში არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ სალექსიკონო სტატიებზე მუშაობისას მონაცემები სწორედ სემანტიკური ველების მიხედვით მზადდებოდა და რედაქტირდებოდა. შესაძლოა აგრეთვე გარკვეული მონაცემების შენახვა ბაზაში სარედაქციოდ. ის სტატიები, რომლებიც უკვე დამუშავებულია და მომზადებულია გამოსაცემად, აქტიურდება შესაბამისი სიმბოლოს (✓) ჩართვით. ხოლო ის სტატიები ან სექციები, რომელთა გამოქვეყნება ამ კონკრეტული გამოცემისათვის არ ივარაუდება, არ აქტიურდება.

საღიგობრივო მასალის ამგვარად მომზადება იძლევა ინფორმაციის ავტომატურად მოძიებისა და მართვის საშუალებას, რაც აადვილებს განმარტებების შექმნის პროცესს. შესაძლებელია საღიგობრივო სტატიების კლასიფიკაცია ყველა იმ პარამეტრის მიხედვით, რომლებიც ენიჭება ამა თუ იმ სექციასა თუ კომპონენტს. მაგალითად, მასალა შეიძლება გაიფილტროს მეტყველების ნაწილების, ფუნქციონირების სფეროს და სხვ. მიხედვით. შეიძლება მოვიძიოთ ყველა სტატია, რომლებსაც აქვთ გადატანითი მნიშვნელობა ან სტატიები, რომლებსაც ახლავს ფრაზეოლოგიური გამოთქმები და ა. შ. ამგვარად, ლექსიკოგრაფს აქვს სასურველი მასალის მოძიებისა და რედაქტირების საშუალება. ეს ხელს უწყობს მსგავსი ინფორმაციის ერთგვაროვნების დაცვას დიდი მოცულობის საღიგობრივო ტექსტებში.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამგვარი მონაცემთა ბაზები არის კარგი საშუალება სამეცნიერო კვლევებისათვის; შესაძლებელია მონაცემთა კლასიფიკაცია სხვადასხვა გრამატიკული თუ სემანტიკური ნიშნის მიხედვით და, რაც მთავარია, პროგრამა იძლევა ამ მონაცემთა სტატისტიკური კვლევის საშუალებას.

2.2. ფორმატის რედაქტორი

ფორმატის რედაქტორი უზრუნველყოფს ლექსიკონის ფორმატის შექმნას. შესაძლებელია შემდეგი ოპერაციების შესრულება:

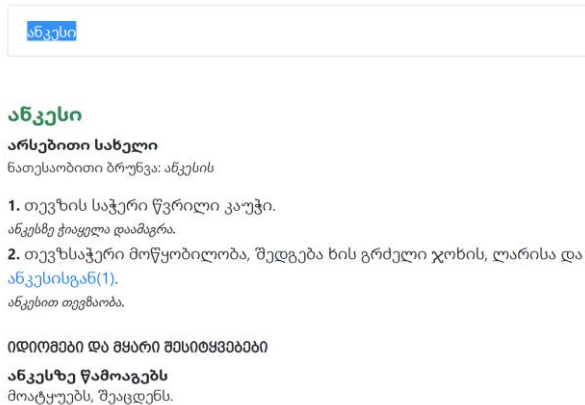
- სექციების დალაგება ნებისმიერი თანამიმდევრობით;
- კომპონენტების დალაგება ნებისმიერი თანამიმდევრობით;
- თითოეულ ველში განთავსებული ინფორმაციისათვის სხვადასხვა სტილის მინიჭება (შრიფტის ზომა, ფერი...);
- თითოეულ ველში განთავსებული ინფორმაციის წინ სპეციალური სიმბოლური ნიშნების ჩასმა და ა. შ.

ლექსიკონისათვის გარკვეული ფორმატის შექმნის შემდეგ შესაძლებელია მონაცემთა ბაზაში არსებული მთელი მასალის ავტომატურად წარმოდგენა ამ ფორმატის შესაბამისად. ფორმატირების რედაქტორით შევქმენით „ქართული ლექსიკონის“ ორი განსხვავებული ფორმატი: ერთი – ბეჭდური და მეორე – ელექტრონული გამოცემისთვის.

მაგალითისთვის წარმოვადგინოთ სიტყვა-სტატიას „ანკესი“. ბეჭდურ ლექსიკონში იგი მოცემულია ამგვარად:

ანკესი ანკესის 1. თევზის საჭერი წვრილი კაუჭი. ანკესზე ჭიყყელა დაამავრა. 2. თევზსაჭერი მოწყობილობა, შედგება ხის გრძელი ჯოხის, ლარისა და ანკესისგან (1). ანკესით თევზაობა. © ანკესზე წამოაგებს მოატყუებს, შეაცდენს.

ელექტრონულ ლექსიკონში ეს სიტყვა-სტატია სხვაგვარი დიზაინით არის წარმოდგენილი:

2.3. სამუშაოს ადმინისტრირება

პროგრამა „ლექსიკოგრაფი“ იძლევა სამუშაოს ადმინისტრირების კარგ საშუალებას. იგი განთავსებულია ინტერნეტში და ლექსიკოგრაფებს შესაძლებლობა აქვთ იმუშაონ ნებისმიერი ადგილიდან. ამასთან, უფლებები განსხვავებულია: ზოგ ექსპერტს აქვს მხოლოდ ბაზის გარკვეული მონაკვეთის რედაქტირების უფლება, ზოგს – მხოლოდ მასალის ნახვისა, ზოგს კი – მთელ ბაზასთან მუშაობისა. ამგვარად განაწილებული უფლებებით შესაძლებელია სამუშაო პროცესის ეფექტურად მართვა.

3. სამომავლო გეგმები

პროგრამა „ლექსიკოგრაფი“ შეიქმნა ერთი კონკრეტული გამოცემის მოსამზადებლად, მაგრამ მისი გამოყენება შესაძლებელია ნებისმიერი ტიპის ლექსიკონისთვის.

სამომავლოდ ვგეგმავთ უნივერსალური ინსტრუმენტის შექმნას, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება სხვადასხვა ტიპისა და დანიშნულების ლექსიკონების სტრუქტურული თავისებურებანი. უნივერსალური ინსტრუმენტით შესაძლებლობა იქნება მომზადდეს განმარტებითი, თარგმნითი, ორთოგრაფიული და სხვა ტიპის ლექსიკონების როგორც ბეჭდური, ისე ელექტრონული გამოცემები.

ლიტერატურა

- Adamska-Salaciak A., *Lexicography and theory: Clearing the ground*, International Journal of Lexicography, 2019, Vol. 32, No. 1, 1–19, <https://academic.oup.com/ijl/article/32/1/1/5098422> by guest on 25 October 2021
- Bergenholtz H. Theo J. D Bothma, 2012. Needs-adapted Data Presentation in e-Information Tools., <https://www.researchgate.net/publication/269868931>, pp. 53-77
- Fuertes-Olivera P. A. Tarp S., 2011, *Lexicography for the third millennium: Cognitive-oriented specialized dictionaries for learners*, *Ibérica* 21 (2011) [Electronic resource: pp.141-162]

Tarp S., 2009, Beyond Lexicography: Neo Vision and Challenges in the Information Age// H. Bergenholtz, S. Nielsen & S. Tarp (Eds.) Lexicography at a Crossroads: Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow. Bern: Peter Lang, 2009, Pp. 17-32

Tarp, S. 2008. Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge: General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography. Tu'bingen: Max Niemeyer.

Tarp, S. 2018. 'Lexicography as an Independent Science?' In Fuertes-Olivera, P. (ed.) The Routledge Handbook of Lexicography. London and New York: Routledge, pp. 19-33

Tarp, S., 2012, Do We Need a (New) Theory of Lexicography, <https://www.researchgate.net/publication/272775583>

დათუკიშვილი ქ., ლოლაძე ნ., ზაკალაშვილი მ., ლექსიკოგრაფიული სამუშაოების ორგანიზება და მართვა თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით (პროგრამა „ლექსიკოგრაფი“), ბათუმის I საერთაშორისო სიმპოზიუმი ლექსიკოგრაფიაში, ბათუმი, 2010

დათუკიშვილი ქ., ლოლაძე ნ., ზაკალაშვილი მ., ქართული ენის ელექტრონული ლექსიკონის შედგენის პრინციპებისათვის, საერთაშორისო კონფერენცია – ენა და თანამედროვე ტექნოლოგიები, თბილისი, 2015

დათუკიშვილი ქ., ლოლაძე ნ., ქართული ენის ელექტრონული განმარტებითი ლექსიკონი, ენა და თანამედროვე ტექნოლოგიები V, თბილისი, 15-17 დეკემბერი, 2019

ლოლაძე ნ., მნიშვნელობის ანალიზი და კომპიუტერული ლექსიკოგრაფია, სამეცნიერო კონფერენცია ბუნებრივ ენათა დამუშავება, თბილისი, 2004

The Program “Lexicographer” – A Tool for the Management of Lexicographic Activities

Keteven Datukishvili, Nana Loladze, Merab Zakalashvili (Tbilisi)

The [Linguistic Technologies Group](#) has created a program “Lexicographer” which ensures the implementation of lexicographic activities by means of digital technologies. The program enables the creation of dictionaries and their publication in printed and electronic formats. Based on this program, we have created an explanatory dictionary of the Georgian language, “The Georgian Dictionary“, which is published in two formats:

- **printed:** “The Georgian Dictionary“, Tbilisi: Bakur Sulakauri Publishing House 2014
- **electronic:** <https://www.ganmarteba.ge/> 2019.

The program consists of two parts: a database editor and a format editor. In addition, it has a special function for the administration of activities.

The database relies on a conceptual model embracing the following components of a dictionary unit: definition, illustrative example, part of speech, field of usage, field of science etc. Certain components are united in sections. A section is a unity of components which ensures a certain fixed order of information (content) referring to the dictionary unit. There are three different sections: the beginning section; the main section; phrases and links.

The beginning section embraces the following components: part of speech, grammatical forms (for nouns: singular number, genitive case; for verbs: forms of different voice and version in the third person, singular number), the field of usage and so on. The main section includes the following components: definition, illustrative example, the field of functioning, the scientific field of usage and so on. The section of phrases embraces the following components: definition, the field of usage etc; the section of links points out the lexical unit to which this or that information should be attached. The links enable a transfer from the lexical unit to the words derived from the same stem, synonyms, antonyms and so on.

In the database, the components of the dictionary units are given in separate fields. This structuring of the material enables automatic search and management of information. All this facilitates the process of working with the dictionary. Besides, the database is extremely useful for scientific research, for instance, regarding statistical analyses.

The format editor of the program “Lexicographer” ensures the creation of the format of the dictionary. It enables the following operations: ordering of sections or components; selection of different styles (font size, colour...) for the information provided in different fields, the usage of symbols and so on.

The program “Lexicographer” also facilitates the administration of activities. It is uploaded to the internet. Hence, lexicographers have the opportunity to work with the dictionary from any place. Using a special function, they can implement efficient management of the work process.

The program “Lexicographer” is intended to be used for the creation of a universal tool that will embrace structural peculiarities of dictionaries of various types and functions. This universal tool will enable the compilation of explanatory, translation, orthographic and other types of dictionaries to be published in both printed and electronic forms.

Old Georgian “Suffixaufnahme” revisited

Jost Gippert (Frankfurt / Hamburg)

The German term “Suffixaufnahme”, first introduced by Franz Nikolaus Finck in his famous “Haupttypen des Sprachbaus” (1910: 141), is used to denote a peculiar characteristic of the nominal inflection of Old Georgian, namely, the extension of adnominal genitives by the case ending of the head noun they determine. Although the phenomenon has been dealt with in many grammatical treatises of the Georgian language, the rules of its application and their exceptions have not yet been clarified entirely, and some important questions are still open. Having the huge textual tradition of Georgian since the beginning of its literacy at hand in digital form, in the TITUS¹ and GNC² corpora, and having more and more online access to original manuscripts and to rare literature, these questions can now be addressed with much more chance of reliability, including statistical analyses that were never possible before.

With the present paper, we start a series of investigations that are meant to cast new light on the phenomenon of “Suffixaufnahme” and its specifics. We will begin with a survey of the treatment of “Suffixaufnahme” in the linguistic literature on Georgian from its beginning to the present day, with special emphasis on the linguistic material used for illustration.

I. The beginning: “double rapport”

1. When on 11 December 1842, the German linguist Franz Bopp read at the Berlin Academy of Sciences his famous lecture on the presumed affinity of Georgian to the Indo-European language family, he made his listeners aware of a peculiar “curiosity” of the Caucasian language concerning the use of the genitive case:³

Ehe wir die Theorie der Casusbildung verlassen, muß ich noch auf eine merkwürdige syntaktische Erscheinung aufmerksam machen, wonach im Georgischen die Genitive, sowohl des Singulars als des Plurals, wenn sie dem regierenden Worte nachfolgen, ihrer eigenen Casus-Endung in der Regel noch die Endung des regierenden Wortes beifügen. Der Nom. und Acc. sing., da sie keine Casusflexion haben, können natürlich auch keine Endung dem regierten Worte mittheilen. Beispiele anderer Casus sind: გვამისა ქრისტესისა *gvamisa k'ristesisa* des Körpers

Before we leave the theory of case formation, I must draw the attention to a curious syntactic phenomenon, according to which in Georgian the genitives, both of the singular and the plural, when they follow the governing word, usually add the ending of the governing word to their own case ending. The nominative and accusative singular, since they have no case inflection, of course cannot impart an ending to the governed word. Examples of other cases are: გვამისა ქრისტესისა *gvamisa k'ristesisa* “of the body of Christ” (Brosset p. 231), წყობისა

¹ “Thesaurus indogermanischer Sprach- und Textmaterialien“, <https://titus.uni-frankfurt.de>; the Georgian corpora are accessible from <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/texte2.htm#georgant>, the search engine from <https://titus.uni-frankfurt.de/search/query.htm>. These and all other links quoted were last accessed on 30 January 2022.

² “Georgian National Corpus“, <http://gnc.gov.ge>; the corpora are accessible from <http://gnc.gov.ge/gnc/corpus-list>, the search engine from <http://gnc.gov.ge/gnc/simple-query>.

³ Bopp 1845: 275 / 1847: 19; English translation J.G. Here and in the following translations, the rendering of Georgian in transcription and other elements of spelling are adapted to present usage.

Christi (Brosset p. 231.), წყობასა მტერთასა *z'qobasa mtert'asa* beim Angriffe der Feinde (p. 269.), კელითა მოციქულთათა *χ'elit'a mozik'ult'at'a* durch die Hand der Apostel (p. 232.), წინა-მსრბოლნი ლაშკართანი *z'ina-msrbolni las'kart'ani* die Vorläufer der Heere (p. 274.). (17) Der Sinn dieser sonderbaren Erscheinung ist natürlich kein anderer, als daß die Genitive vom Sprachgeist als Adjective aufgefaßt werden, die mit ihrem Substantiv in Zahl und Casus übereinstimmen und daher mit derselben Endung, wie das regierende Substantiv, bekleidet sein müssen. Die Endung des Genitivs wächst gleichsam in das Thema des so geschaffenen Adjectivs hinein und gilt also nicht mehr als Casus-Endung, sondern als Suffix eines possessiven Adjectivstammes, dem sich dann die Casus-Endungen anschließen, welche dem Verhältniß des dem Adjectiv vorangehenden Substantivs entsprechen. Auf diese Weise werden auch Possessivpronomina aus den Genitiven der persönlichen Pronomina gebildet, und so ist z.B. die Form *mist'a*, welche Brosset S. 278. durch *siens* übersetzt, nichts anders als der Genitiv მის *mis* ejus, in Verbindung mit der Endung des Pluralgenitivs, womit das vorangehende Substantiv (*z'midat'a* sanctorum) schließt, also kann *z'midat'a mist'a* mit demselben Rechte durch *sanctorum ejus* übersetzt werden, wie წინა-მსრბოლნი ლაშკართანი *z'ina-msrbolni las'kart'ani* durch *praecursores exercituum*.

მტერთასა *çqobasa mtertasa* “to the attack of the enemies” (p. 269), კელითა მოციქულთათა *qelita mocikultata* “by the hand of the apostles” (p. 232), წინა-მსრბოლნი ლაშკართანი *çina-msrbolni laškartani* “the forerunners of the armies” (p. 274). (17) The meaning of this strange phenomenon is, of course, no other than that the genitives are understood by the linguistic mind as adjectives, which agree with their noun in number and case and must therefore be clothed with the same ending as the governing noun. The ending of the genitive grows, as it were, into the stem of the adjective created in this way and is therefore no longer regarded as a case ending but as a suffix of a possessive adjective stem, which is then followed by the case endings that correspond to the relation of the noun preceding the adjective. In this way, possessive pronouns are also formed from the genitives of the personal pronouns, and so is, for example, the form *mista*, which Brosset (p. 278) translates as “his”, nothing else than the genitive მის *mis* “ejus” combined with the ending of the plural genitive which closes the preceding noun (*çmidata* “sanctorum”). Thus *çmidata mista* can be translated as “sanctorum ejus” with the same right as წინა-მსრბოლნი ლაშკართანი *çina-msrbolni laškartani* as “praecursores exercituum”.

2. As indicated in Bopp’s text, the source of his observations was an earlier publication by the French scholar Marie-Félicité Brosset, namely, his book “Éléments de la langue géorgienne” of 1837 where the same phenomenon, here styled “double rapport”, i. e. “double relation”, is treated at length in the chapter devoted to syntax (chapter XIII; 1837: 230–236). Three years before, Brosset had published the same content, with even a bit more of information, in a lithographed volume printed in his own handwriting under the title “L’art libéral ou grammaire géorgienne”; here, the section in question introduces the third chapter, entitled “Rapports des noms entre eux” (“Relations between nouns”; Brosset 1834: 79–84). As these works represent the first comprehensive treatises of the phenomenon in a western language,⁴ it seems worthwhile examining the author’s reasoning in more detail.

⁴ For autochthonous forerunners see 2.10 sqq. below.

2.1 In both his books, Brosset’s treatment begins with the placement of the genitive with respect to the governing noun:⁵

{34.} 1. Le génitif exprime tous les rapports simples des noms entre eux, le régime {sa-dziébo ou dziéba (სადიებო, ძიება ce qu’il faut chercher)} occupant la première ou la seconde place, mais plus souvent la première : ღმერთის სიტყვა, ou სიტყვა ღმერთისა, la parole de Dieu. [...] On dit encore : მდინარე მტკვრისა le fleuve du Kour, ქალაქი ტფილისისა la ville de Tiflis; contrairement à l’usage latin, *fluvius Euphrates, urbs Roma*. [...]

1. The genitive expresses all simple relations between nouns, the governed noun {*saziebo* or *zieba* (სადიებო, ძიება “what must be looked for”)} occupying the first or second place, but more often the first: *gmertis sitqva*, or *sitqva gmertisa*, “the Word of God”. [...] People also say: *mdinare mtqvrisa* “the Kura river”, *kalaki tpilisisa* “the city of Tiflis”, contrary to Latin usage in *fluvius Euphrates, urbs Roma*. [...]

For all examples instanced by Brosset, attestations can be found in the Georgian National Corpus (GNC). With the genitive of ღმერთი “God” appearing as ღმერთის(ა), it is clear that Brosset’s focus was on contemporary usage rather than older stages of the language where we would rather expect ღმრთის(ა) or ღვთის(ა): for ღმერთის სიტყვა, the GNC provides 29 examples (including case forms like სიტყვით etc.), all from 20th-century authors, whereas the 245 attestations of ღვთის(ა) სიტყუ/ვა- and the 122 attestations of ღმრთის(ა) სიტყუ/ვა- cover the complete timespan from the 9th century until the present day.⁶ In contrast to this, ქალაქი ტფილისისა occurs, in this form, only in texts from the Middle Georgian period, in the Georgian Chronicle ქართლის ცხოვრება (ჟამთააღმწერელი, ბერი ეგნატაშვილი).⁷ A remarkable idiosyncrasy of Brosset’s “Art libéral” is the translation of the grammatical term “régime”, i.e. “governed (noun)”, by სადიებო and ძიება “what must be looked for” (or “query”); probably the author omitted this definition in his “Eléments” because he could not verify it in any other source, and as a matter of fact, this use of the terms seems to be unknown elsewhere.

Brosset continues with the omission of the genitive marking in proper nouns that stand in apposition to a following noun and in surnames with -შული (= -შვილი) and -ძე (1834: 79; 1837: 231). He here refers explicitly to a “Georgian Chronicle” (“Chron. gé. 31”); the text in question is the chronicle extending from 1373 up to 1703 which is contained in manuscript no. 23 of the Bibliothèque nationale de France⁸ and which Brosset himself edited (1829, lithographed) and translated (1830). The passage in question relates to the year 1605 (“chronicon 293”); in the

⁵ In the following quotations, curly brackets indicate information that is only found in Brosset’s “Art libéral” (1834). Minor spelling differences between the two books are ignored.

⁶ A more exact distinction of the use of the three different forms is hampered by the fact that in Georgian manuscripts, the genitive of “God” was usually abbreviated as ღის- or ღთის-. A clear distinction between disyllabic ღმერთის- and monosyllabic ღმრთის- / ღვთის- is possible in metrical contexts; e.g., the monosyllabic form is used throughout in Shota Rustaveli’s *Vepxistqaosani* while the disyllabic form appears in later works such as, e.g., the anonymous *Ioseb-Zilixiani* (Jakobia 1937: 37, l. 9), an alphabetic hymn by King Vakhtang VI (17th–18th c.; Baramidze 1947: 59, l. 3) or the metrical legend on St. George by Datuna Kvariani (17th c.; Gabidzashvili 1991: 318, l. 24). It seems that the disyllabic form had won through in the spoken language by the end of the 18th century as witnessed to by the grammar of catholicos Anton I (cf. 3. below) who lists ღმერთისა among examples for the formation of the genitive (§ 2; Anton 1885: 7).

⁷ Qaukhchishvili (1959: 187, l. 13, in an addition attributed to King Vakhtang, and 357, l. 18).

⁸ Digitally accessible on <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100934180> (black-and-white) and <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52507455k> (colour).

manuscript, the passage is slightly different:⁹ მარტსა : იზ : დაჰპატიჟა კოსტანტინემ მამას ბატონს ალექსანდრეს და მამს გიორგი ბატონის შვილსა, translated by Brosset as “le 12 de mars, Constantiné invita son père le prince Alexandre et le prince royal Giorgi son frère” (“On 12 March, Konstantine invited his father, prince Aleksandre, and Giorgi, the prince’s son, his brother”; 1830: 28).¹⁰

Dans certaines rencontres, les noms propres restent au cas direct, mais le sens indique qu’ils sont au génitif : მამსა თჳსსა გიორგი ბატონის შჳლსა, à son frère, fils du roi Giorgi, Chron. gé. 31; et dans les noms de famille მკეცი-შჳლი mkhétzi-chwili, დიასამი-ძე diasami-dzé; on dit aussi souvent ბატონი-შჳლი fils de prince, აზნაურ-შჳლები fils d’aznaour, etc. Dans ces cas-là, le régime est toujours devant.

In some constellations, proper names remain in the direct case, but the meaning indicates that they are in the genitive case: *zmasa twssa giorgi batonis šwlsa* “to his brother Giorgi, the son of the king”, Chron. 31; and in surnames like მკეცი-შჳლი *mqeci-švili*, დიასამი-ძე *diasami-dze*; people also often say *batoni-šwli* “son of a prince”, *aznaur-šwlebi* “sons of Aznaur”, etc. In these cases, the governed noun is always placed before.

2.2 After this, Brosset introduces the phenomenon of “double rapport”, i.e., endings attached to that of a genitive, beginning with the ending of the “old” nominative plural, *-ni*:

2. Mais si le nom régisseur est au pluriel en ნი, ou à tout autre cas du singulier, mais non à aucun des cas du pluriel en ები, alors, après l’inflexion du génitif que prend le régime, celui-ci prend, en outre, la flexion du régisseur : აჩრდილნი ჰსჳულისა ნი les ombres de la loi, ძენი ისრაელისა ნი les enfants d’Israël, გვამისა ქრისტესი სა du corps de Jésus-Christ, შესაკრებელთა გალილიაჲსა თა aux synagogues de Galilée. Mais on dit : წიგნები მათი leurs livres, Act. XIX, 19; ქანი ოქროსი ანუ რა გინდა რასი une mine d’or ou d’autre métal (Code). C’est cet accident, propre à la langue géorgienne, que j’appelle *double rapport*. L’usage n’en est pas tellement rigoureux, même dans le beau style, que l’on ne trouve souvent des phrases comme celle-ci : სულნი წარმართთა les esprits des gentils, pour წარმართთანი. Act. XIV, 2.

2. But if the governing noun is in the plural in *-ni*, or in any other case of the singular, but not in any of the cases of the plural in *-ebi*, then the governed noun takes after the ending of the genitive also the ending of the governing noun: *ačrdilni hsžulisa-ni* “the shadows of the law”, *zeni israelisa-ni* “the children of Israel”, *gvamisa kristesi-sa* “of the body of Jesus Christ”, *šesakrebelta galiliaysa-ta* “in the synagogues of Galilee”. But it is said *čignebi mati* “their books”, Act. 19.19; *kani okrosi anu ra ginda rasi* “a mine of gold or other metal” (Code). It is this property, specific to the Georgian language, that I call *double relation*. The use is not so rigorous, even in the beautiful style, that one would not often find phrases like *sulni čarmartta* “the souls of the Gentiles”, for *čarmarttani*, Acts 14.2.

⁹ Fol. 26r, lines 9–11, see <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100934180/f29.item> and <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52507455k/f61.item>; Brosset (1829: 31, ll. 5–6).

¹⁰ The persons in question are Aleksandre II, king of Kakheti (1527–1605), and his sons Giorgi (1570–1605) and Konstantine (1566–1605); the latter succeeded his father (as Konstantine I) after killing him and his brother in a battle on behalf of the Safavid king Shah Abbas I on the day indicated. In ქართლის ცხოვრება, the event in question is the last one treated in the anonymous third text of the “New Chronicle” (ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი; Qaukhchishvili 1959: 539).

Not only the two passages from the Acts of Apostles but also the four phrases quoted before appear as such in the so-called Bakar Bible, which was printed in Moscow in 1743 and probably the only complete Georgian Bible that may have been accessible to Brosset.¹¹ While ძენი ისრაელისა-ნი “the children of Israel” occurs 16 times in it, beginning with Ex. 7.45, the other three quotations are rather peculiar: გვამისა ქრისტესი-სა appears, written გუამისა ქესისა, only once, in Eph. 4.12,¹² შესაკრებელთა გალილიასა-თა, spelt შესკრებელთა გლილიასათა, only in Lk. 4.44,¹³ and აზრდილნი სჯლისანი (spelt thus, abbreviated and without ჰ-), only in the (Euthalian) Prologue of the Epistle to the Romans.¹⁴ In one case, Brosset’s rendering is inexact with respect to the actual form of “double relation”: instead of წიგნები მათი (Acts 19.19), the Bakar Bible has the interesting variant წიგნები მათნი,¹⁵ with the plurality expressed by the ending of the old plural. The only non-biblical example is quoted from “Code”, i. e., the collection of legislative texts by King Vakhtang VI, which is preserved, among others, in a manuscript of the Bibliothèque nationale de France (no. 24)¹⁶ which Brosset used. Here, the passage in question is found on f. 45v, in § 746 in the Table containing the index of the laws; the complete entry, which refers to § 256 of the Greek and § 181 of the Armenian collection, reads: პოვნისათვის: ქალაქსა თუ სოფელსა რასაც ალავს სად იპოვნონ ქანი რისაც ოქროსი თუ ვერცხლისა ანუ სხვა რა გინდა რისა; this means “On finding: where on some ground in a town or village is found a layer of some gold or silver or of whatever else you like”. The Paris text differs only slightly from that of ms. S-3683 of the Korneli Kekelidze National Centre for Manuscripts (Tbilisi), a codex that was revised by king Vakhtang himself and used as the basis for the critical edition of the collection by Isidore Dolidze; here, the entry in question has the number 744 and refers to 255, not 256 of the Greek collection.¹⁷ In the Paris manuscript, the Greek paragraph referred to is actually § 257 (fol. 100r), the paragraph of the Armenian collection is indicated correctly (fol. 158r).

In his “Art libéral” (1834: 80), Brosset here added an observation concerning the spoken language, which he omitted in his “Eléments”, as well as the reference to a “remarkable use” of “double relation” in Acts 2.9–10; in the Bakar Bible, the text in question runs მკუდრნი შუამდინარის(ა)ნი, ჰურიასტანისანი და კაბ(ა)დუკიასანი, პონტოისანი და ასიაქსანი, ფირგუაისანი . და ჰამფულიასანი : ეგვიპტისანი . და ადგილისა ლუბიისანი “residents of Mesopotamia, Judaea and Cappadocia, Pontus and Asia, Phrygia and Pamphylia, Egypt and the place of Libya”,¹⁸ as a sequence of nine genitives with the ending of the nominative plural attached:

{Dans la langue parlée, on se rendrait ridicule, m’a-t-on assuré, si on emploïait trop souvent le double-rapport (v. pour l’usage une application remarquable, act. II, 9.10.)}

{In the spoken language, we would expose ourselves to ridicule, I have been assured, if we used the double relation too often (for a remarkable application of its use, see Acts 2.9, 10.)}

¹¹ According to Brosset (1837: VI), the Bibliothèque nationale in Paris owned two copies of the Bible at his time; in addition, it has stored a Four-Gospel manuscript, no. 28 (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8455924h>), and the famous “Jerusalem” lectionary, no. 3 (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531293546>).

¹² Bakar (1743: 953b, l. 34).

¹³ Bakar (1743: 843b, l. 34).

¹⁴ Bakar (1743: 918b, l. 7).

¹⁵ Bakar (1743: 908b, l. 39), the only example existing; in the older witnesses of the Acts, the possessive pronoun is missing.

¹⁶ Cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f>.

¹⁷ Dolidze (1963: 72).

¹⁸ Bakar (1743: 892a, ll. 14–18).

2.3 In both his books, Brosset continues with observations concerning the omission of the “double relation” under certain conditions (1834: 80; 1837: 232). The examples are found in the Bakar Bible again:

3. S’il arrive que le régisseur soit accompagné d’une suite de noms qui doivent être au génitif, le dernier seul prend l’inflexion complexe : საზღვრისა დადებანი სამკვდრებელისა მათისანი la fixation des limites de leurs propriétés. Act. XVII, 26. Mais quand la phrase est longue, l’inflexion complexe peut se placer au milieu et à la fin : რომელნი ჰვიან კვალთა მათ ზედა წინასწარმეტყველებისა თა მამისა ჩვენისა აბრაამისა თა ceux qui s’en tiennent à la prophétie faite à notre père Abraham. Rom. IV, 12.

3. If the governing noun happens to be accompanied by a sequence of nouns that must be in the genitive, only the last one takes the complex inflection: *sazǵvrisa dadebani samkwdrebelisa matisa-ni* “the settings of the boundaries of their properties”, Acts 17.26. But when the sentence is long, the complex inflection can be placed both in the middle and at the end: *romelni hgian kvalta mat zeda činasčarmeṭqvelebisa-ta mamisa čvenisa abraamisa-ta* “those who stand in the footprints of the prophecy of our father Abraham”, Rom. 4.12.

In the latter example, Brosset’s wording deviates remarkably from the Bible, which has a more complex construction: რ(ომე)ლნი ჰვიან კვალთა მ(ა)თ ზ(ე)და წინა დაუცუეთილებისა ს(ა)რწმ(უ)ნობისათა, მამისა ჩ(უ)ენისა აბრაჰამისთა “those who stand in the footprints of the belief in (*lit.* of) uncircumcision of our father Abraham”; obviously this was due to a confusion of წინასწარმეტყველება “prophecy” and წინადაუცუეთილება “uncircumcision” (Greek ἀκροβυστία), the term that all Georgian witnesses have at the given position.

Brosset continues with examples for the addition of endings of the vocative and instrumental, mostly from the Bible again:

Au vocatif la même chose a lieu : უფალო ზეცისა ო და ქვეყანისა ო Seigneur du ciel et de la terre ! ძეო კაცისა ო fils de l’homme! Ezech. XXXVI, 2; ძენო კაცთა ნო enfants des hommes. Ps. IV, 2.

De même à l’instrumental : სახელითა მამისა თა , და ძისა თა , და სულისა წმინდისა თა au nom du Père, du Fils, et du Saint-Esprit ; სიტყვითა უფლისა თა par la parole du Seigneur, Ps. XXXII, 6; კელითა მოციქულთა თა par la main des apôtres. Act. V, 2.

In the vocative the same thing takes place: *upalo zecisa-o da kveqanisa-o* “Lord of heaven and earth!” *zeo kacisa-o* “son of man!” Ez. 36.2; *zeno kacita-no* “children of men”, Ps. 4.2.

Similarly in the instrumental: *saxelita mamisa-ta, da zisa-ta, da sulisa čmindisa-ta* “in the name of the Father, the Son and the Holy Spirit”; *siṭqwtā uplisa-ta* “by the word of the Lord”, Ps. 32.6; *qelita mocikulta-ta* “by the hand of the apostles”, Acts 5.2.

Again, the rendering is not always correct. Instead of უფლისა-თა and მოციქულთა-თა, the printed Bible has უფლისა-ათა and მოციქულთა-ათა, with the initial *i*-vowel of the instrumental ending preserved in form of its consonantal equivalent, *a* = *y*, in accordance with older usage. In addition, the latter text passage is not from Acts 5.2 but Acts 5.12, and ძეო კაცისა-ო “son of man!” appears not in Ez. 36.2 but in the first verse of the chapter. In სახელითა მამისა-თა, და ძისა-თა, და სულისა წმინდისა-თა “in the name of the Father, the Son and the Holy Spirit”, which

is taken from Mt. 28.19, the Bakar Bible does have the defective spelling of the ending (instead of მამისა-ეთა, ძისა-ეთა and წმინდისა-ეთა). The vocative formula უფალო ზეცისა-ო და ქვეყანისა-ო “Lord of heaven and earth!” seems not to be attested as such; instead we find უფალო ცისა და ქვეყანისაო in Mt. 11.25 and Lk. 10.21, which nicely shows the effect of “group inflection” thematised by Brosset himself a bit earlier.

2.4 Brosset then proceeds with a paragraph on the agreement of adjectives (1834: 81; 1837: 232). In his “Art libéral”, he begins this with an example of adverbial usage, which he omits in his “Eléments” obviously because it has no bearing on the phenomenon of “double relation”. The example he provides is from the catholic catechism (“Dottrina cristiana per uso delle missioni della Giorgia”) that was translated by a certain David Tlukaant¹⁹ and published in Rome first in 1741 and a second time in 1797. The given sentence clearly proves that Brosset used the second edition, because the first one has ნატრული იქნებიან “they will be longing for” instead of განვარდებიან “they are deprived of”.

{37. Dans cette phrase, სამუდამოთ ღმის სახის ხილვისა-გან განვარდებიან ils sont privés éternellement de la vue de Dieu (Tlukh. 29), სამუდამოთ est un adjectif au cas modal, დ დ étant changé en თ th, d’après la forme vulgaire. Mais, dans le rapport d’un cas préposé à un nom au cas instrumental, l’adjectif se met au génitif.}

4. L’adjectif, préposé à un nom au cas instrumental, se met au génitif. On dit donc très-bien : დიდის ლაშქრით avec une grande armée, ელენურის ენითა en langue grecque [...]

{37. In the sentence *samudamot ḡtis saxis xilvisa-gan ganvardebian* “they are deprived eternally from the view of God” (Tlukh. 29), *samudamot* is an adjective in the modal case, with *d* changed to *t* in accordance with the vulgar form. But, in the case of preceding a noun in the instrumental case, the adjective is placed in the genitive.}

4. An adjective that precedes a noun in the instrumental case is put in the genitive case. So people say very well: *didis laškrit* “with a big army”, *ellenuris enita* “in the Greek language” [...]

The phrase დიდის ლაშქრით “with a big army”, with the adjective in the genitive representing an intermediate stage between full case agreement in Old Georgian and reduced agreement in Modern Georgian, is indeed attested in the Georgian literature, in one of the 16th-century metric adaptations of the Persian epic Shahname (Kobidze 1974: 86, l. 2); a second attestation is found in the chronological Tables attached to Vakhushti Batonishvili’s “Description of the Kingdom of Kartli”, under the year 1721 (Qaukhchishvili 1973: 910). As Brosset probably had no access to these works when he wrote his treatises, it is more likely that he took the example from the “Georgian Chronicle” of the Paris manuscript no. 23 again; a candidate for this is a passage concerning the year 1635 when king Rostom invaded Mukhran “avec une forte armée” (“with a strong army”, Brosset 1830: 67), where the text does have დიდის ლაშქრით.²⁰ Brosset’s second

¹⁹ ტლუკაანთ დავით; on the person and the editions of the catechism cf. Kvatchantiradze et al. (2013: 16–17 and 31–56).

²⁰ Fol. 64v, ll. 2–3, see <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100934180/f64.item> and <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52507455k/f138.item>; cf. Brosset (1829: 76, l. 5) for the edition. A second passage, from the same year, could be the information on Levan Dadiani who came “avec une grande armée” (“with a big army”) to support the Kartlians (Brosset 1830: 65); at the given position, however, the manuscript actually reads დისის ლაშქრით (fol. 62v, l. 11, see <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100934180/f60.item> and <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52507455k/f134.item>), which Brosset obviously emended when translating the text (in his edition, Brosset 1829: 74, l. 6, he still proposed hesitatingly to correct დისის to თვის “his own”).

example, ელლენურის ენითა “in the Greek language”, is probably from one of the grammatical treatises that are contained among the Georgian manuscripts of the Bibliothèque nationale, the grammar by Davit Bagrationi (son of king George XII of Georgia) of 1790 (ms. no. 18),²¹ the two teaching books from the beginning of the 19th century (mss. no. 19 and 20),²² or the fragments from the grammar by one archpriest (*protopop*) named Ioane Kartvelovi of 1809 (ms. no. 27);²³ another candidate could be the manuscript containing the “Logic” by catholicos Anton I (ms. no. 21, of 1807).²⁴ The actual source has not yet been identified.

After a few more suggestions about the phonological conditions implied in the substitution of the instrumental ending by that of the genitive, Brosset returns to peculiarities of instrumentals in “double relation” (1834: 81; 1837: 233). His examples are from king Vakhtang’s law book again:

On dit encore en abrégéant : თანა-ყოლითა ძმისა ჩვენისა ბატონის-შულის, კათალიკოზისა ღომენტისით. მთავარ-ეპისკოპოსის გრიგოლითა. თანა-ზრახვთა მუხრანის ბატონის ერეკლეთი. არაგვის ერის-თვის გიორგითა, etc. avec l’assistance de notre frère, le prince royal, patriarche Domenti, et de l’archevêque Grigol; avec le conseil du prince de Moukhran Éréclé, et de l’éristhaw de l’Aragwi Giorgi, etc. ერეკლეთი est pour ერეკლესით, გრიგოლითა pour გრიგოლისით, გიორგითა pour გიორგისით, Code VII, préf; cf. III, 285, 287, et სამართალი ნებითა კანონითა იქნას la justice sera rendue d’après les prescriptions des canons. *Ib.* 313.

By abbreviating, people also say *tana-ḡolita žmisa čvenisa baṭonis-šwlis, katalikozisa domentišit. mtavar-ebiskopozis grigolita. tana-zraxwta murxanis baṭonis erekleti. aragws eris-tws giorgita*, etc., “with the assistance of our brother, the Royal Prince, Patriarch Domenti, and Archbishop Grigol; with the advice of the prince of Mukhran, Erekle, and the Eristavi of the Aragwi, Giorgi, etc. *erekleti* is for *ereklesit*, *grigolita* for *grigolisit*, *giorgita* for *giorgisit*, Code VII, preface, cf. III. 285, 287; and *samartali nebita kanonita iknas* “justice will be done according to the prescriptions of the canons”, *ib.* 313.

The quotation from the preface of the 7th chapter of the law book, which contains Vakhtang’s own law, is slightly abridged in comparison with the text of the manuscript; the complete passage runs:²⁵ თანა ყოლითა. და მოწმეობითა მღვდელთ-მთავრისა. და დიდის დედა-ქალაქისა მცხეთისა და კვართსა ზედან. საუფლოსა სვეტისა. ღ(მრ)თივ აღმართებულისა. და მირონ აღმოცენებულის. საჭედ მპერობელისა. და ხარისხსა ზედან მტკიცედ მდგომელისა. ძმისა ჩუ(ე)ნისა ბატონის შვილის. კ(ათალიკ)ოზისა ღომენტისით – ეგრეთვე თანადგომითა. არაგვის ერისთავის შვილის მთავარ ეპისკოპოსის გრიგოლითა და სხვათა მიტრაპოლიტ ეპისკოპოზ წინამძღვართა. და სამღრთოთ-განთათა. და მოწმეობითა. და თანაზრახვითა. მუხრანის ბატონის ერეკლეთი არაგვის ერისთავის. გიორგითა “in the presence and with the witnessing of the high priest and steersman of the great capital and of the myrrh-sprouting column erected by God on the tunic of the Lord and firm resident on the stair, my brother, the royal prince (and) catholicos Domenti; as well with the assistance of the son of the Eristavi of Aragvi, archbishop Grigol and the other metropolitans, bishops, abbots and clerics; and with the witnessing and the consultation of the

²¹ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093325p>.

²² <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100933264> and <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093327k>.

²³ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093422q>.

²⁴ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100934163>.

²⁵ Fol. 242v, l. 33 – 243r, l. 9; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f245.item>. The corresponding text in the edition (Dolidze 1963: 478, ll. 22–31) is identical except for a few orthographic differences.

prince of Mukhran, Erekle, (and) the Eristavi of Aragvi, Giorgi...”.²⁶ The omission of the genitive ending and, by consequence, the substitution of the form with “double relation” by a form indicating only the instrumental in გრიგოლითა, ერეკლეთი, and გიორგითა is indeed remarkable in a context which otherwise does contain the more complex formations such as ღომენტ-ის-ით or, with reduced representation of the instrumental ending, სამღრთოთვან-თა-თა. The Armenian source of § 313 of Vakhtang’s collection, § 163 of the Armenian law book by Mkhitar Gosh, clearly shows that instead of კანონითა, we should expect a genitive with additional instrumental ending, კანონ-ისა-თა or, rather, კანონ-თა-თა: Դասաստանսն ըստ կամաց կանոնաց այս լիցի այնպիսեսցն “The judgement will be such according to the intention of the canons.”²⁷

From Vakhtang’s law book, Brosset quotes two further phrases with instrumentals that must be regarded as deviant:

Dans quelques phrases, mais qui ne sont point tirées d’auteurs anciens, on emploie, en cas de double rapport, au lieu de l’instrumental, le génitif en ისად, i. e. le génitif combiné avec le modal : შეცთომილნი ვარსკვლავნი, ბრძანებითა ღთისად, ქვეყანისა-თვის მოქმედებენ par l’ordre de Dieu les sept planètes profitent à la terre, Code II, 347, ღთისად pour ღთისათა ; ეს განაჩენი დავდევით ცოლის დამგდებთა უბრალოსად nous avons prescrit pour ceux qui renvoient leur femme sans motif, Code V, préf., pour უბრალოსათა.

In some sentences which, however, are not taken from ancient authors, we use, in case of double relation, instead of the instrumental the genitive in ისად, i. e. the genitive combined with the modal: *šectomilni varskvlavni, brzanebita ġtisad, kveqanisa-tvis mokmedeben* “by the order of God the seven planets are useful for the earth”, Code II, 347, *ġtisad* for *ġtisata*; *es ganačeni davdevit colis damgdebta ubralosad* “we prescribed for those who abandon their wife without a cause”, Code V, preface, for *ubralosata*.

The appropriate translation notwithstanding, the first quotation is incorrect: the manuscript clearly shows შეიდი ცთომილნი ვარსკვლავნი, i. e. “the seven wandering stars”, instead of შეცთომილნი, which would mean “erroneous”.²⁸ Instead of ღთისად (sic, without abbreviation mark) the edition has the form ღთისა-თა with the reduced instrumental ending; besides, it uses the plural form შეილნი.²⁹ For the second quotation, too,³⁰ the edition provides the form expected by Brosset (უბრალოსათა), which would have to be regarded as an attribute of ცოლის (quasi დამგდებთა ცოლის უბრაო-მსა-თა “abandoners of an innocent wife”).³¹ It is important to note, however, that there is no instrumental involved here, დამგდებთა (the edition has the variant დამგდებელთა) being a genitive plural form instead. In addition, the introductory formula, ეს განაჩენი დავდევით “we have recorded this legal prescription”, does not belong to the given sentence but to the preceding one. The correct quotation would read სასჯულო საქმე და საეკლესიო, რისაც გინდა სასაქმოსა, – კაცის მკვლელთა, ეკლესიის მკრეხველთა, ცოლის დამგდებელთა უბრალოსათა, ანუ წამგვრელთა, სხვათაგან სხვა რაც სასჯულო საკითხავი იყოს – იგი

²⁶ The persons in question are: Domenti IV, Catholicos-Patriarch of Georgia (1677–1741); Erekle II, prince of Mukhrani (1666–1723); Giorgi, Eristavi of Aragvi (ca. 1650–1723) and his son Grigol.

²⁷ Cf. Bastameants (1880: 173, l. 10: § 72).

²⁸ Fol. 112v, ll. 24–26; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f114.item>.

²⁹ Dolidze (1963: 209, ll. 18–19).

³⁰ Fol. 215v, ll. 11–14; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f218.item>.

³¹ Dolidze (1963: 402, l. 11).

კათალიკოზმან და მათ განაჩენთა მათ ზელა ებისკოპოზთა. მათ ჰკითხონ “A(ny) legal matter and anything that concerns the church – be it a legal question of murders, church robbers, abandoners of innocent wives, or seducers, (or) whatever else – (all) this should be enquired by the catholicos and the bishops (who are entrusted) with these legal prescriptions.”³²

2.5 For constructions with a head noun in the adverbial case (here styled “modal”), Brosset first introduces combinations with possessive pronouns (1834: 82; 1837: 234):

5. Avec un pronom, on trouve le modal suivi du datif en და ; საქებელად მათდა pour leur gloire; et dans Tariel : თავი ჩემი სამსახურად შენდა რად-გან შემიწყალე puisque tu daignes me recevoir pour ton serviteur; მაგისად ნაცულად au lieu de cela, etc.

5. With a pronoun, we find the adverbial followed by the dative in *-da*: *sakebelad matda* “for their glory”; and in Tariel: *tavi čemi samsaxurad šenda rad-gan šemiçqale* “because you deign to accept me as your servant”; *magisad naculad* “instead of this”, etc.

The first example is attested once, in the 10th-century translation of the Vita of John Chrysostom contained in mss. H-2124, Ivir. georg. 3, and others; it is unlikely, however, that Brosset had access to one of these. In contrast to this, the source of his second example is explicitly indicated: with “Tariel”, Brosset refers to Shota Rustaveli’s “Knight in the Panther’s skin”, of which the Bibliothèque nationale possesses three copies. The first half-verse (თავი ჩემი სამსახურად) is indeed found in the epic, in strophe 247 where, however, it continues with თუ(მ)ცა ავად მოგაწონე; it thus can be rendered as “I have tried to make you appreciate me to serve you, albeit badly.” This is also the wording of the Paris mss. 10,³³ 11,³⁴ and 12³⁵ so that the actual source of the verse remains unclear;³⁶ the phrase სამსახურად შენდა seems not to be attested elsewhere, and in the given form, the verse does not imply any “double relation”. Brosset’s third example, however, may well be from Rustaveli’s epic again: in verse 297b, Avtandil says, მაგისად ნაცულად რამც ვიყავ ღირსი ქებისა თქვენისა “Instead of this, why should I be worthy of your praise?” Interestingly enough, a few verses later (299b), Tariel replies, with the same phrase but in inverted order: მიკვირს თუ ნაცულად მაგისად შენ ჩემი რა გეკვალე “I wonder instead of this what I might have done on behalf of you”; both verses are contained as such in the Paris manuscripts.³⁷ With a similar inversion we find a few instances of შენდა სამსახურად in the corpora but only from recent texts; Brosset does not thematise the question of word order though. Lastly, the designation “dative” for the case in -და, actually a variant of the adverbial, remains noteworthy.

Brosset continues with other peculiarities in the use of “double relation” with the adverbial case. The examples are found in the Bakar Bible again:

³² Similarly in the edition (Dolidze 1963: 402, ll. 10–13).

³³ Fol. 33r, l. 5; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10099889x/f37.item>.

³⁴ Fol. 24v, l. 9; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10099879h/f58.item>.

³⁵ Fol. 19av, l. 18; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093320f/f21.item>.

³⁶ Possible sources could also be the Paris manuscripts no. 13 (Omainiani; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093321w>), 14 (Miriani, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093322b>) and 15 (Baramiani, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093323s>).

³⁷ Ms. 10, fol. 39v, ll. 2 and 14, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10099889x/f44.item>; ms. 11, fol. 28v, l. 18 and 29r, l. 2, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10099879h/f66.item> and [f67.item](https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10099879h/f67.item); ms. 12, fol. 23v, ll. 11 and 19, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093320f/f25.item>.

Quelquefois le modal est suivi du génitif simple : რამეთუ ძალი ღმერთისა არს მცხოვრად ყოვლისა მორწმუნისა car la puissance de Dieu suffit pour sauver tout croyant, Rom. I, 16; quelquefois d'un cas direct : მოქცევად სულნი მამათანი შულთა მიმართ, და ურჩნი გონებითა მართალთათა, განმზადებად უფლისა ერი მომზადებული pour ramener les esprits des pères à leurs enfants, et les déobéissants à de sages pensées; pour préparer au Seigneur un peuple parfait. Luc. I, 17.

Comme le modal est également local dans les noms propres de ville ou de pays, il peut être suivi du datif, au lieu du modal, dans certaines circonstances : მოვიდა კაპერნაუმად, ქალაქსა გალილიისა სა il vint à Capernaoum, ville de Galilée, Luc. V, 41; მოვიდა ქვეყანად ისრაილისასა il vint au pays d'Israël. Mat. II, 21.

Sometimes the adverbial is followed by the simple genitive: *rametu zali gmertisa ars mcxovrad qovlisa morçmunisa* “because the power of God is enough to save any believer”, Rom. 1.16; sometimes by a direct case: *mokcevad sulni mamatani šwlta mimart, da urçni gonebita martaltata, ganmzadabad uplisa eri momzadebuli* “to bring the spirits of the fathers to the children, and the disobedient to wise thoughts; to prepare a perfect people for the Lord”, Lk. 1.17.

As the adverbial is also used as a locative with the names of a city or country, it can be followed by the dative instead of the modal in certain circumstances: *movida kaparnaumad, kalaksa galiliisa-sa* “he came to Capernaum, a city of Galilee”, Lk. 5.41; *movida kveqanad israilisasa* “he came to the land of Israel”, Mt. 2.21.

Again, the quotations are not fully correct. In Rom. 1.16, the printed Bible has მცხოვრად (Bakar 1743: 919a, l. 40) instead of Brosset's faulty მცხოვრად, and the genitive of “God” appears in abbreviated form as ღმ, to be restored as ღმრთისა or ღვთისა, i. e., with a final -y that refers to the nominative ending of the head noun, ძალი, thus representing another type of “double relation” that Brosset does not take notice of. In Lk. 1.17, where the text has გულნი “hearts” instead of Brosset's სულნი “spirits” (Bakar 1743: 839, l. 41), the use of the form უფლისა is indeed remarkable as the “Lord” is neither the subject nor the direct object of განმზადებად (“to prepare”) but rather its indirect object (the direct object is ერი “people”, in the nominative); accordingly, some of the more ancient witnesses of the Gospel have the dative უფალსა.³⁸ As Brosset remarks correctly, the “genitive” will therefore have to be interpreted as a “directive” case here. The verse styled “Luc. V, 41” is Lk. 4.31 instead, and it reads შთავიდა კაპერნაუმად ქალაქსა გალილიასსა (Bakar 1743: 843a, ll. 51–52), with the “double relation” in the dative depending on ქალაქსა, not on the adverbial; in Mt. 2.21, the printed text (in agreement with all older witnesses) reads მოვიდა ქვეყანად ისრაილისა, i. e., ი(სრა)ელისა, with no dative ending attached at all.

2.6 The combination of an adverbial case with the postposition -მდე is treated separately by Brosset, under the term “final case”. Again, he provides examples from the Bible:

6. Le cas final se combine de cette sorte : ვიდრე თხოვნადმდე თქვენდა avant que vous le demandiez, Mat. VI, 8 ; იყო შენ დადუმებულ და ვერ შეძლებულ სიტყვად, ვიდრე დღემდე ყოფად ამას tu seras muet, et incapable de parler, jusqu'au jour où cela doit se faire,

6. The final case combines like this: *vidre txovnadmde tkvenda* “before you ask”, Mt. 6.8; *iqo šen dadumebul da ver šemzlebel sitqvad, vidre dgedmde qopad amas* “you will be silent and unable to speak, until the day when this will happen”, Lk. 1.20; this

³⁸ E.g., the Opiza Gospels of 983 CE (ms. Ivir. georg. 83, fol. 115ra, l. 17; abbreviated ოზ), contrasting with the Adishi Gospels of 897 CE (fol. 103ra, l. 14; cf. Taqaishvili 1916: Tabl. 102) with უფლისა (abbreviated ოზისა); cf. Brière (1955: 304 with n. 22).

Luc. I, 20; c’est-à-dire qu’après le cas final, le double rapport se marque par le datif en და dans les pronoms, et par le modal dans les noms. means that after the final case, the double relation is marked by the dative in *-da* with pronouns, and by the modal with nouns.

The quotations are here rendered in a more reliable form, except for the last word of Lk. 1.20 which is the genitive აბისა, not the dative აბს in the printed text (Bakar 1743: 839b, l. 4). As to the “dative in *-da*” cf. 2.5 above.

2.7 In a similar way, Brosset treats the combinations of the instrumental and the genitive with the postpositions -ურთ “together with”, -გან “from” and -თვის “for” under the term “complex cases”.

7. De même les quatre cas complexes ne prennent point entièrement le double rapport, et ils ne s’accordent avec le nom régisseur que par la partie qui leur est commune. On dit donc : მოწაფითურთ თვისით, ou მოწაფით თვისითურთ avec ses disciples; ტყუენვით-გან ბაბილონისა თ depuis la captivité de Babylone. Mat. I, 17. Je trouve pourtant თვის répété dans cette phrase : დახსნისა დაკარგულთა-თვის შულთა კაცთა-თვის pour la rédemption des hommes perdus. Code III, préf.

7. In the same way, the four complex cases do not entirely take the double relation, and they only agree with the governing noun by the part which is common to them. People therefore say: *moçapiturt twsit* or *moçapit twsiturt* “with his disciples”; *tq̄uēnvit-gan babilonisa-t* “from the captivity of Babylon”, Mt. 1.17. Yet I find *-tws* repeated in the sentence *daxsnisa daqargulta-tws šwlta qaçta-tws* “for the salvation of the lost men”, Code III, preface.

The first example Brosset quotes is from the Bakar Bible again, where it occurs four times in the Gospel of John;³⁹ note that the plurality (“disciples”) is not made explicit. On the other hand, the inverted construction, მოწაფით თვისითურთ, is not attested anywhere, neither in the Bakar Bible nor in any other witness known; however, there are a few similar phrases with other head nouns such as, e.g., მეუღლით თვისითურთ “with his spouse” and “ცოლით თვისითურთ”, both appearing in the Great Synaxary of George the Athonite.⁴⁰ The phrase from Mt. 1.17 is a bit problematical, too, given that the printed text reads ტყუენვითგან ბაბილონისთა, with an abbreviation that would have to be resolved as ბაბილონისათა, probably standing for ბაბილონისა-ათა with the full ending of the instrumental implied, in contrast to ბაბილონისა-თ of the older witnesses. The quotation from the preface of the Armenian part of Vakhtang’s law book matches the text of the Paris codex; however, the translation should run more exactly “for the salvation of the lost sons of men”.⁴¹

³⁹ Jo. 6.3, Bakar 1743: 873b, l. 32; 11.54: 880b, l. 28; 18.1: 885b, l. 18 (with this verse it is also quoted in the liturgical index added to the Bible text ib. 1024a, l. 52); 18.2: 885b, l. 24.

⁴⁰ Dolakidze / Chitunashvili 2018: 160a, ll. 12 and 16. In another attestation in the same work, the manuscripts diverge considerably: whereas the Athos and Jerusalem manuscripts (Ivir. georg. 30, fol. 150r, ll. 9–10; Jer. georg. 24, fol. 126v, l. 24, cf. <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271072405-jo/?sp=134>) read ცოლით და შვილით თვისითურთ “with his wife and child”, we find ცოლით და შვილითურთ (with or without following pronoun as, e.g., in Sin. georg. 4, fol. 98r, l. 16, cf. <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.0027938832A-ms/?sp=101>) in other witnesses (cf. Dolakidze / Chitunashvili 2018: 145b, l. 20–21 with n. 44 and 45 where the Jerusalem manuscript = F is erroneously grouped with the latter).

⁴¹ Fol. 123v, ll. 6–7; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f125.item>.

2.8 The next object of Brosset’s treatise (1834: 83; 1837: 235)⁴² is the substitution of the oblique plural ending *-თა* by its singular equivalent. He writes:

{41.} 8. Quant au pluriel, si le régisseur est au cas en *თა*, génitif ou datif, le double rapport n’est point *თათა*, mais *თასა*, ძურის-ზრახვათა-გან ჰურიათა სა des projets perfides des Juifs, Act. XX, 19; ჰსცნეს კელთა წარმართთა სა ils l’ont livré aux mains des gentils. *Ib.* XXI, 12. On trouve également le double rapport *თასა*, quand le régisseur est au datif singulier, et le régime au génitif pluriel, ვითარცა დასაწყისსა და დასასრულსა ყოველთა მყოფთა სა comme à l’origine et à la fin de tous les êtres. *Tlukh.* 80.

8. In the plural, if the governing noun is in the genitive or dative case in *-ta*, the double relation is not *-tata* but *-tasa*, *ჰურის-ზრახვათა-გან ჰურიათა-სა* “of the perfidious plots of the Jews”, Acts 20.19; *hscnes qelta çarmartta-sa* “they delivered him into the hands of the Gentiles”, *ib.* 21.12. The double relation with *-tasa* occurs also when the governing noun is in the dative singular and the governed noun in the genitive plural: *vitarca dasaçqissa da dasasrusla çovelta mqop-ta* “like at the beginning and the end of all beings”, *Tlukh.* 80.

The two quotations from the Bible are correct again, except for the fact that the second one is from Acts 21.11, not 12, and that the verbal form contained in it is the optative *მისცენ* “they will deliver” in all witnesses including the Bakar Bible,⁴³ not the aorist *ჰსცნეს*. The quotation from the catechism is correct, too.

2.9 Brosset finishes his survey with some peculiar cases of “double relation” (1834: 83; 1837: 236). Most of his examples are from Vakhtang’s law book again:

{42.} 9. Voici quelques exemples d’emploi remarquable du double rapport.
1° Régime au singulier avec un régisseur pluriel :
სადამდისა ხატნი სულად წმინდისი მიესწრაფოდეს partout où s’étend l’influence des images de la très-sainte Vierge, Code VI, 2; წმინდისი pour წმინდისანი. მსგავსად მისად, რომელნიცა შკლნი ლანძღვენ დედ-მამათა მისსა de même, les enfants qui insultent leurs père et mère, *Ib.* II, 37; მისსა pour მათთა {მისთა}.

9. Here are some examples of remarkable uses of the double relation.
1° Governed noun in the singular with a governing noun in the plural:
sadamdisa xaṭni sulad çmindisi mies-çrapodes “up to wherever the icons of the all-holy (Virgin) have influence”, Code VI, 2; *çmindisi* for *çmindisani*. *msgavsad misad, romelnica šwlni lanžgven ded-mamata missa* “Likewise, children who insult their father and mother”, *ib.* II, 37; *missa* for *matta* {*mista*}.

The text of § 2 of the sixth part of the law book, the collection by the *atabags* of Samtskhe, Beka (I) Jaqeli (c. 1240–1306) and his great-great-grandson, Aghbugha (I) Jaqeli (ca. 1356–95), is rendered quite correctly after the Paris manuscript which, however, has *ყოვლად* instead of *სულად*;⁴⁴ in agreement with the printed edition, it inserts *პატრონისა ჯაყელისა და მაწეურლისა კაცნი* და between *სადამდისა* and *ხატნი* so that we arrive at “wherever the men of the lord of Jaqa and Atsquri and the icons of the all-holy (Virgin) have influence”. In contrast

⁴² In his “Art libéral”, Brosset adds a short paragraph on adjectives in *-განი* before this, omitted in his “Eléments”.
⁴³ Cf. Bakar (1743: 910b, l. 28); only the Bakar Bible adds *ოგი* “him” after the verb.
⁴⁴ Fol. 223r, ll. 22–23; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f225.item>.

to the Paris codex, the printed edition has the singular ხატი instead of the plural,⁴⁵ which is not only syntactically more appropriate but also semantically, given that this is about the well-known icon of the Mother of God of Atsquri, which is one of the oldest and most famous icons venerated in Georgia.⁴⁶ The form ხატნი in the Paris codex is therefore likely to be due to a perseveration of the plural from the preceding word, კაცნი, and the singular agreement in წმინდისი can be regarded as regular.⁴⁷ In § 37 of the second, i. e., the Greek part of the law book, we actually read დედ მამათა თვისსა in the Paris codex, not მისსა;⁴⁸ this is confirmed by the printed edition which, however, has the singular დედ-მამასა,⁴⁹ thus removing the incongruence again.

For a phenomenon that he calls “attraction”, Brosset then quotes one more example from the law book, from § 347 of the Armenian part. Here again, the wording of the Paris codex⁵⁰ differs from that of the printed edition, which does not have the additional genitive -ს of ქმრისა-ს დანაშაულს “the crime of the husband” but a more regular ქმრისა მისისა დანაშაულს “of her husband’s crime”.⁵¹ The preceding quotation, a verse which according to the “Art libéral” stems from a “manuscript on poetry”, has not been identifiable yet; the metre of the verse or, rather, strophe is the so-called *čaxruxauli* (4 verses of 5 syllable each):

2° Double rapport par attraction :

ვის ნი ვერ მჭვრეტნი იქმნეს ვით რეტნი ჳვრეტას ღირს ქმნილნი განცუვრებულად ceux qui ne la voyaient pas étaient comme fous, et ceux qui avaient le bonheur de l’apercevoir étaient dans l’admiration {(M^{it}. sur la poésie, exemple d’un vers de 20 syllabes)}; ქმრისა ს დანაშაულს la faute du mari, pour და ნაშაულსა ქმრისასა Code III, 347; არიან სახელთა ნი რომელნიცა il y a des noms qui Ant. 397, 6; pour არიან სახელნი რომელნი..; რომელნი არიან მქონ სულისა ნი მამრობითისა ნათესავისა ნი les êtres animés, du genre masculin, Phiral. 28. Cette tournure me paraît en général peu régulière.

2° Double relation by attraction:

vis-ni ver mčvreṭni ikmnes vit reṭni čvreṭas ḡirs kmnilni gancwprebulad “those who did not see her were like fools, and those who were worthy of seeing her were astonished” {(manuscript on poetry, example of a vers of 20 syllables)}; *kmrisa-s današauls* “the fault of the husband”, for *da-našaulsa kmrisasa* Code III, 347; *arian saxelta-ni romelnica* “there are nouns that...”, Ant. 397.6, for *arian saxelni romelni...*; *romelni arian mkon sulisa-ni mamrobitisa natesavisa-ni* “the animate beings of masculine gender”, Phiral. 28. This type of phrasing seems to me rather inconsistent in general.

The last two examples quoted are from grammatical works. The abbreviation “Phiral.” refers to the Russian-Georgian teach-yourself manual by Goderzij Firalov (ფირალოვი გოდერძი), which was published in Sankt Petersburg in 1820.⁵² On p. 28, the text reads მქონ, not მქონს as in Brosset’s citation; the translation should rather run “which are possessing a soul, of

⁴⁵ Text of manuscript A = S-3683, cf. Dolidze (1963: 426); the text of ms. B (ib.) is slightly different but contains the singular as well: საღამდის პატონის კაცი და მაწყუერელისა დაესწრას და ყოვლად წმიდისა ხატი დააწყოს “wherever the man of the lord and of the one of Atsquri may reach out and the icon of the all-holy (Virgin) may decide”.

⁴⁶ Cf. e.g., <http://www.orthodoxy.ge/khatebi/atiskuris.htm>.

⁴⁷ The printed edition has წმინდისა, for წმინდისა-ე.

⁴⁸ Fol. 72r, l. 17; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f73.item>.

⁴⁹ Dolidze (1963: 141).

⁵⁰ Fol. 190r, ll. 31–32; cf. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10093419f/f192.item>.

⁵¹ Dolidze (1963: 351).

⁵² Firalov (1820). As to Firalov’s work cf. Brosset (1827: 321–340).

masculine gender”. The second example, styled “Ant. 397, 6”, is from the syntax part of the (second) grammar by the Georgian catholicos Anton I, a work that was not yet published in Brosset’s time even though it was accomplished by its author in 1776 (the first edition appeared only in 1885) but to which Brosset had access via a manuscript copy in his own possession.⁵³ The given phrase, which introduces the paragraph in question (§ 397, cf. Anton 1885: 246), was obviously formed in order to provide variation in comparison with the preceding and the following paragraphs which are introduced by არიან რომელნიმე სახელნი “there are some nouns” and არიან რომელნიმე წარმოებულნი “there are some derivations”, with the genitive plural in სახელ-თა-ნი carrying the same (partitive) notion as რომელნიმე in the sense of “some (of)”.

2.10 As a matter of fact, Brosset used Anton’s grammar not only as a source of examples. As he himself states in the preface to his “Art libéral”, he borrowed from Anton the very title of his first treatise (კელოვნება აზნაურებითი), which “explains itself by the high estimation with which he considers his subject”;⁵⁴ actually, however, Anton’s grammar is entitled თქს კელოვნებისა ღრამმატიკოსობითისა, i. e., “On the art of being a grammarian”,⁵⁵ and it is not quite clear where Brosset took the “liberality” from.⁵⁶ In his preface, the French scholar adds: “I made it a rule to give the substance of the ‘Art libéral’, either to discuss Anton’s opinion when it happened that I had adopted a contrary one, or to support myself with his authority and enrich my book with many details that had escaped me. In all these cases I have quoted with conscientious scruple each of the borrowings I have made”;⁵⁷ a principle that is certainly true of his first treatise. Interestingly enough, however, there is no such direct reference to Anton in Brosset’s “Eléments” for which, instead, he refers to previous work by Julius von Klaproth and an anonymous Italian missionary as its source;⁵⁸ however, the material thus available to him covered only parts of the morphology (up to p. 123) so that the chapters on syntax appear to be his own, including the paragraphs concerning the “double relation”. It seems indeed that Brosset tried to avoid too much reference to Anton in his “Eléments”; this is conceivable, e. g., in the last paragraph of our section which still comprised fifteen lines in the “Art libéral” and is reduced to four lines in the later book, thus omitting the important information that Anton’s grammar did mention the “double relation”, devoting 13 paragraphs to it:⁵⁹

<p>{43.} Au reste, le double rapport est un usage élégant des livres anciens et de quelques ouvrages modernes en style soigné; {M. Letellier, qui a passé 6 ans dans le pays, m’a</p>	<p>Moreover, the double relation is an elegant use of old books and some modern works in neat style; {Mr Letellier, who spent six years in the country, told me that} even the best</p>
---	---

⁵³ Cf. Brosset (1937: xi); cf. Babunashvili (1970: 11–21 and passim) as to the interrelationship of the two versions of Anton’s grammar.

⁵⁴ “L’art libéral, tel est le nom qu’a donné à sa grammaire, composée tout en géorgien, le célèbre patriarche Antoni, titre qui s’explique par la manière élevée dont il considère son sujet” (Brosset 1934: [v]).

⁵⁵ *Lit.* “art (being) with grammarianship”; probably the title was influenced by that of the grammar of the Greek author Dionysius Thrax, Τέχνη γραμματική, usually translated as “Art of Grammar”.

⁵⁶ Anton’s title is quoted as “L’Art libéral ou grammaire géorgienne, par Antoni Ier, patriarche de Géorgie” in the “Eléments”, too (Brosset 1937: xi).

⁵⁷ “Je me suis fait une loi de donner la substance de l’Art libéral, soit pour discuter l’opinion d’Antoni, quand il s’est trouvé que j’en avais adopté une contraire, soit pour m’appuyer de son autorité, et enrichir mon livre de nombreux détails qui m’avaient échappé. Dans tous ces cas j’ai cité avec un scrupule conscientieux chacun des emprunts que j’ai faits” (Brosset 1934: viii–ix).

⁵⁸ Brosset (1937: iii): “On ignore le nom du missionnaire”.

⁵⁹ The same is true of the paragraph on adjectives added in “L’Art libéral” at the end of § 41 (~ § 7 of the “Eléments”; (1934: 83), cf. n. 42 above.

dit que} les personnes même les mieux élevées n’en font point d’usage en parlant.⁶⁰

{Les géorgiens n’ont pas de peine à expliquer leur double-rapport, parce-que, considérant le régime comme une modification du régisseur, une qualité qui lui est ajoutée (განმათვსებელი, qualificateur), il doit prendre, comme tel, une forme adjective en sorte qu’une combinaison comme celle-ci საქმენი ღმერთისნი les oeuvres de Dieu, équivaut réellement à cette autre ღთიურნი საქმენი les oeuvres divines. Ainsi le double rapport transforme le régime en un adjectif ajouté aut mot régisseur. Antoni a détaillé avec beaucoup de justesse les 17 cas du double rapport dans le § 197, 12-22, et j’ai tiré de là plusieurs exemples qui me manquaient. Le P. David et Phiralow ne parlent point de cela.}

educated people do not make use of it in speaking.

{The Georgians have no difficulty in explaining their double relation, because, considering the governed noun as a modification of the governing noun, a quality which is added to it (*ganmatwsebeli*, “qualifier”), it must take, as such, an adjectival form so that a combination like *sakmeni gmertisni* “the works of God” becomes really equivalent to *ḡtiurni sakmeni* “the divine works”. Thus the double relation transforms the governed noun into an adjective added to the governing noun. Anton detailed with great accuracy the 17 cases of double relation in § 197, 12–22, and I pulled out several examples that I was missing. Father David and Phiralow do not speak at all of this.}

3. Anton I (28.10.1720 – 12.3.1788), catholicos of Georgia from 1744–56 and 1763–88 and born as prince Teimuraz Bagrationi, must indeed be regarded as the discoverer of the principle of “Suffixaufnahme”: neither the earlier grammars of Georgian, Francisco-Maria Maggio’s “Institutiones” of 1643 and Zurab Shanshovani’s “Short Grammar” of 1737,⁶¹ nor, as Brosset indicates, later works such as those of Gaioz Rektori (1789),⁶² Davit Batonishvili (1790),⁶³ Varlaam Eristavi (1802),⁶⁴ Ioane Bagrationi (1813–1828),⁶⁵ and Goderzi Firalov (1820)⁶⁶ mention any type of “double relation”. It is therefore appropriate to examine the information Anton provides in more detail (§ 197.12–22; 1885: 136–137); as we will see, several of his examples reappear in Brosset’s treatises, and some even in Bopp’s.

იბ. იცის ნათესავობითმან ბრუნჴამან, ჩუწუ-
ლებად ფრიად საქებელი, ე. ი. თან-კმობად,
რომელთაცა სახელთა, განმათვსებელად

12. The genitive case knows a very praise-
worthy custom, namely, agreement with
nouns as the determinant of which it appears

⁶⁰ (Louis) Victor Letellier (1787–1881), member of the Société asiatique de Paris, editor of Turkish fables (Letellier 1826), author of a comparative dictionary of French, Italian, Arabic, Turkish, and Greek (Letellier 1838) and of a travel report to Constantinople and Georgia (Letellier 1840; the second volume concerning Georgia seems never to have been published), was chancellor and manager of the French consulate in Tbilisi; in 1833, he provided six Georgian manuscripts to the Bibliothèque nationale de France (styled “Fonds Letellier” in Brosset’s time; cf. <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc13585c>).

⁶¹ Published in Tsagareli (1881); cf. also Tsagareli (1873: 36–38).

⁶² Scholarly edition in Nikolaishvili (1970); cf. also Tsagareli (1873: 35–36). The Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz possesses an “Introduction to Grammar” published by the same author in Georgian (Gaioz 1789).

⁶³ The work, which was entitled “Философическая грамматика” (cf. Tsagareli 1873: 37) has remained unpublished; cf. 2.4 with n. 21 above as to the Paris manuscript no. 18 containing the work.

⁶⁴ Printed as Varlaam (1802); cf. Tsagareli (1837: 38–39) as to the author.

⁶⁵ Within the so-called “კალმასობა” encyclopedia (first edition Ioane 1862); for the linguistic parts cf. Kotinovi (1986).

⁶⁶ Cf. Tsagareli (1837: 41–43).

შეხედვის სიტყუასა შინა, რამეთუ, თუ სადამე მრავლობითი არს სახელი იგი, რომლისამე ბრუნვსაგანი და თვთ მხოლოდობითი ეთანკმების შუწნიერ ბრუნვთაცა და რიცხვთა, თვისისა მხოლოდობისა, დაბრუნვსა წარუწყმედელად, მაგალითებრ: **ძენი ლევისნი**. ძენი არს წრფელობითი ბრუნვსამებრ, ხოლო მრავლობითი არს რიცხვსამებრ, რომელსაცა ეთა[ნ]კმა ნათესავობითი იგი, რომელა **ლევისნი** თვისისა ბრუნვსა და მხოლოდობითისა რიცხვსა შეურყევილად.

ივ. ეთანკმების მრავლობითსაცა წრფელობითსა რიცხვთაცა დაბრუნვთა, მაგალითებრ: **ძენი ისრაილთანი**, და სხუანი.

იდ. ეთანკმების სახელსა ნათესავობითად ბრუნვლსა განმათვსებული თვისი ნათესავობითივე ბრუნვთა შუწნიერ გუარითა, მაგალითებრ: **გუამისა ქრისტესისა**. დაღათუ არა საჭიროდ ნათესავობითად ბრუნვლმან განმათვსებელმან მიიღო სხუადცა დაბრუნვად ნათესავობითადვე, არამედ თან-კმობისათვს სახელისა, რამეთუ უკამსო არს თქმად **გუამისა ქრისტესი**.

იე. ეთანკმების თვისსავე ნათესავობითად ბრუნვსა მდგომარეობასა შინა, მიცემითად ბრუნვლსა სახელსა მხოლოდობითსა ბრუნვთა და რიცხვთა განმათვსებელი იგი სახელი თვისი (ნათესავობითად ბრუნვლი). მაგალითებრ: **სახლსა ზაქარიასსა**.⁶⁷ ხოლო ეთანკმებისვე მიცემითად ბრუნვლსა სახელსა მრავლობითსა რიცხვთაცა დაბრუნვთაცა, სახელი მხოლოდობითი ნათესავობითად ბრუნვლი, განმათვსებელი მისი, შეურყეველად თვისისა ბრუნვსა და რიცხვსა, მაგალითებრ: **შესაკრებელთა გალილეაღსთა**, (ლუკ 4.44), და სხუანი.

ივ. ეთანკმების თვისსავე ნათესავობითად ბრუნვსა მდგომარეობასა შინა მოთხრობითად ბრუნვლსა სახელსა მხოლოდობითსა, ბრუნვთაცა და რიცხვთა განმათვსებელი იგი სახელი თვისი (ნათესავობითად ბრუნვლი), შეურყეველად თვისისა ბრუნვსა და რიცხვსა, მაგალითებრ: **სულმან მოწყინებისამან** (ბარუქ. 3, 1). ხოლო მრავლობითსაცა ეთანკმების მებრვე **სულმან კაცთამან**, და სხუანი.

იზ. ეთანკმების თვისსავე ნათესავობითად ბრუნვსა მდგომარეობასა შინა მოქმედებითად

in an utterance; for if that noun happens to be in the plural and itself in the singular, it agrees with it nicely in case and number, not losing its own singular inflection as in, e. g., *zeni levisni* “the sons of Levi”: *zeni* “sons” is nominative by case and plural by number, with which the genitive agrees, appearing as *levis-ni* without giving up its case and singular number.

13. With the nominative plural it also agrees if it is in the plural case form itself as in, e.g., *zeni israitani* “the sons of Israel” etc.

14. A noun in the genitive case further agrees with another noun in the genitive that it determines in a nice way as in, e.g., *gvamisa kristesisa* “of the body of Christ”, even though it would not be necessary for the noun in the genitive to take a second genitive ending; it nevertheless does so because of agreement with the head-noun, for it is unfitting to say *gvamisa kristesi*.

15. In its state of being in the genitive case, a noun in the genitive also agrees in case and number with another noun in the dative singular that it determines as in, e.g., *saxlsa zakariassa* “in the house of Zechariah”. A noun in the genitive singular even agrees by case and number with a noun in the dative plural that it determines, as in, e.g., *šesakrebelta galileaysta* “in the synagogues of Galilee” (Lk. 4.44) etc.

16. In its state of being in the genitive, a noun also agrees in case and number with another noun in the ergative singular that it determines without affecting its own case and number, as in *sulman moçqinebisaman* “a soul of resentment” (Bar. 3.1). In the plural it agrees in the same way: *sulebman kactaman* “souls of men”.

17. In its state of being in the genitive, a noun also agrees in case and number with a noun in the instrumental singular that it determines

⁶⁷ The edition has სახლისა which, however, must be a misprint.

ბრუნულსა სახელსა მხოლოობითსა, ბრუნ-
თაცა და რიცხვთა განმათვსებელი იგი სახელი
თვისი (ნათესავობითად ბრუნული), შეურყვე-
ლად თვისისა ბრუნულსა, და რიცხვსა, მაგა-
ლითებრ: **სიტყვთა უფლისათა**, (ფსალ. 32, 6).
ხოლო მრავლობითისასა ეთანკმების მებრვე,
მაგალითებრ: **კელითა მოციქულთათა**, (საქ. 5,
12). საცნაურ-არს ესე, ვითარმედ, **კელითა**,
დაღათუ რიცხვსაებრ ჰსჩანს მხოლოობითად,
მაგრა ძალითად არს მრავლობითი, ე. ი. **კელე-
ბითა მოციქულთათა**.

იწ. დაწყებითისათანა ბრუნულსა არა აქუს
ნათესავობითად ბრუნულსა ესე გუარი თან-
კმობაჲ, არამედ დაწყებითი თანკმობს სხვსა-
თანა ბრუნულსა.

ით. ეთანკმების, თვისსავე ნათესავობითად
ბრუნულსა მდგომარეობასა შინა წოდებითად
ბრუნულსა სახელსა, მხოლოობითსა ბრუნულსა
და რიცხვთა განმათვსებელი იგი სახელი თვისი
(ნათესავობითად ბრუნული), შეურყველად
თვისისა ბრუნულსა და რიცხვსა, მაგალითებრ:
ძეო კაცისაო, (ეზეკ. 38, 2). ხოლო მრავლო-
ბითსაცა მებრვე, მაგალითებრ: **ძეო კაცთანო**,
(ფსალ. 4, 2), და სხუანი.

კ. თანკმობაჲ ესე სხუა გუარ ბრუნულისა
სახელისათანა განმათვსებელისა თვისისა, ნა-
თესავობითად ბრუნულისა, იქმნების, რამეთუ
იყოსმცა სახელი რაჲვე, მრავლობითი და თვთ
მხოლოობითი, და ეთანკმოს მას რიცხვთა და
ბრუნულსა (სიმკაც. 12).

კა. დაეკუშთების რათა იყოს სახელი რაჲვე
მხოლოობითი და თვთ მრავლობითი, მაგალი-
თებრ: **განსაზღურებითა ცხოველთასა**, და
სხუანი.

კბ. თანკმობისათვის განმათვსებელისა ნათესა-
ვობითად ბრუნულსა, სიმკაცრეთა შორის ესე-
ცა ცნობად სათანადო არს, ვითარმედ დაეკუშ-
თების განმათვსებელსა ნათესავობითად ბრუნ-
ულსა, რათა აქუნდესმცა სხუაჲ ნათესავო-
ბითად ბრუნული, განმათვსებელი, რომელიცა
ეთანკმების წინასა სახელსა, მაგალითებრ:
კაცმან მშუდობისა ჩემისამან.

ლექსი ესე მშუდობისა განმათვსებელი არს
კაცმან ლექსისა, ხოლო ლექსი ესე **ჩემისამან**,
განმათვსებელი არს მშუდობისა და თანკმობი-
ლი არს მოთხრობითად ბრუნულსა, ლექსისა-
თანა, რომელა **კაცმან**, და სხუანი.

ხოლო უკეთუ ნათესავობითი იგი სახელი ით-
ქუას მხოლოდ, არ შეიქმნების ჩუწნ იდეაჲ

without affecting its own case and number, as
in *siṭqwta uplisata* “by the word of the Lord”
(Ps. 32.6). In the plural, it agrees in the same
way, as in *qelita mocikultata* “by the hand of
the Apostles” (Acts 5.12). It must be noted
that *qelita*, even though appearing as a
singular, yet is in the force of a plural, i.e.,
qelebita mocikultata “by the hands of the
Apostles”.

18. With the ablative, the genitive case has no
such agreement, but the ablative agrees with
another case.

19. In its state of being in the genitive, a noun
also agrees in case and number with another
noun in the vocative singular that it
determines without affecting its own case and
number, as in *zeo kactao* “son of men!” (Ez.
38.2). Likewise in the plural, as in *zeo
kactano* “sons of men!” (Ps. 4.2), etc.

20. The agreement of a noun in the genitive
with a noun in another case that it determines
comes about even if the noun is in the plural
and itself in the singular, and it agrees with it
in both number and case (Harshness 12).

21. It is shortened if the noun is in the
singular and itself in the plural, as in
gansazgûrebita cxoveltasa “by the
delimitation of those living” etc.

22. Among the harshnesses concerning the
agreement of a determiner in the genitive it is
appropriate to note, too, that the determiner
in the genitive is shortened if it is itself
determined by another determiner in the
genitive which agrees with the noun
preceding it, as in *ḳacman mšwdobisa
čemisaman* “a man of my truce”.

Here, the word *mšwdobisa* “of truce” is the
determiner of the word *ḳacman* “a man”
whereas the word *čemisaman* “my” is the
determiner of *mšwdobisa* and yet agrees with
the word in the ergative case, i.e. *ḳacman*, etc.
But if a noun in the genitive is pronounced
alone, we do not gain the idea of what it

განყოფითა, ამაღ რომელ არა ვიცით განყოფით რაფსათვსმე არს თქმა იგი, მაგალითებრ: სიტყვსა, და არა ვიცით, თუ რამე არს სიტყვსა. მაგრა, ოდეს იგი ითქუას, ვითარმედ ლექსი სიტყვსა, ანუ ნაწილი სიტყვსა, მაშინ შემექნების ჩუნ იდეა განყოფილი, ვითარმედ ნაწილი, ანუ ლექსი, ქონებული არს სიტყვსა.

determines, because we do not know for the determination of what it is pronounced, as in *siṭqwsa* “of the utterance”, of which we do not know what it means. However, when it is pronounced in a phrase like *leksī siṭqwsa* “a word of the utterance” or *naçili siṭqwsa* “a part of the utterance”, we do gain the idea of what it determines, namely that it is a “part” or a “word” that belongs to the “utterance”.

As we see, Anton I proceeded in quite the same way as Brosset did after him, and he even provided some of the latter’s biblical examples;⁶⁸ these are likely to have been taken from the Bakar Bible, too, pace Brosset’s claim that Anton used “only three Georgian books, among them two liturgies and the ‘ბილის-პირი’ hymnary”.⁶⁹ There is therefore no room for doubt that Anton’s grammar was Brosset’s main source.

4. Considering the representation of “Suffixaufnahme” in both Anton’s and Brosset’s treatises, it is clear that it is not very reliable and must be regarded as rather preliminary. This is mostly due to the fact that both authors did not rely upon sources of sufficient age to give a true picture of the grammatical properties of Old Georgian, which had prevailed only in distorted form up to the 18th century; it is especially the neglect of the character *ⴁ* as part of the endings which obscured the image to a certain extent. It took more than half a century after Brosset’s account until this shortcoming was overcome; we will discuss this in a subsequent investigation.

References

- Anton (1885): ქართული ღრამმატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ. გეოცემული ალექსანდრე ეპისკოპოსის საფასით. თბილისი: ექვთიმე ხელაძის სტამბა. <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/4974>; <https://books.google.de/books?id=WN8nAAAAYAAJ>.
- Babunashvili (1970): ე[ლენე] ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები / E[лена] A[какиевна] Бабунашвили, *Антоний и вопросы грузинской грамматики*. თბილისი: მეცნიერება / Тбилиси: Мецниერება.
- Bakar (1743): ბიბლია. აწ ახალი დაბეჭდული: ქართულს ენასა ზედა ჟამსა დიდად ამაღლებულისა და სრულიად რუსეთისა თუთ: მკერობელისა და კეთილ მორწმუნისა იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრე დიდის ასულისა: და მეკუდრისა მისისა დიდის პეტრეს შვილის შვილისა და დიდის თავადის: პეტრე თეოდორის ძისასა: ბრძანებითა: და წარსაგებელითა საფასეთათა: საქართველოს: მეფის. ბაქარ ვახტანგის ძისათა: ... სამეუფოსა: ქალაქსა: დიდსა: მოსკოვს: დაბასა: სესვენცისასა. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/151245>; <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-12852>.
- Baramidze (1947): ვახტანგ VI. თხზულებათა კრებული. ლექსები და პოემები. ალ[ექსანდრე] ბარამიძის რედაქციით და შენიშვნებით. თბილისი: საბჭოთა მწერალი.

⁶⁸ A biblical example is also that of § 22, which is from Ps. 40.10.

⁶⁹ “Il est à regretter que l’auteur n’appuie jamais les préceptes d’exemples tirés d’auteurs originaux. Il cite... seulement 3 livres géorgiens, dont deux liturgies, et le *Dzilis-piri* (ბილის-პირი) recueil d’hymnes d’église” (Brosset 1934: vii); there is no corresponding information in Brosset (1937).

Jost Gippert, Old Georgian “Suffixaufnahme” revisited

- Bastameants (1880): Մխիթարայ Գռչի Դասաստանագիրք Հայոց. Իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդերձ ծանօթութեամբք Վահան Ծ. վարդապետի Բաստամեանց. Վարդաշապատ: Տպարան սրբոյ կաթողիկէ Էջմիացնի.
- Bopp (1842): Franz B., “Über das Georgische in sprachverwandtschaftlicher Beziehung”, *Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1845*, 1847, 259–339. Also published as *Die kaukasischen Glieder des Indoeuropäischen Sprachstamms*. Berlin: Dümmler 1847, 3–83. <https://digilib.bbaw.de/digitalibrary/digilib.html?fn=silo10/Bibliothek.tiff/07-abh/1846/tif/&pn=0000632>; <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10524095?page=,1>; https://archive.org/details/bub_gb_PkUPAAAAQAAJ.
- Brière (1955): *La version Géorgienne ancienne de l'évangile de Luc, d'après les évangiles d'Adich avec les variantes des évangiles d'Opiza et de Tbet'*. Editée avec une traduction latine par Maurice Br. (Patrologia Orientalis, XXVII/3). Paris: Firmin-Didot.
- Brosset (1827): Marie-Félicité B., “Sur la langue géorgienne,” *Journal Asiatique* 11, 321–344.
- (1829): id., *Chronique géorgienne. M<anuscr>i<t de la Bibliothèque du Roi*. Ouvrage publié par la Société Asiatique. Texte géorgien. Paris: Fonrouge / ცხოვრებაჲ :: საქართველოჲს :: ქორონიკონითგან :: აჲა :: ვიდრე :: ტჳა :: ქართულად. წიგნი ესე კელით წერილთა სამეფოს საუნჯისაგანი სტამბად და თარგმანებად ჰბრძანა ფრანციცული სამეფო საზოგადოებაჲ მეაზიელი. პარიჲში :: აღჰსწერა ბროსეტ, ქეთ ჰსტანბა ჟონრუჲ. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10430673?page=,1>
- (1830): ცხოვრება საქართველოსა. *Chronique géorgienne*, traduite par M. Brosset Jeune, membre de la Société Asiatique de France. Ouvrage publié par la même société. Paris: Imprimerie Royale. <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-3747>; <https://books.google.de/books?id=CqQ0AQAIAAJ>; https://books.google.de/books?id=E_1NAAAAcAAJ; <https://books.google.de/books?id=W6gajVYWjTWC>; <https://archive.org/details/chroniquegorgie00unkngoog>; <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.39000002854979>.
- (1834): id., კელოვნება აზნაურებითი გინა ქართული ენის თჳთ მასწავლებელი / L'art libéral ou grammaire géorgienne. Paris: Roissy. <https://books.google.com/books?id=LMAoF16x9noC>; <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/urn/urn:nbn:de:hbz:5:1-4108>.
- (1837): id., *Éléments de la langue géorgienne*. Paris: Imprimerie Royale. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10571748?page=,1>; <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b3209747>; <https://books.google.de/books?id=0M4GAAAAQAAJ>; <https://books.google.de/books?id=8YxeAAAACAAJ>; https://books.google.de/books?id=eKj_KsFcXpcC; <https://books.google.de/books?id=G3ZFAAAAcAAJ>; <https://books.google.de/books?id=iWATAAAAQAAJ>; <https://books.google.de/books?id=yJgJAQAAIAAJ>.
- Dolakidze / Chitunashvili 2018: დიდი სჯნაქსარი. გიორგი მთაწმიდელი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მანანა დოლაქიძემ და დალი ჩიტუნაშვილმა / *Great Synaxarion*. George the Hagiorite. Text and apparatus prepared by Manana Dolakidze and Dali Chitunashvili. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- Dolidze (1963): ქართული სამართლის ძეგლები. ტომი I: ვახტანგ VI-სის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი[სიდორე] დოლიძემ. თბილისი: მეცნიერებათა აკადემია. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/78329>
- Finck (1910): Franz Nikolaus F., *Die Haupttypen des Sprachbaus* (Aus Natur und Geisteswelt, 268). Leipzig: Teubner. <https://books.google.de/books?id=E-4nAAAAMAAJ>
- Firalov (1820): *Самоучитель. Содержащий въ себѣ Грамматику, Разговоры Нравоученія и Лексиконъ на Россійскомъ и Грузинскомъ языкахъ, сочиненныя ...* Годерзіемъ Фираловымъ / თჳთ მასწავლებელი, რომელი იპყრობს თვის-შორის ღრამმატიკასა, ზნეობის სწავლასა, საუბარსა და ლექსიკონსა რუსულსა და ქართულსა ენასა ზედა: შეთხზული ... გოდერძი ფირალოვისაგან. Въ Санктпетербургѣ: Иос. Іоаннесовъ / სანკტპეტერბურღს: იოსებ იოანესოვი. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/161069>.

- Gabidzashvili (1991): წმინდა გიორგი ძველ ქართულ მწერლობაში. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, ლექსიკონი და კომენტარები დაურთო ენრიკო გაბიძაშვილმა. თბილისი: არმაზი—89.
- Gaioz (1789): [გაიოზ რექტორი], შესავალი ღრამმატიკისა (ქართული წიგნი, 81). კრემენჟუს. Staatsbibliothek Berlin: 3 A 251729.
- Ioane (1862): კალმასობა. თხზ. იოანე ბატონი-შულისა. ქართულთ-იმერთ საზოგადოების მონღობილობით გამოცემული ცისკრის რედაქციითგან. ნაწილი პირუშლი. ტფილისი: კერესელიძის ტიპოგრაფიაში. <http://dSPACE.gela.org.ge/handle/123456789/7319>.
- Jakobia (1937): პ[ავლე] ჯაკობია, იოსებ-ზილიხანანის ქართული ვერსიები (კრიტიკული ტექსტი ლექსიკონისა და საძიებლების დართვით). პირველი ნაწილი (ტექსტები). ტფილისი: ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა.
- Kobidze (1974): შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. III. ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო დავით კობიძემ. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Kotinovi (1986): ნორა კოტინოვი, იოანე ბაგრატიონი: კალმასობისეული ქართული გრამატიკა. თბილისი.
- Kvatchantiradze et al. (2013): ძველნაბეჭდი ქართული გამოცემები. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის კოლექციის აღწერილობა. ტომი II: საქართველოს გარეთ დაბეჭდილი წიგნები (1629–1800). შედგენილები: ფერიდე კვაჭანტირაძე, დალი მახაიძე, ანა ჯაფანიძე, მაია დიასამიძე. თბილისი: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. <https://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/31563>.
- Letellier (1826): L[ouis] Victor L., *Choix de fables*, traduites en turk par un effendi de Constantinople et publiées avec une Version française et un Glossaire. Paris: Dondey-Dupré. <https://books.google.de/books?id=wGcxwxicasYC>; <https://books.google.de/books?id=gjxbAAAAQAAJ>; <https://books.google.de/books?id=Xrc-AAAaAAJ>.
- (1838): *Vocabulaire oriental français-italien, arabe, turc et grec, pour la seule prononciation*. Paris: Jean Maisonneuve. <https://archive.org/download/vocabulaireorien00lete/vocabulaireorien00lete.pdf>; <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hwshdj>.
- (1840): *Voyage et itinéraire à Constantinople, chez les Lazzes, en Géorgie, dans une partie de la Perse et de la Russie, de 1826 à 1833. Tome premier*. Paris: Arthus Bertrand. <https://books.google.de/books?id=6P2ipQs45e0C>; <https://books.google.de/books?id=7tw6EZpka5sC>.
- Maggio (1643): Francisco-Maria M., *Syntagmatōn lingvarvm orientaliū qvæ in Georgiae regionibvs avdivnvtvr liber primvs. Complectens Georgianæ, seu Ibericæ vulgaris linguæ institvtiones grammaticas*. Romæ: Sacra Congregatio de Propaganda Fide. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10871071?page=,1>; <https://books.google.de/books?id=rRvoZE10b4AC>.
- Nikolaishvili (1970): გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამმატიკა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა. თბილისი: მეცნიერება.
- Qaukhchishvili (1959): ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს[იმონ] ყაუხჩიშვილის მიერ. ტომი II. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- (1973): ქართლის ცხოვრება. ტომი IV: ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს[იმონ] ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- Taqaišvili (1916): *Адъишское евангеліе*. 200 фототипическихъ таблицъ и предисловіе Е. С. Такайшвили (Материалы по археологіи Кавказа, 14). Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Совко. https://dSPACE.nplg.gov.ge/bitstream/1234/321681/1/Materiali_Po_Arxeologii_Kavkaza_Vipusk_XIV_1916.pdf; <https://books.google.de/books?id=-vWW-Fm0NQ4C&q>.
- Tlukaant (1741): *Dottrina Cristiana Per uso delle Missioni della Giorgia...*, tradotta Dalla Lingua Italiana in Lingua Civile Giorgiana da David Tlukaanti Giorgiano. Roma: Sagra Congregazione de Propaganda Fide. <https://books.google.de/books?id=rkRmAAAAcAAJ>.

Jost Gippert, Old Georgian “Suffixaufnahme” revisited

— (1797): *id.*, Seconda edizione. Ib. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10250316?page=,1;https://books.google.de/books?id=7k5mAAAAcAAJ>.

Tsagareli (1873): А[лександр] Цагарели, *О грамматической литературе грузинского языка. Критический очерк*. Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11159904?page=,1;> <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11159902?page=,1;https://books.google.de/books?id=GIMfAAAAyAAJ>.

— (1881): მოკლე დრამატიკა ქართულისა ენისა, ქმნილი ზურაბ შანშოვისაგან 1713 წელსა. გამოცემული ალ[ექსანდრე] ცაგარელისაგან / *Краткая грузинская грамматика*, составленная Зурабомъ Шаншовани въ 1737 г., изданная А[лександромъ] Ц[агарели]. Санкт-Петербургъ: Стамба საიმპერატორო აკადემიისა მეცნიერებათა / С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ. <http://dspace.gela.org.ge/handle/123456789/8660>.

Varlaam (1802): В[арлаам Эривовъ] А[рхиепископъ] Г[рузіи], *Краткая грузинская грамматика сочиненная на російскомъ языкъ*. Санктпетербургъ: Императорская Академія Наукъ. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/295627>.

This publication is part of a project that has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme (Grant agreement No. 101019006) and from the Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, German Research Foundation) under Germany’s Excellence Strategy – EXC 2176 ‘Understanding Written Artefacts: Material, Interaction and Transmission in Manuscript Cultures’ (Project No. 390893796).

„Suffixaufnahme“-ს რევიზიისათვის ძველ ქართულში

იოსტ გიპერტი (ფრანკფურტი / ჰამბურგი)

ქართული ენის დიაქრონიული კორპუსები, რომლებიც ბოლო ოთხი ათწლეულის განმავლობაში იქმნებოდა და სამეცნიერო მიმოქცევაშია შესული (TITUS-ის ქართული ენის კორპუსი, ქართული ენის ეროვნული კორპუსი GNC), საშუალებას იძლევა საფუძვლიანად გამოვიკვლიოთ ძველ ქართულ ენაში დადასტურებული ერთი-ერთი ფენომენი, რომელიც სახელური ფლექსიის ყველაზე ცნობილ მახასიათებელს წარმოადგენს, კერძოდ, ადნომინალური ნათესაობითის ფორმების პოვნისთვის ძველი ქართულის ტექსტებში, რომელშიც მსაზღვრად გამოყენებული არსებითი სახელი (დეგენეტიური ფორმა) განვრცობილია მის მიერ განსაზღვრული მთავარი არსებითი სახელის ბრუნვის დაბოლოებით. ეს ფენომენი სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, როგორც „Suffixaufnahme“.

წინამდებარე ნაშრომში, რომელიც აღნიშნული თემისადმი მიძღვნილი გამოკვლევების სერიის პირველ ნაწილს წარმოადგენს, განხილულია ქართველოლოგიაში ფრანგი მეცნიერის მარი ფელისიტე ბროსეს მიერ შემოტანილი ფენომენის „Suffixaufnahme“-ს ისტორია. როგორც ბროსეს 1830 წლებს გამოცემული ორი ნაშრომის დეტალური ანალიზი გვიჩვენებს, თავად ბროსე თავის ნაშრომებში დიდწილად ეყრდნობოდა ქართველი კათოლიკოსის ანტონ I-ის ტრაქტატს *თჳს კელოვნებისა ღრამმატიკოსობითისა*, და შესაბამისად, სწორედ ანტონ კათოლიკოსი უნდა ჩაითვალოს „Suffixaufnahme“-ს აღმოჩენად; გარდა ამისა, ბროსეს მიერ მოყვანილი მაგალითების უმეტესობა აღებულია არა მხოლოდ ანტონ I-ის ნაშრომიდან, არამედ იმ ხელნაწერებიდანაც, რომლებიც ხელმისაწვდომი იყო მარი ბროსესათვის საფრანგეთის სამეფო (ამჟამად ეროვნულ) ბიბლიოთეკაში.

საკითხის დაწვრილებითმა შესწავლამ გვიჩვენა ის ხარვეზები, რომელიც მარი ბროსეს ნაშრომში გვხვდება აღნიშნული ფენომენის განხილვასთან დაკავშირებით. სტატიაში განხილულია აღნიშნული ხარვეზის გამომწვევი ფაქტორები, კერძოდ, ნაჩვენებია, რომ „Suffixaufnahme“-ს გამოყენების ზუსტი წესების დადგენას აფერხებდა ის გარემოება, რომ იმ პერიოდისათვის ძველი ქართული ენა მკაფიოდ არ იყო გამიჯნული ქართული ენის შემდგომი ეტაპებისაგან და შესაბამისად, საილუსტრაციოდ გამოყენებული მასალა ხშირ შემთხვევაში სრულიადაც არ მიეკუთვნებოდა იმ პერიოდს, რომლის დროსაც „Suffixaufnahme“-ს გამოყენება ქართული გრამატიკის თანმიმდევრული მახასიათებელი იყო.

ქართველურ ენათა ლინგვისტური ანოტაცია: I. სახელები (პრობლემები და მათი გადაჭრის გზები)

მაია ლომია, ქეთევან მარგიანი (თბილისი)

I. შესავალი

1.1. ზოგადი მიმოხილვა

ტიპოლოგიური ენათმეცნიერება სიტყვა-ფორმათა სემანტიკისა და ანოტაციის მიხედვით ახდენს ენობრივი ფაქტებისა და მოვლენების სისტემატიზაციასა და კლასიფიკაციას. მორფოლოგიურად მდიდარი სტრუქტურის ენათა პარადიგმატული და სინტაგმატური სტრუქტურები განსაზღვრულია მორფემათა ფუნქციური თავისებურებებით. აღსანიშნავია, რომ აგლუტინაციურ ენებში გრამატიკულ მორფემებს მკაცრად განსაზღვრული თანმიმდევრობა ახასიათებთ. ქართველურ ენებში სიტყვის სტრუქტურის განსაზღვრისთვის მიზანშეწონილია აფიქსურ მორფემათა თანმიმდევრობისა და შეერთების საშუალებათა დადგენა. ქართველური ენებისთვის, ისევე, როგორც ამგვარი ბუნების სხვა ნებისმიერი ენისთვის, მორფოლოგიური თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა **სახელი** და **ზმნა**. მეთოდოლოგიურად სწორი და თანამედროვე სტანდარტის შესაბამისი კრიტერიუმია მორფოლოგიური ფაქტების სისტემატიზაცია რანგობრივი სტრუქტურის მიხედვით.

წინამდებარე სტატიაში ქართველურ ენათა ლინგვისტური ანოტაციის პრობლემები განხილულია სახელთა მორფოლოგიური მოდელების მიხედვით; კლასიფიცირებული და კვალიფიცირებულია პრობლემური საკითხები და დასახულია მათი გადაჭრის გზები.

ტერმინი „ქართველური ენები“ აერთიანებს ქართულს, მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს, რომელთაგან დოკუმენტირებული, 16-საუკუნოვანი ისტორიის, სწავლა-განათლებისა და წირვა-ლოცვის ენა ქართველური ტომებისთვის ყოველთვის იყო და დღესაც არის ქართული სალიტერატურო ენა; მეგრული, ლაზური და სვანური არასალიტერატურო ქართველური ენებია; შესაბამისად, როცა ქართველურ ენებზეა საუბარი, სისტემური ანალიზი ითხოვს ძველი და ახალი სალიტერატურო ქართული ენის და სხვა ქართველური ენების (მეგრული, ლაზური, სვანური) მონაცემების განხილვას. სალიტერატურო და არასალიტერატურო ქართველური ენები თავის მხრივ იყოფა დიალექტებად; დიალექტური მონაცემების გათვალისწინება ასევე აუცილებელია ლინგვისტური ანოტაციის დროს, რაც ზრდის ემპირიული მასალის მრავალფეროვნებას და პრობლემათა მასშტაბურობასაც.

1.1.1. ლინგვისტური ანოტაციის რაობა

ლინგვისტური ანოტაცია არის „ანოტირების სახე – ენობრივი მონაცემების ლინგვისტური ანალიზის შედეგად მოპოვებული ინფორმაცია, რომელიც ანოტაციის ერთ ან რამდენიმე დონეზე გადანაწილდება. ლინგვისტური ანოტაციის შემთხვევაში განარჩევენ დესკრიფციულ და ანალიტიკურ ანოტაციას. დესკრიფციული ანოტაცია ძირითადად ფორმალური ნიშნების მიხედვით ახდენს ენობრივი მონაცემების (ანუ სიტყვაფორმების) დახასიათებას – ბრუნვა, პირი, მწკრივი და ა.შ., ანალიტიკური ანოტაციის დროს კი ყურადღება ექცევა არაფორმალურ მახასიათებლებსაც, როგორცაა მოდალობა, ევიდენციალობა, რეფერენციულობა. ლინგვისტური ანოტაცია ელექტრონული მონაცემის ლინგვისტური მეტაინფორმაციით გამდიდრების ერთ-ერთი ფორმაა და წარმოადგენს პირველად ენობრივ მონაცემებში ბუნებრივად კოდირებული ლინგვისტური ინფორმაციის ხაზთაშორისი ვიზუალიზაციის ყველაზე გავრცელებულ ფორმას“ (თანდაშვილი, ყამარაული 2021:157). ანოტაციის დონეებია: ფონეტიკური, ფონოლოგიური, მორფოლოგიური, სინტაქსური, სემანტიკური და სხვ. როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი ნაშრომი ეხება ანოტაციის მორფოლოგიურ დონეს, რომელიც ითვალისწინებს ქართველურ ენებში სიტყვა-ფორმის დახასიათებას მორფოლოგიური კატეგორიების მიხედვით. ანოტაციის მორფოლოგიური დონე ასახავს მორფონოლოგიურ და მორფოსინტაქსურ პროცესებსაც და ითვალისწინებს სიტყვა-ფორმათა სეგმენტირებისა და მარკირების დროს.

მორფოლოგიური პარამეტრების შესაბამისად ლინგვისტური ანოტაციის გადმოცემის ძირითადი საშუალებებია: ტრანსლიტერაცია, სიტყვათა სეგმენტირება და მორფემათა სახელდება. აგლუტინაციური ტიპის ენებში, განსაკუთრებით სახელებში, წესით, ნაკლებად პრობლემური უნდა იყოს სიტყვათა სეგმენტაცია და მორფემათა სისტემატიზაცია; თუმცა, სეგმენტირება-მარკირების სირთულე ხშირად განპირობებულია ენობრივი განვითარების დინამიკისა და ფორმობრივ-შინაარსობრივი თვალსაზრისით ლექსემათა სისტემური ცვლილებების გამო (შდრ.: ძველი და ახალი ქართულის მონაცემები მიცემითის მარტივი და თანდებულიანი ფორმების მიხედვით; დაწვრილებით მსჯელობა იხ. ქვევით, II ნაწილში). ლინგვისტური მორფოანალიზი ხორციელდება ენის სინქრონიული მონაცემების მიხედვით, თუმცა სინქრონიულ დონეზე პრობლემათა რაოდენობას ზრდის მორფონოლოგიური ცვლილებები, რის შედეგადაც ცალკეულ შემთხვევაში წაშლილია ზღვარი სახელურ ფუძესა და ბრუნვის ნიშანს შორის, თანდებულსა და ბრუნვის ნიშანს შორის და სხვ. ამიტომ აუცილებელი მეთოდოლოგიური ასპექტებია სინქრონიისა და დიაქრონიის მიმართება, რომელიც გულისხმობს ეტიმოლოგიური (ამოსავალი) ხაზის ძიებას და სიტყვა-ფორმათა თავდაპირველი სახით წარმოჩენას.

1.1.2. ტერმინთა დაზუსტებისთვის

საერთაშორისო სტანდარტის თანახმად, სიტყვა-ფორმის დახასიათება მორფოლოგიური კატეგორიების მიხედვით განსხვავებული ტერმინებით აღნიშნება. *მორფემებად დაყოფილ ერთეულებს მორფემული ანოტაციის დროს ენიჭებათ მორფემის შესაბამისი გლოსები; ეს პროცესი ხორციელდება სწორხაზობრივად და მორფემათა განლაგების შესაბამისი უცვლელი თანმიმდევრობით; ამიტომ ლინგვისტური ანოტაციის (LGR) სინონიმური მნიშვნელობის ტერმინებია:*

- *ინტერლინეალური მორფემული გლოსირება (Interlinear morphemic glossing: IMG).*
- *ინტერლინეალური მორფემული თარგმანი (Interlinear morphemic translate: IMT) (LGR 1982; Lehmann, Chr. 1982; 2004).*
- *ხაზთაშორის მორფემული გლოსირება (ლომია, გერსამია 2012).¹*

სახელდებაში ასახული სხვაობა ვერ ცვლის ლექსიკური ერთეულების მორფოლოგიურად დამუშავების (სეგმენტაცია-მარკირების) პრინციპებს, თუმცა ერთგვარად აზუსტებს მათი მოხმარების არეალს. ანოტირება (annotation) უფრო ფართოდ გავრცელებული ტერმინია, რადგან იგი კორპუსის შემადგენელი კომპონენტია და აქტიურად გამოიყენება კორპუსლინგვისტიკაში. ანოტირებული მასალის მიხედვით იქმნება საძიებო სისტემა ენის კორპუსისთვის; კერძოდ, მორფოლოგიური ანოტირების მიხედვით იძებნება კონკრეტული სიტყვა-ფორმის ფუძე (ლემა), ბრუნვის, რიცხვის მარკერები და ა. შ.

სამეცნიერო პროდუქტის ფუნქციური დანიშნულება ზრდის მის მიმართ მოთხოვნას, ინტერესს და დღის წესრიგში აყენებს პრობლემათა მოგვარების აუცილებლობას, გადაჭრის გზების ძიებას.

1.2. ქართველურ ენათა კვლევის პერსპექტივები

ქართველურ ენათა კვლევის პერსპექტივები პირველ რიგში ემყარება ამ ენათა მეცნიერული შესწავლის ისტორიას: ემპირიული მასალის მოპოვებისა და დამუშავების შედეგებს, ფუნდამენტურ-თეორიულ გამოკვლევებს. თანამედროვე ეპოქაში ბუნებრივ ენათა დასამუშავებლად აქტიურად გამოიყენება კომპიუტერული ტექნოლოგიები, რაც იძლევა ენობრივი მონაცემების საერთაშორისო სტანდარტით დამუშავების შესაძლებლობას. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ქართველურ ენათა მეცნიერული შესწავლა ახალი გამოწვევების წინაშე დგას, რაც განსაზღვრავს კვლევის პერსპექტივებსაც.

¹ აღნიშნული ნაშრომის რეცენზიაში პროფ. მარიკა ჯიქიამ მიუთითა, „ხაზთაშორის“ ლექსემას უმჯობესია ჩაენაცვლოს „ხაზთაშორისი“ (ჯიქია 2014: 315-316), რაც, ვფიქრობთ, გასაზიარებელია.

ქართული გრამატიკული აზრისა და აზროვნების ისტორია, როგორც სადღესასწაულო მოთხოვნების საფუძველი და დიგიტალური ქართველოლოგიის განვითარების აუცილებელი პირობა, განხილულია ნაშრომებში: თანდაშვილი 2019-2020, თვალთვალი 2019-2020, ლომია 2019-2020.

II. მორფოლოგიური მარკერების სისტემატიზაცია სახელებში: პრობლემები და მოგვარების გზების ძიება

2. ბ რ უ ნ ე ბ ა

სახელები ქართველურ ენებში გრამატიკულ კატეგორიათა სიმრავლით არ გამოირჩევა, იცვლება მხოლოდ ბრუნვისა და რიცხვის მიხედვით; თუმცა ამ უძველეს კატეგორიათა ჩამოყალიბება-განვითარების დინამიკა იწვევს ფორმაცვლილებას, ნიუანსურად ზუსტდება შინაარსი, რაც ანოტირებისას, ცხადია, ქმნის სირთულეებს; ამ თვალსაზრისით ერთ-ერთი პრობლემა, რომელიც ყველა ქართველურ ენას აერთიანებს, არის:

ა) თანდებულიან სახელთა სეგმენტაციისა და სეგმენტირებულ ელემენტთა კვალიფიკაციის საკითხი და ბ) სახელის ფუძის განსაზღვრასთან დაკავშირებული საკითხები, რომელთაც ქვემოთ დაწვრილებით განვიხილავთ.

2. 1. თანდებულიან სახელთა სეგმენტაციისა და კვალიფიკაციის საკითხი

თანდებულიანი სახელები ორგვარად არის წარმოდგენილი სამეცნიერო ლიტერატურაში: ა. თანდებულიანი ბრუნვები და ბ. ლოკალური ბრუნვები. სახელი თანდებულთან ერთად შეიძლება სხვადასხვა სახით იყოს მოცემული; კერძოდ,

ქ ა რ თ უ ლ შ ი

➤ ბრუნვის ნიშანი სრულად შენარჩუნებულია, თანდებული უცვლელია:

- (1) სახლ-ის-თვის მინდა ეს ყველაფერი.
- (2) სახლ-ის-კენ მიდიოდა გახარებული.
- (3) ხ-ის-გან გააკეთა ჯვარი.
- (4) მოსვლ-ის-თანავე დაიწყო საქმე.

➤ ბრუნვის ნიშანი ნაწილობრივ შენარჩუნებულია, თანდებული უცვლელია:

- (1) სახლ-ა-მდე (← სახლ-ა[დ]-მდე)
- (2) სახლ-ა-მდის (← სახლ-ა[დ]-მდის)

➤ ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია, თანდებული უცვლელია:

- (1) სახლ-ში გვიან დაბრუნდა.
- (2) სახურავ-ზე ჩუმად ავიდა.

➤ ბრუნვის ნიშანი ნაწილობრივ შენარჩუნებულია, თანდებული ტრანსფორმირებულია:

(1) სახლიდან (←სახლ-იდ-გან ← სახლ-ით-გან)

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, თანდებულიან ფორმებში ბრუნვის ნიშნისა და თანდებულის დაცალკეება ყოველთვის არ არის შესაძლებელი, რადგან სინქრონიულ დონეზე ბრუნვის ნიშანი ან დაკარგულია (მთლიანად თუ ნაწილობრივ), ან ფონეტიკური პროცესის შედეგად ფორმა სრულად ტრანსფორმირებულია; **ფორმობრივი** მონაცემების სრულყოფილად აღდგენა შესაძლებელია ამოსავალი ვითარების გათვალისწინებით, მაგრამ ეს არ არის პრობლემის გადაწყვეტის გზა, რადგან ანოტირება უნდა განხორციელდეს სინქრონიული მონაცემების მიხედვით; ამასთან, პრობლემის მოგვარებისას გასათვალისწინებელია სხვა მხარეც – თანდებულიან ბრუნვათა **სემანტიკური** ნიუანსები ოდენ ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენილ ფორმებთან შედარებით; მაგალითისთვის შეიძლება ავიღოთ **ახალი ქართულის (1) სახლს მიადგა და (2) სახლში იმყოფება**. პირველ წინადადებაში *სახლს* *ოია*, ხოლო მეორე წინადადებაში *სახლში* ადგილს გამოხატავს და **სადაობითი ბრუნვის** ფორმაა. ამ მნიშვნელობას სწორედ -ში თანდებული ანიჭებს სახელს, ამიტომ *სახლში* ფორმის თანდებულიან ბრუნვად დასახელება ან ბრუნვის ნიშნის აღდგენა (სახლ-ს-ა შინა → *სახლ-ს-ში → სახლ-ში) და თანდებულისგან გამოყოფა მხოლოდ **ფორმალურ** მხარეს წარმოაჩენს სრულყოფილად და **სემანტიკის** გაუთვალისწინებლად ვერ მოგვცემს საბოლოოდ სწორ ინფორმაციას.

ასეთივე ვითარებაა **ძველ ქართულშიც**, როცა მიცემითის **ომოფორმები** ანოტირებისას ისევე უნდა განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან **ფუნქციის** მიხედვით და შესაბამისი სახელდებით, როგორც თანამედროვე ქართულში ზემოაღნიშნული უთანდებულო და თანდებულიანი სახელები; შდრ.: (3)*ქალაქს(ო)* მიადგა და (4)*ქალაქს(სადაობითი)* წარვიდა.

ამგვარი წინააღმდეგობების დაბალანსებას და სახელთა ფორმალურ-ფუნქციური მონაცემების სრულყოფილად წარმოჩენას ისახავდა მიზნად აკაკი შანიძე, როცა ლოკალურ ბრუნვათა წარმოშობის მიზეზებზე მსჯელობდა და ბრუნების პარადიგმაში მიზანშეწონილად მიაჩნდა ლოკალური (თანდებულიანი) ბრუნვების შეტანა: „ზოგიერთი თანდებული მჭიდროდ შეეზარდა ბრუნვის ფორმას. თანაც ფონეტიკური წესების გავლენით ისეთი ცვლილება მოხდა, რომ წაიშალა მზღვარი ბრუნვის ნიშანსა და თანდებულს შორის. ამის წყალობით შეიქნა საფუძველი, რომ სახელის ფუძეზე დართული ელემენტი მთლიანად ბრუნვის ნიშნად ყოფილიყო გაგებული. ასეთი ამბავი მოხდა სამ ბრუნვაში: მოქმედებითსა, ვითარებითსა და მიცემითში, რის შედეგადაც მივიღეთ სამი ახალი ბრუნვა: გამოსვლითი, მიწევნითი და სადაობითი, რომელთაც **ლოკალურ** (ადგილობით) ბრუნვათა **ფუნქციები აქვთ მოპოვებული**“ (შანიძე 1973:73-74). აღსანიშნავია, რომ ა. შანიძე მთის კილოებში გამოყოფდა აგრეთვე ორმაგ ბრუნვათა რთულ ფორმებს, როგორებიცაა: სადაობით-გამოსვლითი (ბანზეით = ბანზე და იქიდან), სადაობით-მიწევნითი („ჭალაშიამდი“). ქართული ენის მონაცემების მიხედვით ლოკალურ

ბრუნვათა სახელდება და ფორმოზრივ-შინაარსოზრივი დახასიათება დაწვრილებით იხ. შანიძე 1973: 73-77).

მოგვიანებით ქეთევან დათუკიშვილი შეეხო ქართულში თანდებულიან ფორმათა ანოტირების პრობლემურ საკითხებს და აღნიშნა: „*მორფოლოგიური ანოტირებისას ამგვარი [თანდებულიანი] ფორმების კვალიფიკაციას თანდებულიან ბრუნვებად გარკვეული წინააღმდეგობები ახლავს. უფრო თანმიმდევრულად არის შესაძლებელი ფორმალური მექანიზმის აღწერა, თუ მათ ლოკალური ბრუნვების რანგში განვიხილავთ*“ (დათუკიშვილი 2008).

მ ე გ რ უ ლ ს ა და ლ ა ზ უ რ შ ი ც, ძველი ქართულის მსგავსად, სუბიექტს / პირმიმართ დამატებებს და ადგილ-მდებარეობას (ლოკაციას) უთანდებულო მიცემითი აღნიშნავს:

მ ე გ რ უ ლ ი

(1) *ქუდეს ქიმკვოდირთი „სახლს მივადექი“: ქუდეს (O); შდრ.: (2) ქუდეს ვორექ „სახლში ვარ“: ქუდეს (სადაობითი).*

რაც შეეხება თანდებულიან სახელებს, ცნობილია, რომ მეგრული და ლაზური თანდებულების სიმცირით გამოირჩევა, თუმცა ამ თვალსაზრისით ყველაზე პროდუქტიულია ნათესაობითი ბრუნვა. აღნიშნულ ბრუნვაში ზოგიერთი თანდებული საზიაროც კი აქვთ ამ ენებს; ასეთია მაგალითად, ლაზურში -კალა „თან“, რომლის წინ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი იკარგება: ბაბა-კალა (< ბაბა-შ-კალა) „მამასთან“. იგივე თანდებული მეგრულში რამდენიმე სხვადასხვა ფორმით გვხვდება: **წკუმა || წკმა, წკალა**. თავკიდურა წ მიღებულია ნათესაობითის შ-ს გავლენით, კერძოდ, **შკ > წკ** ბუნებრივი კომპლექსების შექმნის ტენდენციით (თოფურია 1937:119-121):

**ბაღანა-შ-კუმა > ბაღანა-წკუმა „ბავშვთან“* (დანელია 2006:111-113).

ბუნებრივი ბგერათკომპლექსების შექმნის ტენდენციას ამჟღავნებს მეგრულში -ჯგურა თანდებულიც, რომელიც გამოხატავს მსგავსებას და სემანტიკურად ეფარდება ქართულის -ვით-ს. აღნიშნული თანდებულის ამოსავალი ფორმაა -გუარ || -გვარ; კერძოდ, ფორმათა ტრანსფორმაციის გზა ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისა და თანდებულის თავკიდურა თანხმონის მონაწილეობით ასეთია: *თე-შ-გურა → თე-ჯგურა (**შგ > ჯგ**) (კარტოზია 1961:251).

ს ვ ა ნ უ რ შ ი ც მსგავსი ვითარებაა: ერთი მხრივ, ჩანს ამ ენისთვის დამახასიათებელი არქაულობა; კერძოდ, ერთი და იმავე მნიშვნელობისთვის შედარებით გვიან ჩამოყალიბებული თანდებულიანი ფორმების პარალელურად გვხვდება უთანდებულო ფორმებიც, ძველი ქართული „ქალაქს წავიდა“, „სოფლად იმყოფება“ ტიპისა; მეორე მხრივ, დასტურდება უთანდებულო ორმაგი ბრუნების ნიმუშებიც (შდრ.: ასევე ძველი ქართული, მთის დიალექტები).

განვიხილოთ თანდებულიან ფორმებში ბრუნვის ნიშნის რეალიზაციის შემთხვევები:

➤ ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია:

(1) ქორ-ჰმ-იაქ-დ „სახლ-ის-თვის-ად“//ქორ-ჰმ-დ „სახლ-ის-ად“ მაკუ ალი მანგ „სახლისთვის მინდა ეს ყველაფერი“.

➤ ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია:

(2) ქორ-თე გვიანდ ანტაზ

„სახლში (ზედმიწ. „სახლ-კენ“) გვიან დაბრუნდა“.

(3) ქორ-ისგა პრი

„სახლშია, სახლში იმყოფება“.

სვანურში სხვა ქართველური ენებისგან განსხვავებული თავისებური ვითარებაა იმ თვალსაზრისით, რომ უთანდებულო ფორმათა პარალელურად, დინამიკა-ლოკალიზაციის (მიწვევითობის) ერთდროულად საჩვენებლად სახელები დაირთავენ როგორც ძირითად თანდებულს, ასევე ე. წ. „წინდებულ-თანდებულს“ (შდრ.: მთის დიალექტებში გამოყოფილი ორმაგი ლოკალური ბრუნვები):

(4) ქორ-დ „სახლ-ად“//ქორ-თე-დსგა „სახლ-კენ-ში“ გვიანდ ანჰე „სახლში გვიან მოაღწია“.

ყურადღებას იქცევს სგა „შე-/-ში“ თანდებულ-წინდებულის წინ რეგულარულად გაჩენილი ი ხმოვანი, რომელიც ვ. თოფურიას აზრით, შესაძლოა, -ლისგა-ში მოცემული ლი-ს გამარტივების შედეგად იყოს მიღებული (თოფურია 2002:204): ქორ-ლი-სგა → ქორ-ი-სგა „სახლში შიგნით“; თუმცა -ლისგა-ს თავკიდური ლ- ასევე შესაძლებელია ფონეტიკურად იყოს განვითარებული.

ზოგადად, არასალიტერატურო ენებისთვის, განსაკუთრებით კი სვანურისთვის დამახასიათებელია ნიუანსური ტევადობის გაზრდა მორფემათა, ამ შემთხვევაში სხვადასხვა თანდებულთა და ბრუნვის ნიშანთა, საშუალებით, რომლებიც ერთ ლექსიკურ ერთეულში ერთდროულადაა მოცემული. ზოგჯერ ფუძესთან მოსალოდნელი ბრუნვის ნიშანი (მაგალითად, მიცემითი ბრუნვის -ს) დაკარგულია, მაგრამ ორმაგი თანდებული და შემდგომი -თვის მნიშვნელობის ორი სხვადასხვა ბრუნვის ნიშანია წარმოდგენილი; სახელური ფორმა გართულებულია იმითაც, რომ ორმაგი ბრუნვის ნიშანი გახლეჩილია მესამე კომპონენტით – თანდებულთ:

(5) ქორ-თე-დსგ-ჰმ-დაქ-დ – სახლისთვის (სახლ-ში-შიგნით-შესატანად, „სახლ-კენ-ში-ის-თვის-ად“).

(6) ქორ-თე-შ-დაქ-დ (<*ქორ-თე-იშ-დაქ-დ) – სახლისთვის (სახლში წასაღებად, „სახლ-კენ-ის-თვის-ად“).

(7) ქორ-ჰმ-დ – სახლისთვის (ზოგადად სახლის საჭიროებისთვის...)

შენიშვნა 1: ახალგაზრდა თაობის მეტყველებაში შეინიშნება ტენდენცია აუსლაუტში -დ ბრუნვის ნიშნის დაკარგვისა.

ქართულ თანდებულიან ერთსა და იმავე ფორმას სვანურში რამდენიმე ფორმა შეესაბამება, თუმცა სვანური ფორმები განსხვავებული სემანტიკური ტევადობის

არიან, რადგან ფუძეზე დართული თითოეული ელემენტი გარკვეულ ნიუანსს განაპირობებს; შესაბამისად, ეს ფორმები ერთმანეთს არ ჩაენაცვლებიან:

- (1) *სოფელ-ს ლახაგან – სოფელს მიადგა.*
- (2) *სოფელ-ს – სოფელს აწი – სოფელშია, „სოფელს იმყოფება“.*
- (3) *სოფელ-ისგა – სოფელში (შიგნით): სოფელის გამაგ ხეხელი – სოფელში ყველაფერი ხდება.*
- (4) *სოფელ-თე-ისგა – სოფელში / სოფლამდე:*
 - ა. *სოფელთედსგა ამბაჟ ანკაჟ – სოფელში ამბავი მოვიდა.*
 - ბ. *სოფელთედსგა გვიანდ ადჰე – სოფლამდე გვიან მიაღწია.*

2. 2. სახელის ფუძის განსაზღვრასთან დაკავშირებული პრობლემური საკითხები

სახელის ფუძის განსაზღვრასთან დაკავშირებულ პრობლემურ საკითხებს რამდენიმე შემთხვევა ქმნის; კერძოდ, ესენია: ა). ე.წ. ნანათესაობითარი ბრუნვები, ბ). თანხმოვანთგამყარი ი ხმოვნის გაჩენა, გ). სახელის ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკური ტრანსფორმაცია, დ). მიცემით ბრუნვაში -ც ალომორფის საკითხი. განვიხილოთ თითოეული ცალ-ცალკე.

2.2.1. ე.წ. ნანათესაობითარი (მეორეული) ბრუნვები

მეგრულ და ლაზურ ბრუნვათა სისტემაში გამოიყოფა ქართულისაგან განსხვავებული რამდენიმე ბრუნვა; ესენია: ა. *მიმართულებითი, დაშორებითი, დანიშნულებითი* (მეგრულში); ბ. *მიმართულებითი, დაშორებითი* (ლაზურში). დასახელებული ბრუნვებისთვის საყრდენია ნათესაობითი; ტრადიციულ გრამატიკებში მეორეულ ბრუნვათა ფორმები ორგვარად იყოფა იმის გათვალისწინებით, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი (-იშ /-ში) ახალი ბრუნვის ნიშნის ნაწილად მოიაზრება თუ ფუძის შემადგენლობაში განიხილება:

(1) *ორტვინ-იშა* „ბოსტნისკენ“, (2) *ეჟდე-შა* „სახლისკენ“ (კარტოზია და სხვები 2010:117).

შდრ.: სხვა თვალსაზრისის მიხედვით აგებულ მოდელს:

(2) *კოჩიშ-ა* „კაცისკენ“, *კატუშ-ა* „კატისკენ“ (ქირია და სხვები 2015:56).

აზრთა სხვადასხვაობა განპირობებულია იმით, რა გზა ესახებათ მკვლევრებს აღნიშნულ ფორმათა მისაღებად:

1. *ძველი ქართული: კაც-ისა-და* (ნანათესაობითარი ვითარებითი):

1ა. →{კაც-ისა (მიმართულებითი)

1ბ. →{კაც-ისად (დანიშნულებითი)

(გიგინეიშვილი, სარჯველაძე 1978:134)

2. შდრ.: მეგრულის მონაცემები:

2ა. →{ა. კოჩ-იშა (მიმართულებითი)

2ბ. →{ბ. კოჩ-იშოთ(დანომრულებითი)

(ლომთაძე 1987:86)

თუკი ფუძედ იქნება აღებული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა (*ორტვინიშ-„ბოსტნის-“*; *კოჩიშ-„კაცის-“*; *კატუშ-„კატის-“* და მისთ. (იხ. ქირია და სხვები 2015: 55), ხოლო მეორეული ბრუნვის ნიშნებად განიხილება -ა, -ე(ნ), -ოთ დაბოლოებები (ჩიქობავა 1936:54; თოფურია 1937:312), მაშინ ბრუნების პარადიგმაში შემოვა სახელთა ორფუძიანობის საკითხი და იგი უნდა აიხსნას. მოვლენათა ამგვარ განვითარებას პირველად ვ. თოფურიამ მიაქცია ყურადღება და აღნიშნა: „*ბრუნებისას ორი ფუძის გამოყენების საკითხი ზანურის მიმართაც დგება*“ (თოფურია 1937:301; მასზე დაყრდნობით იხ. აგრეთვე ჯორბენაძე 1995:125-126), თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, დღემდე არ არის ახსნილი სამეცნიერო ლიტერატურაში, რამდენად თანმიმდევრული შეიძლება იყოს მეგრულსა და ლაზურში სახელთა ორფუძიანობაზე საუბარი.

2.2.2. თანხმოვანთგამყარი ი ხმოვნის გაჩენა

მეგრულსა და ლაზურში თანხმოვანთგამყარი ი ხმოვანი სახელის ფუძესა და ბრუნვის ნიშანს შორის გაჩნდა არაკანონიკური თანხმოვანთკომპლექსების დასაძლევად. ამ თვალსაზრით მეგრულში ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ერთი ჯგუფის სახელებში ყოველთვის ჩნდება ი ხმოვანი აღნიშნულ პოზიციაში და ასეთები უმრავლესობას წარმოადგენს; მეორე ჯგუფში გაერთიანებულია სახელთა პარალელური ფორმები, რომლებიც არაკანონიკურობის დასაძლევად ან ი ხმოვანს იყენებენ, ან სხვა საშუალებებს მიმართავენ; პარალელურ ფორმათა დიფერენციაცია შესაძლებელია არეალების მიხედვით (დაწვრილებით იხ. კარტოზია და სხვები 2010:174-121).

აღნიშნული ენობრივი ფაქტი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს მეგრულში სახელის ფუძის გამოყოფასთან დაკავშირებით; რამდენადაც ი ხმოვანი ფონეტიკური ჩანართია, ხშირად მას ფუძეს აკუთვნებენ; შესაბამისად, სამეცნიერო ლიტერატურაში წარმოდგენილ პარადიგმებში სახელთა მორფოლოგიური სეგმენტაცია (ჩიქობავა 1936:44; ლომთაძე 1987:127; ონიანი 1989:83 და სხვ.) განსხვავებულია და, ამასთან ერთად, წინააღმდეგობრივად, რადგან ერთი და იგივე სახელი ორფუძიანი გამოდის არამხოლოდ არეალების მიხედვით, არამედ ერთი პარადიგმის ფარგლებშიც.

წინააღმდეგობის დასაძლევად საჭიროა თავად ენაში არსებული კანონზომიერების გათვალისწინება: ი, როგორც თანხმოვანთგამყარი, უნდა გამოიყოს მხოლოდ იქ, სადაც არაკანონიკური თანხმოვანთკომპლექსების გაჩენის ალბათობაა, ანუ მოთხრობითსა და მიცემითში (გიგიბერია 1958; დანელია 1986). მხოლოდ ორ ბრუნვაში ი-ს გამოყოფის სისწორეს ადასტურებს თანხმოვანთფუძიან სახელთა ვითარებითი ბრუნვის ფორმა (შდრ.: კოჩ-ო „კაცად“) და მრავლობითი რიცხვის ფორმა (შდრ.: კოჩ-ეფ-ი „კაც-ებ-ი“)(ბერგი „თოხი“ არსებითი სახელის მაგალითზე დაწვრილებით მსჯელობა იხ. დანელია 1986:109-110).

განმარტება: მეგრულში ფუძის დაბოლოების მიხედვით განსხვავებულია ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი: ხმოვანფუძიანები -თ-ს დაირთავენ, თანხმოვანფუძიანები - -ო-ს; ამიტომ არის თანხმოვანფუძიან სახელებში ვითარებითი ერთი-ერთი საკონტროლო საშუალება.

**კოჩი „კაცი“ არსებითი სახელის პარადიგმა
ორივე არეალის მიხედვით**

ბრუნვები	აღმოსავლური არეალი	დასავლური არეალი	თარგმანი
სახელობითი	კოჩ-ი	კოჩ-ი	„კაცი“
მოთხრობითი	კოჩ-ქ	კოჩ-ი-ქ	„კაცმა“
მიცემითი	*კოჩ-ს → კო-ს	კოჩ-ი-ს	„კაცს“
ნათესაობითი	კოჩ-იმ	კოჩ-იმ	„კაცის“
მიმართულებითი	კოჩ-იშა	კოჩ-იშა	„კაცისკენ“
დაშორებითი	კოჩ-იშე	კოჩ-იშე	„კაცისგან“
დანიშნულებითი	კოჩ-იშოთ	კოჩ-იშოთ	„კაცისთვის“
მოქმედებითი	კოჩ-ით	კოჩ-ით	„კაცით“
ვითარებითი	კოჩ-ო	კოჩ-ო	„კაცად“

ლაზური არაკანონიკურობის დასაძლევად მხოლოდ ი ჩანართს იყენებს, ანუ, როგორც აღნიშნულია, „*უნიფორმაცია თუ პარადიგმული გასწორების გამოვლინება*“ (დანელია 1986:109) ბოლომდეა განხორციელებული; ამიტომ ლაზურში რა წესით მოხდება არსებითი სახელის მორფოლოგიური სეგმენტაცია, მხოლოდ შეთანხმების საგანი შეიძლება იყოს; თუმცა, ამ შემთხვევაში, ერთგვარობისთვის, უმჯობესია მეგრული მასალისთვის გამოყენებული პრინციპებით ვიხელმძღვანელოთ.

შენიშვნა 2: *Obligatory (OBL) „სავალდებულო“ სამუშაო ტერმინად არის გამოყენებული თანხმოვანთგამყარი ი-ს გლოსასთვის (ლომია, გერსამია 2012:39); კონსონანტებს შორის ჩართული ი შემაპირობებელი ფაქტორითა და ფუნქციით ანაპტიქსურია, ამიტომ ამ ტერმინის გამოყენება შესაძლოა უფრო მიზანშეწონილი იყოს (განმარტება იხ. იქვე:17).*

2.2.3. სახელის ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკური ტრანსფორმაცია

მეგრულში საინტერესო ენობრივი მოვლენაა სახელის ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკური ტრანსფორმაცია; აღნიშნულ კომბინირებულ პროცესში მოიზარება -დ- ან -თ- თანხმოვნებზე დაბოლოებული სახელები მიმართულებით და დაშორებით ბრუნვებში:

სიმინდ-იშა → *სიმინდ-შა → *სიმინთ-შა → სიმინჩა „სიმინდის ყანისკენ /ყანაში“
 სიმინდ-იშე → *სიმინდ-შე → *სიმინთ-შე → სიმინჩე „სიმინდის ყანიდან“
 (ი დაიკარგა, დშ → თშ (ასიმილაცია) → ჩ (ბგერათმეწყმა).

განმარტება: *ლექსემა „სიმინდი“ აღნიშნავს როგორც ტაროს, ასევე სიმინდის ყანას.*

ზემოაღნიშნულ პროცესში ე ფუძიან სახელთაგან ერთადერთი სახელი მონაწილეობს, ეს არის ცუდე „სახლი“:

ცუდე-შა → *ცუდ-შა → *ცუთ-შა → ცუჩა „სახლისკენ“/„სახლში“.

ცუდე-შე → *ცუდ-შე → *ცუთ-შე → ცუჩე „სახლიდან“

ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკური ტრანსფორმაციის შედეგად მიღებული ლექსიკური ერთეულები ანოტირების დროს დაუშლელია.

2.2.4. -ს > -ც და სახელურ ფორმათა სეგმენტაციის საკითხი

ყველა ქართველური ენისთვის მიცემითი ბრუნვის ძირითადი ნიშანი არის -ს. მეგრულში -ს ნიშნის ალომორფად განიხილება -ც: -ს > -ც (Цагарели 1880:57; Кипшидзе 1914:024; დანელია 2006:108 და სხვ.). იგი ძირითადად დამახასიათებელია ზუგდიდურ-სამურზაყანული, იგივე დასავლური არეალის მეტყველებისთვის), იშვიათად – ცენტრალურისთვის; დასტურდება თანხმოვანფუძიანებთან: ჯინ-ც „ძირს“, წყარ-ც „წყალს“, ცხენ-ც „ცხენ-ს“ და მისთ. საყურადღებოა, რომ დასავლურ არეალში -ც მიცემითის ნიშნად გვხვდება იმ ფუძეგამარტივებულ, ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებთან, რომლებიც აღმოსავლურისთვის არის დამახასიათებელი: კო-ც „კაცს“, ღე-ც „ღორს“, პი-ც „პირს“ და სხვ. (ეს სახელები ხმოვანფუძიანები არიან სწორედ ფუძისეული თანხმოვნის დაკარგვის (ანუ გამარტივების) ხარჯზე).

სამეცნიერო ლიტერატურაში -ც ალომორფის მიღების ორი გზა სახელდება: სუბსტიტუცია და აფრიკატიზაცია; სუბსტიტუცია თანხმოვანფუძიანებთან არის სავარაუდებელი, ხოლო აფრიკატიზაცია ხმულებზე (დ, თ, ტ, ჯ, ჩ) დაბოლოებულ სახელებთან: *კოჩს → კო-ც, *ღეჯს → ღე-ც, *პიჯს → პი-ც და სხვ. როგორც ჩანს, ხმულები რედუცირდნენ -ს სუფიქსის აფრიკატიზაციის შემდეგ; სხვანაირად -ც მიცემით ბრუნვაში ხმოვანფუძიანებთან ვერ გაჩნდებოდა.

მიცემით ბრუნვაში ფორმათა სეგმენტაციისას დასაშვებად მიგვაჩნია -ს და -ც სუფიქსების, როგორც დამოუკიდებელი ბრუნვის ნიშნების, გამოყოფა (სეგმენტაციასთან დაკავშირებით იხ. ლომია, გერსამია 2012:37).

ს ვ ა ნ უ რ შ ი

სახელის ფუძის განსაზღვრასთან დაკავშირებით სავალდებულოა იმ ფაქტის გათვალისწინება, რომ ამ ენაში არსებობს როგორც ორფუძიანი ბრუნების ტიპი, ასევე ორმაგი ბრუნება; ორფუძიანობა ძირითადად ემყარება მიცემით ბრუნვას, რომელსაც ხუთი სხვადასხვა ნიშანი აქვს ფუძის შედგენილობისა თუ დიალექტური მონაცემების გათვალისწინებით; აღსანიშნავია, რომ სვანურ ბრუნვათა პარადიგმაში მიცემითის შემდეგ დგას მოთხრობითი, რადგან მისთვისაც მიცემითი ბრუნვაა საყრდენი; მაგალითად:

- სახელობითი: ბაჩ „ქვა“
- მიცემითი: ბაჩ-ჟ „ქვას“
- მოთხრობითი: ბაჩ-ემ „ქვამ“
- ნათესაობითი: ბაჩ-ემ-[იშ] „ქვის“
- მოქმედებითი: ბაჩ-შჟ „ქვით“
- ვითარებითი: ბაჩ-დ „ქვად“

შესაბამისად, ამ სახელის სახელობითა და მიცემითში გამოიყოფა ბაჩ, და-ნარჩენი ბრუნვებისთვის კი ფუძე იქნება ბაჩუ, შესაძლებელია, უ პლუსით მიუერთდეს ამოსავალ ძირს; მაგალითად, ბაჩ+უ-ემ „ქვა-მ“.

განმარტება: პლუსით შეერთებულ სეგმენტს ცალკე გლოსა არ ენიჭება.

რაც შეეხება ორმაგ ბრუნვებს, ძირითადად ნანათესაობითარი, ზოგჯერ კი – ნაერგატივალ ფორმებია და ნიშნავს ორი (ან მეტი) დიალექტურად ან გენეზისით განსხვავებული ბრუნვის ნიშნის დართვას, როცა პირველი მორფემის ფუნქცია ფაქტობრივად დაჩრდილულია; „ფორმალურად ერთ რომელიმე ლექსიკურ ერთეულში ჩვენ შეიძლება გვეჩვენოს რამდენიმე (ორი ან მეტი) ბრუნვის ნიშანი, მაგრამ ეს ერთეული მხოლოდ მაშინ ჩაითვლება ორფუძიანი ბრუნების სისტემის წარმომადგენლად, თუ მას უკანასკნელი სეგმენტის შესაბამისი მნიშვნელობა აქვს“ (ჩანტლაძე 1998:120); მაგალითად, მწრემიშ < მწრე-ემ+იშ „კაცის“ (ნაერგატივალ ნათესაობითი) ლექსემის ფუძე იქნება მწრე, -ემ+იშ კი – ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, ჟელმიშ < *ჟელ-ემ-იშ „ძალის“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც ჟელ-იშ, ანუ -ემ ბრუნვის ნიშანი სრულებით დაჩრდილულია, მაგრამ, ცხადია, სრულიად სხვადასხვაა ჟალუ-დ „ძალ-ად“ და ჟალუ-ემიშ-დ „ძალ-ის-ად/ძალ-ის-თვის“ და სხვ.

3. სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოება

მეგრულსა და ლაზურში სახელთა მრავლობითს ერთი სუფიქსი აწარმოებს: -ეფ-, რომელიც ამავე მნიშვნელობის ქართული -ებ- სუფიქსის ფარდია. მეგრულში -ეფ- სუფიქსს არეალების მიხედვით ორი პარალელური ფორმანტი აქვს მოთხრობითსა და მიცემითში, -ენ- და -ემ- სუფიქსების სახით.

3.1. ფონეტიკური ჩანართის საკითხი მრავლობითის ფორმებთან

მეგრულში ცალკეულ სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოებას ახლავს ერთი თავისებურება: ინტერვოკალურ პოზიციაში მრავლობითი რიცხვის ფორმანტის წინ ჩნდება ლ სონანტი; ამგვარი 24 სახელი აქვს ჩამოთვლილი ი. ყიფშიძეს (იხ. 1-24)(Кипшидзе 1914:026-027); ოთხიგ მოგვიანებით დაემატა(იხ. 25-28)(კარტოზია და სხვები 2010: 106).

ლაზურშიც „ა-ფუძიანი სახელების მრავლობითი რიცხვის ფორმებთან დაჩნდება ლ ბგერა: დალეფე „დები“, ჯალეფე „ხეები“, ოხორჯალეფე „ქალები“ (ჩიქობავა 1936:62; კარტოზია 2005:85).

ლ თანხმოვნის სახელთა სრული სია

მეგრულში

1. ბჟა „ბზე“ – ბჟა-ლ-ეფ-ი	15. ღვა „ლოყა“ – ღვა-ლ-ეფ-ი
2. და „და“ – და-ლ-ეფ-ი	16. ჩხოლუ „ძროხა“ – ჩხოლუ-ლ-ეფ-ი
3. დლა „დლე“ – დლა-ლ-ეფ-ი	17. ჟა „ტოტი“ – ჟა-ლ-ეფ-ი
4. დიდა „დედა“ – დიდა-ლ-ეფ-ი	18. ჟა „ჩალა“ – ჟა-ლ-ეფ-ი
5. ზა „გზა“ – ზა-ლ-ეფ-ი	19. ჟა „ხე“ – ჟა-ლ-ეფ-ი
6. თუ „გოჭი“ – თუ-ლ-ეფ-ი	20. ჟიმა „ძმა“ – ჟიმა-ლ-ეფ-ი

7. მოთა „შვილიშვილი“- მოთა-ლ-ევ-ი	21. ძგა „ნაპირი“, კიდე“- ძგა-ლ-ევ-ი
8. მუმა „მამა“- მუმა-ლ-ევ-ი	22. (ფ)სუა „ფრთა“- (ფ)სუა-ლ-ევ-ი
9. ნოსა „რძალი“- ნოსა-ლ-ევ-ი	23. ხე „ხელი“- ხე-ლ-ევ-ი
10. სინჯა „სიძე“- სინჯა-ლ-ევ-ი	24. პაპა „მღვდელი“- პაპა-ლ-ევ-ი
11. სქუა „შვილი“- სქუა-ლ-ევ-ი	25. ფსკა „სკა“- ფსკა-ლ-ევ-ი
12. ტყა „ტყე“- ტყა-ლ-ევ-ი	26. ტკვა „კიბე“- ტკვა-ლ-ევ-ი
13. ქა „რქა“- ქა-ლ-ევ-ი	27. შქა „შუა“- შქა-ლ-ევ-ი
14. ქუა „ქვა“- ქუა-ლ-ევ-ი	28. ჭიჭე „პატარა“- ჭიჭე-ლ-ევ-ი

შენიშვნა 3: შქა „შუა“ ზმნიზედური წარმოშობისაა, ჭიჭე „პატარა“ ატრიბუტივია; ორივე მრავლობითი რიცხვის ფორმას აწარმოებს მაშინ, როცა გასუბსტანტივებულია.

შენიშვნა 4: გასუბსტანტივებული ატრიბუტივების ხარჯზე ჩამონათვალს შეიძლება დაემატოს: მეგრ. გინძე „გრძელი“ – გინძე-ლ-ევ-ი; ჭიფე „წვრილი“ – ჭიფე-ლ-ევ-ი, შდრ.: ლაზ. გუნძე „გრძელი“ – გუნძე-ლ-ევ-ი; მჭიფე „წვრილი“ – მჭიფე-ლ-ევ-ი (მაგალითები დამოწმებულია: გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:88).

ზემოაღნიშნულ სახელებში **ლ** თანხმოვანი ან ფუძის კუთვნილებად განიხილება (Mapp 1910:14; ონიანი 1989:224), ან მრავლობითის ფორმანტთან ერთად გამოიყოფა (კარტოზია 2005:86-87). მართალია, **ლ** თანხმოვანს სინქრონიულ დონეზე მორფოლოგიური ღირებულება არა აქვს, სახელურ ფუძეთა აბსოლუტურ უმრავლესობაში გაჩენილია გვიან, ფონეტიკურ ნიადაგზე, მაგრამ იგი მაინც ცალკე უნდა გამოიყოს. რაც შეეხება კვალიფიკაციას, **ლ** თანხმოვანი **ფონეტიკური ჩანართია**; კერძოდ, ფუნქციური მახასიათებლის მიხედვით იგი აე, ეე, უე მიმდევრობებს შორის ჰიატუსის დასაძლევად გამოიყენება და მისი დასახელებაა **ეპენტეზა** (Epenthesis-EP; ძვ. ბერძნული: Επέθεσις)(**ლ** თანხმოვნის გამოყოფის თეორიული საფუძვლების შესახებ იხ. კარტოზია და სხვები 2010:106-109, ხოლო გლოსირების პრინციპების შესახებ იხ. ლომია, გერსამია 2012:17, 39).

ზემოაღნიშნული სახელური ფუძეები როცა სიტყვაწარმოებაში გამოიყენება, **ლ** თანხმოვანი ასევე **ფონეტიკურ ჩანართად** გვევლინება ხმოვნით დაწყებული სადერივიციო აფიქსების წინ: ქა „რქა“ – ქა-ლ-ამ-ი „რქიანი“; სქუა „შვილი“ – სქუა-ლ-ობა „შვილობა“; ჯიმა „ძმა“ – ჯიმა-ლ-ობა „ძმობა“ და სხვ. (იხ. კარტოზია და სხვები 2010:109).

ცნობილია, რომ დერივაციული (წარმოქმნილი) ფუძე ახალი სემანტიკური მნიშვნელობისაა და ორკომპონენტიანია (ძირი + დერივაციული მორფემა). მორფოლოგიური ანოტირების დროს რელევანტურია ახალი მნიშვნელობის ფუძე; შესაბამისად, წარმოქმნილ სახელებში **ლ ჩანართი** ფუძეში შედის და მისი ცალკე გამოყოფის საკითხი არ დგას; თუმცა, ეს საჭიროება დადგება მაშინ, თუ კორპუსული ძიება შეეხება წარმოქმნილ სახელთა ძირებს.

მეგრულსა და ლაზურში დადასტურებული **ლ** ფონეტიკური ჩანართის ფუნქციისაა ქართულში ვ თანხმოვანი, რომელიც ერთმარცვლიანი, ხმოვანზე დაბოლოებული ძირისაგან წარმოქმნილ ხელობის სახელებში დასტურდება; მაგალითად, მე-ეზო-ვ-ე, მე-რძე-ვ-ე, მე-ტყე-ვ-ე და სხვ.

4. შტო-გვარის წარმოება სვანურში

ქართველურ ენებში შტო-გვარის სახელები ძირითადად მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მრავალფეროვანი და საინტერესოა სვანური ენის ემპირიული მასალა.

შტო-გვარის აღმნიშვნელი დაბოლოება სვანურში რამდენიმეა:

- **-შა**: აბრამ-შა „აბრამაანი“/„აბრამისანი“,
- **-წრ** (-ებ, მრ. რიცხვის ნიშანი): აბრამ-წრ - „აბრამაანი“.
- **-შე/ერ**: აბრამ-შე/ერ „აბრამაანი“.
- კომბინირებული სუფიქსი **-შერ-წრ**: „აბრამაანი“ ერთობლივად (შდრ. ჯალაბი და ჯალაბობა, მწვანილეული და მწვანილეულობა...).

სინქრონიულ დონეზე, ალბათ, მაწარმოებელი თითოეული ერთიანი ფორმით უნდა გადმოიცეს, თუმცა დიაქრონიის დონეზე მათ შესახებ არაერთი განსხვავებული მოსაზრებაა გამოთქმული: „-შა, -იშა, -იშე, -იში დაბოლოებებში ე, ა, ი ემფატიკურები უნდა იყვნენ, ყოველ შემთხვევაში, ბრუნვის გამოხატვა მათ არ ევალებათ“ (თოფურია 1944:344); „სვანურ შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელწოდებათა საწარმოებლად ძირითადად გამოყენებულია მრავლობითი რიცხვისა და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმები. -შა - ნათესაობითის ფორმანტია დერივაციულ როლში“ (ჩანტლაძე 1998:132).

ჩვენი აზრით, რადგან ყველა ჩამოთვლილი ფორმანტი, მიუხედავად მათი გენეზისისა, ენის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ერთმნიშვნელოვნად შტო-გვარის აღმნიშვნელია, ანოტირებისას ისინი ერთ ელემენტად უნდა გამოიყოს; მხოლოდ **-შერ-წრ** კომბინირებული სუფიქსის ჩანაწერი შესაძლოა იყოს სამსჯელო, რადგან აუსლაუტში მრავლობითობის ნიშანს საანალიზო ლექსემებში შემოაქვს სიმრავლის გარკვეული ნიუანსი.

5. -ხე სუფიქსის რაობა და სემანტიკა მეგრულში

მეგრულში ყურადღებას იქცევს სუფიქსი **-ხე**, რომელიც მხოლოდ ქალის მამისეულ გვარს დაერთვის და მასში „ასულის“ მნიშვნელობა შეაქვს. ამ ენობრივი ფაქტით მეგრული სხვა ქართველური ენებისგან განსხვავდება. აღნიშნულ მოვლენას თავის დროზე არნოდ ჩიქობავამ მიაქცია ყურადღება; მეცნიერს სუფიქსი **-ხე ფხე** საგან მომდინარედ (**-ხე < ფხე**) მიაჩნდა, თავად „ფხე“-ს კი, გარკვეული ფონეტიკური გარდაქმნების გათვალისწინებით, აკავშირებდა ქართულში დადასტურებულ *მვე-*

ალ- ფორმის პირველ ნაწილთან (ჩიქობავა 1942:26). ქეთევან ლომთათიძემ გაიზიარა არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისი -*ხე* სუფიქსის *ფხე*, *მკვე*-ალ- ფორმებთან დაკავშირების შესახებ; თავის მხრივ, გააღრმავა მსჯელობა და დააზუსტა ცალკეული დეტალები; კერძოდ, ქ. ლომთათიძის აზრით, ქართული გვარის სახელებში ქალიშვილისა და ვაჟიშვილის დიფერენცირებულად წარმოდგენის საჭიროება არ იდგა, განსხვავებით აფხაზურისაგან; ამიტომაც, ამ მიზნით ისეცხა აფხაზურმა ქართული *მკვე*-ალ- ფუძე, ხოლო შემდგომ „აფხაზურისთვის დამახასიათებელი სემანტიკური ფუნქციით დაუბრუნდა ქართულის დასავლურ კილოებს“ (ლომთათიძე 2000:72-74). ქ. ლომთათიძე დასავლურ ქართულ ენობრივ არეალში მეგრულთან ერთად გულისხმობს ქართული ენის დასავლურ დიალექტებს: ქვემო იმერულს, გურულს, აჭარულს, რომელთა მონაცემებში ასევე დასტურდება -*ხე* სუფიქსი ზემოაღნიშნული სემანტიკით (მსჯელობა -*ხე* სუფიქსთან დაკავშირებით წარმოდგენილია მ. ლომიას ნაშრომის მიხედვით: ლომია 2019-2020:217-218).

-*ხე* სუფიქსი, როგორც მსჯელობიდან ჩანს, ქართველურ ანთროპონიმიაში გენდერული დანიშნულების მარკერია; აღნიშნული მარკერის სახელდებისას გათვალისწინებული უნდა იყოს მისი სემანტიკური დატვირთვა და ფუნქციურ-პრაგმატიკული დანიშნულება.

დასკვნები

ქართველურ ენათა სახელებში ლინგვისტური ანოტაციის პრობლემები გაანალიზებულია ბრუნვისა და რიცხვის გრამატიკული კატეგორიების მიხედვით.

ოთხივე ქართველურ ენაში განხილულია თანდებულიან სახელთა სეგმენტაციისა და კვალიფიკაციის საკითხი.

მეგრულსა და ლაზურში, განსაკუთრებით მეგრულში, სახელის ფუძის განსაზღვრა-გამოყოფის სპეციფიკა თავისებურებებით ხასიათდება:

ა. ე.წ. ნანათესაობითარ (მეორეულ) ბრუნვებში;

ბ. მხოლობითი და მრავლობითი რიცხვის ფორმებთან ფონეტიკური ჩანართის (თანხმოვანთგამყარისა და ხმოვანთგამყარის) გაჩენის შედეგად;

გ. ფუძისა და ბრუნვის ნიშნის ფონეტიკური ტრანსფორმაციის გამო;

დ. ცალკეულ ბრუნვის ნიშანთა ფონეტიკური წესით ცვლილების გამო.

მეგრულ ანთროპონიმებში (ქალის მამისეულ გვარში) რეგულარულად ჩნდება გენდერული დანიშნულების -*ხე* სუფიქსი.

სვანურში ტრადიციულად მიჩნეულია, რომ სახელი უფრო რთულია, ვიდრე ზმნა; ამ მოსაზრებას საფუძვლად უდევს ენაში ბრუნების ორ-/სამფუძიანობა და ორმაგი ბრუნების პარადიგმათა არსებობა. ემპირიული მასალა მრავალფეროვანია დიალექტური მონაცემების გათვალისწინებითაც. ქართველურ ენათაგან მხოლოდ სვანურისთვის არის დამახასიათებელი ე. წ. „წინდებულ-თანდებულიანი“ ბრუნვები, რომელთა ფორმები სემანტიკური ნიუანსების გადმოცემით მთის დიალექტებში გამოყოფილ ორმაგ ლოკალური ბრუნვებს უახლოვდება. სვანურში

მრავალფეროვანია აგრეთვე შტო-გვარის გამომხატველი ლექსიკურ-გრამატიკული მოდელები.

სახელური ლექსემების ანოტირებისას (სეგმენტაცია-მარკირებისას) ფორმალურ მონაცემებთან ერთად გათვალისწინებული უნდა იყოს შინაარსობრივი მახასიათებლებიც; ამასთან, სახელთა ფორმალური მექანიზმის აღწერა-კვალიფიკაცია სრული და ზუსტია, თუკი მასში ასახულია ფორმათა ფონეტიკური ტრანსფორმაციის შედეგები.

ანოტირება, მათ შორის მორფოლოგიური ანოტირება, კონვენციურია (მიიღწევა შეთანხმების საფუძველზე), თუმცა საყრდენი თეორიული ბაზა უნდა იყოს თანმიმდევრული, განსაკუთრებით განსახვავებული თვალსაზრისების პირობებში.

ლიტერატურა:

1. გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ. (1965). სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.
2. გიგბერია ე. (1958). გალის რაიონის მეგრული, თბილისის უცხო ენათა პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბილისი.
3. გიგინეიშვილი ბ., სარჯველაძე ზ. (1978). ნანათესაობითარი მიმართულებითისა და ნანათესაობითარი დანიშნულებითის ადგილი ძველი ქართულისა და ქართველური ენების ბრუნვათა სისტემაში, მრავალთავი, IV, თბილისი.
4. დათუკიშვილი ქ. (2008). სახელთა მორფოლოგიური ანოტირების საკითხები ქართული ენის კორპუსისათვის: სამეცნიერო კონფერენცია „ბუნებრივ ენათა დამუშავება. ქართული ენა და ბუნებრივი ტექნოლოგიები“, 2008-VI. მოხსენებათა თეზისები. თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი: www.ice.ge
5. დანელია ვ. (2006). კოლხური ენის გრამატიკული ანალიზი, წიგნში: კოლხური (მეგრულ-ლაზური) ენა, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
6. დანელია ვ. (1986). სახელობითი ბრუნვის ი ნიშნის ფუძესთან შეზრდის საკითხისათვის მეგრულ-ჭანურში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 267 (ენათმეცნიერება), თბილისი.
7. თანდაშვილი მ., ყამარაული მ. (2021). შესავალი დიგიტალურ ქართველოლოგიაში, გამომცემლობა „ივერიონი“, თბილისი.
8. თანდაშვილი მ. (2019-2020). აკაკი შანიძის კვლევითი კონცეპტიდან დიგიტალურ ქართველოლოგიამდე, სამეცნიერო შრომების კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება“, ტ. VI-VII, გვ. 53-75. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
9. თვალთვაძე დ. (2019-2010). აკაკი შანიძე ციფრულ ეპოქაში (პროექტი „აკაკი შანიძის ციფრული ბიბლიოთეკა და ტექსტკორპუსი“), სამეცნიერო შრომების კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება“, ტ. VI-VII, გვ. 75-84. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
10. თოფურია ვ. (2002). შრომები, ტ. II, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი.
11. თოფურია ვ. (1944). ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენებთან მიმართებით, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 5, #3, თბილისი.
12. თოფურია ვ. (1937). ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ჭანურში, ენიმკის მოამბე, I, ტფილისი.
13. კარტოზია და სხვები: კარტოზია გ., გერსამია რ., ლომია მ., ცხადაია თ. (2010). მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.

14. კარტოზია გ. (2005). ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი.
15. კარტოზია გ. (1961). ერთი თანდებულის გენეზისისათვის მეგრულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბილისი.
16. ლომთათიძე ქ. (2000). მკველ-იდან [ფ]ხე-მდე (აფხაზურ-ადიღურ ენათა სათანადო ფუძეებთან გათვალისწინებით), XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, ზუგდიდი, 20-21 ოქტომბერი, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 72-74, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი.
17. ლომთაძე ა. (1987). ბრუნების თავისებურებათა ისტორიისათვის მეგრულში, თბილისი.
18. ლომია მ. (2019-2020). მეგრული გაშიარების ტექსტის ექსტრალინგვისტური და ლინგვისტური მახასიათებლები, სამეცნიერო შრომების კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება“, ტ. VI-VII, გვ. 215-223. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
19. ლომია მ., გერსამია რ. 2012. ხაზთაშორის მორფემული გლოსირება, ნაწილი 1, ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
20. ონიანი ა. (1989). ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბილისი.
21. ქირია და სხვები: ქირია ჭ., ეზუგბაია ლ., მემიშიძე ო., ჩუხუა მ. (2015). ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, I. მორფოლოგია, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
22. შანიძე ა. (1973). ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
23. ჩანტლაძე ი. (1998). ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი.
24. ჩიქობავა არნ. (1942). სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXIII, თბილისი.
25. ჩიქობავა არნ. (1936). ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი.
26. ჯიქია მ. (2014). რეცენზია ნაშრომზე „ხაზთაშორის მორფემული გლოსირება (მეგრული ტექსტების მორფოლოგიური ანალიზი). ნაწილი I, 2012 (ავტორები: მ. ლომია, რ. გერსამია, გვ. 315-316, ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი).
27. ჯორბენაძე ბ. (1995). ქართველურ ენათა დიალექტები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
28. Lehmann, Christian, Directions for interlinear morphemic translations, *Folia Linguistica* 16, 1982, 199-224.
29. Lehmann, Christian, Interlinear morphemic glossing:
www.folialinguistica.com/inter-linear-morphemic-glossing.pdf
http://www.unierfurt.de/sprachwissenschaft.personal/ehmann/CL_Publ.IMG.PDF
30. The Leipzig Glossing Rules (LGR): Conventions for interlinear morphemic-morpheme glosses:
<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
31. Кипшидзе И. (1914). Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словорем, СПб.
32. Мapp Н. (1910). Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словорем, СПб.
33. Цагарели А. (1880). Мингрельские этюды, II (опыт фонетыки), СПб.

განმარტება წყაროებთან დაკავშირებით: დამოწმებული მაგალითები შედგენილია ავტორების მიერ.

Linguistic Annotation of Kartvelian Languages: I. Nominal Parts of Speech (Problems and Solutions)

Maia Lomia, Ketevan Margiani (Tbilisi)

The international standards of morphemic analysis of texts have outlined completely new prospects of research for the languages with rich morphological structure because typological linguistics systematizes and classifies language facts and phenomena based on the structural content and the number of structural markers. The unity of these markers is relevant for the definition of the essence of language as such, the very phenomenon of language. Morphologically, of great interest with regard to any language are **the noun** and **the verb**, because they are structural units of ample syntagmatic data. This proves the importance of the outcomes of morphemic analysis, as well as the vast grammatical capacity of these parts of speech. Kartvelian languages embrace the empirical material of four languages (Georgian, Megrelian, Laz and Svan) with diverse and multifunctional morphemic data. Their systemic research is urgent, important and vital for the definition of the typology of Kartvelian languages as well as for the general typological research. Modern challenges have created the need for the new, reliable and knowledge-based research product that will meet contemporary international standards.

Linguistic morphological analysis is carried out based on the **synchronic data**. Due to the morphological changes peculiar of nominal stems, we should take into account the diachronic-etymological factors in order to identify the original forms and meanings of words. The problems of linguistic annotation of the nominal parts of speech in Kartvelian languages are analyzed based on the grammatical categories of case and number:

The issues of segmentation and qualification of the nominal parts of speech with postpositions are discussed with reference to all the four **Kartvelian languages**.

In Megrelian and Laz, especially in **Megrelian**, the definition-identification of the nominal stem is specific with regard to the following:

- a. *The former genitive cases (secondary cases).*
- b. *Due to the phonetic insertion in the singular and plural forms (the insertion that separates consonants or vowels).*
- c. *Due to the phonetic transformation of the stem and the case-marker.*
- d. *Due to the changes in some case-markers caused by phonetic rules.*

In Megrelian anthroponyms (maiden names) a gender suffix **-ბჟ/xe/** is usually found.

It is traditionally considered that **Svan** nouns are more complex than Svan verbs. This opinion is based on the existence of two/three stems in the Svan declension system and the existence of double declension paradigm. The empirical material is diverse, taking into account the dialectal data as well. Out of Kartvelian languages, only Svan has the so-called “prepositional-postpositional“ cases. Such forms express semantic nuances, and, in this, they are close to double local cases found in the highland dialects of the Svan language. The lexical-grammatical patterns denoting names of clans-families are also extremely diverse in the Svan language.

In the process of annotation (segmentation-marking) of the nominal lexemes, alongside with formal data, we should take into account the semantic peculiarities. Besides, description-qualification of the formal mechanisms of nominal parts of speech will be complete and accurate only if it reflects the outcomes of the phonetic transformation of forms.

Annotation, including morphological annotation, is conventional (achieved on the basis of agreement). However, the theoretical foundation should be consistent, especially in condition of diverse opinions.

A Conceptual Framework for Equivalence Evaluation: The Multilingual Parallel Corpus *Rustaveli goes digital*

Manana Tandashvili / Mariam Kamarauli (Frankfurt)

The development of the humanities in the 21st century is unthinkable without the development of large databases and digital research methods. Kartvelology, as a national science, entered the third millennium with dignity: on the basis of existing digital resources and technologies developed for the Georgian language, the foundation was laid for a qualitatively new stage of Kartvelology that may be called Digital Kartvelology. With the creation of the manuscript corpus of Shota Rustaveli's "The Knight in the Panther's Skin"¹ and the digital corpus of the epic's translations, *Rustaveli goes digital*,² we are witnessing the establishment of **Digital Rustvelology**, which goes beyond the scope of a national science: the epic created by Shota Rustaveli in the 12th century has been translated into 56 languages and thus represents a unique resource for creating a multilingual digital parallel corpus and conducting transdisciplinary research.

1. Stages of development of the multilingual parallel corpus *Rustaveli goes digital*

The creation of the parallel corpus of translations of "The Knight in the Panther's Skin" began in 2018 at the Institute of Empirical Linguistics of the University of Frankfurt, and its development is planned in three stages. The first prototype of the corpus was created within the framework of the Caucasiology curriculum (seminar "Special Problems in Caucasiology – Digital Kartvelology" led by Prof. Manana Tandashvili). This prototype includes one chapter of the epic (Chapter 3: *How the King of the Arabs saw the Knight in the Panther's Skin*) and its translations into 13 languages (Georgian, German, English, French, Italian, Spanish, Armenian, Chechen, Kurdish, Korean, Lithuanian, Ossetian, Turkish). In addition, two German (Hugo Huppert, Marie Prittwitz) and two Spanish (Gustavo Alfredo de la Torre Botarro, Leonor Martinez) translations were prepared to compare translations by different translators into the same language.

During the seminar, the principles of building a corpus were defined, the design of the corpus was created to accommodate resources, and the concept of a user interface was determined; in addition, a theoretical and technological framework was developed – the basic principles of parallelising and aligning source-text and target-texts (author of the technological framework: Armin Hoenen; cf. Fig. 1).

1.1 **Alignment** is one of the most important and necessary operations in the process of building parallel corpora. Alignment allows two (or more) identical translation techniques to be compared at the sentence, phrase, or word level. Accordingly, three types of alignment are distinguished: a) **alignment of sentences**, b) **alignment of phrases**, c) **alignment of words**. For the prototype corpus, a method of aligning phrases was selected, allowing equivalence to be explored at the phrase level.

¹ <http://corpora.iliauni.edu.ge/?q=ka/node/11>.

² <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/caucasica/rustveli/rgd.html>.

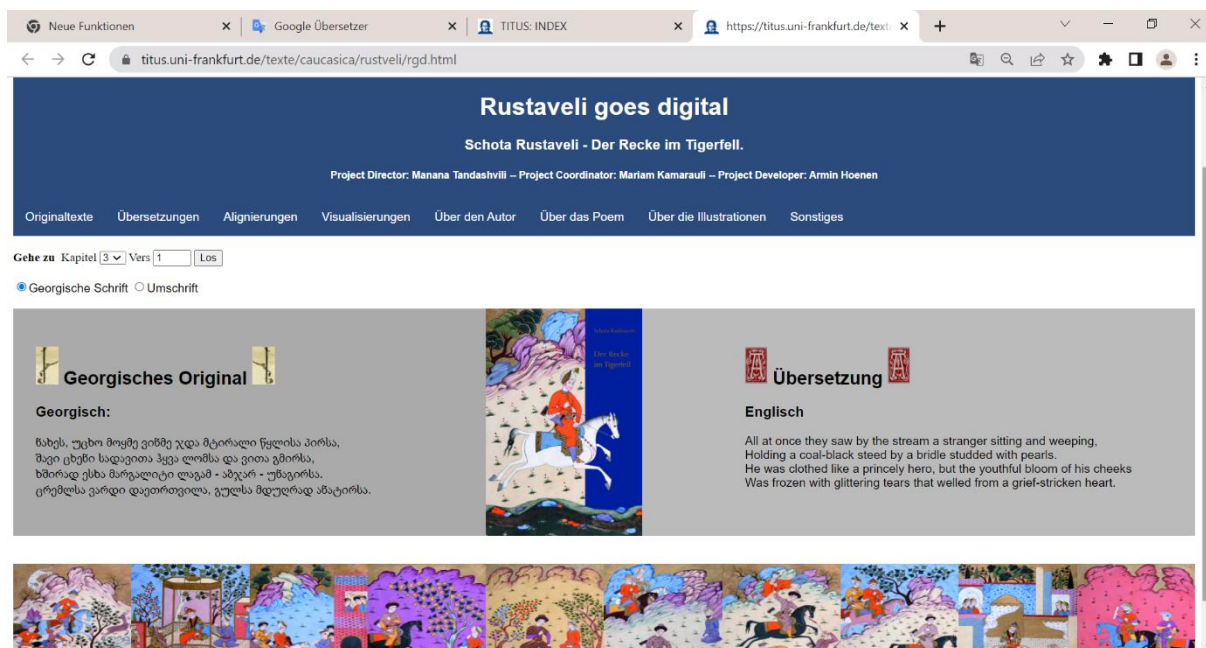

Fig. 1: The homepage of *Rustaveli goes digital*

Compare:

ნახეს, უცხო მოყმე ვინმე ჯდა მტირალი წყლისა პირსა
 შავი ცხენი სადავითა ჰყვა ლომსა და ვითა გმირსა
 ხშირად ესხა მარგალიტი ლაგამ-აბჯარ-უნაგირსა
 ცრემლსა ვარდი დაეთრთვილა გულსა მღულრად ანატირსა.

HUPPERT

Sieh, am Bach ein fremder Recke weinend saß, [ein Fürstensproß],
 löwengleich; am Zügel hielt er, schwarz wie Nacht, sein edles Roß.
 Sattelzeug, Geschirr und Panzer dicht ein Perlschmuck übergoß.
 Reif auf Rosen war die Träne, die dem trüben Aug entfloß.

PRITTWITZ

Sieh, am Bach ein fremder Ritter schluchzend saß, [von edlem Sproß!]
 Leuengleich hielt er am Zügel schwarz wie Nacht ein edles Roß.
 Über Zügel, Sattel, Panzer Perlverzierung üppig floß.
 Doch die Rosen seiner Wangen Tränenhagel übergoß.

The alignment on the phrase level allows us, *inter alia*, to “discover” cases of decrease or increase within sentences (see the case of increase in the first line of the stanza from the German translation by Huppert and Prittowitz: *ein Fürstensproß* vs. *von edlem Sproß*).

1.2 Aligning phrases further allows us to explore sentences in terms of information structure as shown in Fig. 2.

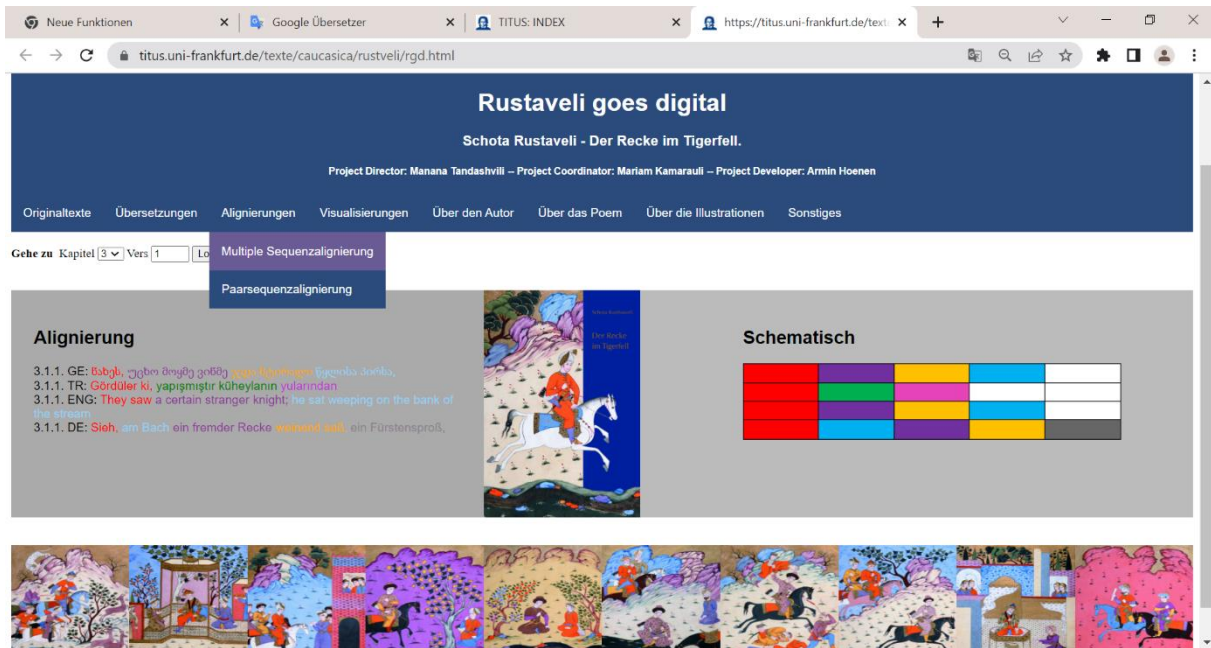

Fig. 2: Visualisation of information structure in the prototype corpus

1.3 In addition to phrase alignment, a conceptual word alignment framework for comparing English and German translations was also developed in the prototype corpus (cf. Fig. 3).

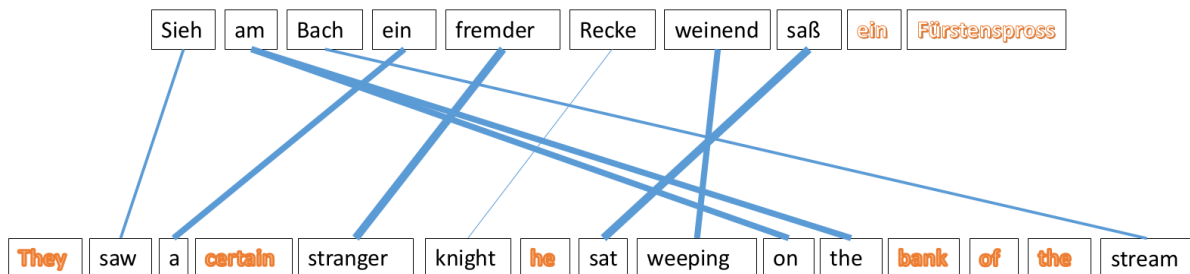

Fig. 3: Word alignment

Alignment at the word level allows us to measure the degree of equivalence on three different levels within a single sentence:

- a) at the lexical level – the degree of lexical equivalence (complete, partial)
- b) at the grammatical level (according to structural or grammatical categories)
- c) at the functional level – the adequacy of functional equivalents.

1.4 In the prototype corpus, statistical processing of the original text is also possible: the corpus facilitates the study of the text in the corpus in terms of repetition (cf. Fig. 4).

The automatic research of repetitions allows us, on the one hand, to automate the selection and qualification of the stylistic devices used in the original text itself, and to compare the frequency of the stylistic devices in the original and translated texts on the other hand, both quantitatively and qualitatively.

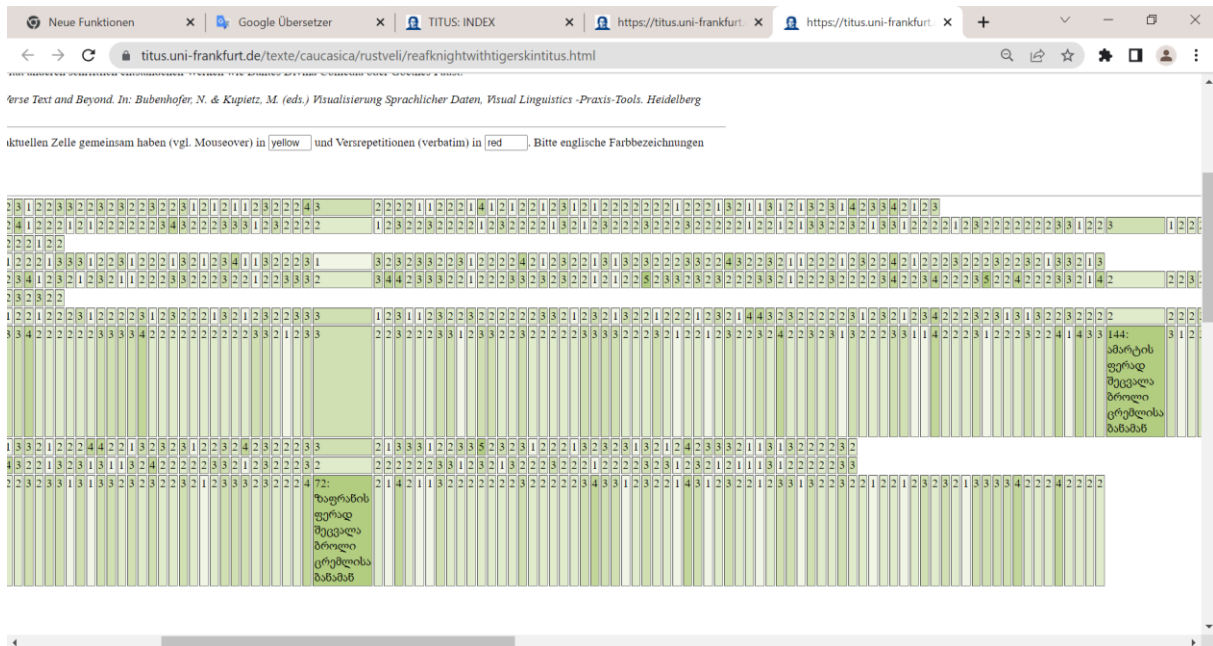

Fig. 4: Repetitions in the corpus

1.5 The second phase of the project development started in 2021, aiming to compare the full text of “The Knight in the Panther’s Skin” with translations of the epic into 20 languages. The implementation of the project’s goal in the second stage of its development is planned in the following steps:

1.5.1 Preparation of all digital empirical data for a complex parallelisation of the texts:

- a. the already digitised data of the translations (31 translations in 20 languages) must be brought into a uniform digital form
- b. a superordinate, language-independent set of metadata needs to be created to enable searching by various extra-linguistic parameters (translator, year of publication, template, edition, publisher, display, etc.).

1.5.2 Creation of a website with an integrated search system, encompassing various linguistic and other relevant criteria for interdisciplinary research:

- a. definition of the parameters and design of the mask
- b. creating tag sets of relevant information (linguistic, literary, historical, ethnological, sociocultural, and philosophical criteria)
- c. culture-specific/intercultural tagging for 20 languages.

1.5.3 Elaboration of a concept for the quantitative and qualitative analysis of the different translations at different levels:

- a. literariness of the translation (stylistic devices such as metaphors, tropes, synecdoches, metonymies and other stylistic figures)
- b. reproduction of terms from different fields of knowledge (philosophical, scientific, medical, social, etc.)
- c. structural transfer of the metric structure of stanzas and verses (number of syllables, caesuras, etc.).

1.6 *Rustaveli goes digital* currently includes 32 parallel translations of the full text of the epic in 20 languages (Georgian, German, English, Spanish, French, Italian, Turkish, Azerbaijani, Kyrgyz, Russian, Belarusian, Ukrainian, Greek, Arabic, Persian, Armenian, Ossetian, Lithuanian, Megrelian, Svan) and allows us to explore such problematic issues of translation studies as the problem of equivalence in translation, using modern technology on an empirical basis. For the corpuslinguistic process of the mentioned issue, it is necessary to create a theoretical and technological framework for automated research with a wide range of equivalence. Below we present the conceptual framework for solving this important task of Digital Rustvelology.

2. “The Knight in the Panther’s Skin” – a resource of interdisciplinary research

“The Knight in the Panther’s Skin” is a unique literary monument of Georgian culture which reflects, on the one hand, the historical reality of Georgia in the author’s era and, on the other hand, a synthesis of Eastern and Western culture. Situated on the border of Europe and Asia, Georgia had close ties with the countries of the Ancient Near East (Assyria / Babylon, the Hittite and Urartu empires) and the Hellenic world in the West since Antiquity. Since the 7th century CE, Georgia has been under the political and cultural influence of the Muslim world. Medieval Arabic philosophy, especially the philosophical-literary processes known as the “Islamic Renaissance”,³ had a significant impact not only on Georgian but also on European culture. The Arabic Aristotelianism, which contributed to the development of the European Renaissance, forms one of the cornerstones of Shota Rustaveli’s worldview.⁴

2.1 Most literary scholars believe that the “The Knight in the Panther’s Skin” is based primarily on ancient philosophy as represented in Aristotle’s and Plato’s works and on Neoplatonism as revealed by Dionysius the Areopagite, and, at the same time, on Christianity as present in the canonical texts. According to E. Khintibidze, “Shota Rustaveli’s epic thus stands at the crossroads of human civilisation. The medieval world coalesces in it with Renaissance thinking, a Christian – or more generally religious – worldview with Ancient Greek philosophy, and a mythical and transcendental worldview with analytical thinking. This in turn offers the reader subjective associations in an infinitely large space of thought. It is therefore natural that every reader of the epic, and even more so every scholar, has his own conception of ‘The Knight in the Panther’s Skin’.”⁵ Therefore, the evaluation of the translations of “The Knight in the Panther’s Skin” should not only be undertaken in the field of translation studies and linguistics, but in the framework of wider, interdisciplinary research. Here, first of all, we need to highlight three aspects of research:

2.1.1 The worldview aspect:

- how adequately are the worldview sources of “The Knight in the Panther’s Skin” reflected in the translations?
 - a. philosophical sources of Rustaveli’s worldview (Neoplatonism in the form of the Areopagite’s doctrines, Plato’s philosophy, Aristotle’s philosophy)
 - b. Christian sources of Rustaveli’s worldview (the Bible, other canonical texts).

³ See Kraemer (1992: 30, 287)

⁴ Gogiberidze (1961: 58), Khintibidze (2009: 388, 410, 416, 428–429)

⁵ “ვეფხისტყაოსანი კაცობრიობის ცივილიზაციის მრავალგვარ გასაყარზე დგას. მასში შუასაუკუნეობრივს რენესანსული აზროვნება ერწყმის; ქრისტიანულ, და საზოგადოდ რელიგიურ, მსოფლხედვას – ანტიკური ბერძნული ფილოსოფია; მითოსურ და ტრანსცენდენტულ მსოფლაქმას – ანალიტიკური აზროვნება... ეს კი მკითხველის, სუბიექტის ასოციაციებს უსასრულოდ დიდ საზოგადოებრივ სივრცეს სთავაზობს. ამიტომაც ბუნებრივია, რომ პოემის ყველა მკითხველს, და მით უფრო ყველა მკვლევარს, თავისი ვეფხისტყაოსანი აქვს” (Khintibidze 2015: 20).

2.1.2 The literary aspect:

- how adequately are the literary characters (physical and mental characterisation, speech features, etc.) transferred in the translations?
- how well are the stylistic figures preserved in the translations (epithets, comparisons, metonyms, hyperboles, etc.)?

2.1.3 The linguistic aspect:

- how adequately are the peculiarities of the immanent nature of the Georgian language represented in the translations from a linguistic point of view?
- how adequately are the grammatical categories (e.g., evidentiality, referentiality, specificity, modality) conveyed?

2.2 As mentioned above, one of the central issues in Digital Rustvelology is the establishment of criteria for the evaluation of the translations. To compare and to contrast the translations of Shota Rustaveli's epic, we should start first of all with the analysis of how Rustaveli's worldview is rendered in the translations.

2.2.1. Many Rustvelologists believe that the plot of "The Knight in the Panther's Skin" is based on the Areopagite's philosophical motives of **good** and **evil**. Rustaveli relies on the doctrine of Dionysius the Areopagite, often identified with Peter the Iberian, and uses his well-known method of discussing the Supreme Being in the sense of cataphatic-apophatic theology. Accordingly, Rustaveli's philosophical worldview is based on the concept that the essence of divinity means only good while there is no evil, since the evil is fleeting and short-lived while the good is eternal.

Sh. Nutsubidze considers as the most striking example of the connection between the epic and Dionysius the 1492th stanza of "The Knight in the Panther's Skin", which explicitly refers to the Areopagite.⁶

ამ საქმესა დაფარულსა ღმერთი კარგსა მოავლინებს, ავსა წამ-ერთ შეამოკლებს, თავსა მისსა უკეთესსა	ბრძენ ღიონოს გააცხადებს, აწ ბოროტსა არ დაჰბადებს, კარგსა ხან-გრძლად გააკვლადებს, უზადო-ჰყოფს, არ აზადებს.
---	--

Let us now see how this stanza is translated into German, English, French and Russian.

(1492.1–2) ამ საქმესა დაფარულსა ბრძენ ღიონოს გააცხადებს,
ღმერთი კარგსა მოავლინებს, აწ ბოროტსა არ დაჰბადებს.

(H.H.1494) Diese Wahrheit prägt der weise Dionys in seiner Lehr:
Gott beschert der Welt das **Gute**, doch das **Böse** schafft nicht Er.

(M.P.1494) Aus dem weisen Buche Devnos schöpft man des Geheimen Quelle:
Gott nur **Gutes** wollte schaffen, doch kein **Übel** bringt der Welt.

(H.B.1478) Dieses Verborgene offenbart Dionysios, der Weise:
Gott läßt das **Gute** erscheinen, er gebiert nicht das **Böse**.

(M.W.1468) This hidden thing Divnos the sage reveals:
God sends **good**, He creates no **evil**.

⁶ Nutsubidze (1980: 121, 125)

- (L.C.1468) This hidden truth was revealed to us by Dionysus, the wise:
God creates only **good**; He lets no **evil** in the world arise.
- (G.B.1478) Le secret devient évident par les soins du sage Denys,
Dieu affirme et soutient le **bien**, opposant au **mal** Son déni.
- (S.Ts.1475) Le Sage Dionos dévoile ce qui était resté caché,
Dieu n'engendre que le seul **Bien**, jamais le **Mal** il ne fait naître.
- (K.V.1452) Мудрый Дивнос сокровенье нам явил в словах реченья:
В боге **благо**, **возрожденье**. Не из бога дышит зло.
- (Sh.N.1494) Лишь **добро** являет миру, а не **зло** рождает бог,
Мудрый Дивнос открывает дела скрытого исток.
- (A.X.1781) Сумрак тайны, сокровенной, Дионосом мудрым раскрыт:
Бог являет только **добро**, **зла** Он никак не породит.

The confrontation between **good** and **evil** is given elsewhere in the epic, too, even without a direct reference to Dionysius and Neoplatonism. Compare:

- (113.4) ზორტიმცა რად შეექმნა კეთილისა შემოქმედსა!
- (H.H.113.4) Und dem Geber alles **Guten** unterschiebt Ihr alles **Schlechte**.
- (M.P.113.4) Weshalb sollte **Unheil** schaffen, wer da Schöpfer ist des **Guten**?
- (H.B.113.4) Warum sollte der Schöpfer des **Guten** denn **Böses** bewirken?
- (M.W.112.4) And why should the Creator of **good** make **evil**?
- (L.C.116.4) And why would He who created **good**, create **evil** by its side?
- (G.B.312.4) Voit-on le créateur du **Bien** créer le **Mal** un beau matin?
- (S.Ts.112.4) Pourquoi eût-il créé le **Mal**, celui qui du **Bien** est l'Auteur ?
- (K.V.107.3-4) Бог и к мошке **добр** летящей.
Если он раскинул чащи, разве в них он дал нам **боль**?
- (Sh.N.113.4) **Зло** творить зачем же будет тот, кто есть **добра** зиждитель?
- (A.X.180.4) Кто делает **добро**, разве **зло** сотворит? – Понять нужно!
- (1361.4) ზორტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელთა
- (H.H.1361.4) Nun das **Böse** abgetan ist, herrscht das **Gute** immerdar.
- (M.P.1361.4) Und, das **Übel** überwindend, wird das **Gute** grenzlos walten.
- (H.B.1348.4) **Böses** ward vom **Guten** besiegt, lange währt nun das **Gute**!
- (M.W.1337.4) **Good** hath overcome **ill**; the essence of (**good**) is lasting.
- (L.C.1369.4) **Evil** is defeated by **Good**. **Good** will forever be our aid.
- (G.B.1348.4) Le **bien** l'emporte sur le **mal**, car son essence est éternelle.
- (S.Ts.1346.4) Le **Bien** a surpassé le **Mal**, car son essence est éternelle!
- (K.V. 1321.4) **Зло** слабей в игре борений. **Благо** шествует, творя.
- (Sh.N.1363.4) **Зло** сразив, **добро** пребудет в этом мире беспредельно
- (A.X.1634.4) Надо **злом** **добро** взяло верх, жизнь его прочна и долга!

- (1435.4) ვცან სიბოკლე ბოროტისა, კეთილია მისი გრძელი.
 (H.H.1437.4) Alles **Böse** ist vergänglich; wahrlich, nur das **Gute** währt.
 (M.P.1437.4) Ewig ist das Licht des **Guten**. **Übels** Nichtigkeit ich seh’.
 (H.B.1421.4) Ich erkannte, wie kurz doch das **Böse**, das **Gute** ist ewig!
 (M.W.1411.4) I recognize the shortness of **evil**, Thy **goodness** is everlasting.
 (L.C.1442.4) I see that **evil** is weak; Your **goodness** everlasting, complete.⁷
 (G.B.1421.4) Je sais: le **mal** est passager, triomphant bonté et pitié.
 (S.Ts.1418.4) e sais que le **Mal** n’a qu’un temps, que le **Bien** dure davantage!
 (K.B.1395.4) Буду я твоей слугою. **Свет** велит молчать **тоске**.
 (Sh.N.1437.4) Вечен свет **добра**, познала кратковременность я **зла**
 (A.X.1717.4) Жизнь **зла** – кратка, **добра** – долга, это верно разумею

The key concepts of **good** and **evil**, as key terms in the Areopagite doctrine, are conveyed in the translations by the following lexical equivalents:

	1492	113	1361	1435
	კარგი - ბოროტი	კეთილი - ბოროტი	კეთილი - ბოროტი	კეთილი - ბოროტი
H.H.	Gut – Böse	Gut – Schlecht	Gut – Böse	Gut – Böse
M.P.	Gut – Übel	Gut – Unheil	Gut – Übel	Gut – Übel
H.B.	Gut – Böse	Gut – Böse	Gut – Böse	Gut – Böse
M.W.	good – evil	good – evil	good – ill	goodness – evil
L.C.	good – evil	good – evil	good – evil	goodness – evil
G.B.	bien – mal	Bien – Mal	bien – mal	bonté et pitié – mal
S.Ts.	Bien – Mal	Bien – Mal	Bien – Mal	Bien – Mal
K.B.	благо, возрождение – зло	добр – боль	Благо – зло	—
Sh.N.	добро – зло	добро – зло	добро – зло	добро – зло
A.X.	добро – зло	добро – зло	добро – зло	добро – зло

The terms **good / evil** are philosophical terms and in all the named examples they should have been conveyed with a functional equivalent in order to maintain a reference to the Areopagite doctrine in the epic. Marie Prittwitz does not follow this principle (*Gut – Übel/Unheil*); in one example, M. Wardrop does not follow it either (*good – ill*). H. Huppert uses, besides the functional equivalents *Gut – Böse*, also *Gut – Schlecht* (“good – bad”). G. Buachidze extends the term “good” (*bonté et pitié* vs. *mal* – “kindness and evil”). K. Balmont’s translation, as always, is rather free. In one stanza (Russian translation of 1435), he does not mention these philosophical terms at all but translates figuratively (*Буду я твоей слугою. Свет велит молчать тоске* “I will be your servant. **Light** tells melancholy to be **silent**”), in other cases he uses the functional equivalent *Благо – зло* (“good – evil”), and in one passage, he also extends the term of kindness: *благо, возрождение – зло* (“good, revival – evil”).

⁷ Lyn Coffin’s version generally follows Dodona Kiziria’s verbatim translation. It is noteworthy that in the translation of Dodona Kiziria the cognitive verb *to recognize* is given in this verse: *I recognize the shortness [and] weakness of evil, Thy goodness is everlasting*. In this case, however, Lyn Coffin replaces the cognitive verb *recognize*, explicitly used in this line, by the *verbum sentiendi* “see” which, depending on the context, may implicitly convey the cognitive process. In this way the explication is replaced by an implication.

Without the confrontation with **good**, the **evil** is once again addressed in Rustaveli's epic, echoing the fleetingness of evil in the Areopagite doctrine:

- (1090.3) უმსგავსო საქმე ყოველი, მოკლეა, მით ოხერია.
 (H.H.1092.3) **Das Vertrackte, Abgeschmackte** kann nur Spreu im Winde sein.
 (M.P.1092.3) **Alles Häßliche** verweslich ist, des Übels Merkmal habend,
 (H.B.1078.3) **Schlimmes** dauert nicht lange, da es fruchtlos, vergeblich.
 (M.W.1068.3) **Every unfitting** deed is brief, and then it is fruitless.
 (L.C.1098.3) **Every unfit** deed is short-lived and fruitless, **as everyone knows**.⁸
 (G.B.1078.3) **Une action indigne** est brève et appelle son antidote.
 (S.Ts.1078.3) **L'acte mauvais** est éphémère, il provient d'un esprit méchant,
 (K.B.1053.3) То, что сделать **непристойно**, бесполезно и нестройно.
 (Sh.N.1092.3) **Все уродливое** брэнно – в этом зла его примета.
 (A.X.1335.3) **Всякое дело подлое** коротко, полно зла, вреда;

უმსგავსო საქმე in the epic means something unacceptable for good, actually its opposite, i.e. evil. Several different equivalents are used in the German translations: *vertrackt* (“complicated”), *abgeschmackt* (“tricky, tasteless”) by Huppert; *Alles Häßliche* (“everything ugly”) by Prittwitz; *Schlimmes* (“something bad”) by Buddensieg. In the English translations, the following equivalences are used: *every unfitting* by Wardrop and *every unfit* by Coffin, which represents the denotative equivalent of the Georgian უმსგავსოს. In the French translation, *une action indigne* (“an unworthy action”) is used by Buachidze and *L'acte mauvais* (“the evil act”) by Tsuladze. The Russian versions also offer differences concerning the translation of this term: *непристойно* (“obscene”) is used by Balmont, *Все уродливое* (“everything ugly”) by Nutsubidze, *всякое дело подлое* (“every dirty deed”) by Khalvashi. As the comparison of the equivalents in the epic shows, the term უმსგავსო საქმე is conveyed by two different equivalents: 1) evil as a substance (in the German and English translations as well as the Russian translations by Nutsubidze and Khalvashi) and 2) evil as a process/action. In the rendering of Rustaveli's worldview, the examples discussed above are essential in terms of adequate translation.

2.2.2 Although the issue of Rustaveli's religious beliefs has long been disputed in Rustvelology, today there is no doubt about the discovery of Christian doctrines scattered across the epic. Here we will consider only one verse that reflects Christian doctrine, namely in stanza 246: ამაღ რომე შეცოდება შვიდ-გზის თქმულა შესანდობლად. According to Rustavelologists, this part of the epic refers to verse 17.4 of the Gospel of Luke: “Even if they sin against you seven times in a day and seven times come back to you saying ‘I repent,’ you must forgive them.”⁹

This passage is translated into the different languages as follows:

⁸ Lyn Coffin additionally introduces general knowledge as evidence in this sentence: *as everyone knows*. This type of comment is not explicitly given in the source text.

⁹ „და თუ შეუდგის დღესა შინა შეცოდოს შენ და შეუდგისვე მოიქცეს შენდა და თქუას: ვინანი, მიუტევე მას.“ Tetraevangelium (e codicibus chanmetico et Adishi): (<https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/ageo/nt/adisnt/adisn.htm>)

- (246.4) ამაღ რომე შეცოდება **შვიდ-გზის** თქმულა შესანდობლად.
(H.H.246.4) Lehrt uns doch ein alter Wahrspruch: Man **vergebe sieben Sünden**.
(M.P.246.4) Wie so schwer auch das Vergehen, doch gilt **siebenfach Vergebung**.
(H.B.246.4) Weil ja gesagt ist, **siebenmal** soll man die Sünde **vergeben**.
(M.W.242.4) For it is said that sin **shall be forgiven unto seven times**.
(L.C.251.4) For it is said repentant sinners **are forgiven** by the just.
(G.B.243.4) Car il est dit de **pardonner sept fois** le péché au pécheur.
(S.Ts.243.4) Car il est dit que le péché doit **être pardonné sept fois**.
(G.T.246.4) porque está dicho que el pecado **puede ser perdonado hasta siete veces**.
(L.M.243.4) porque dicho está que el pecado **siete veces debe ser perdonado**.
(M.R.245.4) pues se dice que el pecado **debe ser perdonado siete veces**.
(K.B.239.4) Мы должны **давать прощенье**, и не раз, а **до семи**.
(Sh.N.246.4) Как ни тяжело прегрешенье, все ж **прощенье семикратно**.
(A.X.363.4) Ведь **простили семь раз** за день, говорится в книге святой.

Rustaveli here uses one of the main theses of the Christian religion – the concept of forgiveness – and conveys it through evidentiality by using თქმულა “it is said”. This concept is rendered differently in the translations. Huppert interprets and expresses the concept of sevenfold forgiveness as follows: *ein alter Wahrspruch* (“an old verdict”). English (*it is said*) and French (*Car il est dit* – “because it is said”) adequately translate the wording of the original text (თქმულა “it is said”). Only in the Russian translation by Khalvashi, a direct reference to the Bible is given: *говорится в книге святой* (“it is said in the Holy Book”). In the Spanish translations, the verse of the original text is grammatically modified and the concept of forgiveness is conveyed through modality; cf. *debe ser perdonado* “must be forgiven” (L.M. and M.R.) vs. *puede ser perdonado* “can be forgiven” (G.T.). In Balmont’s Russian translation, the Christian moral is also conveyed by grammatical modality: *Мы должны давать прощенье* “we must forgive”.

As the examples discussed here have shown, the adequacy of the translation of Rustaveli’s worldview is of great importance in determining the degree of adequacy of the translations. Since the philosophical and religious worldview is only in the background of Rustaveli’s poetic work, we should look for this worldview system not as a subject of direct depiction but as part of the aesthetic foundations of the epic.¹⁰ In this respect, it is necessary to compare Rustaveli’s epic and its translations in terms of the worldview – the verses conveying Rustaveli’s worldview should be specially marked and tagged and their literary-aesthetic significance for the epic should be determined so that the quality and adequateness of their translation can be evaluated.

2.3 To assess the literary quality of poetic translations, it is especially important to use statistical methods. Therefore, one of the tasks of digital Rustvelology is the issue of an automatic study of repetitions in both the original and its translations, especially with respect to the repetition of stylistic devices. For example, we consider as the most difficult one a stylistic figure with five components, which Rustaveli uses twice in the epic: X ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან (stanzas 266 and 358). In the given figure, it is first a gemstone (ამარტი “amber”) that

¹⁰ Khintibidze (2009: 15).

is used to convey the colour, the second time it is the saffron plant (ზაფრანი “crocus”): ამარტის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან vs. ზაფრანის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან. Before we start discussing this stylistic device, let us briefly review the two lexemes used in it, “amber” and “saffron”.

2.3.1 ამარტი “amber” is the name of a gemstone that is considered a type of quartz and is used to indicate a certain colour in the given stylistic figure. The use of precious stones to depict colours was generally widespread in medieval Near Eastern culture. As synonyms of ამარტი, which is not yet attested in Old Georgian, the Dictionary of Foreign Words notes ემბი and იასპი, both meaning “jasper”.¹¹ In the dictionary of the “The Knight in the Panther’s Skin”, ამარტი is defined as a gemstone, yellow in colour.¹² ზაფრანი “saffron” it is attested four times in the Old Georgian corpus,¹³ and in all four cases, it refers to the plant. In a recent article, Jost Gippert indicates that “in the older Georgian version of the Nyssen’s work preserved in the Shatberdi collection, we read და სხუად არს ძალი მისი ზაფრანსა შინა და სხუად არს ბარსაბონსა შინა და სხუად არს ნერგსა შინა, which corresponds to Greek και ἄλλο ἐν ἄλλῳ γίνεταί, ἐν κρόκῳ, ἐν βάλσαμῳ, ἐν μίκωνι ‘and another (liquid) emerges in another (plant), in saffron (crocus), in balsam, (and) in poppy’. The second Georgian version of the same text, by George the Athonite, comes much closer to the Greek model and uses other terms for the plants throughout: in და სხუა და სხუა იქმნების ქურქუმასა შინა და ვალსამოსა და მიკონსა, we have not only *kurkuma*- “curcuma, turmeric” instead of *zapran-i* “saffron” and *mikon-i* “poppy” instead of *nerg-i* “plant, seed” but also *valsamo*- “balsam” instead of *barsabon-i*.”¹⁴

In the Middle Georgian corpus, ამარტა/ამარტი “amber” is attested 7 times: once in Peshangi’s “Shahnavaziani”,¹⁵ twice in the “Visramiani”,¹⁶ once in “The Knight in the Panther’s Skin”,¹⁷ and thrice in the “Rusudaniani”.¹⁸ Depending on the context, ამარტა/ამარტი is either used to denote a gemstone or to convey a colour, as in the “Visramiani”: და თუ ამარტა ღაწუთა და ბაგეთა მოსდვის ვინ, მაშინვე წითლად იაგუნდად შექმნის. The context in question tells the story of the nurse crying when she learns of Vis’ departure, and the given phrase is probably used as a metaphor for a face reddened from crying. It is noteworthy that in addition to amber, saffron is also used to convey red colour in the “Visramiani”. The crying of Vis because of her separation from Ramin is described as follows: მისი ვარდის ფერობა გააზაფრანა და თუალთა მისთა მარგალიტი ზოვრიელად ამარტასა ზედა დაასხეს. გააზაფრანა must in this context mean “reddened”. It is true that ზაფრანა “saffron” is a loanword from Persian زعفران *za farān* “id.”, which is usually associated with “yellow”,¹⁹ but in the examples discussed here, we think

¹¹ <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=3&t=2991>.

¹² ყვითელი ფერის: <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=18&t=7544>.

¹³ აჰა ესერა ლერწამი და კლერტი, და პიტნაჲი და ზაფრანი (Bas.Caes. Hexaem. 5: 64, 17); უკუთუჲ ძირით ამოვალს ვითარცა ზაფრანი და ლერწამი (Bas.Caes. Hexaem. 5: 66, 10), რამთამცა ჩსოილსა მას ქელითა კაცთამთა აქუნდა სურნელეობამ ვარდისამ, ანუ იისა, ანუ შროშნისამ, გინა თუ ზაფრანისამ, გინათუ სხუათა მათ ყუაგილთამ (Joh.Chr. Comm.Ev.Mt. 22: II-55, 10); და სხუად არს ძალი მისი ზაფრანსა შინა და სხუად არს ბარსაბონსა შინა და სხუად არს ნერგსა შინა (Greg.Nyss. Hom.Op. 30: 125, 31).

¹⁴ Gippert (2021: 179–180).

¹⁵ Verse 184a: უზის ღალი და ზურმუხტი ტახტსა, ვინ ჰკადრა ამარტა.

¹⁶ Ch. 14 (68, 24): და თუ ამარტა ღაწუთა და ბაგეთა მოსდვის ვინ, მაშინვე წითლად იაგუნდად შექმნის; ch. 33 (144, 10): მისი ვარდის ფერობა გააზაფრანა და თუალთა მისთა მარგალიტი ზოვრიელად ამარტასა ზედა დაასხეს.

¹⁷ Verse 266a: ამარტის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.

¹⁸ Ch. 2, 10 (207, 35 and 225, 22): სახლები სულ ეშმისა და ამარტისა იყო შეწყობილი და უცხო ფერად მოჭრილი... სულ ოქროს სვეტები ეყარა და ამარტის მაჯარი ჰქონდა...; ch. 3, 10 (297, 18): იმავე მოედანს იქით ერთი ამარტის კოშკი იდგა.

¹⁹ The same is true for the German loanword *Safran*; cf., e.g., the verse *Safran macht den Kuchen gelb* (“saffron makes the cake yellow”) in the well-known children’s song *Backe, backe Kuchen*.

that the word is not used to denote the colour caused by the yellow spice made from the plant but refers to the saffron pedicels,²⁰ which are red in colour.

Fig. 5a and 5b: Saffron pedicels

If we share this opinion, then **amber** and **saffron** in the twice used formula X ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან in the “The Knight in the Panther’s Skin” should be considered as synonyms for the colour red, for in both stanzas (266 and 358) Rustaveli describes a face reddened from crying.

2.3.2 Below, the corresponding verses are given in their German, English, French, Spanish and Russian translations:

- (266.1) ამარტის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.
 (H.H.266.1) **Bernsteinfarben** schwimmt in Tränen der Gesichter Bergkristall
 (M.P.266.1) Von kristallnem **Safranregen** sind die Wangen tränberonnen.
 (H.B.263.1) **Jaspisfarbig** verfärbt’ der Kristall sich, in Tränen gebadet.
 (M.W.260.1) The bath of tears turned the crystal to the colour of **jasper**.
 (L.C.271.1) His crystal face darkened to **amber** as he let his hot tears go.
 (G.B.263.1) Le cristal transformé en **ambre**, en un bain de pleurs il plongeait.
 (S.Ts.263.1) Le bain de larmes fait passer le cristal aux couleurs de **l'ambre**,
 (G.T.263.1) El baño de lágrimas trocó el cristal en **ámbar**.
 (L.M.266.1) El baño de lágrimas pone en el cristal los colores del **ámbar**,
 (M.R.263.1) El baño de lágrimas da al cristal los colores del **ámbar**.
 (K.V.253.1) Грустный витязь с девой черной в скорби плакали упорной.
 (Sh.N.266.1) Слезный ливень лег **шафраном** на хрустальные их лица,
 (A.X.392.1) Слезинки лицо белое покрыли цветом **янтаря**.

²⁰ The “real saffron”, *crocus sativus*, commonly known as “saffron crocus” or “autumn crocus”; cf. <https://npgsweb.ars-grin.gov/gringlobal/taxon/taxonomydetail?id=12265>.

- (358.1) **ზაფრანის** ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.
 (H.H.358.1) Tränen baden mir das Antlitz, der Kristall wird **safranbleich**,
 (M.P.358.1) Mein Kristall war tränumspület, umgefärbt wie **Safranblüte**.
 (H.B.351.1) **Safrangelb** war der Kristall in trüben Tränen gebadet.
 (M.W.346.1) The bath of tears changed the crystal (of my face) to **saffron** colour;
 (L.C.364.1) The porcelain of my face grew dark, and tears continued to pour.
 (G.B.251.1) Le torrent de larmes teignit le cristal aux tons de **safran**.
 (S.Ts.263.1) Les larmes changent en **safran**, des joues de neige le cristal.
 (G.T.358.1) El baño de lágrimas transformó el cristal al color de **azafrán**
 (L.M.351.1) Las lágrimas tornaron en **azafrán** el cristal de las níveas mejillas
 (M.R.357.1) El baño de lágrimas mudó el cristal de mi rostro en **azafrán**,
 (K.B.350.1) То лицо, что было рдяно, стало ныне цвет **шафрана**.
 (Sh.N.358.1) Мой хрусталь омыли слезы, перекрасив в цвет **шафрана**.
 (A.X.519.1) Слезные струи сделали щеки желтыми, как **шафран**,

Before evaluating the stylistic devices applied in the 13 translations given here, let us summarise the equivalents of the lexemes given for “amber” and “saffron”:

	ამარტი	ზაფრანა
H.H.	Bernsteinfarben	Safranbleich
M.P.	Safranregen	Safranblüte
H.B.	Jaspisfarbig	Safrangelb
M.W.	jasper	saffron
L.C.	amber	—
G.B.	ambre	safran
S.Ts.	ambre	safran
G.T.	ámbar	azafrán
L.M.	ámbar	azafrán
M.R.	ámbar	azafrán
K.B.	—	шафран
Sh.N.	шафран	шафран
A.X.	янтар	шафран

In the German translations, different equivalents are used for ამარტი: **Bernstein** (Huppert), **Safran** (Prittwitz), **Jaspis** (Buddensieg). Compare:

- (266.1) **ამარტის** ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.
 (H.H.266.1) **Bernsteinfarben** schwimmt in Tränen der Gesichter Bergkristall
 (M.P.266.1) Von kristallnem **Safranregen** sind die Wangen tränberonnen.
 (H.B.263.1) **Jaspisfarbig** verfärbt’ der Kristall sich, in Tränen gebadet.

As we see, ამარტი is replaced by “saffron” in Marie Prittwitz’s translation. It is noteworthy that a similar replacement is attested in the Russian translation by Shalva Nutsbidze: *Слезный ливень лег шафраном на хрустальные их лица*. The choice of Nutsbidze, who was an extraordinary expert of the Georgian language, can hardly be accidental: he used “saffron” to denote the red colour. It is noteworthy that Balmont, in addition to not having a stylistic device, did not use an equivalent of “amber” to convey the colour either. In the Russian translation by Khalvashi, “amber” is used (*янтарь*), as well as in the French and Spanish translations (French *ambre*, Spanish *ámbar*), although this is associated with yellow²¹ and therefore does not correspond well to the given scene in “The Knight in the Panther’s Skin”: a face reddened from crying. Marjory Wardrop and Hermann Buddensieg used another gemstone as the equivalent of “amber”, the **jasper** (English **jasper**, German **Jaspis**). The choice of both translators is undoubtedly justified in terms of translation strategy, as it excludes ambiguity.²²

In the second attestation of the stylistic device (verse 358a), only one lexical unit is used as the equivalent of **saffron** in all languages: German **Safran**, English **saffron**, French **safran**, Spanish **azafrán**, Russian **шафран**. The mentioned equivalents are supposed to be used to denote the colour yellow, which are expressed by the equivalents used in German translations explicitly or by implication: **Safranbleich**, **Safranblüte**, **Safrangelb** (“saffron-pale”, “saffron blossom”, “saffron-yellow”). Compare:

- (358.1) ზაფრანის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.
 (H.H.358.1) Tränen baden mir das Antlitz, der Kristall wird **safranbleich**,
 (M.P.358.1) Mein Kristall war tränumspület, umgefärbt wie **Safranblüte**.
 (H.B.351.1) **Safrangelb** war der Kristall in trüben Tränen gebadet.

The yellow colour is likely to also be implied in both French translations (**safran**) as well as in the Russian translations (**шафран**) by Balmont and Khalvashi. In the latter, the yellow colour is even explicitly mentioned as in Buddensieg’s **Safrangelb** (Слезные струи сделали щеки **желтыми, как шафран**). Compare:

- (G.B.251.1) Le torrent de larmes teignit le cristal aux tons de **safran**.
 (S.Ts.263.1) Les larmes changent en **safran**, des joues de neige le cristal.
 (K.B.350.1) То лицо, что было рдяно, стало ныне цвет **шафрана**.
 (A.X.519.1) Слезные струи сделали щеки **желтыми, как шафран**,

2.3.3 Now let us see how the five-component stylistic figure in “The Knight in the Panther’s Skin” is rendered in the translations. Compare:

- (266.1) ამარტის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.
 (358.1) ზაფრანის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან.
 (H.H.266.1) Bernsteinfarben schwimmt in Tränen der Gesichter Bergkristall.
 (H.H.358.1) Tränen baden mir das Antlitz, der Kristall wird safranbleich.

²¹ Amber occurs in a range of different colours. As well as the usual yellow-orange-brown that is associated with the colour name “amber”, amber itself can range from a whitish color through a pale lemon yellow, to brown and almost black.

²² Jasper is an opaque, usually reddish stone (the red colour is due to iron inclusions), but there are also yellow, brown or green ones; rarely blue ones occur as well.

- (M.P.266.1) Von kristallnem Safranregen sind die Wangen tränberonnen.
(M.P.358.1) Mein Kristall war tränumpület, umgefärbt wie Safranblüte.
- (H.B.263.1) Jaspisfarbig verfärbt' der Kristall sich, in Tränen gebadet.
(H.B.351.1) Safrangelb war der Kristall in trüben Tränen gebadet.
- (M.W.260.1) The bath of tears turned the crystal to the colour of jasper.
(M.W.346.1) The bath of tears changed the crystal (of my face) to saffron colour.
- (L.C.271.1) His crystal face darkened to amber as he let his hot tears go.
(L.C.364.1) The porcelain of my face grew dark, and tears continued to pour.
- (G.B.263.1) Le cristal transformé en ambre, en un bain de pleurs il plongeait.
(G.B.251.1) Le torrent de larmes teignit le cristal aux tons de safran.
- (S.Ts.263.1) Le bain de larmes fait passer le cristal aux couleurs de l'ambre.
(S.Ts.263.1) Les larmes changent en safran, des joues de neige le cristal.
- (G.T.263.1) El baño de lágrimas trocó el cristal en ámbar.
(G.T.358.1) El baño de lágrimas transformó el cristal al color de azafrán.
- (L.M.266.1) El baño de lágrimas pone en el cristal los colores del ámbar:
(L.M.351.1) Las lágrimas tornaron en azafrán el cristal de las níveas mejillas.
- (M.R.263.1) El baño de lágrimas da al cristal los colores del ámbar.
(M.R.357.1) El baño de lágrimas mudó el cristal de mi rostro en azafrán.
- (K.B.253.1) Грустный витязь с дево́й черной в скорби плакали упорной.
(K.B.350.1) То лицо, что было рдяно, стало ныне цвет шафрана.
- (Sh.N.266.1) Слезный ливень лег шафраном на хрустальные их лица,
(Sh.N.358.1) Мой хрусталь омыли слезы, перекрасив в цвет шафрана.
- (A.X.392.1) Слезинки лицо белое покрыли цветом янтаря.
(A.X.519.1) Слезные струи сделали щеки желтыми, как шафран.

As the comparison of the translations of the stylistic figures of verses 266 and 358 shows, the figure is nearly nowhere translated as such; only Marjory Wardrop, Hermann Buddensieg, Gustavo Alfredo de la Torre Botarro and María Elvira Roca Barea attempt to adapt it in their translations, with simplifications. Remarkably, Balmont seems to have assumed the face to have been “red”(рдяно) at the beginning, which contradicts the notion of crystal and is thus unlikely.

3. Conclusion

The parallel corpus of “The Knight in the Panther’s Skin” represents a unique resource for interdisciplinary research. It allows us to use modern digital methods to study the equivalence of translations in three aspects: the translation adequacy concerning Rustaveli’s worldview (the translation accuracy of philosophical and religious aspects), the translation adequacy of the literary values of the epic (the translation of plots and the nature of characters, the translation

adequacy of stylistic figures), and the translation adequacy of linguistic information (the issue of the equivalence of lexical units, the translation adequacy of grammatical categories, the translation adequacy of syntactic constructions). However, as our article has shown, it is impossible to discuss these three types of equivalence separately. The framework of criteria for evaluating the equivalence in the translations of the epic requires the simultaneous, if even complex, study of all three aspects (concerning the author's world-view and the literary and linguistic analysis of the epic in correspondence to its translations).

It should be added that this complex research into the epic often helps us to determine the underlying text version (the *Vorlage*). Any "deviations", be they philosophical-religious, lexical or grammatical, allow us to trace the emergence of these variations, as for example between the translations of Marie Prittwitz and Shalva Nutsubidze; compare:

(M.P. 246) Wie so schwer auch das Vergehen, doch gilt siebenfach Vergebung.
No matter how serious the offense, forgiveness is nevertheless sevenfold.

(Sh.N. 246) Как ни тяжко прегрешенье, все ж прощенье семикратно.
No matter how serious the offense, forgiveness is nevertheless sevenfold.

(M.P.266) Von kristallnem **Safranregen** sind die Wangen tränberonnen.
The cheeks are watered with crystalline saffron rain.

(Sh.N.266) Слезный ливень лег **шафраном** на хрустальные их лица,
A tearful downpour fell like saffron on their crystal faces

The statistical frequency of the differences is an indisputable proof of the connections between the translations and offers an explanation for the differences showing up in the translations. We think that the creation of a parallel corpus of translations of "The Knight in the Panther's Skin" yields a qualitatively new look to Rustvelology: the development of a multilingual corpus allows empirically substantiated research into the epic, on the one hand, and on the other hand, it promotes the internationalisation of Rustvelology in the digital world.

Translations:

A.X. = Khalvashi (2015): ვეფხისტყაოსანი. ვრცელი რედაქცია. დედნის კრიტიკული ტექსტი და რუსული თარგმანი არჩილ ხალვაშისა / *Вытяж в тигровой шкуре*. Полная редакция. Критический текст оригинала и русский перевод Арчила Халваши. თბილისი / Тбилиси. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/143605>.

G.B. = Bouatchidzé (1989): Chota Roustavéli, *Le Chavalier à la peau de panthère*. Traduit du géorgien, préfacé et commenté par Gaston B. Paris/Moscou. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/329831>.

G.T. = de la Torre Botarro (1964): *El Caballero de la Piel de Tigre. Epos heroico georgiano del siglo XII* por Shotha Rusthaveli. Traducción española de Gustavo Alfredo de la T. B. Santiago de Chile. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/111333>.

H.B. = Buddensieg (1976): Schota Rustaweli, *Der Mann im Pantherfell. Altgeorgisches Epos*. Nachdichtung von Hermann B. Tbilissi.

H.H. = Huppert (1955/1970/1980/1982/2014): Schota Rusthaveli, *Der Recke im Tigerfell*. Deutsche Nachdichtung von Hugo H. Berlin / Wiesbaden.

K.B. = Val'mont (1917): Шота Руставели, *Носящий барсову шкуру. Грузинская поэма XII века*. Перевод Константина Дмитриевича Бальмонта. Москва.

L.C. = Coffin (2015): Shota Rustaveli, *The Knight in the Panther Skin*. New translated by Lyn C. Redactors Nodar Natadze / Dodona Kiziria. Tbilisi.

- L.M. = Martínez (2000): Rustaveli, *El Caballero de la Piel de Tigre*. Traducción de Leonor M.; prólogo de Juan Vernet. Barcelona.
- M.P. = Prittwitz (2005/2011): Schota Rustaweli, *Der Ritter im Tigerfell. Ein altgeorgisches Epos*. Deutsche Nachdichtung von Marie Pr., hrsg von Steffi Chotiwari-Jünger und Elgudsha Chintibidze. Tbilissi/Berlin/Aachen.
- M.R. = Roca Barea (2003): Shota Rustaveli, *El Caballero de la Piel de Tigre*. Edición crítica y estudio preliminar de Maria Elvira Roca Barea. Malaga.
- M.W. = Wardrop (1912): *The man in the Panther's Skin. A Romantic Epic by Shot'ha Rust'haveli*. A close rendering from the Georgian attempted by Marjory Scott W. London. <https://archive.org/details/WardropMps/>.
- S.Ts. = Tsouladze (1964): Chota Roustavéli, *Le Chavalier à la peau de tigre*. Traduit du géorgien avec une introduction et des notes par Serge Tsouladze, Paris.
- Sh.N. = Nutsubidze (1941): Шота Руставели, *Вытяж в тигровой шкуре. Поэма в стихах*. Перевод с грузинского Шалвы Нуцубидзе; редакция Сергея Городецкого. Москва. <https://elib.tomsk.ru/purl/1-7046/>.

Other references:

- Gippert (2021): Jost G., Old Georgian *barsabon-i*, in Chitunashvili, Dali / Aleksidze, Nikoloz / Gaprindashvili, Khatuna / Grdzlishvili, Lana / Dundua, Natia / Menteshashvili, Sopiko / Khositashvili, Irma (eds.), *The Caucasus between East and West. Historical and Philological Studies in Honour of Zaza Aleksidze / კავკასია აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის. ისტორიულ-ფილოლოგიური მიგბანი მიძღვნა ზაზა ალექსიძის დაბადების 85 წლისთავისადმი* 2, 179–196. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. <https://titus.uni-frankfurt.de/personal/jg/pdf/jg2021d.pdf>.
- Gogiberidze (1961): მოსე გოგიბერიძე, რუსთაველი, პეტრიწი, პრელუდიები. კრებული შეადგინა იოსებ მეგრელიძემ. თბილისი.
- Ingoroqva (1970): შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანი. პავლე ინგოროყვას რედაქციითა და გამოკვლევით. ტ. I. თბილისი.
- Khintibidze (2009): ელგუჯა ხინთიბიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ იდეურ-მსოფლმხედველობრივი სამყარო. ქართველოლოგი 2009, 306–377. https://e-learning.tsu.ge/pluginfile.php/273640/mod_resource/content/1/306-377.pdf.
- Khintibidze (2015): ელგუჯა ხინთიბიძე, თანამედროვე რუსთაველოლოგიური კვლევებით კომენტირებული ვეფხისტყაოსანი. თბილისი.
- Kraemer (1992): Joel L. Kr., *Humanism in the Renaissance of Islam: The Cultural Revival During the Buyid Age*. Leiden. <https://books.google.de/books?id=RKU58ZcXAM8C>.
- Nutsubidze (1980): შალვა ნუცუბიძე, რუსთაველის შემოქმედება. რედ. ალ. ბარამიძე (შრომები, ტ. VII). თბილისი.

ეკვივალენტობის შეფასების კრიტერიუმების კონცეპტუალური ჩარჩო მრავალენობრივ პარალელურ კორპუსში *Rustaveli goes digital*

მანანა თანდაშვილი, მარიამ ყამარაული (ფრანკფურტი)

ჰუმანიტარული დარგების განვითარება 21-ე საუკუნეში წარმოუდგენელია დიდ მონაცემთა ბაზებისა და კვლევის თანამედროვე მეთოდების განვითარების გარეშე. დღეისათვის არსებული დიგიტალური რესურსებისა და ქართული ენისათვის განვითარებული ტექნოლოგიების ბაზაზე საფუძველი ჩაეყარა ქართველოლოგიის თვისებრივად ახალ ეტაპს - დიგიტალურ ქართველოლოგიას. შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ კორპუსისა (<http://corpora.iliauni.edu.ge/?q=ka/node/11>) და პოემის თარგმანების დიგიტალური კორპუსის **Rustaveli goes digital** (<https://titus.uni-frankfurt.de/texte/caucasica/rustveli/rgd.html>) შექმნით კი ჩვენს თვალწინ მიმდინარეობს დიგიტალური რუსთაველოლოგიის ჩამოყალიბება.

„ვეფხისტყაოსნის“ ლიტერატურული მნიშვნელობა სცდება ეროვნული მეცნიერების ფარგლებს: შოთა რუსთაველის მიერ მე-12-ე საუკუნეში შექმნილი პოემა მსოფლიოს 56 ენაზე არის თარგმნილი და უნიკალურ რესურსს წარმოადგენს მრავალენოვანი დიგიტალური კორპუსის შესაქმნელად და ტრანსდისციპლინური კვლევების განსახორციელებლად.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანების პარალელური კორპუსის *Rustaveli goes digital* შექმნა 2018 წელს დაიწყო ფრანკფურტის უნივერსიტეტის ემპირიული ენათმეცნიერების ინსტიტუტში და მისი განვითარება სამ ეტაპად არის დაგეგმილი. პირველი პროტოტიპული კორპუსი კავკასიოლოგიის სასწავლო პროგრამის ფარგლებში (სემინარი „სპეციალური პრობლემები კავკასიოლოგიაში“) შეიქმნა. კორპუსში გაერთიანდა პოემის ერთი თავის („ნახვა არაბთა მეფისაგან მის ყმისა ვეფხისტყაოსნისა“) ორიგინალი ტექსტი და თარგმანები 13 ენაზე (ქართული, გერმანული, ინგლისური, ფრანგული, იტალიური, ესპანური, სომხური, ჩეჩნური, ქურთული, კორეული, ლიტვური, ოსური, თურქული). სემინარის ფარგლებში განისაზღვრა კორპუსის აგების პრინციპები, შეიქმნა კორპუსის დიზაინი რესურსების განსათავსებლად და დაზუსტდა სამომხმარებლო ინტერფეისის კონცეპტი; ამავე სემინარის ფარგლებში დამუშავდა თეორიული და ტექნოლოგიური ჩარჩო - წყარო-ტექსტისა და მიზან-ტექსტების დაპარალელებისა და ალინირების ძირითადი პრინციპები; გარდა ფრაზების ალინირებისა, პროტოტიპულ კორპუსში ასევე დამუშავდა სიტყვების ალინირების კონცეპტუალური ჩარჩო ინგლისური და გერმანული თარგმანების შესადარებლად (ტექნოლოგიური ჩარჩოს ავტორი: არმინ ჰოენენი).

პროექტის განვითარების მეორე ეტაპი 2021 წელს დაიწყო და მიზნად ისახავდა „ვეფხისტყაოსნის“ სრული ტექსტის დაპარალელებას პოემის მულტიენობრივი კორპუსის შესაქმნელად. კორპუსი *Rustaveli goes digital* დღეისათვის მოიცავს პოემის სრული ტექსტის დაპარალელებულ 32 თარგმანს მსოფლიოს 20 ენაზე (ქართული, გერმანული, ინგლისური, ესპანური, ფრანგული, იტალიური, თურქული, აზერბაიჯანული, ყირგიზული, რუსული, ბელოსურული, უკრაინული, ბერძნული, არაბული, სპარსული, სომხური, ოსური, ლიტვური, მეგრული, სვანური) და საშუალებას იძლევა ემპირიულ ბაზაზე დაყრდნობით

და თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით განვხორციელოთ ინტერდისციპლინური კვლევები; პროექტის განვითარების მესამე ეტაპზე (2023-2026) განხორციელდება პოემის სრული თარგმანების დიგიტალიზაცია 56 ენაზე და მათი ადაპტაცია კორპუსში.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანების პარალელური კორპუსი საშუალებას იძლევა, ერთი მხრივ, კორპუსლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე წარმოვადგინოთ ურთიერთ-მიმართებები და მსგავსება-განსხვავებები როგორც თარგმანსა და ორიგინალს, ასევე საკუთრივ თარგმანებს შორის, მეორე მხრივ კი, თანამედროვე დიგიტალური მეთოდების გამოყენებით ვიკვლიოთ თარგმანების ეკვივალენტობა სამი ასპექტის გათვალისწინებით: ა) რუსთაველის მსოფლმხედველობის ტრანსლაციის ადეკვატურობა (ფილოსოფიური და რელიგიური პლასტების ტრანსლაციის სიზუსტე), ბ) პოემის ლიტერატურული ღირსების ტრანსლაციის ადეკვატურობა (სიუჟეტისა და პერსონაჟების ხასიათის ტრანსლაცია, სტილისტური ფიგურების ტრანსლაციის ადეკვატურობა) და გ) ლინგვისტური ინფორმაციის ტრანსლაციის ადეკვატურობა (ლექსიკური ერთეულების ეკვივალენტობის საკითხი, გრამატიკული კატეგორიების ტრანსლაციის ადეკვატურობა, სინტაქსური კონსტრუქციების ტრანსლაციის ადეკვატურობა).

სტატიაში, ერთი მხრივ, **სიკეთისა და ბოროტების** კონცეპტის მაგალითზე განხილულია რუსთაველის მსოფლმხედველობრივი წყაროების ტრანსლაციის ადეკვატურობა „ვეფხისტყაოსანში“, და, მეორე მხრივ, ერთი პოეტური ფორმულის (*X ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან*) თარგმანებში გადატანის მაგალითზე ნაჩვენებია **რეპეტიტულობის** ავტომატური კვლევის შესაძლებლობები პოეტური თარგმანების ლიტერატურული ხარისხის შესაფასებლად. აღნიშნული საკითხები ნაკვლევია 13 თარგმანის შედარების ბაზაზე (3 გერმანული, 3 რუსული, 3 ესპანური, 2 ინგლისური და 2 ფრანგული თარგმანი). სტატიაში ნაჩვენებია, რომ ეკვივალენტობის შეფასების კრიტერიუმების ჩარჩო სამივე ასპექტის (ავტორის მსოფლმხედველობა, პოემის ლიტერატურული და ლინგვისტური ანალიზი თარგმანებთან მიმართებაში) ერთდროულად, ანუ კომპლექსურად კვლევას მოითხოვს, რაც თავის მხრივ, საშუალებას გვაძლევს განსხვავებებისა და „გადახრების“ სტატისტიკური კვლევის შედეგად ემპირიულად დავასაბუთოთ თარგმანისათვის გამოყენებული საყრდენი ტექსტის უტყუარობა.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანების პარალელური კორპუსის შექმნით თვისობრივად ახალ სახეს იძენს რუსთველოლოგია - პოემის მრავალენობრივი პარალელური კორპუსი კვლევის თანამედროვე მეთოდებით არის აღჭურვილი და მისი გამოყენება რუსთველოლოგიაში ემპირიულად დასაბუთებული კვლევების განხორციელების საშუალებას იძლევა. „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანების მრავალენობრივი კორპუსის არსებობა უდავოდ შეუწყობს ხელს დიგიტალური რუსთველოლოგიის ინტერნაციონალიზაციას.

An Inter-Reflexive Corpus-Based Approach to Georgian and American Film Translations

Khatuna Beridze (Batumi)

1. Introduction

The application of corpus linguistic methodology, whether in corpus-based or corpus-driven studies, means a meta-description of the targeted subjects of analysis. While “meta” is a metaphor of translation, parallel corpus linguistic methodology shall be considered as a “meta plus” approach, with the reciprocity of benefits that each intertwined discipline enriches itself with.

In the present investigation, the methods and strategies of subtitle translation in the Georgian film *Repentance* are compared to the voice-over translation methods and strategies employed in the Georgian translation of the American film *Silver Lining Playbook*. I use data from politically different situations and contexts for a comparative analysis of translational and non-translational language variation based on the translation methods and strategies. I observe their interrelation, divergence or similitude against the linguistic variation corresponding to the political situations and cultural contexts.

The paper closely examines the contexts of translation, drawing on linguistic, descriptive, postcolonial and Audiovisual translation studies, sociolinguistics, Critical Discourse Analysis approaches, political situations and politics of translation reflected in Soviet film studies and historical overviews. It compares reasons for **omissions and paraphrases**, tracing their interrelation to the variation of translational and non-translational language in liberal and non-liberal political and cultural contexts through analyses of the subsumed data. Extrapolating from the quantitative and qualitative analysis of the data the study identifies translational omissions and paraphrases, and language standardization as markers of translational and non-translational Georgian, reflecting postcolonial and decolonization periods. The paper is organized in two main sections, with several subsections each exploring the object of analysis.

2. Approaches

2.1 The Postcolonial approach to film translation

The “Postcolonial” approach was enlisted in the methodologies of film translation studies. To quote Chaume (2018: 55–56), “Case studies seem to be ideal in cultural studies. The latter tend to be particular studies focused on the big issues of the Cultural Turn: the concepts of ideology, otherness, post-colonialism, power, resistance, patronage, censorship, genetic analysis”.¹

¹ Chaume disagrees with Saldanha and O’Brien (2013) who consider case studies as a distinct methodological paradigm.

As we closely tie Postcolonial (Translation) Studies with the paradigm of “Post-Soviet” Studies, we refer to Bassnett and Trivedi (1999: 2) who described translation as a process that “does not happen in a vacuum”. The authors emphasized the process as intercultural transfer and questioned its innocence and transparency, as well as “a relationship of equality between texts, authors or systems”.

Tymoczko (2000: 152) draws a comparison between translation and postcolonial writing, finding formal similarities between them:

*My earlier work on the formal similarities between postcolonial writing and translation suggests that for reasons as diverse as particularities of semantic fields, allusions, intertextuality and the semiotics of traditional metaphors, the meaning of a literary passage often needs to be considered **in light of all the languages** of a postcolonial author’s culture (emphasis Kh. B.).*

The same author explores bilingual postcolonial writing on the example of Joyce’s double language which hid Irish meanings from monolingual English readers, bringing also examples of similar textual phenomena found earlier by S. Mehrez in Assia Djebar and Tahar Ben Jelloun’s French-language texts (2000: 152). She quotes Mehrez that “postcolonial works often only reveal their full meanings when translated into the other language(s) of their cultural context” (2000: 148).

Even though Bassnett and Tymoczko dwell upon literary texts in their analyses, I follow T. Nannicelli arguing “against the idea that screenplays are all of a putative ontological kind that precludes them from being literature” (2013: 140).

Another note to make is that I distinguish between the conceptual framework of the postcolonial bilingual authorship, theorized by Tymoczko (2000: 152–155), and the case of the analyzed screenplay in the Georgian language. The scope of the paper does not permit for a thorough analysis of the peculiar use of Lev Loseff’s “Aesopian language”, which emerged as a result of the ideological censorship in Georgian literature. Being part of the bicultural environment under the hegemonic power, Georgian Tsarist and Soviet period postcolonial authors encoded cultural and political messages in their native tongue for the purpose of covert communication (Beridze 2018b: 305).

The analyzed Georgian film script features a hybrid text with its genre, the allegorical criticism of the regime, and inscribed meta-cultural elements.

2.2 The corpus-based approach to film translation (CDA)

Beyond their versatile and pluridisciplinary purposes, to date, corpora are a very valuable, verifiable source for the description and analysis of translational strategies. The corpus linguistic approach to translation is instrumental for the assessment of the translation quality. As F. Zannetin remarks (2002: 11), “Parallel corpora are repertoires of strategies deployed by past translators, as well as repertoires of translation equivalents”. M. Baker and M. Olohan (2000: 142) shaped the difference between pre-corpus-based studies of translation, assessing the latter as limited to equivalence theory-based practices, while corpus-based studies approach

the translated text “as a valid object of study in its own right”. Based on previous studies, the scholars see the “strength of the approach in providing insights into translational behaviour. Corpus-based analyses can reveal common features of translated text and thus provide insight into the translation process”.

Inasmuch as I compare corpus-based data of bidirectional translations, with the focus on present-day translational Georgian and Soviet-period Georgian, I assume that the examination of the sociolinguistic variation of language should also look closely into political contexts, as far as they direct the processes of translation and language use.

The properties of the films under concern such as, e. g., genre, year of release, languages, modes and dates of translation differ. The films and their translations come from different times, 1984 and 2012, with a time span of 28 years. The translations were performed in different political contexts. We take into account these factors as impinging on both the translational processes and the sociolinguistic variation of the language. The role that context takes in the exploration of sociolinguistic data in corpus-based research is emphasized by P. Baker (2010: 152):

Within different strands of sociolinguistic research there are different perspectives on the role that context outside the data itself takes. For most approaches in critical discourse analysis, considering a text within its historical, social, political and cultural context is essential.

Subsequently, insights into the processes through the contexts can play an explanatory role concerning the strategies taken by the translators. I presume that the intentionality of linguistic choices and extralinguistic processes are concurrent, creating the national context (whether political, cultural, social etc.) of a situation. As for the translations, they convey linguistic implications that have extralinguistic reasons, motifs and interpretations.

Since the films selected for the analysis come from Soviet and post-Soviet times, the censorship processes of the regime and their aftershocks that influenced and governed the translational choices, strategies and translation directions are also considerable within the CDA framework.

2.3 Audiovisual Translation and corpus studies

F. Chaume (2018: 43), in his overview of the origins of audiovisual translation (AVT) accounts for the scholars who pioneered in the field, stating that “the first work to be considered as proper research was Fodor’s (1976) contribution to the field of dubbing, followed by some previously mentioned seminal articles in the seventies (e. g., Vöge 1977) and eighties”.

The interest towards the development of audio-visual translation studies was definitely triggered by the article “Translation and mass-communication: film and T.V. translation as evidence of cultural dynamics” by D. Delabastita published in the journal *Babel* in 1989, with the memorable designation of translation studies as the “Cinderella of linguistic and literary studies” (Delabastita 1989: 194).

Further volumes, *Topics in Audiovisual Translation* edited by Pilar Orero in 2004 and *The Didactics of Audiovisual Translation* edited by Jorge Díaz-Cintas in 2008, were followed by studies that contributed to corpus-based approaches to translation, such as the edited volume *Audiovisual Translation, Language Transfer on Screen* by Jorge Díaz Cintas and Gunilla Anderman in 2009. However, despite the decades spanned since Fodor's work of 1976, Cintas noted that there was still a gap in this field of study (2004: 50): "A clear paradox exists which emphasises the surprising imbalance between the little research on audiovisual translation and its enormous impact on society. In numerical terms, the translation carried out in the audiovisual realm is the most important translational activity of our time."

In his paper "An overview of audiovisual translation: Four methodological turns in a mature discipline", F. Chaume explores how AVT draws on the descriptive, cultural, sociological and cognitive approaches of translation studies and admits a deficiency of studies on large AVT corpora in the digital era (2018: 42–45). However, the first approach, i. e. Descriptive Translation Studies, is criticized as a "sanitized" one against the background of the increasing debates over translational choices: "descriptive approaches are now substituted by burning discussions and fiery appeals for or against certain translation solutions that are no longer considered to be innocent strategies, but rather as intentional and deliberate choices, many times indicating a hidden agenda stashed throughout the text intended to indoctrinate audiences, to perpetuate – or inoculate – some values, and to shape their will" (Chaume 2018: 56).

3. Overview of "Soviet" film translation case studies

The development of the corpus-based paradigm for film translation studies certainly opened new possibilities for the advancement of the field. Nonetheless, the field itself is fecundative to Interdescriptive Translation research cross-fertilizing Translation Studies, Literary Studies, Sociolinguistics, Cultural Studies etc.

Corpus-based Soviet and post-Soviet film translation studies are rare if any, and particularly, the translation of Georgian films into English stands as a rather uninvestigated area. However, it might expose a panoramic new view on translational manipulations. To quote Alexandra Palmer, who studied the translation of Soviet period films, "subtitler's inaccurate lexical choices range from weakening the original pragmatic effect and creating a confusing mismatch between the moving image and the subtitling to such serious consequences as misinterpretation of the original message and transformation of the original politeness strategy" (Palmer 2005: 46).

The USSR's political decision-makers used to label the films by Georgian (as well as and other Soviet national) directors with the rather sterile term "Soviet", obscuring their nationality for the global audience. Directors of non-Russian origin working in Russia produced films in Russian; that practice also stripped off the nationality of the films and "Sovietized" their identity. Another problem was the Iron Curtain, due to which the domain of turnout of Soviet films was the local market; therefore, the translation of films into English remained neglected. Thus, for instance, Alexandra Palmer wrote in her master's thesis (2005: 2) that a film in English with Russian subtitles was unavailable on the market. She had no other choice but to analyze a Russian film with English subtitles instead. Her choice fell on *Autumn Marathon*, "a

beautifully crafted film” directed by Georgiy Danelia.² The latter was a Georgian film director, living in Moscow, whose identity as “Soviet” continues to remain muted even in the post Soviet period.

4. Overview of the films under parallel corpus research

In the following, I compare data of two bidirectional corpus-based film translation studies³ conducted under my supervision. One of the studies deals with the Georgian to English translated subtitles from Soviet times, and the second deals with the American film with a Georgian translated voice-over from post-Soviet times. The first is referred as Study I and the second is referred as Study II below. Looking into the strategies of translation, I try to triangulate reasons for omissions and paraphrases in both cases. The properties of the films such as, e. g., genre, year of release, languages, modes of translation and dates of translation differ.

4.1 *Repentance*

The Georgian film მონანიება (*monanieba*) was translated into the English language as “Repentance.” The film was produced in 1984;⁴ in the same year, it was banned by the Soviet censorship⁵ to be released only in 1986.

The film is a strong postcolonial criticism of the Soviet empire. Close to magical realism in its genre, it allegorically conveys vices of the regime. It is noteworthy to mention that “Repentance” is composed of multiple scenes imbued with grotesque, symbolizations, and allegories. The film “speaks” its own very expressive semiotic “language”, and together with its masterful performance, its ultimate effect may reach out to the audience even without translation.

Donald Rayfield mentions in an interview (Karetnyk 2014: 5) that Georgians excelled in cinematography and their films were particularly free from censorship, what explained the “Christian symbolism of *Invocation* and the startling political radicalism of *Repentance* (even though it had to be re-shot because Shevardnadze had the boy-actor shot for attempting a hijack)”.

The acclaimed director of the film, Tengiz Abuladze, referred to the genre as “tragic phantasmagoria”. The film was kind of a harbinger of the Perestroika.⁶ It first premiered at the 1987 Cannes Film Festival, winning the FIPRESCI Prize, the Grand Prize of the Jury, and the

² The film was released in 1979 and distributed after 1999 by RUSCICO.

³ The studies were used in the master’s theses by S. Meskhi (2017) and M. Davitadze (2018) at Batumi Shota Rustaveli State University.

⁴ See the NY Times article by Barringer (1986).

⁵ See Christensen (1991).

⁶ The Russian term *perestroika* (reorganization) entered popular parlance in the 1980s from Gorbachev’s effort to reorganize the Soviet industry around the principle of market economics. His reform program represented the first steps toward undoing the continuing legacy of the first sustained *perestroika* of Soviet history in the late 1920s and early 1930s. That was the period of Stalin’s First Five-Year Plan (FYP, 1928–1932), in which the state restructured agriculture and industry and installed the command economy that would reshape the whole Soviet system. The first FYP also coincided with the period of the Cultural Revolution, during which the Party leadership imposed tight controls on cultural affairs, including artistic expression (Kepley 1996: 31).

Prize of the Ecumenical Jury. It was shown again at the 2021 Cannes Film Festival (Cannes Classics section).

4.2 *Silver Linings Playbook*

The second film is “Silver Linings Playbook”, produced in 2012 by David O. Russell, which represents an American drama with flavours of a romantic comedy. The film was translated into Georgian as ოქედის სხივთა კრებულო (*Imedis skhivta k'rebuli*),⁷ which can be back translated as “A collection of rays of hope”. The voice-over of the film was provided by the Georgian “Studia Bravo Records”.⁸ It was aired on Georgian broadcasters in 2014.

The rubrics in Table I sum up the linguistic and non-linguistic properties of the two films:

<i>Film title</i>	<i>Repentance</i>	<i>Silver Lining Playbook</i>
Film genre	Soviet type Magical realism phantasmagoria, Allegorical criticism	produced in the US
translation language direction: outward SL to TL	Georgian to English (with pivot Russian, arguably)	English to Georgian
Audio-visual Translation Mode	Subtitle	Voice-over
Political setting / context	Censorship	Uncensored
Translator Training: Theoretical Level of development of translation studies	Soviet Linguistic theories of translation	No formal education available in AVT
Language use level: Sociolinguistic features of the original film	Sporadically idiomatic language, normalized language use. In-between formal and informal	US slang

Table I: Rubrics

Hence, the films differ in genres, periods and countries of their production. The language directions of translation are also different. The asymmetries that make these two films less comparable for translation analysis are political situations, ideological approaches, the social and cultural transformations between 1987 and 2014, and the dates and modes of translation. However, they are instrumental for the corpus-based comparative diachronic analysis of the language use. They are **especially significant to throw light on policies and strategies of translation and their comparability.**

5. Description of the scopes and aims of the corpus-based analyses

The parallel corpus-based study of the film “Repentance“ undertaken by S. Meskhi (2017) focused on the analysis of the translation strategies applied in the English subtitles, as well as on translational omissions, in order to determine whether they were related to specific constraints of subtitle translation. The tasks were set out as follows:

- a. comparative analysis of the Georgian film script and the English subtitles using corpus research methods

⁷ For the Georgian national transliteration system used here see <https://www.transliteration.com/transliteration/en/georgian/national/>.

⁸ The film is available in Georgian at <https://www.adjaranet.com/movies/3073/Silver-Linings-Playbook?lang=ENG&quality=HD> (restricted access) or <https://www.imovies.cc/ka/movies/37677/Silver-Linings-Playbook/GEO/HIGH> (restricted access).

- b. statistical analysis of pre-determined linguo-stylistic units in the L1 and L2 texts
- c. study of the translation strategies applied in the subtitles based on the statistical output
- d. assessment of the quality of subtitle translation based on the statistical output to determine its effect on the international audience.

Maia Davitadze’s study (2018) aimed at the equivalence analysis of the American English movie language and its Georgian dubbed version. The tasks were set out as follows:

- a. comparative analysis of the English and Georgian scripts using corpus research methods
- b. statistical analysis of the pre-determined linguistic units in the L1, defined as “untranslatable” in theories, and their equivalents in the L2 texts
- c. study of the translation quality based on the statistical output
- e. assessment of the quality of the translation to determine its effect on the Georgian audience.

Both studies used the same software⁹ aimed to determine the film translation quality based on an automatically obtained statistical data analysis, to triangulate the social effect the films could produce.

5.1 Methodologies applied for the analyses

5.1.1 Methodology I

Methodology I was applied for the study of the Georgian film *Repentance* and its English subtitles:

- a. the script of the film in Georgian language was digitized through the audio medium
- b. English subtitles were digitized from the video recording of the film
- c. the digitized scripts were aligned and matched so that the L1 voice and the L2 subtitles coincided at the appropriate time
- d. the obtained parallel texts were divided into syntagms and each syntagm was sorted with a special numbering tag (manually) for ease of identification
- e. linguistic units that normally are defined as “less likely translatable” and/or “untranslatable” were determined in the L1 and L2 texts
- f. for the purposes of the research, tags were selected from a custom-developed TagSet (see Table 2), remodelled to distinguish between Georgian and English, and applied to the pre-determined linguistic units.

{sc n=**}...{/sc}	Subtitle number tag
{Gsoc_idm}...{/soc_idm}	Georgian idioms tag
{Esoc_idm}...{/soc_idm}	English idiom tag
{Gsoc_rel n=**}...{/soc_rel}	Georgian realia tag

⁹ Developed in 2017, in collaboration with the Department of Computer Science of the Faculty of Physics, Mathematics and Computer Science at Batumi Shota Rustaveli State University

{Esoc_rel n=**}...{/soc_rel}	tag of the Georgian realia translation into English
{omis}...{/omis}	tag for omissions in translation
{Gpn}...{/pn}	Georgian proper names tag
{Epn}...{/pn}	English proper name tag

Table 2: TagSet for Methodology 1

5.1.2 Research outcomes

Study I: As the corpus-based study revealed, the overall number of translational omissions in the translation of *Repentance* into English is 87. A large number of overall 60 omissions fall on proper names. 9 proper names were replaced by pronouns. As we know, English pronouns, unlike Georgian, have a gender distinction, so English allowed for the replacement. Out of the remaining 51 proper names five were replaced by descriptors or vocatives: *deceased*, *young girl*, *grandfather*, *old chap*, *our son*. 46 proper names were just omitted in the English subtitles.

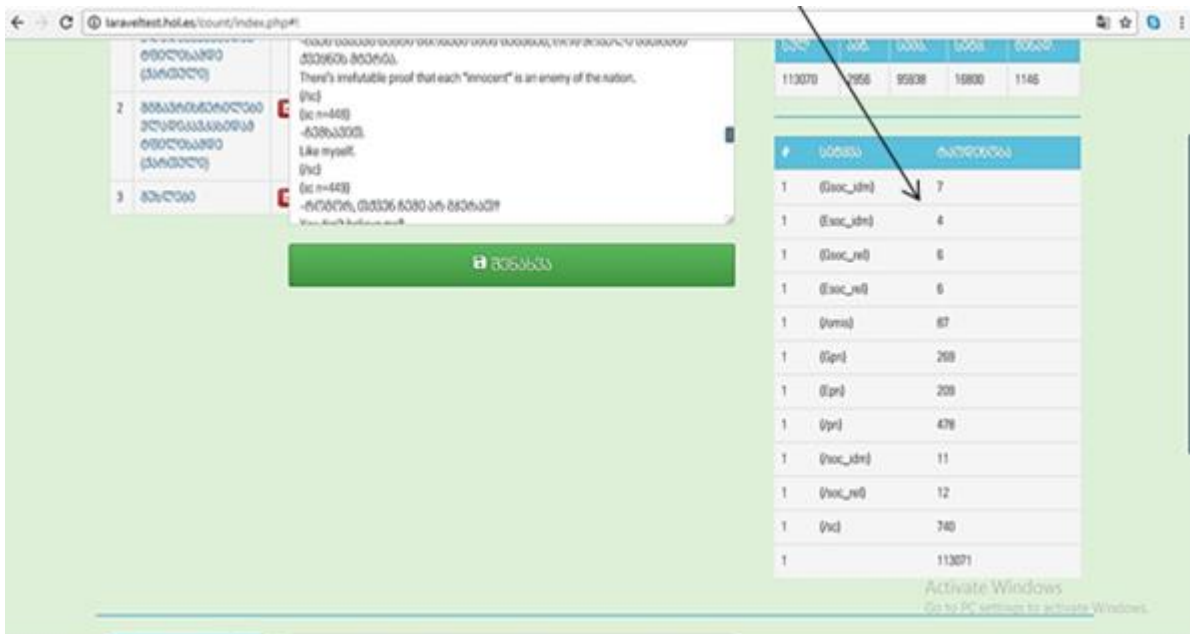

Figure 1: The corpus-based output retrieved by the software for Study I, Methodology I, showing parallel data for the Georgian film script and the English translation of the film *Repentance*; total number of words: 16800, total number of sentences: 1146.

Total number of words: 16800 Tagged linguistic units	Source Language (SL)	Tagged linguistic units	Target Text (TT)
{Gsoc_idm} Georgian idioms	11	{Esoc_idm} English translation	5
{Gsoc_rel} Georgian realia	6	{Esoc_rel} English translation	6
{Gpn} Georgian proper names	269	{Epn} English translation	209
		{/omis}-	87

Table 3: Study I research outcomes

I have to note that more than 5 English idioms are not translations of Georgian idioms. They appear sporadically in the Target Text (TT) and their function seems to be compensative against the paraphrased idioms. However, the present study shows that their function was foreignization of the TT. Besides, their examination also gave clues about the translator's identity and the translation process, which will be discussed below.

5.1.3 Discussion

The corpus-based analysis yielded the following translation strategies as applied in Study I: modulation/circumlocution, compensation, antonymous translation, omission, paraphrases. H. Gottlieb (2001: 11) mentions that “in most subtitling countries, TV translators perform all subtitling functions, including the time-cueing of each title, securing optimal linguistic and esthetic results”. However, in the USSR, Glavfilm¹⁰ would hardly allow even a trusted TV translator to play as an unsupervised sole-actor.

Assuming that a direct, unsupervised translation from Georgian into English in the times of Soviet censorship would not stand a chance, I focused on the omissions to identify translational manipulations, in the light of multiple instances demonstrating indirect translation as manipulative in general. As an example, the research on multilingual films by Ávila Cabrera (2013: 99) revealed that an indirect translation of subtitles caused linguistic manipulations, due to which the Source Language (SL) and the TT subtitles differed significantly. Ávila Cabrera's study “proved quantitatively and corroborated qualitatively” that the pivot English translation influenced the Spanish TT.

Since there is no official information available about the translator(s) and the process of translation, the questions that remained open for the research were as the following: a) translator's identity (Georgian or Russian); b) translation mode (from Georgian into Russian: did a Russian translator use cribs for the Russian subtitles, supplied by the Georgian translator, given that the ethnic Russian translators did not have a command of the lesser-purposed languages within the USSR?). Finally, we c) did not have any information about the translation mode from Russian to English, or about the translator's identity.

Alexandra Palmer mentions that the Soviet RUSCICO's¹¹ direct obligations included the worldwide distribution of the best products of the Soviet/Russian cinema (Palmer 2005: 2). Based on this premise, being a higher bureaucratic body in the politico-cultural hierarchy, RUSCICO's indirect obligation presumably expanded to procuring a safe, i. e. censored translation.

The Moscow-based headquarters of Glavfilm controlled the local branches in each republic. Therefore, the English translation of the Georgian language film would have had the following avenue ahead: it would have to be translated into Russian first, and approved by the Glavfilm

¹⁰ Main Directorate for Film Production of the USSR Ministry of Culture (Главное управление по производству фильмов Министерства культуры СССР), 1953–1991.

¹¹ Founded in 1999, RUSCICO (the RUSsian CINema COuncil) is a commercial association of Russian and foreign companies set up to implement a comprehensive program for the restoration, remastering, replication and worldwide distribution of a collection of the best Soviet, Russian and foreign art, documentary, and animated films on DVD; see <https://www.ruscico.com/>.

censors. Then, an eligible translator with the language pair of Russian-English would have translated it into English.

5.1.4 Omissions in the Georgian-to-English translations, other than proper names

AVT scholars point out that the reason for omissions in subtitling is to enhance readability. Translators delete wordy formulations or complex structures and redundant linguistic features (Tveit 2009: 86). In Greece, subtitling norms allow translators to omit what can be recovered from the utterance or from other elements of the AVT text (Sokoli 2009: 47). However, the reasons for omissions discussed in the example below are other than that. The omitted Georgian sentences are transliterated and a literal translation is provided for this paper. The digitized L1 and L2 texts of *Repentance* were tagged with a special subtitle number tag: {sc n=**}...{/sc} to proceed with the numbered sentences in the aligned texts.

5.1.4.1 Examples of omission, Study I

{sc n=230}

L1 ბატონო ვარლამ, ჩვენი ეკლესიის ერთ-ერთი რეგალიაა {omis} სამსკვალო
{/omis}.

[Bat'ono varlam, chveni ek'lesiis ert-erti regaliaa samsch'vali].

L2 “Our church used to have some unique relics.”

{sc n=231}

L1 {omis} ლურსმანი, რომლითაც ჯვართ აცვეს მაცხოვარი. {/omis}

[Lursmani, romlitats jvart atsves matskhovari].

Literal translation of the omitted sentence: “The (Holy) Nail with which the Savior was crucified.”

The English translation omits the information about the Holy Nail that was kept in Georgia since the 4th century.¹² To note, Varlam personifies both Stalin and Beria (despite his resemblance to Beria, “Stalin’s architect of terror”, in his habitus). The scene where the protagonist Sandro Barateli mentions the Holy Nail represents reminiscence of the forbidden religions in the USSR, and allegorically warns that rejection of piety ushered in the evil of the Red terror. The scene is also a reminiscence of the victimized Christ, as a symbol of the victimized peoples in the Soviet Union during the purges. The fact that the Georgian Church kept the sacred relics against all odds should have reminded Varlam of the chances of catharsis. Therefore, the neutral translation of the subtitle as “Our church used to have some unique relics” is not only a linguistic loss but also a loss of the symbolic charge in the allegorized narration, and a loss of cultural, religious and historical information. Tveit (2009: 86) remarks that “sometimes even slight omissions may bring about significant changes in meaning”. We can only suspect that the Soviet censors, who banned religious markers, should have erased the sense of the sentence due to its religious meaning, thus manipulating the translation.

¹² According to the Georgian historical chronicles, compiled by the 11th-c. Georgian bishop Leonti Mroveli, the Byzantine emperor Constantine sent to the newly Christianized king Mirian III of Kartli in the 4th c. (approx. 328 CE) two nails with which Jesus Christ was crucified, together with a piece of the footboard; see Qaukhchishvili (1955: 117 and 227–228).

To test the hypothesis that Russian was the pivot language of the translation into English, I compared the same phrase to its Russian voice-over translation¹³ with the Georgian soundtrack clearly heard. As pointed out by Cintas and Anderman (2009: 11), “revoicing can be carried out in two different ways, by completely erasing the voices of the source programme (dubbing) or by juxtaposing a new soundtrack to the original one”. As a result, I found that the English subtitle is an absolute semantic equivalent of the Russian voice-over at 28:24 /2:34:34: *в нашем храме имелись уникальные реликвии* [*v nashem xrame imelis unikal'nie relikvii*] is rendered in English as: “Our church used to have some unique relics”.

In another occasion, an omission makes the censor’s engagement apparent. A pro-Soviet officer produces a sentence containing the derogatory marker “hypocrite” and the zoomorphism “fox” to describe a generic enemy of the Soviet Union:

{sc n=469}

L1 {omis} *ძნელია, თვალთმაქცი და მელაკუდა მტრის გამოცნობა, მაგრამ ეს აუცილებელია.* {/omis}

[*Dznelia, tvaltmaktsi da melak'uda mt'ris gamotsnoba, magram es autsilebelia.*]

Literal translation: “Of course it is difficult to identify the enemy, because they are hypocritical foxes.”

Most probably, the deletion was a political maneuver before the film was exported to the Western World, i. e. the implicated adversary.

The next three examples deal with the scene where Abel, Varlam’s son, mourns his son who committed suicide after he had learned about the evils of his family. The subtitle omits several linguistic units, thus losing the expressiveness of the L1 text:

{sc n=727}

L1 *წყეულიმც იყოს სახელი შენი, აბელ არავიძე. ეს რა ჩაიდიხე, შე არაკაცო, არაადამიანო!* {omis} *წყეულიმც იყოს სული შენი და ხორცი შენი, საქმე შენი, სიცოცხლე შენი, აბელ არავიძე!* {/omis}

[*Ts'q'eulimts iq'os sakheli sheni, Abel Aravidze. Es ra chaidine, she arak'atso, araadamiano!* {omis} *Ts'q'eulimts iq'os suli sheni da khortsi sheni, sakme sheni, sitsotskhle sheni, Abel Aravidze!* {/omis}

L2 “May your name be cursed... as your life and deeds, Abel Aravidze! What have you done! Monster!”

The omitted phrase “may your soul and your flesh be cursed!” is a reminiscence of the Holy Communion and the divinity of the soul.

{sc n=728}

L1 *წყალი სისხლად გექცეს და პური მიწად, {omis} ეშმაკის ნაშიერო!* {omis} *ჯოჯობეთის ცეცხლში დაიდაგოს გვამი შენი და მამაშენივით არ გელირსოს მიწაში დამარხვა!*

[*Ts'q'ali siskhlad gektses da p'uri mits'ad, eshmak'is nashiero! Jojokhetis tsetskhlshi daidagos gvami sheni da mamashenivit ar geghirsos mits'ashi damarkhva!*]

¹³ *Repentance* with Russian voice-over translation: <https://www.youtube.com/watch?v=GqPEKR1ZLEs>.

L2 “May your blood... turn to water... and your bread... to dust! May your flesh... burn in the fire of hell... and not be honored... like your father... with an earthly burial!”

The omitted phrase is *ეშმაკის ნაშიერო!* [*eshmak'is nashiero!*] which translates as a “devil’s descendant!”. Besides the omission, while the L1 text says “may water turn into blood for you”, the translation inverts the order of the linguistic units “water” and “blood” with no good reason.

The final phrase of Abel’s monologue is altogether omitted:

{sc n=729}

L1 {omis} რა დააშავე, ჩემო ბიჭო! რისთვის დაგსაჯა გამჩენმა ასე? ნუთუ რომ გაჩნდი ამ ქვეყანაზე, ესაა შენი დანაშაული? დამნაშავე ვარ, შვილო, ყველანი დამნაშავენი ვართ შენს წინაშე, მთელი ქვეყანა დამნაშავეა. {/omis}

[*Ra daashave, chemo bich'o! Ristvis dagsaja gamchenma ase? Nutu rom gachndi am kveq'anaze, esaa sheni danashauli? Damnashave var, shvilo, q'velani damnashaveni vart shens ts'inashe, mteli kveq'ana damnashavea.*]

Literal translation of the omitted phrase: “What have you done wrong, my boy! Why did our Lord punish you like that? Is it your fault that you came into this world? I’m guilty, son, we’re all guilty before you, the whole country is guilty.”

It is clear that the “whole country” implicated the Soviet Union, which definitely made it next targeted to an omission by the censors, notwithstanding the fact that the period of translation coincided with *Glasnost*.

Tveit writes (2009: 88) that lexical density in the subtitles constrains accessibility to the information, which might demand additional screen time. Omission in this situation is definitely not a biased decision. However, as S. Meskhi argues in Study I (2017: 47), Abel’s entire monologue could have been comprised within the 7-second subtitle time limit. She also points out that the subtitle “and not be honored...” does not match in time with Abel’s speech production at 1105 (02:18:34,720 → 02:18:41,001).

5.1.4.2 Translation of idioms

Palmer mentions (2005: 2) that another reason why she chose the film for the analysis was that “the quality of RUSCICO’s English subtitles for ‘Autumn marathon’ met the high standards set by the quality conscious association”. However, Palmer’s analysis demonstrates the formality in RUSCICO’s approach. The analysis observed that the subtitler’s linguistic inaccuracies affected interpersonal pragmatics and politeness strategies of the original, lexical choices were inaccurate, punctuation patterns were neutralized, the translation lost some information and omitted slang (Palmer 2005: 41).

Inasmuch as the ST does not contain slang, the study turned to the idioms and their translation methods. The data output accounts for 11 idioms, of which only two were translated with equivalent idioms. Further analysis proved that the ST idioms were translated with paraphrases. There are several linguistic theories devoted to language idiomaticity and the issues of translation. M. K. Halliday (1964) classifies idioms as ideational, interpersonal and relational /

textual,¹⁴ and Fernando (1996: 35–36) suggests setting them as pure, semi-, and literal idioms. The first categories in both classifications are typologically comparable (Beridze 2018a: 106). Theoreticians suggest various strategies for the translation of idioms; e. g., Nida and Taber (2003: 106, quoted in Beridze 2018a: 110) suggest three such strategies: translation of an idiom with a non-idiom, translating an idiom with an idiom, and translation of a non-idiom by an idiom. M. Baker (2011: 75–77) suggests further strategies: using idioms with a similar meaning and form, using an idiom with a similar meaning but dissimilar form, borrowing the source language idiom, translation by paraphrase, translation by omission, and compensation. Regarding translation by paraphrases Baker points out that translators resort to this strategy when there is either no match in the Target Language (TL) or the match is not suitable from the stylistic point of view (2011: 80). While idioms are characterized by the established meaning, imagery, definition, connotation and stylistic register (Baker, 2011:80), many of them have been shared and adopted cross-culturally through translational calques or borrowings. Subsequently, the translation of idioms with idioms would be possible, at least with a similar meaning but dissimilar form that would also fit the stylistic register of the ST idioms. In search of English and Russian idioms in academic sources, six idioms were found, reflected in Table 4, along with the transliterated ST idioms, English subtitles, translation strategies and Semantic translation.

No.	Georgian idiom with transliteration	English subtitle Translation	Translation strategy	Semantic and idiomatic ¹⁵ translations
1.	იმისათვის, რომ ყალბი ჩვენება დამტყულოთ, უზნეობაა, ჩირქი მოცხობთ პატიოსან ხალხს. [Imisatvis, rom q'albi chveneba damt'q'uot, uzneobaa, chirki motskhot p'at'iosan khalkhs.]	It's immoral to slander an honest man in order to extract false evidence.	Paraphrase	To smudge with pus Idiom translation by Donald Rayfield: ჩირქს მოცხებებს – will smear sb. Облить грязью
2.	ჩვენც გვიცხოვრია ამ ქვეყანაზე და ჩვენც გაგვიკეთებია რაცხა, ჩალით კი არაა დახურული ეს ქვეყანა. [Chvents gvitskhovria am kveq'anaze da chvents gagvik'etebia ratskha, chalit k'i araa dakhuruli es kveq'ana.]	We haven't come here from the moon, either. We're not idiots!	Paraphrase	The world is not roofed over with thatch = used to assert that justice exists. Truth will break out. Правда в огне не горит и на воде не тонет.
3.	ვარლამ ბატონო, ნუთუ ამდენ შრომას წყალში ჩამიყრიოთ. [Varlam bat'ono, nutu amden shromas ts'q'alshi chamiq'rit.]	Esteemed Varlam! Have I done all that work in vain?	Paraphrase	To throw one's efforts into the water. My labours went down the plughole. Всё пошло насмарку.

¹⁴ Cf. also Halliday (2007: 93 and 361): “Furthermore what we mean here by society, or social reality, or the social system, is not some ready-made object but a meaning potential made up of a complex of semiotic systems, having ideational and interpersonal components – that is, a domain of understanding and a domain of action”. – “There is then also (3) a third component, that of constructing the discourse as itself another kind or aspect of reality: language is used to construct reality, but it is itself also part of reality, and has to be constructed in its own right. These three components are present in the grammar of every language; we refer to them as ideational, interpersonal and textual. In fact this tripartite structure is the basic principle around which language is organized, as a potential or resource for meaning – something that a deep analysis of the plane of content will reveal”.

¹⁵ All idioms are selected from the academic source <https://idioms.tsu.ge/> of Tbilisi State University except for the idiom translated by Donald Rayfield (2006: 1556).

4.	ასეა, ზოგის ბამბაც ჩხრიალებს [Asea, zogis bambats chkhrialebs.]	Why are some people so lucky?!	Paraphrase	Some people rattle even with cotton. Some get the buns and pies and some the bumps and black eyes; Одному солнце светит, а другому и месяц не заблестит.
5.	უბედურ ვარლამს საჯაროდ თავს ლაფი დაასხა [Ubedur Varlams sajarod tavs lapi daaskha.]	she desecrated poor Varlam.	Paraphrase	Pour slush on one's head To drag through the mire. Поливать грязью
6.	ასი ყური გამოიბით და ასი თვალი გამოისხით! [Asi q'uri gamoibit da asi tvali gamoiskhit!]	Keep your eyes and ears open!	Paraphrase	Tie on one hundred ears and grow one hundred eyes. To keep (one's) eye on the ball. Глядеть в оба.

Table 4: Georgian idioms with English and Russian translations.

Table 4 demonstrates that each of the idioms could have been translated into Russian and English instead of paraphrases. The logical assumption regarding the process of translation is that since the Georgian-to-Russian translator was not a native or near-native speaker, s/he paraphrased idioms in Russian. Hence, the pivot language lowered the frequency of the translated idioms in English, too. Extrapolating it can be assumed that the English translation with the Russian pivot must have been done by a Russian translator with no command of the primary language to check the translation for its idiomatic comparability. The other way, the Russian and English translations were done by a Georgian translator with no idiomatic fluency in any of the target languages. However, this hypothesis is less plausible because of the fact that the English subtitler of *Repentance* sporadically provides typically English idioms in the non-idiomatic wording of Georgian sentences, resorting to the foreignization strategy.

Table 5 represents three corpus-retrieved examples of idioms in the TT, with transliterations and literal translations of the SL sentences for comparison with the TT:

	ST	Transliteration	Literal translation	TT
1.	ნუ ღელავთ, ქალბატონო, ერთ საათში ბატონ ვარლამს უკანვე მოგართმევთ.	Nu ghelavt, kalbat'ono, ert saatshi bat'on varlams uk'anve mogartmevt.	Do not worry, madam, I'll bring Mr. Varlam back to you in one hour.	In an hour you'll have your dear Varlam back safe and sound .
2.	ჩემი ნათესავი ცხოვრობს იქ. გაგიჟდა, როგორ? აბელ არავიძე, ბატონი იპოლიტე, შენ, მთელი ღამის გათევას აპირებთ და აქ, ჩემთან, არ ამოხვალთ?	Chemi natesavi tskhovrobs ik. Gagizhda, rogor? Abel aravidze, bat'oni ip'olit'e, shen, mteli ghamis gatevas ap'irebt da ak, chemtan, ar amokhvalto?	My relative lives there. Going crazy, how? You, Abel Aravidze, Mr. Ipolite, are you going to spend the whole night and not come up here to call on me?	My relative lives there. When he learned that we'd be at a stone's throw from his house....
3.	პატივცემულო მოსამართლე, ბრალდებული აღელვებულია. ეს ბუნებრივია. გთხოვთ, მომცეთ სიტყვა.	P'at'itsemulo mosamartlev, braldebuli aghelvebulia. Es bunebrivitsaa. Gtkhovt, momtset sit'q'va.	Honorable Judge, The accused is excited. It's natural too. Please give me a word.	Your Honour, the defendant is agitated, it's only natural. May I have the floor?

Table 5: Three idioms translated

Next, the practice of neglecting the less-resourced SL seems rather common among film translators who translate from the major pivot languages. For instance, Ávila Cabrera's study

“The Case of Inglourious Basterds” includes an interview with the translator who “asserted his linguistic competence in English and Spanish, but not in the other SLs” (2013: 12). Chaume underlines the same problem (2018: 16): “The dearth of translators translating from Japanese, Chinese, Korean, Russian, Turkish, etc., forces commissioners to rely on the TT in English, which is the pivot language. This practice cannot be sanctioned if it is accepted in the target culture as normal AVT practice.”

Hence, translators via pivot languages usually have no command of the primary SL. Therefore, the argument that the English subtitles were not translated by a Georgian translator has more credible ground.

A corpus-based examination of the data gained about the omissions and paraphrases of the idioms raised questions that bifurcated the research and led to further explorations, eventually getting across the most reasonable answers. The process of translation seems to pass through three procedures: a) L1 to L2 by a native L1 translator, b) L2 to L3 by a native L2 translator, with the probability of c) engaging a native L3 translator.

5.2 Methodology II for corpus II

Methodology II was applied for the corpus-based study of the film *Silver Linings Playbook* and its Georgian version. It comprised the following steps:

- a. the script of the film in Georgian language was digitized through the audio medium
- b. the downloadable English script was aligned with the Georgian version
- c. linguistic units in the L1 and L2 texts that are normally defined as “less likely translatable” and / or “untranslatable” were selected for the purposes of the research
- d. tags from the custom-developed TagSet¹⁶ were manually applied to distinguish between English and Georgian to the pre-determined linguistic units.

Table 6 represents part of the tags used within the focus of the study II.

{soc_slg}	slang
{soc_idm}	idiom
{soc_phr}	phrase
{soc_vph}	phrasal verb
{lng_adv}	adverb
{lng_nwn}	noun
{mis}...{/mis}	tag for omissions

Table 7: TagSet used in Study II

In this study, I searched the total number of words and sentences in L1 and L2 separately to calculate the ratio of the TT against the ST. Fig. 2 shows the corpus-based output retrieved by the analysis software for Study II with methodology II, showing L1 data for the English script of the film *Silver Linings Playbook*. The number of words is 12947, and the number of sentences in L1 is 1567.

¹⁶ The same TagSet was used for both studies.

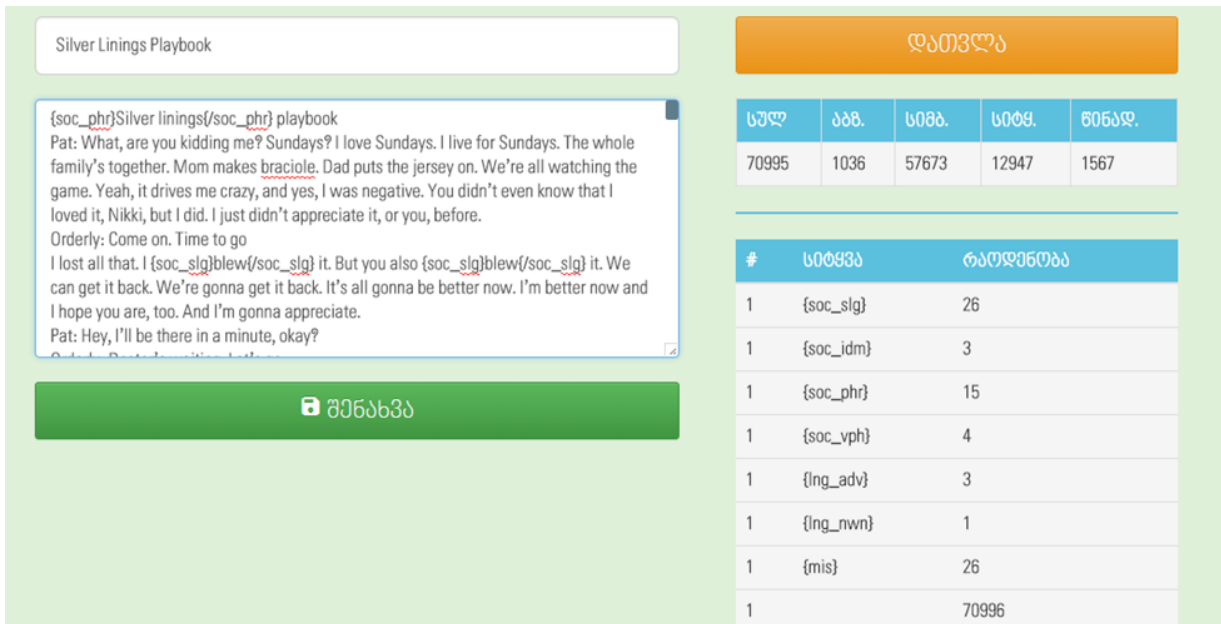

Figure 2: Output of L1 data for Study II, Methodology II.

Fig. 3 shows the corpus-based output retrieved by the analysis software for Study II with Methodology II, showing the L2 data for the Georgian script of the film *Silver Linings Playbook*: the number of words in L2 is 6257, the number of sentences, 870.

The text reduction ratio proved to be high in the TT. The L2 ratio of word reduction is approximately 290, while the ratio of sentence reduction is approximately 333.

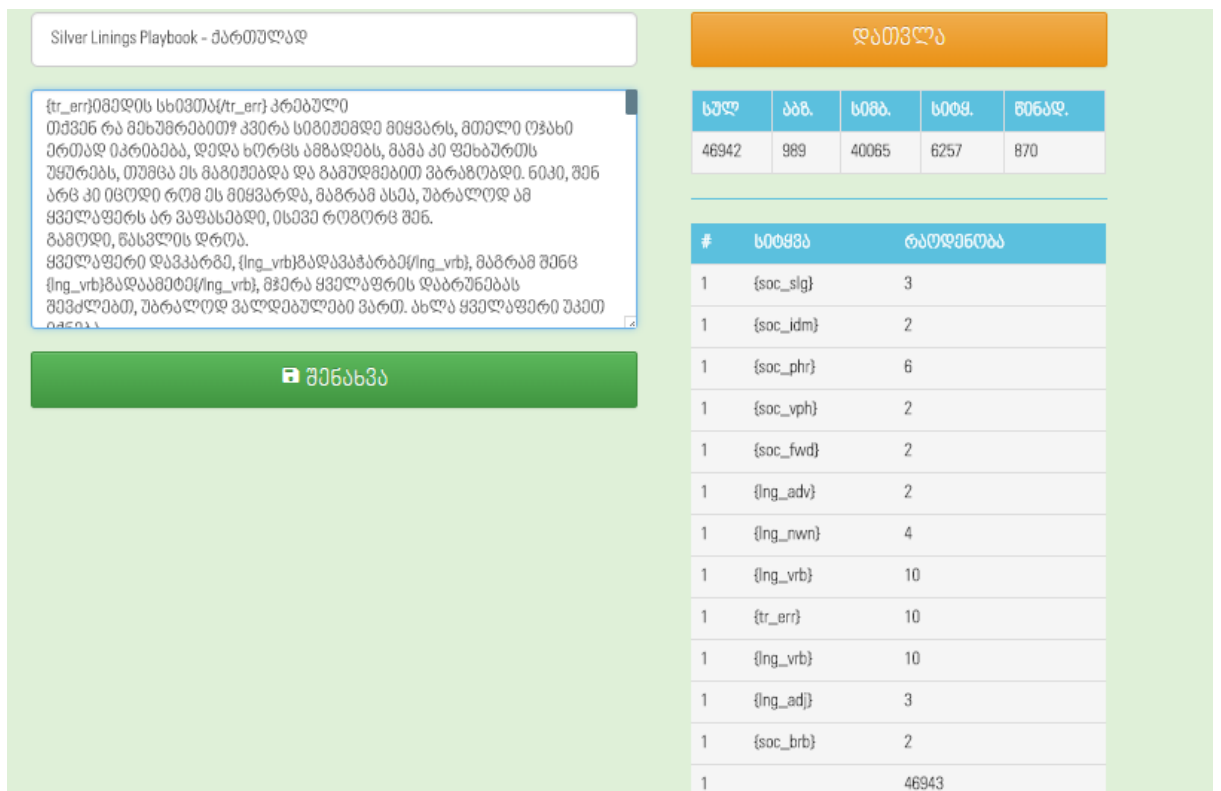

Figure 3: Output of L2 data for Study II, Methodology II.

5.2.1 Corpus-based research output for Study II

The statistical output of the corpus showed a very low turnout of slang translation in the case of *Silver Linings Playbook*. Table 7 shows that slang omissions constitute the highest portion of the overall TT language variation, followed by phrasal expressions and idioms.

Total number of words: 12947	ST	Number of words L2: 6257	TT
{soc_slg} slang	26	{soc_slg} slang	3
{soc_phr} phrasal expressions	15	{soc_phr} phrasal expressions	6
{soc_idm} idioms	4	{soc_idm}	2

Table 7: Study II research outcomes

5.2.2 Translation of slang

I extracted several samples of the ST and TT data of slang, transliterated the TT, determined the translation strategy and back-translated into English.

No.	American English idioms	Translation with transliteration	Translation strategy: neutralization	Back translation
1	I lost all that. I {soc_slg} blew {/soc_slg} it. But you also {soc_slg} blew {/soc_slg} it. We can get it back. We're gonna get it back. It's all gonna be better now. I'm better now and I hope you are, too. And I'm gonna appreciate.	ყველაფერი დავკარგე გადავაჭარბე მაგრამ შენც გადაამტე მეურა ყველაფრის დაბრუნებას შევძლებთ, უბრალოდ ვალდებულები ვართ. ახლა ყველაფერი უკეთ იქნება. [Q`velaperi davk'arge, gadaavach'arbe , magram shents gadaamet'e , mjera q`velapris dabrunebas shevdzlebt, ubralod valdebulebi vart. Akhla q`velaperi uk'et ikneba.]	Less expressive / neutral word	I exceeded
2	You need to {soc_slg} pipe down {/soc_slg}	დამშვიდდი [Damshviddi]	Less expressive / neutral word	Calm down
3	I'm not {soc_slg} breaking your balls {/soc_slg}	რა იყო? [Raiq 'o?]	Less expressive / neutral word	What happened?
4	Yeah, from the {soc_slg} loony bin {/soc_slg}	ჰო, კლინიკიდან! [Ho, k'linik'idan!]	Less expressive / neutral word	From the clinic
5	You are not a {soc_slg} standup guy {/soc_slg} right now	როგორ იქცევი? [Rogor iktsevi?]	Less expressive / neutral word	How do you behave?
6	You mean {soc_slg} rookie {/soc_slg} of the year?	წლევეანდელი ახალწვეული? [Ts'levandeli akhalts'veuli?]	Less expressive / neutral word	Recruit

Table 8: English slang with Georgian translations

The strategy of neutralization as shown in the above-provided samples points out that the Georgian translation avoids the substitution of slang with corresponding Georgian slang, or even colloquialisms. The translation shows that the sociolect of the characters is standardized, which changes the situational variation of language in the TT and misrepresents the lively, effortless informal speech manner of the American middle class. In Georgian the dialogues turn into over-smoothed, unnatural and inert communication.

Fawcett (1997: 119–120) agrees with Hesse-Quack (1969: 114) that there is a tendency among film translators to translate slang with a neutral equivalent. According to Fawcett, there are two reasons for expunging or weakening slang: first, based on Hesse-Quack, it is the deficiency in the target language vocabulary to replace it, and the second is an act of censorship. Georgakopoulou (2009: 31) brings as a third reason mis-hearings of slang and colloquialisms in the English SL soundtrack by a subtitler (I generalize “subtitler” for the voice-over translators for the purpose of this research) whose mother tongue is not English.

As far as the TL translation follows the ST slang without omissions, and just converts slang into standard forms of the language, mis-hearing cannot be accepted as a reason. In the course of the research, however, I decided to test the compatibility of the PSTG corpus output to the first reason for the non-rendering of slang, and searched online sources for definitions of a couple of the American ST slang expressions. I set the gained meanings in the ST contexts to probe their contextual relevance. Then I pinpointed slang and colloquial equivalents in contemporary Georgian; e. g., *pipe down*, which means “to stop talking or making inappropriate noise”, could have been translated into Georgian with the colloquial phrase *გაეშვი ყველაფერს* [*gaeshvi q'velapers*] which implicates “calming down”. The connotation of the slang expression *standup guy*¹⁷ extends its meaning from “a reliable, supportive friend” to a person who abides by the rules of criminal gangs. It could easily have been translated with a very close equivalent, *კაი ბიჭი* [*k'ai bich'i*], which comes from the Georgian cant¹⁸ and is still in circulation. The slang expression *loony bin*, defined in the Webster Dictionary as a “psychiatric hospital”, could have been translated with the colloquial correspondence *საგოჯე* [*sagizhe*]. The strategy of replacement of American slang with Georgian non-standard forms seems to be unacceptable for the translators.

5.2.3 Locating language variation reasons in Soviet Georgian (SG) and post-Soviet Georgian (PSG): a comparative overview of SG and contemporary language stratification parameters

At first glance, the TT translation strategy closely follows the conventional Soviet strategy of language normalization. However, as the film was translated in a different political context, i. e., in the censor-free liberal post-Soviet period, we assumed that the common tendency of evading substandard and colloquial vocabulary in the contemporary Georgian TT voice-over might have a different reason. The present-day Georgian language struggles on the one hand with the remnants of Russian barbarisms, and the influx of new loanwords from English during the past thirty years on the other hand. The empiric findings of extensive fieldwork within a language documentation (DigiArchive) project verify that speech patterns are socio-linguistically marked and contain Russian barbarisms. Nevertheless, the standardized PSG film

¹⁷ *Stand-up guy* is most commonly used by mobsters or mafia members to describe a man who would rather go to prison and *do time* than *rat* (“inform” or “tattle”) on a fellow criminal. In the movie “Friends of Eddie Coyle”, Robert Mitchum is described as a *stand-up guy* because he chooses to go to prison rather than inform on other criminals. See <https://www.definitions.net/definition/stand-up-guy>.

¹⁸ Wilde (1889: 301) defined *cant* as the language of the thieves, originating “from the Latin *cantare*, which signifies to enchant as well as to sing... Thieving without secrecy could hardly exist. Thief talk was invented to secure this.”

script contains only a single marker in form of a Russifying diminutive suffix added to a proper noun, a substandard form that was omitted in the TT.

The social variation of the Georgian language during the Soviet period was influenced by the Russian language on both the lexical and the prosodic levels. The Georgian intelligentsia, bilingual or near-bilingual, switched codes between Georgian and Russian, injected Russian vocabulary and phraseology into Georgian speech, and used Russian pronunciation as a sociolinguistic marker of high class identification (Tabidze 2011). This process started as early as the 19th century, however, when the speech manners of the Russia-educated Georgian nobility was mimicked by the marginalized lower social strata. Both processes ushered Russian barbarisms and calques into the language. Russian barbarisms and slang (Tabidze 1999: 8)¹⁹ raised protest among Georgians of both social strata. The scholars deplored the past practice and called for language purity: “These words will never become a part of the standard language and will always be associated to the speech of uneducated, low class speech” (Margalitadze 2017, quoted in Kobaidze 2021: 62). Switching from Russian to English in Georgia was not a casually reshuffled approach to language use, or just another sociolinguistic marker of social identification. As Kobaidze writes, the change of language policy since the 1990s became a marker of the Western political orientation of all social strata. Today, the index of the English language influx is much higher than that of Russian had ever had: “No educated person would dare to mix Russian words into their public speech to same extent that, nowadays, journalists and politicians mix English loanwords into their speech and even into their written language” (Kobaidze 2021: 62). This, however, has a political explanation: “The Russian language was associated with political pressure and even threat, since the declared language policy in the Soviet Union was to ‘merge nations and languages’, while the English language is not the language of an oppressor” (Kobaidze 2021: 63). Contemporary Georgian embeds both markers of the postcolonial and decolonization variation in its substandard layer.

The hybrid *GeoRusGlish* language stratification sustains both at the social and situational levels, the substandard language consumes combined forms and doublets of two languages, making up motley layers of etymologically varied forms. We shall suppose this symptomatic marker to be one of the reasons why translators opt for the standard language as a safe harbour. In their pursuit, post-Soviet Georgian film translators have turned into a category of censors, who impose standard forms on the SL slang. Another reason might be recent protests among the language purists who see no logic in giving a privilege to any of the substandard forms of non-Georgian origin. To sum up, in the PSG case the translational language variation in the TT of *Silver Lining Playbook* unfolds a different reason from the SG case, which was impinged by the *modus operandi* of a totalitarian regime. The translators try to find culture-specific norms that would camouflage the markers of the postcolonial language stratification. However, the standardization affects the overall quality of film translation.

¹⁹ “In everyday speech and slang, Russian vocabulary was abundant. The Georgian literary language faced a difficult situation.”

5.2.4 Translation of idioms

The strategy of the translation of idioms from American English into Georgian was domestication. Idioms were transposed into neutral phrases, a cultural substitute, an expressive colloquial verb, or a neutral verb.

No.	American English idiom	Translation with transliteration	Translation strategy	Back translation
1	I am out on a limb for you with the courts right now.	<i>შენს გამო სასამართლოს წინაშე რისკზე მივდივარ, ხვდები მაინც?</i> [Shens gamo sasamartlos ts'inashe risk'ze mivdivar, khvdebi maints?]	Shift into a neutral phrase; complete lexical and grammatical transformation.	I have to take a risk because of you
2	Oh, it flattens you out ²⁰ . I mean, you are done. It takes the light right out of your eyes.	<i>ბოლოს გიღებს, საქმე ცუდად გაქვს. თვალთ გიბნელდება.</i> [Bolos gighebs, sakme tsudad gakvs. Tvalt gibneldeba.]	Shift into a Georgian idiom, i.e. a cultural substitute that causes complete lexical and grammatical transformation.	(Takes your) end(s) you
3	I just can't believe Nikki's teaching that book to the ids. I mean the whole time, let me just break it down for you , the whole time you're rooting or this Hemingway uy to survive the war and to be with the woman that he loves, Catherine Barkley...	<i>როგორ შეუძლია ნიკის ამ წიგნით ბავშვებს ასწავლოს. გამუდმებით, ნება მომეცით ავიხსნათ, გამუდმებით ჩაგჩიჩინებენ, რომ ეს ბიჭი ჰემინგუეი ომში უნდა გადარჩეს, და თავის საყვარელ ქალთან კეტრინ ბერკლისთან ერთად იყოს...</i> [Rogor sheudzlia nik'is am ts'ignit bavshvebs asts'avlos. Gamudmebit, neba mometsit agikhsnat, gamudmebit chagchichineben, rom es bich'i heminguei omshi unda gadarches, da tavis saq'varel kaltan ketrin berk'listan ertad iq'os...]	Translation with an expressive colloquial verb	Hammer away = to be constantly talking about something.
4	He's...he's my friend, so he was rootin' for me.	<i>ის ჩემი მეგობარია და დამიჯერა.</i> [Is chemi megobaria da damijera.]	Shift into a neutral verb; complete lexical and grammatical transformation.	He believed me

Table 9: Translation of English idioms in Study II

In the case of translation from American English into Georgian, expressive phrasal units were shifted into idiomatic Georgian expressions.

²⁰ Meaning: “to strike someone and knock them down”; cf. Farlex (2017: 1526): “flat out like a lizard drinking 1. adjective Very busy; preoccupied with many different things at once. Primarily heard in Australia. *Sorry I couldn't make it to lunch today, I've been flat out like a lizard drinking all day. I've been flat out like a lizard drinking at work lately—I barely have time to see my kids anymore.* 2. adverb At the greatest possible speed, efficiency, or power. Primarily heard in Australia. *We drove that car through town flat out like a lizard drinking. The whole team is working flat out like a lizard drinking to get this project finished on time*”. Cf. also Spears (2005: 217): “**flatten** someone or something **out**† to make someone or something flat. *If you fall under the steamroller, it will flatten you out. Flatten out that dough a little more. Please flatten it out*”.

American English idioms	Translation transliterated	Translation strategy	Back translation
<p>Look, sometimes it's okay with girls like this, they wanna have fun and sometimes it's not because they got a broken wing, and they're hurt, and they're an easy target. And in this case, this particular case, I think that wing is being fixed, my friend.</p>	<p><i>მისმინე, ზოგჯერ ასეთ გოგონებთან ყოფნა კარგია, რადგან მხიარულები არიან, ზოგჯერ არა, რადგან ფრთა მოსწყდათ და იოლი ლუკმა გახდნენ მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ვფიქრობ რომ ფრთა განიკურნა მეგობარო [Mismine, zogjer aset gogonebtan q'opna k'argia, radgan mkhiarulebi arian, zogjer ara, radgan prta mosts 'q'dat da ioli luk'ma gakhden, magram am k'onk'ret'ul shemtkhvevashi vpikrob rom prta ganik'urna megobaro.]</i></p>	<p>Shift of the phrase into an idiom</p>	<p>Became an easy bite</p>
<p>What are you talking about? You seem like you're a tough girl to me.</p>	<p><i>რას ამბობ? ჩემთან კერკეტი კაკალი ჩანხარ. [Ras ambob? Chemtan k'erk'et'i k'ak'ali chankhar.]</i></p>	<p>Shift of the phrase into an idiom which has a direct equivalent in English</p>	<p>A hard nut to crack</p>

Table 10: English expressive phrasal units shifted

6. Conclusion

As Study I has shown, a corpus-based research analysis of the translation procedures and situational analysis of the context of translation can give answers to the translator's identity that are not retrievable otherwise.

Summing up the findings of the research, we can assess (1) translational language variations between Georgian-to-English subtitle translation in the Soviet period, and English-to-Georgian voice-over translation in the post-Soviet period. The conducted comparative analysis of Study I revealed that in Georgian-to-English translation, most of the idioms were translated by paraphrases and thus neutralized. Several idioms were added to the subtitles rather as embellishments than in an attempt of compensation. This argument is based on the fact that Russian was used for a pivot translation, and the English subtitles were translated by a Russian translator with no command of the SL. Considerably, it was a strategy of foreignization. The research found politically motivated omissions, including a religious marker, and a pejorative address marker towards the hypothetical adversary: the Western World. Other omissions included a Russifying suffix added to a surname, and proper nouns which were shifted to the gender-specific pronouns in English, as well as descriptors and vocatives. (2) In Study II, the translation strategy of idioms from American English into Georgian was domestication. Idioms were transposed into neutral phrases, cultural substitutes, expressive colloquial verbs, or neutral verbs. Language variation was manifested in the translation of slang expressions as substandard forms that were neutralized by the standard language.

As for the variation between translated and non-translated languages, the translated Georgian of the post-Soviet period was juxtaposed to the non-translated Georgian of the Soviet period. The ST of SG does not contain slang, the language is standard and idiomatic. The SG language allegorically conveys political messages that can be assessed as a political subterfuge. It embeds semiotic anti-regime images. Numerous implications are marked with peripheral criticism. The Russian language influence is represented as a single case. The analysis of post-Soviet translational Georgian showed that the translators resort to the strategy of language

neutralization and evade the use of slang. However, they try to compensate the loss with idioms. Although their translation strategy closely follows the conventional Soviet strategy of language neutralization and normalization, we relate it to the contemporary language stratification tendency. As much as substandard forms in contemporary Georgian vary from Russian to English, the translators act as “self-censors” and impose standard forms in the TT on the non-standard ST. Hence, the major finding of the paper is that language standardization in the translated and non-translated texts of the postcolonial and decolonized periods show remarkable similarities.

Bibliography

- Ávila-Cabrera (2013): José Javier Á.-C., “Subtitling multilingual films: the case of *Inglourious Basterds*”, *RAEL: Revista Electrónica de Lingüística Aplicada* 12, 87–100. <https://www.researchgate.net/publication/257947990>.
- Baker (2010): Paul B., *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://epdf.tips/sociolinguistics-and-corpus-linguistics-edinburgh-sociolinguistics.html>.
- Baker (2011): Mona B., *In Other Words. A Coursebook on Translation*. Second edition. London / New York: Routledge. <https://books.google.de/books?id=xGMJT7pBjAMC>.
- Baker / Olohan (2000): Mona B. / Maeve O., “Reporting That in Translated English: Evidence for Subconscious Processes of Explication”, *Across Languages and Cultures: a multidisciplinary journal for translation and interpreting studies* 1/2, 141–158. <https://doi.org/10.1556/Acr.1.2000.2.1>; <https://akjournals.com/view/journals/084/1/2/084.1.issue-2.xml>.
- Barringer (1986): Felicity B., “‘Repentance,’ a Soviet film milestone, strongly denounces official evil”, *The New York Times*, November 16, 1986. <https://www.nytimes.com/1986/11/16/movies/repentance-a-soviet-film-milestone-strongly-denounces-official-evil.html>.
- Bassnett / Trivedi (1999): Susan B. / Harish T., “Introduction: of colonies, cannibals and vernaculars,” in: Susan B. / Harish T. (eds.), *Post-colonial Translation: Theory and Practice*. London / New York: Routledge, 1–18.
- Beridze (2013): ხათუნა ბერიძე, *თარგმანი, ენა და კულტურა (თარგმანმცოდნეობა, ლინგვისტიკა, ლინგვოკულტუროლოგია)* [*Translation, Language, Culture (Translation Studies, Linguistics, Linguoculture)*]. თბილისი: დიოგენე.
- (2018a): ხათუნა ბერიძე, *სახელმძღვანელო “თარგმანმცოდნეობა”* [*Manual “Translation Studies”*]. ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. <https://www.academia.edu/39584103>.
- (2018b): ხათუნა ბერიძე, *თარგმანი და პოსტკოლონიალიზმის თეორია, მთარგმნელობითი იმპერიალიზმი* [*Translation and Postcolonial Theories, Translational Imperialism*]. ბათუმი: აჭარა.
- Chaume (2004): Frederic Ch., “Film Studies and Translation Studies: Two Disciplines at Stake in Audiovisual Translation”, *Meta* 49/1, 12–24. <https://id.erudit.org/iderudit/009016ar>.
- (2018): id., “An overview of audiovisual translation: Four methodological turns in a mature discipline”, *JAT / Journal of Audiovisual Translation* 1/1, 40–63. <https://www.jatjournal.org/index.php/jat/article/download/43/3/107>.
- Cintas (2004): Jorge Díaz C., “Subtitling: the long journey to academic acknowledgement”, *JoSTrans / The Journal of Specialised Translation* 1, 50–70: https://www.jostrans.org/issue01/art_diaz_cintas.php; <https://cupdf.com/document/art-diaz-cintas.html>.
- (2008): id. (ed.), *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins (Benjamins translation library, EST subseries, 77). <https://books.google.de/books?id=753z2B9IshAC>.

- Cintas / Anderman (2009): Jorge Díaz C. / Gunilla A. (eds.), *Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://books.google.de/books?id=hxx9DAAAQBAJ>.
- Cintas / Remael (2007): Jorge Díaz C. / Aline R., *Audiovisual Translation: Subtitling*. Manchester & Northampton, MA: St. Jerome Publishing (Translation practices explained, 11).
- Christensen (1991): Julie Chr., Tengiz Abuladze's *Repentance* and the Georgian Nationalist Cause. *Slavic Review* 50/1, 163–175. <https://www.jstor.org/stable/2500608>.
- Cronin (2003): Michael C., *Translation and Globalization*. London and New York: Routledge. <https://www.routledge.com/Translation-and-Globalization/Cronin/p/book/9780415270656>.
- Davitadze (2018): მაია დავითაძე, ეკვივალენტობის ანალიზი აუდიოვიზუალური ტექსტის კორპუსში (ინგლისურენოვანი ფილმის მაგალითზე) ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საგანმანათლებლო პროგრამა: ევროპეისტიკა. ფილოლოგიის მაგისტრის ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი ნაშრომი [Equivalence analysis in the corpus of audiovisual text (on the example of an English language film)]. Batumi Shota Rustaveli State University, educational program: European Studies. Thesis submitted for the degree of Master of Philology.
- Delabastita, Dirk. 1989. "Translation and mass-communication: film and TV translation as evidence of cultural dynamics", *Babel* 35.4, 193–218. <https://doi.org/10.1075/babel.35.4.02del>.
- Farlex (2017): Farlex *Idioms and Slang Dictionary: The Most Complete Collection of Idioms and Slang in the English Language*. Huntingdon Valley, PA: Farlex International. <https://archive.org/details/the-farlex-idioms-and-slang-dictionary>.
- Fawcett (1997): Peter F., *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*. Manchester & Northampton, MA: St. Jerome Publishing. (Translation theories explained, 3). <https://archive.org/details/PeterD.FawcettTranslationAndLanguageLinguisticTheoriesExplainedTranslatiOnTheoriesExplained/page/n3/mode/2up>.
- Fernando (1996): Chitra F., *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press. <https://books.google.de/books?id=51ViAAAAMAAJ>.
- Fodor (1976): István F., *Film dubbing: phonetic, semiotic, esthetic and psychological aspects*. Hamburg: Buske.
- Georgakopoulou (2009): Panayota G., "Subtitling for the DVD Industry", in: Cintas / Anderman (eds.), 21–35. <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230234581>.
- Gottlieb (1994): Henrik G., "Subtitling: Diagonal translation", *Perspectives. Studies in Translatology* 2/1: 101–121. <https://www.researchgate.net/publication/254334056>.
- (2001): "Texts, Translation and Subtitling. In Theory and in Denmark", in: Henrik Holmboe (ed.), *Translators and Translations: Greek – Danish*, Aarhus: Universitetsforlag / Athens: Danish Institute, 149–192. <https://de.scribd.com/document/503748678>.
- Halliday (1964): Michael Alexander Kirkwood H., "Comparison and Translation", in: Michael A. K. Halliday, Angus McIntosh & Peter Strevens (eds.), *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longman, 111–134. <https://archive.org/details/linguisticscienc0000hall>.
- (2007): Michael Alexander Kirkwood H., *Collected Works. 9: Language and Education*. Ed. by Jonathan J. Webster. London / New York: Continuum. <https://books.google.de/books?id=iNLUAAwAAQBAJ>.
- Hesse-Quack (1969): Otto H.-Qu., *Der Übertragungsprozeß bei der Synchronisation von Filmen. Eine interkulturelle Untersuchung*. München / Basel: Reinhard.
- Karetnyk (2014): Bryan K., Interview with scholar, translator and lexicographer Donald R. Professor Donald Rayfield in Conversation with *Slovo's* Executive Editor Bryan Karetnyk. *Slovo* 27/1, 2–8. DOI: 10.14324/111.0954-6839.029. <https://pdfs.semanticscholar.org/15eb/ff6ea5e3fbd08e67ffa2b8a4fac64447dba0.pdf>.
- Kepley (1996): Vance K. Jr., "The First 'Perestroika': Soviet Cinema under the First Five-Year Plan", *Cinema Journal* 35/4: 31–53. <https://doi.org/10.2307/1225716>; <https://www.jstor.org/stable/1225716>.
- Khalvashi (2018): რამაზ ხალვაში, *დიგიტალური ჰუმანიტარის შესავალი [Introduction to Digital Humanities]*. ბათუმი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. <https://www.academia.edu/35956471>.

- Knight (1993): Amy K., *Beria: Stalin's First Lieutenant*. Washington, D.C.: Georgetown University / The National Council for Soviet and East European Research. <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1993-804-08-Knight.pdf>.
- Kobaidze (2021): Manana K., “Recently borrowed English verbs and their morphological accommodation in Georgian”, in: Christofer Berglund, Katrine Gottfredsen, Jean Hudson & Bo Petersson (eds.), *Language and Society in the Caucasus. Understanding the Past, Navigating the Present. Festschrift for Karina Vamling*, Lund: Universus Press, 59–71. <http://mau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1557390/FULLTEXT01.pdf>; <https://www.academia.edu/51155068>.
- Loseff (1984): Lev L., *On the Beneficence of Censorship. Aesopian Language in Modern Russian Literature*. München: Otto Sagner (Arbeiten und Texte zur Slavistik, 31). <https://library.oapen.org/bitstream/id/fccee5c-4215-42da-a008-337e0d1f2040/1003557.pdf>.
- Margalitadze (2017): თინათინ მარგალიტაძე, “ფანჯარა, კომპიუტერი, რესეფშენი, საჯარო სივრცე და პირადი სივრცე (ანუ ეტიმოლოგია, უცხო სიტყვა, ბარბარიზმი, საჯარო სივრცე და პირადი სივრცე) [Window, computer, reception, public space and private space (or etymology, foreign word, barbarism, public space and private space)], *დიდი ინგლისურ-ქართული ონლაინ ლექსიკონი – ბლოგი* [Comprehensive English-Georgian online Dictionary – Blog], 16 January 2017, 13:11. <https://blog.dictionaty.ge/archives/699>.
- No to Barbarisms. 2016. <https://barbarisms.ge/arabarbarizmebs> (in Georgian).
- Meskhi (2017): სოფიო მესხი, ფილმი “მონანიების” პარალელური კორპუსი და მთარგმნელობითი სტრატეგიები. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საგანმანათლებლო პროგრამა: ევროპეისტიკა. ფილოლოგიის მაგისტრის ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი ნაშრომი [Parallel corpus of film “Repentance” and translation strategies. Batumi Shota Rustaveli State University, educational program: European Studies. Thesis submitted for the degree of Master of Philology.
- Munday (2004): Jeremy M., *Introducing translation studies: theories and applications*. London: Routledge.
- Nannicelli (2013): Ted N., “The Ontology and Literary Status of the Screenplay: The Case of ‘Scriptfic’”, *Journal of Literary Theory / Zeitschrift für Literaturtheorie* 7/1–2, 135–153. <https://doi.org/10.1515/jlt-2013-0006>.
- Nida / Taber (2003): Eugene A. N. / Charles R. Taber, *The Theory and Practice of Translation*. 4th impression. Leiden: E. J. Brill. <https://books.google.de/books?id=JtSeXat1wxQC>.
- Orero (2004): Pilar O. (ed.), *Topics in Audiovisual Translation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins (Benjamins translation library, 56). <https://doi.org/10.1075/btl.56>; <https://ebookcentral.proquest.com/lib/senc/detail.action?docID=623227>.
- Palmer (2005): Alexandra P., *Upgrading Film Subtitling to the Level of Literary Translation*. Master’s dissertation, University of Birmingham, Centre for English Language Studies, Department of English. Birmingham: University of Birmingham. <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/college-artslaw/cels/essays/translationstudiesdiss/PalmerDissertation.pdf>.
- Pym (2004): Anthony P., *The Moving Text: Localization, Translation, and Distribution*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.49>; <https://ebookcentral.proquest.com/lib/senc/detail.action?docID=622875>.
- Qaukhchishvili (1955): *ქართლის ცხოვრება*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს[იმონ] ყაუხჩიშვილის მიერ [Kartlis Ckhovreba, ed. by Simon Q.]. თბილისი: სახელგამი. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/315448>.
- Rayfield (2006): Donald R. (ed.-in-chief), *A Comprehensive Georgian-English Dictionary / დიდი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი*. I–II. London: Garnett Press. <https://vdoc.pub/documents/a-comprehensive-georgian-english-dictionary-65cpkicqt250>.
- Rittmayer (2009): Allison M. R., “Translation and Film: Slang, Dialects, Accents and Multiple Languages”, *Comparative Humanities Review* 3/1/1. <https://digitalcommons.bucknell.edu/chr/vol3/iss1/1/>.
- Saldanha / O’Brien (2013): Gabriela S. / Sharon O’B., *Research methodologies in translation studies*. Manchester / Kinderhook: St. Jerome Publishing. <https://ebooks.aiu.ac.ke/show/995/pdf>.

- Sokoli (2009): Stavroula S., “Subtitling Norms in Greece and Spain”, in: Cintas / Anderman (eds.), 36–48. <https://www.academia.edu/345860>; <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230234581>; https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230234581_3.
- Spears (2005): Richard A. Sp., *McGraw-Hill’s Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs*. New York et al.: McGraw-Hill. <https://www.academia.edu/50788690>.
- Tabidze (1999): Manana T. [Kock-Kobaidze], “Sociolinguistic aspects of the development of Georgian”, in: Lund University, Dept. of Linguistics, *Working Papers* 47, 201–201. <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/6167139/624456.pdf>.
- (2011): ead., “თბილისური მეტყველება (ისტორია და თანამედროვეობა) [Tbilisi Dialect (history and the present)]”, *Spekali* 3: Linguistics. <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/viewArticle/3/26>.
- Tandashvili (2018): Manana T., “Caucasus – the mountain of languages”, in: Bradley McDonnell / Andrea L. Berez-Kroeker / Gary Holton (eds.), *Language Documentation & Conservation Special Publication 15: Reflections on Language Documentation 20 Years after Himmelmann 1998*, 240–247. <http://hdl.handle.net/10125/24825>; <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/24825/1dc-sp15-tandashvili.pdf>.
- Tymoczko (1999): Maria T., *Translation in a Postcolonial Context. Early Irish Literature in English Translation*. Manchester & Northampton, MA: St. Jerome Publishing. <https://www.routledge.com/Translation-in-a-Postcolonial-Context-Early-Irish-Literature-in-English/Tymoczko/p/book/9781900650168>.
- (2000): id., “Translations of Themselves: The Contours of Postcolonial Fiction,” in: Sherry Simon / Paul St-Pierre (eds.), *Changing the Terms: Translating in the Postcolonial Era*. Ottawa: University of Ottawa Press, 147–166. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1ckpcz7.11>; <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1ckpcz7.11>.
- Tsipuria (2016): ბელა წიფურია, *ქართული ტექსტი საბჭოთა / პოსტსაბჭოთა / პოსტმოდერნულ კონტექსტში / Georgian Text in Soviet / Post-Soviet / Postmodern Context*. Tbilisi: Ilia State University. English summary: 497–534. <https://www.academia.edu/35974438>.
- Tveit (2009): Jan-Emil T., “Dubbing versus Subtitling: Old Battleground Revisited”, in Cintas / Anderman (eds.), 85–96. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230234581_7; <https://www.researchgate.net/publication/304602754>.
- Vöge (1977): Hans V., “The Translation of Films. Subtitling versus Dubbing”, *Babel: Revue internationale de la traduction / International journal of translation* 23/3: 120–125. <https://doi.org/10.1075/babel.23.3.05vog>; <https://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/babel.23.3.05vog>.
- Wilde (1889): William Cumming W., “Some Words on Thief Talk”, *The Journal of American Folklore* 2/7, 301–306. <https://www.jstor.org/stable/534046>.
- Zannetin (2002): Federico Z., “Corpora in Translation Practice”, in: *Language Resources for Translation Work and Research* (LREC Workshop, 8), 10–14. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2002/pdf/ws8.pdf>; <https://www.academia.edu/47790008>.

ქართული და ამერიკული ფილმების თარგმანის ინტერ-რეფლექსიური კორპუსული ანალიზი

ხათუნა ბერიძე (ბათუმი)

თანამედროვე მთარგმნელობითი კვლევები თითქმის წარმოდგენილია კორპუსლინგვისტური, მულტიდისციპლინური და მულტილინგვური მიდგომების გარეშე, რაც დარგის სამეცნიერო-გამოყენებითი განვითარებისთვის უდავოდ მნიშვნელოვანია. იმავდროულად, ნაკლებად გავრცელებულ ენებზე, ან ამ ენებიდან შესრულებულ თარგმანებს იშვიათად იკვლევენ კორპუსლინგვისტური მეთოდებით. წინამდებარე კვლევის მიზანია ენის ვარიაციის მიზეზებსა და თარგმანის მეთოდებსა და სტრატეგიებს შორის ურთიერთმიმართებების დადგენა პარალელურ კორპუსზე დაფუძნებული მონაცემების შედარების საფუძველზე. კვლევის ამოცანაა არათარგმნილ საბჭოთა და თარგმნილ პოსტსაბჭოთა ქართულს შორის სოციოლინგვისტიკური ვარიანტულობის მიზეზების დადგენა. კვლევის მიზნისა და ამოცანის შესაბამისად, წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია საბჭოთა ეპოქის ქართულიდან ინგლისურად თარგმნილ სუბტიტრებსა და პოსტიმპერიულ ეპოქაში ამერიკული ფილმის ქართულ თარგმანებში ენის ვარიაციისა და არანორმატიული ენის თარგმნის პრობლემები.

როგორც პ. ბეიკერი აღნიშნავს, „ენობრივი ცვალებადობის კორპუსზე დაფუძნებული დიაქრონიული ანალიზი გვიქმნის მნიშვნელოვან ხედვას იმ დინამიკური გზების შესახებ, რომლითაც საზოგადოებები ითავისებენ ან უგულვებელყოფენ ენობრივ ფორმებს. ხშირ შემთხვევაში, მკვლევარს ნარატივის შექმნის მცდელობის სურვილი უჩნდება იმ ენობრივი ნიმუშების საფუძველზე, რომლებიც შეიმჩნევა სხვადასხვა დროის სხვადასხვა კორპუსების შედარებისას“ (პ. ბეიკერი, 2010:80). ნაშრომში შედარებულია მთარგმნელობითი მეთოდები ქართული ფილმის, "მონანიების" სუბტიტრებისა და ქართულად გახმოვანებული ამერიკულ ფილმის „Silver Lining Playbook“-ის კორპუსლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე. გაანალიზებულია მთარგმნელობითი მეთოდების გამოყენების შესაძლო მიზეზები. ფილმების თვისობრივი მონაცემები, მაგ. ჟანრი, გამოშვების წელი, ენები, თარგმანის მოდუსები და თარგმნის თარიღები განსხვავდება. ორივე შემთხვევაში ტექსტების ანოტაცია POS თეგირება / TEI ფორმატში მანუალურად შესრულდა. გასწორებული ტექსტები დამუშავდა სპეციალურად შექმნილ პროგრამულ ანალიზატორში. თარგმანის მეთოდების რაოდენობრივი და ხარისხობრივი შესწავლისას საყურადღებოდ მივიჩნიეთ გამოტოვებებისა და პერიფრაზების კვლევა.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ საბჭოთა პერიოდის ინგლისურ ენაზე სუბტიტრების თარგმნის პროცესში გამოყენებული იყო შუალედური (რუსული) ენა, რაც მიგვანიშნებს ცენზურის ჩარევაზე. საბჭოთა მთარგმნელობითი მეთოდებიდან ქართულიდან ინგლისურად შესრულებულ თარგმანში გამოვლენილია გაუცხოურების სტრატეგია, რაც გამიზნული იყო ინგლისურენოვანი აუდიტორიისთვის ბუნებრივ, იდიომატურ ენაზე სუბტიტრების ამეტყველებისთვის. პოსტსაბჭოთა პერიოდში შესრულებული ამერიკული ფილმის ქართული გახმოვანება ავლენს მოშინაურების სტრატეგიას იდიომების თარგმნისას და სტანდარტიზაციის მეთოდს ჟარგონის თარგმნისას. ანალიზის შედეგების განზოგადებამ

გვიჩვენა, რომ პოსტსაბჭოთა პერიოდის ნათარგმნ ქართულ ენასა და საბჭოთა პერიოდის (უთარგმნელ) ქართულს შორის ვლინდება სანახევრო ჰომოლოგია. იგი განპირობებულია ნათარგმნ ქართულში ამერიკული ინგლისურის ე. წ. „უთარგმნელი“, არანორმატიული ლექსიკური ფორმების ნორმატიული ლექსიკით ჩანაცვლებით. პოსტსაბჭოთა ნათარგმნი ქართული ენა (PSG) არანორმატიულ ამერიკულ ჟარგონს სტანდარტული ფორმებით ანაცვლებს, როგორც საბჭოთა რეჟიმის პერიოდის ქართული ენა ცენზურის ზეგავლენით, სამეტყველო ნორმების ზედმიწევნით დაცვა შედეგია. სტანდარტული ფორმების შერჩევა და გამოყენება ორივე შემთხვევაში პოსტკოლონიური მარკერია. კიდევ ერთი პოსტკოლონიური მარკერია ალეგორიული ენით გაფორმებული რეჟიმის საწინააღმდეგო დისკურსი საბჭოთა პერიოდის ქართული ტექსტში. კორპუსული მონაცემების რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლები მიუთითებს, რომ ქართული ენის სტრატეგიკაციული ვარიანტულობების ჰომოლოგიას თარგმნილ პოსტსაბჭოთა და უთარგმნელ საბჭოთა ტექსტების დონეზე განაპირობებს პოსტსაბჭოთა ქართულ ენაზე ამერიკული კოლოკვიალური და არასტანდარტული ენობრივი ფორმების სტანდარტული ფორმებით გადმოტანა.

კვლევის შედეგად მივდივართ დასკვნამდე, რომ მთარგმნელები სტანდარტულ ფორმებს ანიჭებენ უპირატესობას კოლოკვიალურ-არაოფიციალური და არასტანდარტული ფორმების თარგმნისას. ვფიქრობთ, ასეთი არჩევანის ძირითადი მიზეზია პოსტსაბჭოთა ქართულის არანორმატიული რეგისტრის ორმაგი ვარიანტულობა: ერთი მხრივ, ენაში სლენგის სუბსტრატად შენარჩუნებულია რუსული ბარბარიზმები, მეორე მხრივ, ინგლისური ენიდან ჭარბად შემოდინებული ნასესხობების წილი არასტანდარტული ფორმების ვარიაციაა.